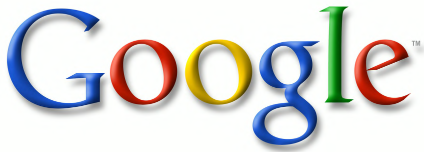

DE NIEUWE TAALGIDS

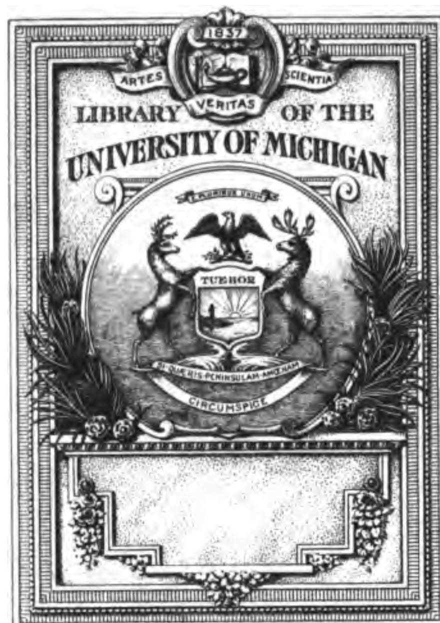
ONDER REDAKTIE

VAN

J. KOOPMANS EN Dr. C. G. N. DE VOOYS.

IIe JAARGANG

GRONINGEN - J. B. WOLTERS.

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

DE NIEUWE TAALGIDS.

DE NIEUWE TAALGIDS.

TWEEMAANDELIKS TIJDSCHRIFT,

ONDER REDAKTIE VAN

J. KOOPMANS,
TE DORDRECHT,

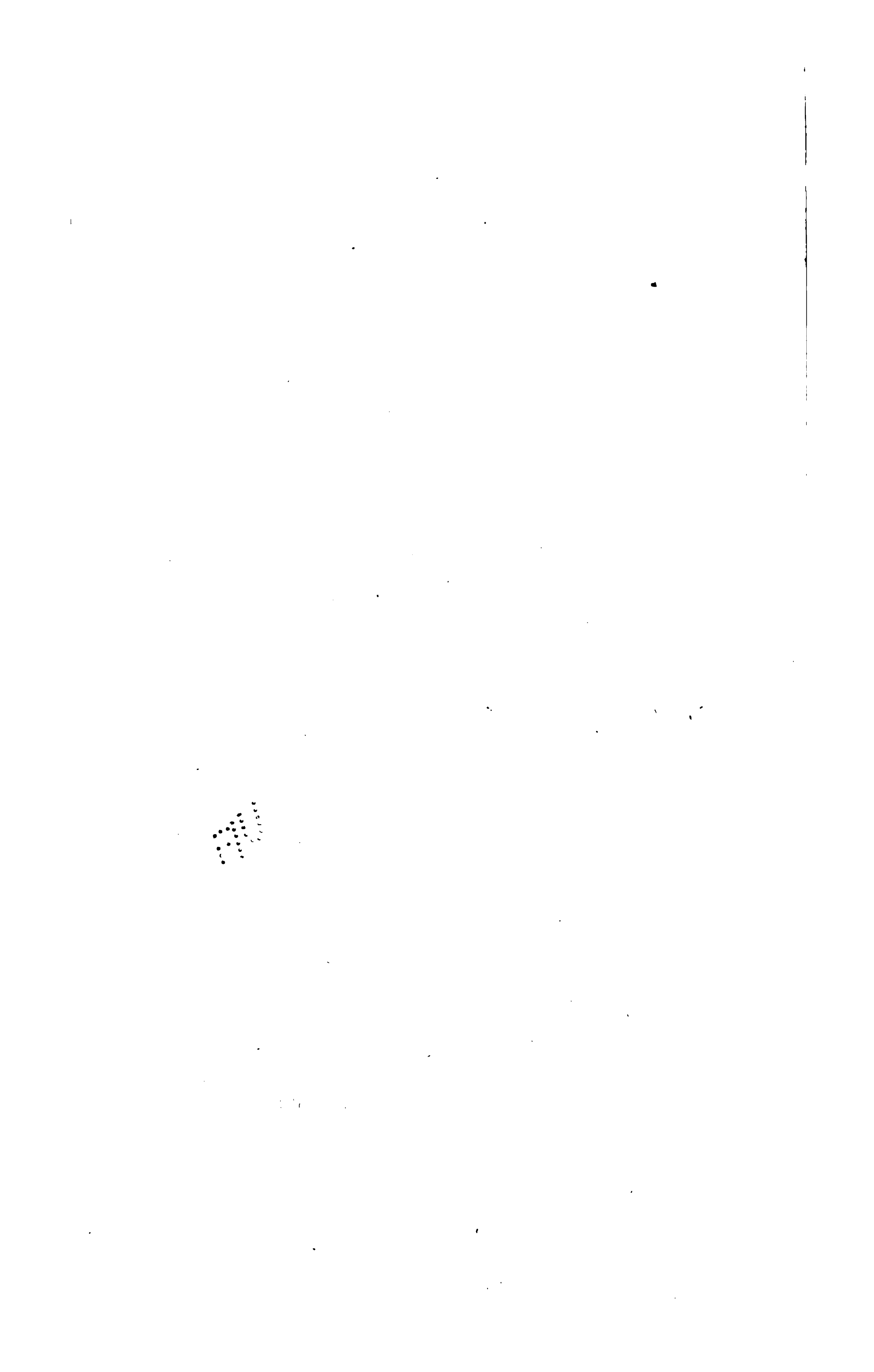
EN

DR. C. G. N. DE VOOYS,
TE ASSEN.

TWEEDE JAARGANG.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1908.

INHOUD VAN DE TWEEDE JAARGANG.

BOEKBEOORDELINGEN.

Blz.

BLADVULLINGEN.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

ENKELE TAALPSYCHOLOGIESE OPMERKINGEN.

Taal (dus ook de Nederlandse taal) is geen logies produkt, d.w.z. geen denkprodukt.

Omdat men wetenschappelik over taal reflekterend daarin regelmatig weerkerende verschijnsels kan waarnemen, die door 't vergelijkende en 't synthetiese denken in groepen, kategorieën, regels, wetten e.dgl. kunnen worden geordend en vaak in oorzaken en gevolgen kunnen worden blootgelegd, en dit alles aan 't logiese denken bevredigt, daarom is taaluiting als zodanig zomin een produkt van menselik denken, als b.v. het dierlik lichaam, een plant, een kristal of 't zonnestelsel, waarin ook zoveel bevredigends voor ons denken wordt aangetroffen.

Niemand zal 't in 't hoofd krijgen, 't samenstel van ons lichaam voor een menselik denkprodukt te houden. Maar 't dwaalbegrip, dat taal in z'n wezen een produkt van 's mensen denken zou zijn, waart nog altijd in menig 'taal'-hoofd hetzij met onbeperkte, hetzij met wat ingetoomde vrijheid rond.

Wat taal dan wèl is?

Afgezien van de fysiologiese zijde, die bij luide taaluiting te voorschijn komt, is taal in z'n innerlikst wezen een psychies, een zielsprodukt. Taaluiting is een komplex van zielsfunkties, of zo men liever wil: een zeer gekompliceerde zielsfunktie.

Maar is dan denken niet ook een psychies produkt, een zeer gekompliceerde zielsfunktie? Zeer zeker. Doch moeten daarom die beide gekompliceerde zielsfunkties dezelfde zijn? Of zou de ene uit de andere moeten ontstaan, 't ene zich tegenover 't andere moeten verhouden als 't primaire tot 't sekundaire, als oorzaak en gevolg? Alleen in dit geval zou 't zin kunnen hebben, om de taalverschijnsels uit de denkverschijnsels, m.a.w. de eerste volgens de wetten van de laatste te verklaren. Maar dat dit niet het geval is, leert de moderne psychologiese wetenschap (met z'n onderafdeling taalpsychologie).

Zijn er dan geen punten van aanraking, zelfs van overeenkomst, tussen taaluiting en denken? Zeker zijn er die. Maar waar die voorkomen, behoudt toch elk van beide z'n eigen psychologiese eigen-

schappen, z'n eigen psychologies karakter en wordt daarom de bepaalde taaluiting, die dan tevens een denkuiting is, nog niet als zodanig een produkt van 't denken, maar is veeleer dan niets anders als een symptomatiese begeleider van 't denken.

De psychologiese wetenschap is de enige verklaarster van 't wezen zowel van taal als van denken. Taal kan in z'n innerlikste eigenschappen slechts psychologies verklaard worden, en eveneens denken; en de verklaringen zijn in beide gevallen verschillend, omdat beide funkties verschillend zijn.

Zo is dan voor taalverklaring onontbeerlik een zekere kennis van en vooral inzicht in de aktuele psychologiese wetenschap, meer in 't biezonder in de aktuele taalpsychologie. Alleen door de psychologiese denkrichting is een principiëel juist indringen in 't wezen van taal mogelik. En hierdoor zal weer de gehele wijze van zich te uiten over taal en de methode van onderzoek op 't gebied van taal worden bepaald.

't Gehele taalonderzoek en evenzeer 't gehele taalonderwijs behoort psychologiese tendens te vertonen.

In 't vorafgaande ligt opgesloten, dat 'taal' geen uitvindsel, geen bedachtsel van de mens of van mensen is, want dan zou 't juist wèl een denkprodukt zijn. 'Taal' is integendeel een zielsuiting, waarvan men kan zeggen, dat ze een van die onafscheidelike eigenschappen van een normaal mens van af een zekere leeftijd is, zonder welke een mens nu eenmaal niet tot de normale mensen behoort.

'Taal' is een levensverschijnsel zoals b.v. zien en horen. Maar toch weer met verschil, in zoverre als b.v. voor zien en horen geen andere natuurgenoten noodzakelik zijn, terwijl 'taal' in z'n wezen onbestaanbaar is zonder wisselwerking tussen mensen onderling.

Deze wisselwerking begint van de geboortestond aan en duurt 't gehele leven voort. 't Normale kind met z'n overgeërfde (= aangeboren) menselike aanleg neemt van de omgeving, waarin 't opgroeit, de wijze van zielsuiting, die taal heet, eenvoudig over. En die overneming, die bij 't kind (tussen 't 2[e] en 't 6[e] of 7[e] jaar) op biezonder intensieve wijze plaats heeft, gebeurt, al is 't ook met gewoonlik toenemende verzwakking, 't gehele leven door.

Bovendien bezit de een meer, de ander minder, de eigenschap om, voldoende aan zielsbehoefte — denken we b.v. aan dichters, zonder deze alleen te bedoelen! —, een min of meer eigen karakter aan zijn taaluiting te geven; b.v. door nieuwvormingen uit bestaande kategoriale taalelementen en naar bestaande psychologiese — niet logiese! — prototypen; of door nieuwe schakeringen in betekenis

(inklusief gevoel). Zulke 'eigenaardigheden' kunnen door anderen worden overgenomen, ja door zovelen, dat ze niet langer eigen zijn aan slechts éen of aan enkele personen, maar dat ze tot gemeengoed geworden zijn; of ook ze blijven tot 't individu vrijwel of geheel beperkt; een en ander naar gelang 'men' er bevrediging van zielsbehoefte in voelt of niet.

De mensen nemen niet alleen taal over van hen, die tot dezelfde, maar ook wel van wie tot een andere taalgemeenschap behoren (: leenwoorden!), waardoor vooral kultuurbehoeften — die in wezen ook zielsbehoeften zijn — worden bevredigd. Zelfs kan iemand (b.v. op wetenschappelik en technies gebied) door nieuwvormingen in andere talen of naar den aard van andere talen — b.v. Grieks of Latijn — aan kultuurbehoefte, resp. zielsbehoefte voldoen; denken we aan *telegraaf*, *telefoon* e.dgl.

Verder heeft met de voortdurende wijzigingen en veranderingen in 't leven van de mens als individu — van z'n jeugd tot aan z'n dood — en van de mensen in een bepaalde kultuurgemeenschap en kultuursamenhang ook voortdurende wijziging en verandering plaats in zijn, resp. hun voorstellings-, gevoels- en wilsleven, zonder dat daarom steeds met zulke wijzigingen of veranderingen — dus in betekenis! — de 'taal', als klankuiting genomen, wezenlik anders wordt. In verreweg de meeste gevallen zal zelfs die klankuiting dezelfde blijven. Denken we b.v. aan *liefde* van een kind en van een volwassene, aan *wonen* in voorafgaande tijden en nu, aan *gulden* vroeger (van goud!) en nu, aan *leuk* voor een kwart eeuw en tans; en van de andere kant aan *toernooi*, *in 't krijt treden*, *abele spelen*, *fiets* (*rijwiel*), *leger des heils*, *kabaret*, *levensverzekering*, *spoorweg*, enz. enz., zuivere kultuurbegrippen en kultuurwoorden, die daarom ook alleen aktueel kunnen zijn, zolang die kultuur duurt.

En eindelik mag hier worden gewezen op de voortdurende langzame wijzigingen en veranderingen, die 'taal' als klankuiting ondergaat van geslacht op geslacht, afwijkingen in uitspraak (in engere zin), in flexie, in woordvorming, in syntaxis. En dit alles ook weer onafscheidelik verbonden met 't feit, dat een jonger geslacht van mensen in materieel-psychies opzicht niet volmaakt gelijk is aan een ouder geslacht. (Waar 't uitspraak alleen betreft, komen ook nog fysiologiese en anatomiese faktoren voor afwijkingen in aanmerking; dit even aangestipt te hebben, is hier voldoende. — In algemeen funktioneelpsychies opzicht blijven de mensengeslachten aan elkaar gelijk: 't zijn alle mensen met hun konstant blijvende algemene eigenschappen).

Deze aanduidingen zullen een denkbeeld ervan kunnen geven, dat

'taal', hoewel in z'n biezondere uiting een zielsprodukt van de enkeling, toch in z'n wezen tevens een gemeenschapsprodukt, een sociaal produkt is. De mens komt niet anders voor dan in samenleving; zo komt ook z'n onafscheidelike eigenschap 'taal' niet anders voor dan in de gemeenschap. En met de voortdurende wijzigingen en veranderingen in de samenleving, binnen de grenzen van eenzelfde geslacht en van geslacht op geslacht, gaan alle wijzigingen en veranderingen in 'taal' noodzakelik gepaard: 't zijn alle in eerste en laatste instantie 'ziels'-wijzigingen en 'ziels'-veranderingen.

En indien we zeggen kunnen, dat een engere gemeenschap (stam; volk, natie; ras) niettegenstaande die voortdurende wijzigingen en veranderingen z'n karakter, z'n eigenwezen in de loop der eeuwen bewaart, dan behoort daartoe wel in de eerste plaats, dat z'n taal in wezen dezelfde blijft, zodat b.v. 't 'Nederlands' in voorafgaande eeuwen in wezen dezelfde taal is als 't 'Nederlands' van nu, evenals in 't algemeen genomen de Nederlanders van nu in wezen hetzelfde volk zijn als de Nederlanders van vroeger. De evolutie, die de enkeling en de gemeenschap in psychies opzicht doormaken, sluit in zich de innerlike evolutie van hun taal. En blijft daarbij in de loop der tijden een gemeenschap in z'n grondtrekken toch dezelfde, dan sluit dit eveneens in zich, dat 't algemeen karakter van z'n taal hetzelfde blijft.

Taaluiting is wel een bewustzijnsfunktie van de ziel, behoort dus wel tot 's mensen bewustzijnsleven. Maar daarom geschiedt nog niet elke taaluiting met volkomen helder en duidelik bewustzijn; integendeel, in verreweg de meeste gevallen is ze ons slechts onduidelik, donker bewust; of ze is zelfs alleen maar een onderbewuste levensuiting. Dit geldt als regel voor de taal van 't kind en de taal van 't dageliks leven, in 't algemeen van alle naïeve taaluiting. En zelfs, wanneer men in meer of min zware 'denk'-arbeid (hetzij van wetenschappelike, techniese of dichterlike aard) 'naar uiting zoekt,' misschien zelfs uitingen (naar analogie van andere!) vormt ('smeedt'!), ook dan nog is en blijft de taaluiting in hoofdzaak en in z'n wezen een donkerbewuste of onderbewuste, men zou kunnen zeggen: een geautomatizeerde handeling. Want het nieuwgevondene of -gevormde is bij zo'n proces vrijwel het enige, dat juist door z'n nieuwheid min of meer bewust is of zelfs volbewust kan zijn; terwijl al 't andere — en dat vormt steeds kwantitatief bijna alles! — eenvoudig weer automaties wordt voortgebracht.

Behalve in 't hier genoemde geval kan taaluiting als zodanig slechts

in duidelik, helder bewustzijn treden, wanneer op een of andere wijze erop wordt gereageerd, hetzij de reagens van anderen uitgaat (b.v. in debat, in twistgesprek: als men om een woord of uitdrukking wordt uitgelachen, e.dgl.), of van zich zelf (wanneer men b.v. over zijn taaluiting reflekteert). Dat zulke gevallen ook al weer zeldzaam zijn in vergelijking met de ontelbare malen, dat niet op taaluiting als zodanig wordt gereageerd, behoeft wel geen betoog.

Taaluiting geschiedt dus bij 't jonge kind nagenoeg steeds en op latere leeftijd ook met slechts weinig uitzonderingen naïefweg, d.w.z. zonder duidelik, helder bewustzijn; wat in zich sluit, dat ook met slechts geringe uitzonderingen alle taalwijziging en taalverandering naïefweg plaats vindt, dus eveneens donkerbewust, ja doorgaans slechts onderbewust, zo 't zelfs niet vrij vaak onbewust te noemen is, daar er gewoonlik niet op wordt gereageerd en waar dit wel gebeurt, de reagens ook zonder uitwerking, d.i. zonder reaktie kan blijven (denk b.v. aan uitspraak: ook bij reageren erop, kan de spreker vaak geen uitspraakverschillen — in eigen uitspraak of vergeleken met die van anderen — horen, d.i. bewust worden).

Van verscheiden kultuurvolken is 't van oude tijden afaan bekend, dat er denkers (filozofen!) onder hen waren, die over hun 'taal' hebben gereflekteerd, hebben nagedacht, die hun 'taal' tot een voorwerp van denkend onderzoek hebben genomen. En dit geschiedt tot op den huidigen dag.

Wij, Westeuropeanen, ondergaan op 'taalwetenschappelik' gebied nog steeds middellik de invloed van voornamelik Griekse denkers (veel minder Romeinse) en meer onmiddellik die van onze voorvaderen vooral uit de renaissancetijd. Was bij de Grieken reeds een enigszins geordend sisteem van indeling van 'taalelementen' tot stand gekomen, in de middeleeuwen (door de Scholastici!) en in de tijd van de renaissance is aan dat sisteem voortgewerkt en is het verder bevestigd, en wel zo stevig, dat in latere tijd tot op heden over 't algemeen aan die indeling is vastgehouden. We hebben b.v. nòg als vroeger de indeling van de woorden in woordsoorten (werkwoorden, zelfstandige naamwoorden, enz.), de later daarbij gekomen indeling in zinnen en zinsdelen (hoofd- en bijzinnen, onderwerp en gezegde, enz.). Met die indeling hebben we ook de namen, de terminologie (vaak in zeer onbeholpen vertaling!) overgenomen.

't Is hier niet de plaats, om het vele gebrekkige en verkeerde daarin aan te wijzen, dat vooral in de tegenwoordige tijd door dieper psychologies inzicht in 't wezen van taal, aan de wetenschappelike taal-

beoefenaar is duidelik geworden of door hem wordt gevoeld, zonder dat hij zich alsnog in staat acht met het oude sisteem en de oude terminologie in menig gewenst biezonder geval (b.v. de 'geslachts'-terminologie), laat staan in allen dele te breken.

En bovendien, 'taal' in al z'n verscheidenheid is maar niet zo gladweg in rubrieken, in een sisteem onder te brengen. Immers, niet gering is 't aantal gevallen, die niet in één rubriek passen, maar die ook tot een andere, misschien zelfs tot een derde rubriek kunnen worden gerekend. De voorbeelden zijn voor 't grijpen: Is *boven* en *uit* in *de bewoners boven* en *de kachel is uit* bijvoeglik naamwoord of bijwoord, of zowel 't een als 't ander? Is *hele* in *'t is een hele grote jongen* een bijvl.nw. (om z'n verbuiging) of een bijw. (om z'n funktie)? Is *zijn* in *ze zijn goeie vrienden van me* een werkw. om z'n betekenis of alleen om z'n grammatikale funktie? Is *er* in *er wordt gedanst* een bijw. of een voornaamwoord? Is *behalve* in *ieder weet 't behalve hij* een voorzetsel, een voegwoord of een bijw.? Is *dat* in *dat zijn vogels* 't onderwerp, of *vogels*? Is *die* in *die dat zegt, is een leugenaar* een betrekkelik voornw., een bepalingaankondigend voornw. of beide, of ook eenvoudig een aanwijzend voornw.? Is *schrap* in *zij zetten zich schrap tegen de aanvallers* een bijvl.nw., een bijw. of een deel van een samenstelling? Is *in de war* in *hij was helemaal in de war* nog spraakkunstig ontleedbaar of is 't een samengesteld, niet meer ontleedbaar geheel? En wie heeft een spraakkunstig sisteemvakje bereid voor *er* in: *Wat waren dat lekkere appels; zijn er nog? Hij* of *dat ziet er goed uit;* of voor 't tweede *er* in: *Er zijn er genoeg, die dat zullen goedkeuren. Er zullen er altijd zijn, die dat geloven.* Wie voor *'m* in: *Daarin zit 't 'm niet. Dat heb je 'm goed geleverd.*

Neemt men hierbij nog in aanmerking, dat ons tegenwoordig sisteem in hoofdzaak als sisteem voor een andere taal ('t Grieks, en vooral 't Latijn!) heeft gediend en maar klakkeloos is aanvaard voor onze taal, die groteliks van een geheel ander karakter is, dan zal men nog eerder de vele moeilikheden kunnen voorzien, die bij de grammatikale indeling van ons Nederlands te verwachten zijn en metterdaad dan ook voorkomen.

Voor 't wetenschappelik onderzoek van taal, dus ook van eigen taal, is o.m. nodig en noodzakelik, zoals in alle wetenschap, dat 't geheel in z'n delen wordt ontleed, die weer op zich zelf nader worden onderzocht. Zo handelt men b.v. bij planten, dieren en mensen, zo handelt men ook met hun levensuitingen. Men kan zelfs dat onderzoek van de delen (zo goed als van 't geheel) onder opzettelik

gunstige omstandigheden, d.i. experimenteel (= proefondervindelik) doen geschieden.

Maar dit alles mag niet leiden tot een verkeerde opvatting van de werkelike verhouding tussen 't geheel en z'n delen. Zo b.v. mag bij 'taal' niet 't idee opkomen, als zou taal ontstaan uit 'woorden'. 't Begrip 'woord' is evengoed een abstraktie uit 't begrip 'taal' als de begrippen 'klinkers' en 'medeklinkers' uit 'woorden' zijn geabstraheerd. En zomin als 'woorden' ontstaan uit die klanken in hun afzonderlikheid, zomin ontstaat 'taal' uit afzonderlike 'woorden'. Men kan alleen zeggen: voor de taalkundige bestaat 'taal' o.m. uit (afzonderlike) 'woorden' en de 'woorden' (de 'taal' vanzelf ook!) uit (afzonderlike) 'klanken', omdat hij bij 't onderzoek van 'taal' tot die geabstraheerde delen, tot die abstrakties gekomen is en er nu verder mee werkt. Maar voor de naïeve spreker bestaan er zomin afzonderlike klanken als afzonderlike woorden in z'n taaluiting; elke zielsuiting (dus elke gedachte-, gevoels- en wilsuiting) in taal is voor hem een (psychiese) eenheid. Alleen wanneer in die eenheid een of meer onderdelen nadrukkeliker op de voorgrond treden, dan zijn dat onderdelen van de zielsuiting, die wel eens met de wetenschappelike abstrakties 'woord' of 'klank' kunnen samenvallen. B.v. in: *Heb je hem zien schilderen? Nee, ik heb hem zien tekenen* zijn de psychies duidelik bewuste onderdelen *schilderen* en *tekenen* tevens afzonderlike 'woorden'. Of in: *Nichten? Nee, lichten heb ik gezegd* zijn de volbewuste psychiese onderdelen *n* en *l* tevens afzonderlike 'klanken'. Vgl. ook uitroepen en bevelen als *Hei! Volk! Stilstaan! O! St!* of bevestigingen en ontkenningen als *ja* en *nee(n)*; of vragen als *wie? wanneer?*

Maar in de meeste gevallen is dit niet zo. B.v. in *Ben je bij m'n broer geweest? Nee, ik was bij de zoon van je broer* zijn meer op de voorgrond tredende psychiese onderdelen *m'n broer* en *de zoon van je broer*, dus geen afzonderlike 'woorden' en nog veel minder afzonderlike 'klanken', maar woordgroepen.

Evenmin ontstaat 'taal' uit 'zinnen' natuurlik, daar 't begrip 'zin' ook een grammatikale abstraktie van en voor de taalkundige is.

In aansluiting aan de beide vorige bladzijden mag hier nog worden opgemerkt, dat de abstrahering van de taal in 'klank', 'woord', 'zin' als indelingsprinciep niet steeds tot een zuivere scheiding van taalelementen leidt, dat deze elementen dus niet altijd met volkomen stelligheid in één van die groepen zijn onder te brengen. —

Uit de 'Inleiding' van: **Nederlandse Taal**, Proeve van een Nederlandse Spraakleer, door J. G. TALEN, R. A. KOLLEWIJN en F. BUITENRUST HETTEMA; ter perse bij W. E. J. Tjeenk Willink te Zwolle.

WOORDGESLACHTSMOEILIKHEDEN.

Dat men zich op glàd ijs beweegt wanneer men zich bij het woordgeslacht niet houdt aan de algemene beschaafde taal, maar zich tracht te richten naar verouderde, grotendeels willekeurige regels (met tal van uitzonderingen) die enkel gelden bij 't *schrijven* — dat is, mag ik aannemen, voldoende bekend.

Maar toch moet er wel op gewezen worden hoe sommige schrijvers (journalisten vooral), niet tevreden met de gebruikelike schrijftaal-afwijkingen, zich gaan verlustigen in buitenissigheden, waardoor zij niet alleen tegen de gesproken taal, maar ook tegen het gros van onze spraakkunsten front maken. [1])

Zo behoeft niemand in het onzekere te zijn omtrent het geslacht van land- en plaatsnamen. Iedereen spreekt van *het* sterk bevolkte België, van Nederland en *zijn* kolonieën, van Japan *dat* veel invloed gekregen heeft, van *het* grote Amsterdam.

En tot voor kort vond men 't niet nodig, in deze gevallen anders te schrijven dan men spreekt. Wij lezen b.v. van Mr. T. M. C. Asser in *Een halve Eeuw* (I, 98): „Voegt men daarbij de internationale moeilijkheden, die b.v. ingeval de Duitsche bond in een oorlog gewikkeld werd, voor Nederland hadden kunnen voortvloeien uit de omstandigheid, dat een *zijner* Provinciën lid was van den Bond...." (enz.). En van dezelfde: „Marokko, *dat* geen marine heeft...." (I, 105). W. Rooseboom schrijft: „De oorlog, dien Denemarken in 1864 te voeren had tegen twee groote mogendheden en de aanzienlijke vermindering van grondgebied waaraan *het* zich moest onderwerpen...." (ald. 168).

Onzijdig dus. Het schijnt van-zèlf-sprekend.

Maar de kranten vinden het mooier 't onzijdig geslacht door het vrouwelike te vervangen.

---

1) Fouten die door de schrijvers zelf als »vergissingen" zullen worden beschouwd (b.v. »tot hij op vijf minuten loopens van zijns moeders huis door een trein aangereden en gedood werd" (*Alg. Handelsbl.* v. 20 Okt. 1907) vallen natuurlik buiten de lijst van deze beschouwingen.

Gender of nouns & pronouns in Dutch.

ekt van: „Het verdrag door
ar (d. i. Japan) sterk maakte."
veerd: „Japan wil afwachten
geaccepteerd.... en zal anders
tuur weer boven!].... om *zijne*

5 leest men over „Duitschland

mee: „Groningen krijgt ook
Handelsblad van 28 Okt. '07
eb gevraagd waaraan Chicago
nsche steden te danken had."
zondigen. In *Onze Eeuw* van
rlo bezit al de weelde die voor
an *haar* schatten is niet over-
blz. 404, 405).

rvrouweliking (tot *personifikatie*
ij in de kranten waar 't namen
en.
is een zij, en de *Nederlander*
9 Jan. '04 bericht: „De *Times*
Zijn advies is, zegt *zij*, zoo
van 5 Maart wordt van het
reeds een tweede artikel." —
eet het: „Van deze verklaring
wil de *Nederlander* niets weten. Goed, dan kan *zij* ook ter schole gaan bij prof. Buys."

Zelfs Alb. Verwey in zijn *Leven van Potgieter* (blz. 318): „De politieke vraag waarover de strijd ging was voor Potgieter deze: zal de Gids naar *haar* traditie, ook in de politiek alle meeningen of alleen éene vertegenwoordigen?" — Daarentegen op blz. 320: „En wat moest (Potgieter) er mee doen als *hij* (d. i. *de Gids*) van hèm hoorde?"

Bij degeen die half en half zijn gewonnen voor de leer van de Vereenvoudigers dat men zich wat buigingsuitgangen en keuze van voornaamwoord betreft, bij 't schrijven naar het beschaafde spreekgebruik dient te richten, duikt nu en dan een gemoedsbezwaar op

ten aanzien van woorden als b.v. *bloem*, die ze in hun jeugd altijd als typies vrouwelik leerden beschouwen. Het stuit hun van een bloem te *schrijven*: *hij*, en letten er niet op dat *hij* (*ie*, *hem*, *'m*) steeds door hun zelf wordt *gezegd*.[1])

Nu is het eigenaardig dat niet-vereenvoudigers vaak als ze zó in hun onderwerp zitten dat ze niet aan grammatika denken, onbewust de spreektaal volgen, altans naderen. Zo JACQUES VAN LOOY. Hij schrijft van „de bloem.... in *zijn* zuivere eenvoudigheid" (*Proza* [3], 116). Eveneens GORTER (*Mei*, 1889, blz. 191): „Zoo als die bloem van zomerrood, papaver, Rimpelt *zijn* rood..."

En om naast deze kunstenaars een man van wetenschap te stellen, prof. LORENTZ schrijft in de *Gids* (1907, II, 312): „Wij zouden de lucht nog werkelijk zien en wel zou de zichtbaarheid hierop berusten dat *hij* uit molekulen is samengesteld." En verder: „Zooals de lucht naar onze opvatting nu eenmaal is, moet *hij* op afstanden van eenige duizenden kilometers als een dichte mist werken."

Zulke voorbeelden bewijzen, dunkt mij, dat men aan 't schrijven van *hij*, waar men *hij* zegt, vrij algemeen spoedig zou wennen.

Er is een ander geval dat bij sommigen onzekerheid wekt.

Onze landgenoten die — in 't Zuiden van ons land — om zich heen 'n dialekt horen spreken waarin méér van het oude woordgeslacht is bewaard gebleven dan in de algemene taal, vragen zich wel eens af: Wanneer wij b.v. van de kachel horen zeggen dat *ze* uit is, en de woordelijst van DE VRIES en TE WINKEL noemt KACHEL vrouwelik, dan kunnen we ons bij dat *ze* èn op de levende taal èn op de taalhistorie beroepen. Wat zou er dan voor reden zijn om *hij* boven *zij* te verkiezen?

---

1) Die onzekerheid of het *hij* of *zij* moet zijn treft men misschien het sterkst aan bij niet-vereenvoudigers die zich bij 't weergeven van gesprekken aan de spreektaal willen houden. Uit FALKLAND's schets *de Zieke* (*Alg. Handelsbl.* v. 19 Okt. '07) waarin gesproken wordt van een »zieke" violoncel, noteerde ik o.a.:

»*Hij* piept", zei ze.

»Hoe 't kòmt... lijsde moeder... *Ze* piept."

»*Ze* piept of de snare verslete benne."

»Hoe piept-*ie* dan zoo?"

(Verder: »*Ze* hadden '*m* van zolder gesjord." — »Men luisterde of '*t* nog piepte." — »*Ze* dee 't al minder."

Hiertegen valt aan te voeren dat taal-in-een-vroegere-periode, m. a. w. *verouderde* taal geen richtsnoer mag zijn voor de tegenwoordige taal. En wie, als men 't heeft over de algemene taal, daartegen een dialekt uitspelen wil, staat zeker ook niet sterk. Bovendien, hoe zou men zich te gedragen hebben als dialekt en woordelijst *niet* samengaan? Ik tekende op uit de mond van een brabantse dienstbode: „Waar is die waszak toch? *Ze* zat in de mand!"

Wat moet nu voorgaan? De Vries en te Winkel of 't dialekt? Maar bij de Vries en te Winkel is doorgaans willekeur (van hun voorgangers vooral) aan 't woord! En wat dialekt betreft.... er kan hier alleen sprake zijn van *een*, nooit van *het* dialekt. En 't ene is vaak met het andere in strijd! [1])

Zo ligt het dan voor de hand, dat het ook hier het best is, zich naar de algemene beschaafde taal te richten.

Wie dat doet, behoeft niet in 't onzekere te zijn omtrent het geslacht van hem bekende nederlandse woorden. Weet men b.v. dat men zal zeggen van een boot: „we zullen *'m* nooit inhalen", van een bloemlezing: „*hij* wordt ingebonden", dan zal de neiging om *haar* of *zij* te schrijven, niet opkomen.

Het hoeft iemand zelfs niet aan het weifelen te brengen, dat in een enkel geval het beschaafde taalgebruik wankelt, dat het in de ene streek van dat in een andere verschilt, zoals bij de namen van stoffen. In welke gedeelten van ons land men (in beschaafde taal) bij voorkeur *hij* (*ie*) van stofnamen zegt en in welke *ze*, is — jammer genoeg — nog niet onderzocht. Maar hoe zulk een onderzoek uitvallen mag, voor dit geval is 't van geen rechtstreeks belang. Wie toch gewoon is van de melk te zeggen „*hij* is zuur", van de tee „straks heeft *ie* gekookt", heeft alle reden om *hij* (*ie*) te schrijven, terwijl een ander die het gewoon vindt van de soep te verklaren „*ze* smaakt best" of van de inkt „*ze* dikt veel te gauw in", natuurlik aan *ze* de voorkeur zal geven.

In beide gevallen immers houdt men zich, naar z'n beste weten, aan de regel: schrijf *hij*, *hem*, *ze*, *haar*, wanneer men in beschaafd Nederlands *hij*, *hem*, of *ze*, *haar* zegt.

---

1) Vgl. b.v. mijn artikel in de Handel. v. h. 28e Nederl. Taal- en Letterk. Kongres, Deventer (1904) blz. 135—142, waar op die tegenstrijdigheid in Zuidnederlandse dialekten gewezen wordt.

Tot dusver hebben we alleen gehandeld over *schijnbare* moeilikheden.

Nu komen we aan de èchte moeilikheid. Men kan niet ontkennen dat ook door mensen die niets liever willen dan zich aan de juiste regel houden, door mensen die taalgevoel hebben, die gewoon zijn taalkundige verschijnselen waar te nemen, in enkele gevallen een aarzeling wordt gevoeld, 'n onzekerheid, waarop wel eens het volle licht vallen mag.

Er zijn nl. enige verzamelwoorden als *klub*, *regering*, *partij*, *kommissie*, benevens een groter aantal abstrakte substantieven (*taal*, *gedachte*, *ziekte*, *zaak* enz. enz.) waarbij men zich nu en dan afvraagt: duidt men die in het spreken werkelik aan met *hij*?

Wie daar niet met een volmondig ja op kan antwoorden, neemt veelal zijn toevlucht tot *zij*.... maar is dan meestal niet meer dan half voldaan, daar hij voelt dat dit *zij* iets stijfs en vreemds geeft aan de zin, waarvan bij 't gewone spreken niets valt te bespeuren.

Met andere woorden: de Vereenvoudiger wordt in bepaalde gevallen door *hij* niet bevredigd, door *zij* evenmin. Vandaar natuurlik tegenstrijdigheid en zekere willekeur. In mindere mate ook bij het gebruik van *haar* tegenover *zijn*.

DR. D. C. HESSELING schrijft van onze taal op St. Thomas: „Veeleer moeten wij er ons over verbazen dat *zij* er in die tijd niet reeds geheel en al in onbruik was geraakt" (*Het Negerhollands der Deense Antillen*, blz. 27.)

DR. C. G. N. DE VOOYS: „Deze taal met *zijn* sterker uitkomend accent" (*Taal en Letteren* XV, 191).

J. KOOPMANS (ald. 168): „Nu had van zelf ook de taal, — natuurlik bij elke wetenschap weer op *z'n* eigen wijze, — 'n stereotiepe, nooit afwijkende uitdrukking."

Maar dezelfde (ald. 170): „Onafhankelik in *haar* oorsprong, naast deze poëten-taal, bestond de gedachte."

En: „Anderzijds moest, om .... aan z'n eigen opvatting van 't wezen van de godsdienst *haar* recht te laten wedervaren...." enz. (ald. 165).

VAN DEN BOSCH in de *De Nieuwe Taalgids* (I, 102): „De gedachte is stil in je en niemand weet '*èm*, niemand merkt '*em*. Nu uit j'*em*! Daar is *hij*."

P. VALKHOFF in *Vereenvoudiging* (IX, 11): (Zij) hebben.... de daad erger voorgesteld dan *hij* werkelik is."

MARC. EMANTS in *Waan* (blz. 82): „Liefde is 'n mooi ding.... Maar de liefde heeft *z'n* gevaren ook."

Nu eens *hij*, dan weer *zij*, nu eens *zijn*, dan weer *haar*.

Is het niet zonderling, dat het onzeker schijnt wàt er gekozen moet worden? Want wie goed luistert zal niet beweren dat hier, als van stofnamen, zowel *hij* als *zij* wordt gezegd! Van stofnamen klinken *hij* en *ze* beide gewoon, van de hier bedoelde abstrakte znw. klinken niet zelden *hij* en *zij* beide vreemd.

Wanneer wij 't antwoord zoeken op de vraag, geloof ik dat we moeten beginnen met te onderscheiden tussen de kwestie *hij* of *zij* en de kwestie *zijn* of *haar*. De laatste is lang niet zo moeilik als de eerste.

Er is toch geen twijfel aan of zinnen als deze „De liefde heeft ook *z'n* gevaren", worden in beschaafd Nederlands telkens en telkens gehoord.

„Laat je zo'n ziekte op *z'n* beloop, dan...." enz.

„Die opmerking kwam daar niet tot *z'n* recht."

„Die partij heeft *z'n* tijd gehad".

„Als de Regering ons *z'n* steun onthoudt, moeten we ons zelf maar redden." [1])

Een indirekt bewijs voor de hier verdedigde mening is, dat dit *zijn* lang niet zelden gebezigd wordt door volgers van de oude leer, waar toch hun theorie 't gebruik van *haar* voorschrift. Een typies voorbeeld daarvan in 't *Handelsblad* van 16 Aug. '07: „De partijen hebben in 't algemeen *haar* (NB) ledental behouden en *hunne* beginselen gehandhaafd."

De grote moeilikheid heeft dus eigenlik alleen betrekking op *hij* en *zij*.

Wanneer VALKHOFF schrijft dat de daad erger voorgesteld wordt dan *hij* werkelik is, voelen we even twijfel. *Hij*....?

Maar *zij* is stellig niet beter.... Het wordt niet gezegd!

Ook klinkt het niet helemaal zuiver, te beweren van liefde: „dan is *hij* nooit groot geweest." Maar *zij* voldoet nog minder.

Hetzelfde geldt van verwijzingen naar abstrakte zelfstandige naamwoorden; b.v. van armoede: „*hij* (*zij*) werd al groter"; of van een zaak: zij „hebben *hem* (*haar*) bijgelegd."

Blijkbaar duiden wij in de algemene taal abstrakte begrippen (en sommige kollektieven) maar heel zelden aan met *hij*, *hem*, *zij*, *haar*.

---

1) Ik weet wel dat sommigen, o.a. bestuursleden van vaak vergaderende verenigingen, onwillekeurig de neiging krijgen om, als er sprake is van hun vereniging, van een klub, van de regering, gebruik te maken van een deftig, aan de schrijftaal of redenaarstaal ontleend *haar*, en b.v. te zeggen: »Als onze vereniging *haar* bestuur met zo weinig konsideratie behandelt"... of: »wanneer de Regering *haar* mening maar kennen deed..." — maar voor zover ik kon nagaan zijn die *haar*-zeggers ver in de minderheid.

In plaats van die woorden — en dit treft het hart van de kwestie —, gebruikt men *die* of *ie* [1]); en *daarbij* is dan geen sprake van 't *kiezen tussen een mannelike en een vrouwelike vorm*: „Hoe komt de jongen aan die opgewondenheid? — *Die* heeft ie van z'n vader (En nooit: hij heeft *hem* of *haar* van zijn vader).

„Hoe lang sukkelt ze aan die kwaal? — *Die* zal ze voor 'n jaar of vier hebben opgedaan."

„Ze hebben de daad veel erger voorgesteld dan *ie* werkelik is."

„Die vervelende kwestie? O, *die* hebben ze bijgelegd" (niet: ze hebben *hem* of *haar* bijgelegd).

„De oorzaak van 't ongeval is niet bekend, maar *die* zal later wel blijken."

„Als de liefde nu al vervlogen is, is *ie* (is-t-ie) ook niet groot geweest."

„'t Is treurig met de armoede hier. *Die* (niet *hij* of *zij*) wordt al erger en erger."

„Die berekening zal je tijd gekost hebben. — Ja, *ie* heeft (ook: *die* heeft) me langer opgehouden dan je zou denken."

„Wat zal de Regering doen? — O, *die* zal met 'n wetsvoorstel komen."

„Ik wil geen lid worden van zo'n grote klub. — Ja, maar *ie* is niet zo groot."

„Heb jullie het over de vrede van Praag? — Ik meen dat *die* (dat *ie*) in 1866 werd gesloten."

Bij het *schrijven* nu wordt dit *die* (en vooral *ie*!) door *hij* (*hem*) of *zij* (*haar*) vervangen.

Men doet dat meestal onwillekeurig. *Die* heeft in 't oog van velen

1) Ook wel eens *het*. B.v. van ruzie: »Zij hebben *het* bijgelegd."

Wat *die* en *ie* betreft: Ik meen dat *die* 't aanw. vnw. is en *ie* oorspr. het pers. vnw. *hij* (met de oude ie-klank: *hie*). Daar vormen als *wat die*, *heeft die* juist eender klinken als *wat ie*, *heeft ie* (nl. *wattie*, *heeftie*) vloeien *die* en *ie* door elkaar. — Prof. LOGEMAN (*Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen u. Lit.* CXVII, Heft 1, S 40) is van mening dat *ie* bepaaldelik uit *die* (en niet uit *hi*) zou zijn ontstaan (*wi* en *ji* werden *we*, *je*; *hi* zou *he* hebben moeten worden). Ik zou daar tegen willen aanvoeren dat *ie* in onze taal nooit een vrouwelike persoon aanduidt; wat voor de hand ligt als men aanneemt dat *ie* komt van *hi*, maar moeilik te verklaren is zo men zich *ie* ontstaan denkt uit het aanw. vnw. *die*.

iets los (in zinnen als de bovenstaande), *ie* bijna iets plats. Het oor is het hier met het oog niet eens. Anders gezegd: *ie* lijkt plat als men 't schrijft, niet als men 't hoort.

Zo is men dan gewoon *die* (*ie*) te verschrijftalen tot *hij*.... òf *zij*.
Nu ontstaat de moeilikheid. Bij *die* (*ie*) denkt men niet aan geslacht.[1]) Maar moet het vervangen worden, hetzij door *hij* of door *zij*, dan komt de lastige keus, de twijfel, de aarzeling.

Nú eens houdt men het met *hij* omdat *zij* onnatuurlik klinkt; dan weer met *zij* omdat *hij* toch het rechte niet is. Natuurlik voldoet noch het een noch het ander. Heeft men de leidende hand van de spreektaal losgelaten, dan tast men — altans waar 't verbuiging betreft en woordgeslacht — in het duister.

Is de verklaring, hier gegeven juist, dan heeft men reden om te verwachten dat óók soms 'n *hij* of *hem*, gebruikt als aanduiding van abstrakte woorden die bij de VRIES en TE WINKEL toevallig mannelik heten, hinderlik wezen kan, daar immers de spreektaal ook dàn *die* zal verkiezen. Zulke voorbeelden zijn wel te geven. Maar men bedenke dat we aan dit *hem* van „mannelike" woorden zó zijn gewoon geraakt (bij het lezen) dat hier 't onzuivere minder scherp treft.

Prof. J. TE WINKEL schrijft in zijn *Inleiding tot de Geschiedenis der Nederl. Taal* (blz. 492): „Veel kans om algemeen te worden heeft een andere.... genitiefsuitgang niet, namelijk de Hollandsche en Utrechtsche uitgang *en*.... Voor de Zaanstreken vindt men *hem* opgegeven door G. J. BOEKENOOGEN."

Hem. Mannelik, enkelvoud, 4e naamval. 't Is dus in orde, niet waar? Maar bij het lezen van de zin, vooral bij het éérste lezen, heeft men toch even het gevoel dat hier niet alles haaks is....

In de *Gids* van Junie 1905 (blz. 463) lezen wij: „Men denke eens aan den omgang tusschen verloofden ten platte lande, die, men moge *hem* onzedelijk noemen, volgens de daar heerschende zeden niets ongeoorloofds heeft."

Hem. Niet de jonge man, maar de omgang. Het klopt, volgens de spraakkunst. En toch —

KLOOS in zijn *Veertien Jaren Lit. Gesch.* I, 140: „Het epos begint met een voorzang die heelemaal uit „„gedachten"" bestaat. Hier is *hij*."

Dat *hij* heeft weer iets vreemds. Zegt men *hier is ie*, dan *klinkt* het gewoon.

1) Alleen wordt *ie* niet gebruikt van vrouwelike *personen*.

Nu wij de bron van het euvel kennen, is het geneesmiddel niet ver te zoeken.

Men overwinne de niet gerechtvaardigde schroom om *die* en *ie* waar men die woordjes algemeen zegt, ook te *schrijven*. Want die angstvalligheid is (vooral nu blijkt dat we *ie*, *die* nodig hebben) niet gerechtvaardigd. En dàn komt het verder alleen op goed luisteren aan.

R. A. KOLLEWIJN.

GRAMMATIKA.

Die Grammatik soll auch besonders gelehrt werden. Und da ist also die Frage, wie das, was besonders gelehrt werden soll, in den Gesamtunterricht sich einschlieszen läszt, und wie das, was wir längst als falsch und schädlich erkannt haben, richtig und unschädlich, soweit als möglich gemacht werden kann. Grammatik darf natürlich nicht als Lehre vom *richtigen* Sprechen getrieben werden. Sie kann getrieben werden als Selbstbeobachtung. Vieles ist ja gleich in der Landschafts- und Altersmundart des Schülers und in der Schriftsprache Die Deklination, die Konjugation: das gibt es ja alles in beiden Sprachen. Also das läszt sich in beiden Sprachen, und am besten in der dem Schüler bekanntesten, beobachten. Und immer am lebendigen Sprechen. Das sich der Schüler bewuszt wird, wenn er etwa „du gehst" sagt, was er da mit dem „du", mit dem „geh", mit dem „st" ausdrückt. Welches Sinnes Ausdruck die Elemente der Sprache sind. Das ist das Wirkliche an der Grammatik. Aber das brauchte man nicht Grammatik zu nennen. Das kann auch nie eine Lehre sein. Das ist ein lebendiges Forschen.... Wichtig beim grammatischen Unterricht ist, dasz überall die flieszenden Grenzen bleiben. Dasz kein Wort auf irgend eine Wortklasse festgelegt wird. Dasz durch kein System das *Leben* der Sprache gehemmt wird: weder das Leben der Sprache selbst im Schüler, noch die Möglichkeit und Lust, das Leben der Sprache zu beobachten.

RUDOLF PANNWITZ: *Der Volksschullehrer und die deutsche Sprache* (1907), blz. 133.

TAAL EN NATIONALITEIT.

„Elke taal is betrekkelik volkomen," heeft een beroemd linguist (VON DER GABELENTZ) gezegd, — en terecht. Maar met evenveel recht heeft een kollega, HUGO SCHUCHARDT, geantwoord: „Elke taal is betrekkelik onvolkomen." Beschouwt men de taal eenvoudig als het middel waardoor een bepaald volk zijn gedachten uit, dan heeft de eerste, VON DER GABELENTZ, gelijk. Beoordeeld naar 't geen *geschiedt*, voldoet elke taal aan de zich openbarende behoefte van 't volk dat haar spreekt; heeft een bepaalde taal geen woorden om een begrip uittedrukken, dan blijkt daaruit dat het volk die begrippen niet uitte; wil het dat wèl doen, dan verschaft het zich ook 't middel, b.v. door ontlening aan een andere taal

Maar men kan zich de zaak ook abstrakter denken. De menselike spraak is een onvolkomen middel om alle gedachten weer te geven; een woord drukt nooit een begrip in zijn volle omvang uit. Een groot psycholoog heeft gezegd: „Indien woorden in staat waren alle begrippen met onmiskenbare duidelikheid weer te geven, dan zouden de meeste boeken over filosofie en theologie ongeschreven kunnen blijven." Men kan nooit geheel zeggen wat men wil, en een zekere mate van misverstand is bij elke diskussie onvermijdelik. Duidelikheid is niet anders dan het tot zijn geringste afmetingen terugbrengen van dat misverstand. Onvolkomenheid van uitdrukking is echter niet alleen voor elk individu niet te vermijden. Ook de taal van een grote groep mensen laat in menig opzicht in de steek. Onze Europese talen hebben slechts een paar woorden om de rijke verscheidenheid van indrukken die wij door de zinnen krijgen, weer te geven. Hoe velerlei is 't geen wij ruiken en horen, en toch hebben we daarvoor slechts enkele termen. Elke bloem heeft zijn eigen geur, elk onwelriekend gas evenzeer, maar toch kunnen we niet veel meer zeggen dan dat „iets lekker ruikt of dat het stinkt." [1]) Met de smaak is 't niet veel bèter gesteld. De verklaring van dit alles is zeker eenvoudig

---

[1]) LOCKE, *Essay concerning human understanding*, II. 3, 2. Op deze verhandeling werd mijn aandacht gevestigd door een passage in SCHUCHARDT'S: *Weltsprache und Weltsprachen.*

genoeg. Wij gevoelen blijkbaar niet de behoefte om die indrukken van reuk en smaak in hun verscheidenheid te benoemen, doch de onderscheidingen *maken* doen wij wel, en in abstracto kan men zich zeker talen denken die de verscheidenheid tot uitdrukking brengen. Bij deze beschouwing komt nu SCHUCHARDT 's woord tot zijn recht, dat elke taal betrekkelik onvolkomen is. De ene is minder gebrekkig in dit, de andere in een ander opzicht, volmaakt is geen enkele. Nu is het natuurlik zeer gerechtvaardigd om na te gaan welke eigenaardigheden van 't menselik denken het meest uitkomen in een bepaalde taal, en dan bij vergelijking uittemaken welke talen het best beantwoorden aan ons ideaal. Daar dit ideaal niet voor allen zich in dezelfde vorm voordoet, blijft iets subjektiefs als basis over, maar mits dat subjektieve erkend en nader omschreven wordt, is dit geen bezwaar. Er ontstaat dan vereenvoudiging van de diskussie omdat 't verschil van gevoelen beperkt zal worden tot de aangenomen grondslag, en men tot eenstemmigheid kan komen over de beoordelingen zelf.

Zo gaat men echter zelden te werk; van een enigszins uitvoerig onderzoek in die richting is mij teminste niets bekend. Men pleegt de beschouwing der eigenaardigheden van een taal in verband te brengen met de eigenaardigheden van het volk dat ze spreekt, en tracht dan het een uit het ander te verklaren. Misleid door een al te letterlik opvatten van de leus „de taal is gans het volk," [1]) beproeft men meer of minder bewust de twee kategorieën van waarneming met elkander in overeenstemming te brengen. Een voorbeeld hiervan is 't hoofdstuk door VON DER GABELENTZ onder de titel „Sprachwürderung" in zijn „die Sprachwissenschaft" geschreven (blz. 387—476). De schrijver kende een verbijsterende hoeveelheid van talen en, te oordeelen naar 't geen hij zegt over talen die binnen onze kontrole vallen, had hij teminste van vele diepgaande studie gemaakt. Zijn buitengewone kennis veroorloofde hem de talen groepsgewijze te behandelen en daardoor worden de fouten van zijn methode

1) Tot welke ongerijmdheden zulk een opvatting een groot geleerde kan brengen toont SCHLEICHER die de taal tot »Grundlage eines natürlichen Systems des genus homo" wilde gebruiken. De taal is z. i. 't beste onderscheidingsteken. »Ein Deutscher kann wohl einmal im Haupthaar und Prognathismus es mit dem ausgesprochensten Negerkopf aufnehmen, eine Negersprache wird er aber vom Hause aus niemals reden." (SCHLEICHER, *Über die Bedeutung der Sprachen für die Naturgesch. der Menschen*, Weimar 1865). »Vom Hause aus," in de zin van »uit zich zelf" zal hij geen enkele taal spreken, maar voor 't overige elke taal die hij als kind om zich heen heeft gehoord.

veel geringer. Toch is er haast geen enkele van zijn konklusies waarachter men zich niet een vraagteken kan denken. Minder geleerde en minder gematigde mensen, die zich tot een afzonderlike taal beperken, komen tot veel positiever uitspraken, maar die dan ook veel gemakkeliker tot ongerijmdheden zijn te herleiden als men ze gaat toepassen op bepaalde gevallen. Duidelik blijkt dan de verkeerdheid der methode. Een paar voorbeelden.

„De Engelsen, zegt men, zijn vóór alles prakties; hun taal is 't evenzeer." Goed, maar waarom hebben ze dan zulk een onbeholpen manier van vragen, door middel van een hulpwerkwoord, terwijl bijna alle andere naties door verhoging van de toon hetzelfde bereiken?

„De Franse taal is helder en eenvoudig als de denkwijze der Fransen." Hoe komt het dan dat ze zulke eenvoudige begrippen als *ik lig*, *ik sta*, *ik zit* niet door één woord maar door een omschrijving vormen? En hoe komt het, dat de Engelsen, die toch zo babbelziek niet zijn, geen woord meer hebben voor z w ij g e n? Wat is de reden dat noch Duitsers, noch Fransen, noch Engelsen een eenvoudig equivalent hebben voor onze uitdrukking „dat valt mee," maar ook hier moeten omschrijven? Zouden wij meer dan onze naburen 't gevoel kennen van iets dat minder moeilik is dan we aanvankelik dachten?.... Zo zou men kunnen doorvragen.

De fout van de methode schuilt gelijk ik reeds zeide, in de verkeerde opvatting van 't verband dat er bestaat tussen een taal en 't karakter van 't volk dat die taal spreekt. Men stelt zich dat in de regel al te nauw voor. Kinderen nemen de taal over van hun ouders; als zij, volwassen geworden, in gewoonte en levensopvatting zeer ver van hen afwijken, behouden zij niettemin diezelfde taal of wijzigen haar in een graad die in de verste verte niet te vergelijken is met de mate waarin zij dikwels verschillen van hun opvattingen en levenswijs. Met volken gaat 't evenzo. De beschaafde Hongaren van onze tijd gelijken al heel weinig op hun Aziatiese voorouders en op hun taalneven die nog door de steppen dwalen, maar hun taal heeft al haar kenmerkende eigenschappen bewaard. [1]) En dat gelijkheid van klimaat, van godsdienst, van nationaliteit weinig invloed heeft op de verhouding tussen twee zeer verschillende talen kan men waarnemen in Frankrijk. Allergeringst is het verschil tussen Basken en Fransen, als men 't vergelijkt met het reusachtige onderscheid dat tussen 't Baskies en het Frans bestaat.

Dat een taal de nationaliteit niet bepaalt, zien we in Zwitserland

---

1) SCHUCHARDT, *Weltsprache und Weltsprachen*, blz. 2.

en misschien nog duideliker in Groot-Brittannië waar de Ieren niets liever begeren dan scheiding van Engeland, hoewel ze hun Kelties idioom met weinig kracht en voor een groot deel kunstmatig handhaven; in Wales daarentegen leeft dat Kelties nog als omgangstaal van rijk en arm, en toch gevoelen zich de bewoners staatkundig één met Engeland. De Elzassers waren in 1870 met hart en ziel Fransen en na meer dan 35 jaar onder Duitse heerschappij te hebben geleefd, zijn de meesten dat nog, maar hun eigenlike taal was altijd een Duits dialekt. — Neen, de nationaliteit wordt gevormd door gemeenschap van traditie, door een gezamenlik doorleefde geschiedenis. Een zeer machtig onderdeel van die gemeenschappelike traditie is in de regel de taal; waar een volk door velerlei verdeeld wordt *kan* de taal bijna de enige, en zelfs een onverbreekbare, band zijn die de volksgenoten verbindt. Maar noodzakelik is dat niet.

Ik zou mij zeer onnauwkeurig hebben uitgedrukt indien iemand uit mijn redenering kon opmaken dat ik 't verband tussen een volk en zijn taal loochen. Integendeel! Ik geloof dat de volgende voorbeelden iets zeggen omtrent de aard der Italianen. Hun behoefte aan levendige voorstelling hangt samen met de grote rijkdom aan hoegrootheid- en hoedanigheid-aanwijzende suffixen in hun taal. Waar wij met bijvoegelike naamwoorden moeten aanduiden hebben zij bepaaldgevormde substantieven. Ik neem b.v. de volgende zin [1]: „Die dwaze geleerde, met zijn grote hoed op 't hoofd, een dik boek onder de arm en grote brilleglazen op zijn klein neusje is heel belachelik." Dit luidt: „Questo pedante col suo capellaccio sulla testa, col suo librone sotto il braccio e coi suoi occhialoni sul nasuccio è molto ridicolo." Nog een ander voorbeeld. Een Napolitaanse visvrouw vroeg men hoe groot haar vissen waren. In 't Hollands zou 't antwoord geluid hebben: van allerlei grootte! Maar 't Italiaans kan dat weergeven door allerlei schakeringen van 't woord *tanto*, zó groot, zodat die visvrouw kon zeggen met begeleidend gebaar: „tantucce, tantille, tante, tantone!" — Een „klein huisje" kan men in 't Italiaans uitdrukken door wel een dozijn verschillende verkleiningsvormen van 't woord *casa*, huis, alle een bepaalde nuance van 't begrip vertegenwoordigend: *casino, casina, caserino, casinina, casetta, casettina, casella, caserella, casuccia, casupola* en om aan te duiden „een groot, grof huis" heeft men ook weer verschillende termen tot zijn beschikking: *cassaccia, casone, casotta, casamento.*

1) F. EIMESE, *Die wesentlichen Unterschiede der Stamm- und abgeleiteten Sprachen.* Berlin, 1862, blz. 20, waar verwezen wordt naar TH. MOMMSEN, *Die Kunst des deutschen Übersetzens aus neueren Sprachen.* Leipzig, 1858.

Hier is stellig een karaktertrek van 't volk weer te vinden in zijn taal. 't Enige waarvoor men zich te wachten heeft is generaliseren, en wel om deze reden: *de taal is voor verreweg 't grootste gedeelte een overgenomen middel van gedachteuiting en voor een klein deel een spontaan middel.* Derhalve kan men zich denken dat de Italianen hun kenmerkende eigenschappen verliezen en dat nog lang daarna de weerspiegeling van die vroegere eigenschappen gevonden wordt in hun taal; reeds daarom is 't trekken van een konklusie, 't maken van een voorspelling omtrent 't karakter van een volk op grond van 't geen men heeft waargenomen aangaande zijn taal, een gevaarlike onderneming.

De verhouding tussen het spontane en het overgenomene in de taal hangt af van de mate van oorspronkelikheid van het sprekend individu. Als men zich een gemeenschap wil denken van louter zeer oorspronkelike mensen, en de moeilikheid over 't hoofd wil zien dat zulke genieën bezwaarlik elkander goed zouden kunnen begrijpen, dan heeft men een geval bedacht waarin werkelik de taal een adaequaat beeld van de samenleving — in dit geval een zeer los verband van individuen — zou geven.

Ik heb hier gesproken van de principiële fout die gemaakt wordt bij 't vergelijken van taal en volk; onjuiste gevolgtrekkingen bij de toepassing van die vergelijking komen nog veel meer voor. Dat rijkdom van vormen niet het kenmerk is van de taal van beschaafde volken, bewijst de hoogst ingewikkelde spraakkunst van menig volk dat op een zeer lage trap van beschaving staat. We kunnen het ook nagaan door het beschouwen van een taal, die ons meer gemeenzaam is. Laten wij b. v. het Frans nemen; daarin kunnen we (ik spreek van de omgangstaal) op vier manieren de verleden tijd uitdrukken (je donnais, j'ai donné, j'ai eu donné, j'avais donné), in het Latijn op drie (dabam, dedi, dederam) [1]). Bewijst dit nu groter onderscheidingsvermogen bij de Fransen en dit weer hun hogere beschaving? Dit laatste zal wel niemand beweren die er aan denkt, dat een nieuwe schakering van 't begrip is ontstaan in de nadagen van Rome, toen de Westerse beschaving op een vrij laag peil was gezonken. Men kan alleen zeggen dat Latijnsprekende mensen in een bepaalde periode nauwkeuriger de verleden tijd zijn gaan bepalen, maar verdere gevolgtrekkingen zijn vooralsnog verboden. Met meer sukses heeft men getracht te bewijzen, dat eenvoudigheid van vormen gepaard gaat met

---

[1]) Het voorbeeld is, met een kleine wijziging, ontleend aan VON DER GABELENTZ, *Sprachwissenschaft*, blz. 430.

toenemende beschaving, maar ook hier geven de feiten de betoger alleen gelijk wanneer hij een bepaalde, door hem als de hoogste beschouwde, vorm van beschaving aanneemt als norm. In tijdperken van grote bloei van kunsten en wetenschappen zal men wel het vokabularium zich zien wijzigen en sterk toenemen (dit kan als regel worden beschouwd), maar omtrent de vormen van de taal kan men niets voorspellen.

D. C. HESSELING.

HET OPSTEL.

Und nun der Aufsatz. Da soll das Kind über einen Gegenstand, den der Lehrer ihm bestimmt, zu einer Stunde, die der Lehrer ihm bestimmt, auf seinem Platze festsitzend, in einer Sprache schreiben, die der Lehrer ihm bestimmt, und in einer Gedankenordnung, die der Lehrer ihm bestimmt, oder die es doch ungefähr nach den Wünschen des Lehrers einrichten musz. Und dabei musz es noch bei jedem Worte daran denken, dasz es vorschriftsmäszig richtig schreibt. Das sind wahnsinnige Forderungen. Aber was jeder Schriftsteller mit Hohnlachen von sich weisen würde, auch jeder Gelehrte, das läszt er seinem Kinde geschehen. Der Erfolg kann nur, wie der Erfolg jeder Knechtschaft, die geistige Lüge sein. Und so sind auch alle Schulaufsätze Foltergeständnisse. Aber es ist damit noch nicht zu Ende. Da macht dann der Lehrer, in eine sprachliche Darstellung eines ganz anderen Menschen, seine Flicken und Verbesserungen hinein, und zerstört so noch den letzten Rest von Einheit, dasz es, wenn auch eines geknechteten Menschen, so doch wenigstens *eines* Menschen Arbeit ist. Und diese Verbesserungen musz dann der Schüler abschreiben: das heiszt die Rute küssen.

RUDOLF PANNWITZ: *Der Volksschullehrer und die deutsche Sprache.* (1907), blz. 33.

KRITIEK VAN DE GANGBARE SYNONIEMEN-BEHANDELING.

De behandeling van synoniemen is voor veel onderwijzers de hoogste taalwijsheid. Wie daar knap in is, heeft een fijn ontwikkeld taalgevoel. De grammatika is betrekkelik gemakkelik, want daarbij kan men nog heel wat van buiten leren. In het „benoemen" en „ontleden" wordt al oefenende de kunst verkregen. Maar wie „zuiver" schrijft, elke zin haarfijn ontleden of vindingrijk aanvullen kan, staat nog op de eerste trap van taalkennis. Dan komt de synoniemen-studie. Woorden waarvan de betekenissen elkaar naderen, of waarin de oppervlakkige beschouwer geen betekenisverschil ziet, worden in reeksen gegroepeerd. Bij elke reeks moet men nu leren zeggen wat het gemeenschappelike, en wat het onderscheidende is; liefst in korte en klare formulering. Hoe groter de reeks, hoe moeieliker. Hoe meer hoogdravende en zeldzame woorden er bij zijn, des te leerzamer. Voor de beginner is het heel lastig, vaste grond onder de voeten te krijgen. Eerst na bestudering van de nodige modellen, begint hij routine te krijgen. Er komt ook wat durf bij te pas. Voorzichtige woordjes als „meestal," „gewoonlik" doen goede dienst, wanneer de gevonden definitie achteraf niet altijd toepasselik blijkt. Er zijn mensen die het verwonderlik ver gebracht hebben in de kunst om in drie of vier regels voor elk woord zijn plaats in de taal af te bakenen. Dat zijn de aangewezen voorgangers. Want meer nog dan in de spraakkunst zijn voorgangers op dit gebied onmisbaar. Het ideaal zou zijn, een volkomen betrouwbaar en volledig synoniemen-woordenboek. Wie dan in 't duister rondtast, heeft het daar maar op te zoeken.

De gangbare synoniemenbehandeling is gegrond op een verouderde taalbeschouwing. Volgens die beschouwing was de taal werkelik een soort woordenboek. Elk mens bezit daarvan een gedeelte: het is zelfs mogelik globaal het aantal woorden te berekenen. Met dat vaderlik erfdeel springt hij gewoonlik slordig om, totdat het taalonderwijs hem op de goede weg brengt. Van dat ogenblik af wordt zijn slordige taal gekultiveerd, en begint de eigenlike taalverrijking: zijn aandeel in

het algemene taalbezit wordt steeds groter. Toch zit zijn rijkdom niet alleen in de kwantiteit: hij moet de taal ook leren hanteren. Die taal is een goed geordende voorraad instrumenten, geborgen in een magazijn waar ieder vrije toegang heeft. Dat voorrecht wordt, helaas, te weinig gewaardeerd. Menigeen gedraagt zich als „een werkman die verscheiden werktuigen bezit, waarvan elk zijn eigen bestemming heeft, maar die de meeste laat verroesten" [1]. „Onverschilligheid" en „gemakzucht" zijn de verleiders.

Ondanks die slechte neigingen bij de overgrote meerderheid van de mensen, loopt het met het roesten in het taalmagazijn nog zo'n vaart niet. Integendeel. De voorraad neemt in omvang en verscheidenheid steeds toe. Daardoor wordt het ook steeds moeieliker om er de weg in te vinden, wanneer men naar de middelen zoekt om zijn gedachten zo nauwkeurig en zo mooi mogelik uit te drukken. Vandaar dat in de stijlleer de synoniemen-behandeling een belangrijke plaats inneemt. „Door de studie van synoniemen kan de juistheid van uitdrukking der gedachte slechts winnen." [1]

De Nederlandse synoniemen-studie is niet zoo oud als men denken zou. Ze dateert eigenlik van omstreeks 1820 [2]. En niet de Latijnse synoniemiek — zoals men verwachten zou in onze bakermat van de klassieke filologie — maar de Franse en de Duitse gaven het voorbeeld. Het tweedelige werk van G. BRUINING: *Nederduitsche Synonymen* (1820) draagt de stempel van zijn tijd. In de aanhef klinkt een Tollens-toon: Nederland „is allerschoonst, allerdigst bevolkt, allervolst van edele nijverheid, en in bestaansmiddelen boven het bereik van jaloersche naburen zoo allerrijkst, dat het, met onderlinge welwillendheid in het hart der ingezetenen, en overal even warme zucht voor het algemeene welzijn, eerling gewis hoogstgelukkig worden kan." Zo'n volk moet een voortreffelike taal bezitten. Inderdaad is onze taal meermalen „korter, ondubbelzinniger en krachtiger" dan het Frans. Daarom rust op de achttien provincieën de dure plicht, hun „bijzondere taal" en „Provinciale tongval" op te offeren. Het Nederlands moet gekultiveerd worden tot een machtige eenheid. Aan dat grootse doel maakt de schrijver zijn synoniemen-studie dienstbaar. Ook het verleden zal de bewijzen leveren voor onze taalrijkdom: het boek wemelt van aanhalingen uit de zeventiende-eeuwse schrijvers.

---

1) V. D. MATE: *De studie van synoniemen* (Noord en Zuid 1898, blz. 73).

2) De oudste proeve, die GALLÉE in zijn *Voorrede* op het *Woordenboek* van HENDRIKS noemt, is die van Mr. DE FLINES (1810).

Wetenschappelik staat het onder het patronaat van BILDERDIJK, onze „puikdichter": de fantastiese etymologie is schering en inslag [1]). Uit de klank „spruiten de beteekenissen." Een principiële inleiding vinden we in dit breedvoerige werk, met veel „geleerdheid" in lange noten, niet. De *Voorrede* is, zooals de schrijver zelf zegt (blz. XXXVII) een — overigens zeer merkwaardige — „aanvang eener Nederduitsche Spraakkunst."

Voor ons doel is, èn om de inleiding, èn om de inhoud, veel belangrijker het *Woordenboek der Nederduitsche Synonimen* van P. WEILAND en G. N. LANDRE (1821—25). Dat is de bron voor alle latere synoniemen-studie. Er is dus reden om dit werk wat nader te bekijken. Temeer, omdat de gebreken die we in de gangbare synoniemen-behandeling wilden aantonen, hier in theorie en praktijk het scherpst voor den dag komen. De navolgers hebben de theorie verwaterd, toen wetenschappelike taalwaarneming de taalwetgeving verdrong. De gebreken werden daardoor wat weggedoezeld, maar veranderden niet van aard.

De hoeksteen van de synoniemen-leer is deze uitspraak: *In eene tot volkomenheid geraakte taal behooren geene woorden te wezen, welker beteekenis volstrekt dezelfde is.*" Of dat in enige taal het geval is, zeggen de schrijvers, laten wij onbeslist. Sommigen zeggen neen, anderen ja. „Wij kunnen echter niet ontveinzen, dat er, in onze taal, woorden gevonden worden, welker onderscheiden beteekenis wij niet, *althans nog niet*, kunnen aanwijzen" [2]). Op de gekursiveerde woorden komt het aan. De taal wordt onophoudelik gekultiveerd, of „bearbeid en beschaafd", zoals deze geestelike zonen van de achttiende eeuw zich uitdrukken. Ongetwijfeld gaat hij een toestand van volmaking tegemoet waaraan ze naar hun krachten, graag een handje willen helpen. Daarom gaan ze voort, op de volgende bladzijde: „Schoon wij vele woorden thans nog niet volkomen onderscheiden kunnen, is het echter niet onmogelijk, dat derzelver verschillende beteekenis, door den tijd, duidelijk zal aangewezen worden; gelijk wij verscheidene woorden, welke voorheen door elkander, onverschillig, en dus als hetzelfde beteekenend gebezigd werden, thans nauwkeurig onderscheiden."

De taal leidt dus, volgens deze beschouwing, een zelfstandig bestaan, als een organisme, dat onder de wisseling van mensengeslachten voortgroeit. De mens is niet de schepper, maar geeft leiding. Hij maakt

1) B.v. II, 72: »Het stamwoord is *belgen*, aan *bel*, *bil*, *bol*, *bal*, *balg*, zee, enz. verwant.

2) *Voorberigt*, blz. VIII.

geen kunstmatige onderscheidingen, maar bevordert de ontwikkeling van wat in kiem aanwezig is. De synoniemen-studie spoort die kiemen op, en werkt dus de volmaking van de taal krachtig in de hand.

„Strikt genomen, zullen er, in geene taal, zoodra die genoegzaam bearbeid en beschaafd is, eigenlijk gezegde synoniemen gevonden worden. Of er reeds zulk eene genoegzaam bearbeide en beschaafde taal besta, willen wij liefst niet beslissen; maar beweren echter, dat de woorden, welke men synonimen noemt, bij derzelver ontleding dikwerf zullen blijken, eenige, hoewel somwijlen niet terstond in het oog vallende, kenmerken van onderscheid te bevatten."

Van voorbeelden „uit andere werken" onthoudt de schrijver zich — in tegenstelling met Bruining — omdat de meeste geschreven zijn „zonder het fijne onderscheid der synonimen in het oog te houden, en dikwerf onverschillig het eene woord voor het andere gebruikt hebben." De wilde ranken moeten dus afgesneden worden. „De voorbeelden, welke wij bijgebracht hebben, zijn meestal uit het dagelijksche leven genomen, en alleenlijk in zooverre, als zij ter aanduiding van de verschillende beteekenis der woorden konden dienen." Een goede tuinman gebruikt niet alle zaden, zoals ze in de natuur voorkomen, maar schift de onkruidskiemen.

Dit boek was dus bedoeld als taal-kultuur. Als zodanig heeft het een eigen karakter, en is het voor zijn tijd inderdaad een standaardwerk, dat op menige bladzijde van degelikheid en scherpzinnigheid getuigt [1]).

Het zou interessant zijn, uitvoerig na te gaan welke houding de toongevende taalgeleerden in de negentiende eeuw theoreties en prakties tegenover de synoniemen-behandeling hebben aangenomen. Daarin weerspiegelt zich de ontwikkeling van de taalwetenschap. Wil men twee uitersten, dan leze men naast Weiland's inleiding het opstel van J. W. Muller: *Eischen en bezwaren der wetenschappelijke lexicographie* [2]). De reglementerende taalbeschouwing gaat geleidelik over in een konstaterende; de synoniemen-behandeling lost zich op in de

1) Nog in een ander opzicht is uit dit boek, dat natuurlik scherp krities gelezen moet worden, voor de betekenis-ontwikkeling iets te leren, nl. in welke fijnere nuancen de taal van 1820 van de onze verschilde. B.v. het standsverschil tussen *ambtenaar* en *beambte* (het laatste was in 1820 »vereerender") of tussen *arbeider*, *arbeidsman*, *werkman*. Uit hetzelfde oogpunt is b.v. bij Hendriks het artikel *baas* — *meester* merkwaardig. *Patroon* mocht daarnaast misschien in 1885 al niet ontbreken. Bij het vooruitdringen van de grootindustrie daalden ze in stand, vergeleken bij *fabrikant*, *werkgever* of *industrueel*.

2) In *Taal en Letteren* 1899, blz. 193.

betekenis-leer. Wie de moderne lexicografie kent, zal dus in de volgende beschouwingen niets „nieuws" vinden. Toch is deze kritiek stellig niet overbodig, want in ons onderwijs gaat de oude synoniemiek onverstoorbaar de platgetreden wegen.

Halverwege op de boven aangeduide ontwikkelingslijn, staat de *Inleiding op het Nederlandsch Woordenboek* van M. DE VRIES (1882). Deze geleerde had de moeielike stap van de klassieke in de moderne filologie gedaan. Aanvankelik achtte hij het Woordenboek „uit zijn aard bestemd om invloed te oefenen op de ontwikkeling der taal" [1]). Eerst „gaandeweg naderde hij tot eene meer historische opvatting" [2]). Ook zijn beschouwing van de synoniemen draagt het kenmerk van een overgangstijd. „Geen gezag van eenig dichter of schrijver mag de vrije taal overheerschen". — „Het raadplegen der levende, der gesproken taal, dat is het ware, het eenige middel om hier met zekerheid te werk te gaan." Afkeurenswaardig is het „door overmaat van scherpzinnigheid kunstmatige onderscheidingen te verdichten en de taal zelve vooruit te loopen [3]). Maar ondanks dit moderne inzicht maakt hij zich niet geheel los van de overtuiging dat de synoniemen-studie een middel is om de „de schrijftaal te veredelen" [4]), en schrijft hij ook de volgende uitspraak neer, die geheel in de lijn van WEILAND ligt: „Er leeft in ieder onzer een onmiskenbaar besef van de juiste kracht van elk woord tot in de fijnste schakeeringen. Bij den een is dat besef tot een heldere voorstelling ontwikkeld, bij den ander is het niet meer dan een donker halfsluimerend gevoel; maar bij allen bestaat het, en juist omdat het aan allen gemeen is, zegeviert het telkens op iedere verbastering, die de fijnheden der taal, nu ginds, dan elders bedreigt [5]).

Natuurlik staat de synoniemen-behandeling van DE VRIES, dank zij zijn breed opgevatte studie van de levende taal, veel meer op de bodem van de werkelikheid dan die van WEILAND. Hij gaat zelfs zover, dat hij de opzettelike behandeling alleen op praktiese gronden verdedigt, nl. om de lezer het vele naslaan te besparen. Immers, „wanneer al de woorden een voor een, goed uitgelegd zijn, dan is inderdaad alles gezegd wat noodig is om ook de synonymieke eigen-

---

1) Inl. blz. XXI.
2) J. W. MULLER, *Taal en Letteren* 1899, blz. 198.
3) *Inl.* blz. LXVIII.
4) *Inl.* blz. LXVII.
5) *Inl.* blz. LXIX.

aardigheden te doen kennen. De lezer heeft slechts de verschillende artikelen te vergelijken [1]).

De Vries z'n *Inleiding* was het uitgangspunt van twee stromingen. De eerste, in voortwaartse richting, werd gekozen door de jongere redakteuren van het Woordenboek, die juist door hun woordenboekstudie tot het inzicht kwamen dat een echt wetenschappelike synoniemiek evenveel bladzijden zou vorderen, als de doktrinaire synoniemiek regels verlangt, en daardoor in woordenboek-vorm even onprakties als overbodig zou zijn. De andere stroming ging achterwaarts, in de richting van Weiland, en vertakt zich in tal van school- en studieboekjes. Het reservoir werd het *Handwoordenboekje van Nederlandsche synoniemen* door Hendriks, waarvan de tweede druk (1885) onder patronaat van Gallée verscheen. Op zich zelf is dit boek niet onverdienstelik, maar als bemiddelaar van de school-synoniemiek is de verschijning allesbehalve winst geweest. Want vooral in verdunde oplossing worden die „synoniemen" schadelik.

De synoniemen-behandeling in het onderwijs is niet a priori af te keuren. Maar wel dient eens nadrukkelik aangetoond, welke grove principiële fouten daarbij gemaakt worden, bijna zonder uitzondering; en hoe die fouten voortkomen uit een verouderde taalbeschouwing. Het duidelikst blijkt dat, wanneer men er over gaat theoretiseren. Daarom neem ik als uitgangspunt een artikel van V. d. Mate: *De Studie van Synoniemen* in *Noord en Zuid* (1898), bestemd om onderwijzers voor te lichten. Als dogma wordt vooropgesteld: „Geen taal bezit twee woorden van absoluut gelijke beteekenis." Weiland's ideaal is dus hier werkelikheid geworden! Het gezag wordt binnengehaald in de gedaante van het Woordenboek, liefst een afzonderlik Woordenboek van Synoniemen. De methode die men bij de onderscheiding van synoniemen volgt, steunt op:

1ste *etymologie*, die in enkele gevallen een goede grondslag is. „Het spreekt van zelf dat dit alleen van ware etymologieën geldt, d.w.z. van wetenschappelijk vastgestelde."

2de *de kennis van het taalgebruik*. „Op de gesproken taal kan men zich niet altijd verlaten." — „Om er zeker van te zijn, dat een woord in eene bepaalde beteekenis voorkomt, dient men het te zoeken in de geschriften van goede schrijvers"

3de *de grammatica*, „voorzoover zij de bij de woordvorming heerschende wetten aangeeft."

1) *Inl.* blz. LXVII.

4de *de logica*, die voor het zoeken en vaststellen der definities zorgt. Wie de praktijk van de schoolboekjes kent, zal toegeven dat hier inderdaad in hoofdzaak de methode getekend is, die men bewust of onbewust volgt. Tegelijk zal het opvallen, hoe deze methode nog een heel eind ten achter is bij het standpunt dat het *Woordenboek* in zijn oudste periode innam. En de gevallen zijn niet zeldzaam, waarin de praktijk nog weer een heel eind achter de theorie aansukkelt, en fouten maakt die in theorie verlochend worden. Bij nader onderzoek blijkt dan dat de onderscheiding, door bemiddeling van HENDRIKS, op WEILAND teruggaat! De beperkte omvang van dit artikel verbiedt een breed uitweiden. De toepassing laat ik dus aan de lezer over. Ik bepaal mij tot uiteenzetting van de hoofdfouten. Wanneer ik ter toelichting op WEILAND terug ga, is dat om de gebreken aan de bron aan te tonen. Zonder veel scherpzinnigheid zal men dezelfde fouten, zij het dan ook in miniatuur, evengoed in de boekjes van DUYSER, als in de moderner gekleurde van PLUIM, APELDOORN en VAN VLIET, en zovele andere terugvinden. Ook de degelikste b.v. *Onze synoniemen* door SCHELTENS, zijn er niet vrij van.

Voorop gaan twee kardinale fouten, waarvan de oudste synoniemenboeken doortrokken waren. Beide worden nu in theorie verworpen. Toch is de nawerking maar al te duidelik zichtbaar.

I. *De neiging om door kunstmatige onderscheiding tot volmaking van de taal bij te dragen.* Op het standpunt van WEILAND is dat volkomen verklaarbaar. Eigenlik zouden we hierbij nog een splitsing moeten maken tussen de gevallen waarin de onderscheiding een zuiver bedenksel is, en de talrijker gevallen waarin de onderscheiding ontstaat door het taalgebruik van bepaalde kringen of bepaalde individuen te generaliseren en als norm te stellen. Maar een grens is moeielik te trekken. WEILAND zegt b.v. dat *ruiken* en *rieken* „hedendaags" door elkaar gebruikt worden. „Wil men eene onderscheiding maken, zoo is *ruiken* voor het bedrijvende werkw., *rieken* voor het onzijdige te verkiezen." Hij beroept zich op een waarschijnlik „oorspronkelik" gebruik. Zoals men weet, heeft de latere synoniemiek deze raad in een bevel omgezet. Hier zien we dus de taalkultuur aan het werk.

Enkele typiese voorbeelden uit WEILAND zijn de volgende: „Eene *rede* is korter dan eene *aanspraak*, en deze korter dan eene *redevoering*" (I, 50) Een *woud* wordt voor eene uitgestrektere verzameling gehouden dan bosch" (I, 39). Een *baar* is groter *dan een golf* (I, 180). „*Digtbij* onderstelt een zeer geringe afstand; *nabij* zegt alleenlijk, dat de tusschenruimte gering is" (II, 62). *Duister* is sterker dan *donker*

(II, 86). *Loopen* is een snellere beweging dan *gaan* (II, 181). Een *stroom* gaat sneller dan een *rivier* (III, 135). *Gramschap* is van korter duur dan *toorn* (III, 194). *Zieden* duidt een sterkere graad van hitte aan dan *koken* (III, 375). *Kijken* is — in tegenstelling met *zien* — „opzettelijk het oog op iets rigten" (III, 376). Een *zoen* is „darteler" dan een *kus* (III, 380).

Opzettelik koos ik deze voorbeelden, omdat ze bijna alle bij HENDRIKS terugkeren. Alleen de eerste onderscheiding heeft hij verbeterd. Een tegenhanger van de onderscheiding *stroom-rivier* is bij hem *stroomen-vlieten* (Een beekje „stroomt" niet, maar „vliet"). Het verschil tussen *gramschap* en *toorn* is bij hem precies omgekeerd: *gramschap* is „van langeren duur" dan *toorn*.

Voor een déel worden die onderscheidingen dan weer gefiltreerd, in de schoolboekjes en in de kinderhersenen. Dat *kijken* het opzettelike *zien* is, werd bijna stereotiep [1]). Onlangs schreef een jeugdig gymnasiast in zijn eerste opstel: „is een bosch groot, dan noemt men het een woud."

Een laatste staaltje: v. D. MATE beslist in het bovengenoemde artikel, dat *ach* gebruikt wordt „wanneer men de smart van het gemis, *och*, wanneer men het verlangen op den voorgrond stelt." Helaas worden die woorden in de „volkstaal" voor elkaar gebruikt!

Misschien is iemand geneigd uit het bovenstaande de haastige gevolgtrekking te maken, dat de woordbetekenis zich, als een organisme, uit zich zelf ontwikkelt en vervormt, zonder inmenging te dulden; m. a. w. dat kunstmatige begrenzing iets onnatuurliks en onmogeliks is. Niets is minder waar. De opzettelike begrenzing is in de taalontwikkeling van groot belang, maar op een heel andere manier dan de oude synoniemenleer zich dat voorstelde [2]).

De feiten liggen binnen ieders onmiddellike waarneming. Een wetenschap die met scherp omlijnde begrippen werkt, heeft woorden nodig om die begrippen aan te duiden. Nu kan de geleerde zelf nieuwe namen bedenken of vormen: de exacte wetenschappen kennen tal van

---

1) Een paar aardige voorbeelden tekende ik op van het tegendeel, uit een oudere en een jongere schrijver. VAN KOETSVELD zegt in een novelle: »Ik geloof zelfs niet, dat hij iets *zag*: hij *keek* alleen." En STIJN STREUVELS (*Vlaanderen* I, blz. 450): »Jantje *keek* zonder zien en hij wist niet of hij aan de huizen dacht of aan de menschen die er in woonden." Volgens de »taalkenners" dus foutief!

2) Zie het hoofdstukje *Die reine Begriffsabgrenzung* in ERDMANN'S *Die Bedeutung des Wortes*, blz. 64—78).

zulke geleerde formaties, b.v. de scheikunde. Ook sommige fiolosofen hebben het beproefd. Maar in veel gevallen kiest men bestaande woorden. Zonder rekening te houden met de gangbare betekenis, worden dan eenvoudig woorden als *lijn*, *kracht*, *stof*, *arbeidsvermogen* scherp omlijnd.

Maakt men een wet, dan is het eenvoudig noodzakelik, sommige woordenbetekenissen opnieuw, met een bepaald doel voor ogen, af te bakenen. Wie zou b v. een arbeidswet verstaan, als niet in de wet zelf de grenzen van woorden als *nacht*, *huisarbeid*, *werkplaats* enz. werden aangegeven?

Zulke opzettelik begrensde betekenissen blijven nu slechts ten dele tot de taal van geleerden, filosofen of juristen beperkt. Allerlei andere kringen van mensen hebben er deel aan. Ieder gebruikt op zijn tijd wel eens een wetenschappelike of rechtsterm in een bepaald gedachtenverband. En wie herinnert zich niet tal van gevallen, waarin de spreker bij een uiteenzetting of een debat zegt: „onder die term versta ik...", of: „daartoe behoren ook...", of: „daarbij zijn buitengesloten..." De behoefte schept in zulke gevallen de begrenzing; het doel bepaalt de betekenis.

Datzelfde geldt voor individueel taalgebruik. Menigeen maakt in zijn taal onderscheidingen of begrenzingen, die anderen niet toepassen. Soms onbewust, maar meestal opzettelik. Juist bij fijne, scherp-denkende auteurs zal men dat telkens opmerken Zij maken onderscheidingen waarbij de hulpmiddelen van de algemene taal te kort schieten. Welnu, dan kiezen ze eenvoudig bestaande termen, en drukken er hùn stempel op. Hier voelen we, nog beter dan in de vroeger genoemde gevallen, dat in andere omstandigheden, een andere begrenzing van hetzelfde woord evengoed mogelik is, en zelfs noodzakelik kan zijn. De schrijver wil, op het ogenblik dat hij de nieuwe grenzen trekt, niet *de* taal, maar *zijn* taal verrijken. Zijn bedoeling zal gewoonlik niet zijn, voor zijn termen algemeen-geldigheid op te eisen. Daarmee is niet uitgesloten dat een dergelijke begrenzing van een groot denker, een populair schrijver, een theorie of systeem, in bepaalde kringen en bepaalde tijden gangbaar kan worden.

Kneppelhout verweet in 1835 aan de auteur van een prijsverhandeling, dat hij *poezij* met *dichtkunst* verwart. „Poëzij is de algemeene uitdrukking; dichtkunst, zoo als toonkunst, zoo als schilderkunst, eene bijzondere, welke hoofdzakelijk op het werktuigelijke duidt [1]). De stelligheid van dit „is" doet vermoeden, dat deze onderscheiding —

1) *Over den volksdichter* (*Geschriften*, deel XI, blz. 16).

die nu niemand uit zich zelf zou vinden — in breder kring gemaakt werd. WEILAND's *Woordenboek* bevestigt dit.

VERWEY schreef: „Als een dichter grooter is naarmate de grootheid van zijn aandoening, maar meer kunstenaar naarmate de uitdrukkelijkheid van zijn uiting — dan is — naast Vondel den grootsten dichter, — Hooft in Hollandsche verzen de grootste kunstenaar geweest [1]). Hier wijst de veronderstellende vorm er op, dat de splitsing van *dichter* en *kunstenaar* individueel, en zelfs voor dit bepaalde doel, gemaakt wordt

Meestal acht een schrijver het niet nodig, te zeggen dat hij op zekere termen een eigen stempel drukt. Het verband doet de lezer de fijnheid van zijn taalgebruik zien en waarderen. Alleen de onervarene kan door de stelligheid waarmee de definitie gegeven wordt, in de waan raken dat door de schrijver dit woordgebruik voor het enig juiste wordt uitgegeven; dat het woord hier nu in zijn „ware" betekenis voorkomt. Duidelik is dat aan te tonen bij een fijn auteur als ALLARD PIERSON. In zijn *Oudere Tijdgenooten* [2]) zegt hij b.v. „Hartstochtelijkheid is te onderscheiden van diepe ingenomenheid of liefde. De ingenomenheid geldt een persoon; hartstochtelijkheid is veeleer het vermogen, waardoor wij eene abstraktie liefhebben als een persoon, haar tot persoon maken."

Elders trekt hij een grenslijn tussen *menschlievendheid* en *menschelijkheid*, die geen synoniemenboek, maar de eis van zijn betoog hem ingeeft [3]), en die men buiten dat betoog moeielik raden kan [4]).

Hier kiest de schrijver dan ook de vorm van een definitie. Men moet er dus op verdacht zijn — gelijk ERDMANN zo juist opmerkt — dat een definitie zowel woord-begrenzing als woord-analyse zijn kan, en dat in menige definitie deze twee bestanddelen dooreengemengd zijn. Juist door dat dubbele karaker is een definitie soms een vermomde poging om een betekenis als de „ware" te suggereren. Maar niet zelden hebben we een definitie, ondanks de absolute vorm, eenvoudig te beschouwen als een voorstel, een afspraak, om voor een bepaald doel de betekenis te begrenzen.

---

1) *Nederlandsche Dichters:* P. C. HOOFT, blz. 2.

2) *Inleiding*, blz. 13.

3) *Een schrede voorwaarts* (*Verspreide Geschriften* I, 358).

4) Een dergelijke individuele herkomst hebben waarschijnlik sommige onderscheidingen in de synoniemen-boeken. WEILAND (III, 186) zegt b.v.: *Liefde* komt voort uit een verstandelijk oordeel, »terwijl daarentegen *teederheid* alleen op de hartstogtelijke innigheid ziet." Voor de grondige kennis van de litteraire taal omstreeks 1820 zijn zulke opmerkingen wellicht van belang.

Nog minder dan de auteur acht de dichter zich geroepen om van zijn individuele woordbegrenzing en woordgebruik rekenschap te geven. Dat zou trouwens overbodig zijn. De lezer komt niet door het woord tot het gedicht, maar door het gedicht tot het woord. Maar omgegekeerd is vertrouwdheid met zijn uiteraard sterk individuele taal een noodzakelike voorwaarde om de dichter te genieten. Dat hij zich om de gangbare schakeringen en begrenzingen in de algemene taal niet altijd bekommert, spreekt van zelf. Pietgieter onderscheidt b.v. *drift* als de louter zinnelike, naast *tocht* als de geestelike zijde van de liefde [1]), *kiesch* in ongunstige zin, naast *kuisch* [2]) Zulke onderscheidingen kunnen door anderen, soms na eeuwen, weer overgenomen worden. De tegenstelling van *liefde* en *min* (de zinnelike liefde), door COORNHERT en HOOFT, o.a. in zijn *Granida*, gemaakt, neemt POTGIETER weer op [3]), al gebruiken zijn tijdgenoten *min* met geheel andere kleur.

Een synoniemen-behandeling die midden in de werkelikheid staat, zal dus wel degelik met opzettelik gemaakte begrenzingen en tegenstellingen rekening te houden hebben. Maar die begrenzing moet gekonstateerd, niet gemaakt worden. In 't kort gezegd: *woord-analyse* moet de grondslag zijn. En bij die woord-analyse zal blijken dat scherp te formuleren synoniemieke onderscheidingen bijna uitsluitend te vinden zijn in individuele taal, en in kleiner of groter taalkringen. Wie *de* taal als uitgangspunt neemt, komt onvermijdelik op dwaalwegen.

(*Wordt vervolgd*).

C. G. N. DE VOOYS.

IDEALISME.

Ideale sind nicht dazu da, durchgeführt zu werden, sondern als Richtlinien zu dienen. Durchführen musz jeder sich selbst durch die Verhältnisse; nichts weiter.

RUDOLF PANNWITZ: *Der Volksschullehrer und die deutsche Sprache* (1907), blz. 145.

---

1) Zie *Taal en Letteren* II, 217 (*Liedekens van* BONTEKOE) en *Proza*, blz. 332.
2) *Liedekens van* BONTEKOE en *Gedroomd Paardrijden*, str. 16.
3) *Liederen en Gedichten* (uitg. ZIMMERMAN), blz. 146.

DE EISEN VAN EEN SCHOOLLEESBOEK.

De taak van de school is, op te voeden. En 't leesonderwijs deelt in die taak.

Straks, als de school de leerling loslaat, moet hij, door de stuwkracht hem gegeven, voortgaan in de hem aangewezen richting; moet hij voor zich zelf, uit de berg van lectuur, kiezen wat aan z'n hoofd en z'n hart kan voldoen.

Dan zal hij moeten hebben:

de *vaardigheid* in de leeskunst om de woorden te herkennen.

de *smaak* om het vlot en helder geschrevene te onderscheiden van het vage en verwarde;

de *algemene kennis* om zich met de aard en de waarde van het voor hem liggende geschrift vertrouwd te maken en zich in de gedachtenkring te kunnen bewegen, die de schrijver bij z'n lezers als wenselik heeft verondersteld.

Voor deze drie dingen nu zorgt de school: voor de *vaardigheid*, de *smaak* en de *begripsrijkdom*.

En voor deze vereisten, de eerste twee om ze aan te brengen, het laatste als steunpunt en toets, zorgt in de eerste plaats het leesboek, dat tevens, de opvoeder vervangende of leidende, zich de eigenschappen van die opvoeder heeft aan te passen, *verzorgdheid* en *waardigheid*.

Voor de *vaardigheid* zorgt, na de techniese voorbereiding door middel van 't methodies lezen, — de *bevattelikheid* van de inhoud en de *levendigheid* van de schrijftrant.

De bevattelikheid wordt gesteund door het werken met voorstellingen, die binnen het bereik liggen van 't kinderbegrip, doch wordt ook dan in hoge mate gebaat door gebruik te maken van woorden, die door hun algemeen en bestendig gebruik gemeenzaam zijn voor het kinderoor.

Dit algemeen gesproken Nederlands, zal met z'n levend ritme en z'n natuurlike levendigheid, het kind gewennen z'n verbeelding vaardig over de in hem opgewekte voorstellingen te voeren en daardoor het de spraakorganen gemakkeliker maken de gedachtenloop in klanken te laten volgen. Dan wordt het articuleren, het buigen van de stem en

het rytmies afdelen lichter. Dan steunt de tekst de techniek, en de eenmaal verkregen vaardigheid komt, op later leeftijd, 't gemakkeliker overkijken van de perioden en 't intuïtief voelen van de kracht en de draagwijdte van de eerst nog vaag begrepen woorden ten goede.

'tVaardig lezen wekt het goed inzicht van de tekst in de hand.

Velen zullen gelukkig zijn in 't vinden van de kinderwereld, doch ongelukkiger in het zoeken naar de *taal* en de *toon* van 't kind.

En onder deze zullen sommigen, juist doordat zij, eenmaal menende dat zij het kinderleven getroffen hadden, in 't eenvoudig-begrijpelike en naïef- ongekunstelde de maat overschreden, — minder geslaagd zijn in het voor een kind aantrekkelike in de vertaaltrant.

Want wel heeft het kind z'n eigen taal en toon. Maar het heeft ook een zeer gevoelige smaak, en is, onbewust en instinctmatig afkerig van wat de schijn heeft, voor hem expresselik fijngekauwd of uitgeplozen te zijn.

Wel kan de kinderschrijver, zo hij niet te schools voelt, in z'n taal de kinderwereld naderen. Maar met die taal de eigenaardige kinderassociaties te leiden en te volgen, is een moeieliker werk. Hij mag niet alleen voor de kinderen niet doen wat hij voor grote mensen evenmin mag doen: grote sprongen maken. Maar nog veel minder mag hij herhalen, zeuren en uitpluizen, en daar waar de verbeelding moet werken, die gelegenheid ondervangen met zelf alle openingen te vullen.

Het kind, uit de kracht van z'n levendige aard, moet zelf marcheren.

Er moet gang zijn, met levend geestesbewegen.

Die gang moet zijn als van een bruggenbouw, met de bogen der verbeelding de lucht in, doch vast en noodwendig neerkomend op de pijlers van des schrijvers steunende tekst.

Welk een klip voor kinderschrijvers „de kinderstijl," het voortbewegen van de voorstellingen langs de tot arbeid geprikkelde kindergeest is, toont het schetsje van iemand, die, ofschoon in z'n taal en toon vrij gelukkig, door een al te ijverig meeleven met de kinderwereld een schrede over de grens der gepaste beperking is gegaan, en gevaar zou kunnen lopen hinderlik voor de kinderverbeelding te worden waar hij zich voorstelde, haar behoedzaam te leiden. Het voorbeeld moge volstaan om te veraanschouweliken wat in deze als eis gesteld moet worden. Bij een herdruk zouden wij 't cursieve laten vervallen:

Die slimme Sijmen. 1)

Dirk is heel ziek geweest. Gelukkig is nu het gevaar voorbij. Hij mag weer alles eten, waarin hij trek heeft. *Wat zou Dirk nu graag lusten? Nu dat is ook een vraag, zul je zeggen.*

„Wel Dirk, waar heb je nou eens trek in?"

Jawel, dat zal je niet helpen. Dirk kan je toch niet antwoorden. De arme jongen heeft door de ziekte zijn spraak verloren. Dat komt wel weer terecht, heeft de dokter gezegd. Geduld maar! *Nu, geduld hebben ze thuis met den armen stakker genoeg.*

„Dirk, lust je soep?" vraagt vader.

„Neen," schudt Dirk.

„Lust je graag rijst? vraagt moeder."

Weer schudt Dirk neen.

De kleine Sijmen, een ventje van vijf jaar, staat bij het bed, *waarop Dirk ligt.*

„Ik-ke wel weten, wat Dirk doen moeten," roept hij *opeens.*

„Hoor die kleine wijsneus!" zegt vader. „En wat weet jij dan?"

„Ik-ke toch wel weten."

Nu, zeg het dan eens."

Sijmen (loopt naar den hoek bij de kast. Hij) 2) haalt het leitje voor den dag, waaraan een griffel hangt.

„Dik schrijven op de lei," zegt hij.

Och, och, die groote menschen! Die waren met hun allen niet zoo slim als dat kleine kereltje..

„Bravo, *hij heeft gelijk,*" roept vader.

Moeder streelde Sijmen over het hoofd en *zei: Knappe man hoor.*"

Sijmen zei niets. Hij bleef dood-kalm staan met de linkerhand in zijn broekzak.

„Dik schrijven," riep hij telkens.

Moeder gaf het leitje met de griffel aan Dirk. En die schreef langzaam met kromme letters:

Eitje koken.

Geen tien minuten later smulde Dirk van het zacht gekookte ei. En hij knikte den kleinen Sijmen vriendelijk toe.

Allen waren in hun schik, niet het minst onze Sijm. *Telkens* (Hij) wees *hij* met een vingertje naar Dirk en riep vroolijk: Dat heb ik e-daan."

Die slimme Sijmen!

---

1) Ch. Krienen, Uit het Leven, 1e stukje.

2) Alleen ter wille van de illustratie behorende bij dit lesje, zou dit kunnen blijven staan.

Van elders, bij andere schrijvers, zou het ons geen moeite kosten, tal van lesjes bijeen te brengen, waarin de zucht naar 't gedurig uitmeten en 't al te duidelik zeggen, aan het kind hoegenaamd geen ruimte heeft gelaten, zelf de verbeelding te laten meeleven; waarin alle kleine tussenpasjes nog moeten dienen om er allerlei illustratieve bizonderheden doorheen te kunnen weven, waarin zelfs de jacht op beeldend ornament de hoofdzaak is geworden, en de lopende lijn van 't verhaal, die de logiese koers van de voorstellingen zou moeten regelen, onder de last van de bontste en wijdlopigste omhaal verscholen ligt.

Zulk een lectuur vermag niet alleen niet te boeien, maar ze leidt wegens de noodzakelikheid die ze aan de onderwijzer oplegt omstandig de zin van de woorden afzonderlik in hun betrekking tot de ganse periode te verklaren, àf van 't geregeld volgen van de les als geheel. Ze doodt de zelfwerkende verbeelding en maakt de belangstelling flauw. Ze mist de spankracht, die de trilling van 't leven door de rij der voorstellingen drijft. Het gemis van een streng afgewerkte vorm, bewerkt, dat de draad slap ter aarde hangt, en dat ze, zonder in staat te zijn een richting aan 't geheel te geven, verloren ligt onder de ordeloos verspreide of hinderlik opgehoopte verspinningen.

„*Een Paardenvriend*" 1) is de tietel van een leeslesje, dat — afgezien van de humoristies-groteske indruk van een goedbedoelde filantropie, — door de onverzorgdheid van z'n bouw, en door 't gemis aan onderkenning van wat in 't verhaal als hoofdlijn zich moet afsteken tegen 't sober te houden bijkomstige, in zijn beloop die onnatuurlike bloeiwijze nabij komt, waarbij de hoofdstengel, door zich eindeloos naar éne zijde te vertakken, zich in haar eigen onmacht verliest.

— Niet ver van de stad S., op den weg naar de slachtplaats, gewoonlijk het abattoir genoemd, staat een huisje, dat bewoond wordt door iemand, dien ik zeer hoogacht. Naar de reden daarvan zult gij mij niet meer vragen, als gij het volgende gelezen hebt.

Alle kreupele, oude, voor werken ongeschikte paarden gaan zijn huisje voorbij om naar het laatste station hun levens gebracht te worden. Hij heeft innig medelijden met die dieren, waarvan gezegd wordt, dat zij nergens meer goed voor zijn en zoekt de slechte, ruwe behandeling, waaraan ze vaak bloot staan, eenigszins te verzachten. Er zijn menschen, die dat eenvoudig belachelijk vinden en die hem

1) De Laatste Schooljaren. Leesboeken voor de Hoogere Klassen der Volksschool door J. VAN VEEN Jr. en A. VAN WAMEL. 2e stukje. Amst. W. VERSLUYS.

een zonderling noemen. Hij stoort zich daaraan evenwel niet en als men hem spreekt over de spottende opmerkingen, die men te zijnen opzichte maakt, antwoordt hij: „Steekt er iets kwaads in, dat ik die trouwe helpers der menschen liefheb en goeddoe? Is dat niet beter dan dat ik, zooals die spotters, kwaad spreek van mijn naaste?"

„Dat gij veel op hebt met paarden, begrijp ik," voegde een zijner kennissen hem eens toe. „Ik vind het paard ook een edel dier en van onschatbare waarde voor den mensch, maar hoe het mogelijk is, dat gij iets kunt gevoelen voor die oude, afgeleefde knollen, die niet meer dan karikaturen zijn van het fiere ros, neen, dat kan ik onmogelijk vatten."

Wat," riep onze paardenvriend verontwaardigd, „karikaturen! De mensch kan een karikatuur zijn, een paard niet. De mensch, die door onmatigheid zijn gezondheid benadeelt, ja verwoest, die niet handelt, zooals het hem betaamt, geen meester is over zich zelf en daardoor niet waard is den naam van mensch te dragen, dat is een karikatuur. Als een paard leelijk, mismaakt is geworden, dan draagt niemand anders dan de mensch daarvan de schuld, die te veel van de krachten van het dier heeft geeischt door het te lang achtereen te laten werken en te zware lasten te laten trekken, dan is die leelijkheid niets dan een stomme getuige van een moeitevollen arbeid, die met geduld en toewijding is volbracht!"

Hoe hij het aanlegt om den laatsten tocht van de arme dieren zoo aangenaam mogelijk te maken, wil ik u gaarne zeggen. Als zoo'n ter dood veroordeeld slachtoffer, dat haast niet meer voort kan, voorbij gaat, maakt hij een praatje met den man, die het geleidt, vooral als deze hem den indruk geeft van een hardvochtig, ongevoelig mensch te zijn. Is die geleider een beetje spraakzaam, dan laat hij hem een sigaar opsteken en de oude klepper heeft tijd om wat uit te rusten. Hij streelt het beest even, klopt het op den hals, spreekt het zoete woordjes toe en duwt het een klontje in den bek. En menigmaal gebeurt het dan, dat de hangende kop zich wat opheft, dat het doffe oog wat opflikkert en even dankbaar straalt.

Het lijdt geen twijfel, dat uit de oogen van een dier hartelijkheid kan spreken. Ik heb wel eens hooren vertellen, dat de liefkozingen van een hond een wanhopige den moed teruggegeven of de laatste oogenblikken van een ongelukkige verzacht hebben.

Welnu, als de dieren zich aan ons hechten en ons kunnen troosten in uren van droefenis en moedeloosheid, waarom zouden wij niet trachten hun desgelijks te doen?

Vreemd, dat dit „lesje" waardig gekeurd werd, de rij van meer leesbare schetsjes te openen.

Vreemd weer niet, zo we nagaan tot welke overdrijvingen men kan komen, zo men te eenzijdig vasthoudt aan de eisen, welke men in die kinderverhalen aan de „begripsrijkdom" meent te moeten stellen.

't Verhaal is middel.

Het doel is 't vervolledigde begrip.

Paarden voor 't abattoir zijn 1° oude paarden, 2° kreupele paarden, 3° voor 't werk ongeschikte paarden.

Karikaturen van menschen zijn 1° onmatige menschen, die hun gezondheid *a* benadeelen *b* verwoesten; 2° die niet kunnen handelen zoals het hun betaamt, 3° die geen meester zijn over zich zelf en daardoor niet waardig zijn, enz.

Deze bedoeling maakt dat de schrijvers eindeloos uitmeten, voortdurend aanbreien, en in breedsprakig moraliseren hun tekst verwateren. De stilist struikelt over de prediker, en de uitkomst is, dat èn verhaal èn moraal zijn mislukt.

Zulk een voorname eis is het: beperk u.

Sluit niet de werking van het beeldend vermogen af; allerminst verstoor ze, door uw eigen overwegingen er voor in de plaats te schuiven.

Laat de verbeelding vrij; leid ze alleen met de steun van uw zekere staf.

Doch stel als eerste eis:

Nader met uw taal de bodem van ons aller natuur, opdat ook het kind, van stonden af geplaatst in z'n eigen psychologiese sfeer, 't reële leven voelt van de gespannen verbeeldingen, en in dit verbeeldings-complex enkel te luisteren hoeft naar het woord van de onmiddellik op hem ingrijpende werkelikheid.

Vooral bij 't verzaken van deze eis, vervalt men in de fout der rhetoriek, die met ingewisselde en daardoor ònlevende termen en frasen wil aanvullen, waar aan de taal de natuurlikheid en de onmiddellikheid onthouden werd.

En 't is door het gedurig zoeken van de natuurlike taal en de toon, dat men ook uitsluitend het leven en de logika van 't kindergeestesleven leert verstaan.

Maar het aanbrengen van de begripsrijkdom? zal men vragen.

Vraagt het leven niet een zekere kennis van de realia? zal niet

de kennis, eenmaal verkregen, de voorstellingen gemakkeliker over de onderwerpen van den dag kunnen voeren? zal een algemene zakenkennis de dagelikse kranten- en brochuren-inhoud op den duur niet bevatteliker maken? en is 't daarom niet wenselik de actuele dingen van 't snel bewegende leven zo spoedig doenlik binnen de wereld van 't schoolkind te brengen? — Zeker!

Zoo men hierbij maar niet wijst op de openlike en de bedekte lees-leerboekjes!

Want algemeen wordt bevonden, dat boekjes die „kennis" bedoelen aan te brengen, meer verveling baren dan vrucht; dat de onder 't lezen opgeroepen voorstellingen, accidenteel meestal en verbandloos, in hun vaagheid en hun kortstondigheid gedoemd zijn, snel en spoorloos te vervliegen; en dat hoe aardig en handig auteurs als LIGTHART en SCHEEPSTRA in hun eerste serie „De Wereld in!" de meest verscheidene materie, in speelse gesprekvormen en gezellig gekout, geholpen door allervoortreffelikste illustraties, de lesjes weten binnen te dragen, de boekjes in de eerste instantie hun roem zullen handhaven als leesboekjes: niet zozeer blijft, ondanks de eenvoudig gehouden taal, *de kennis der dingen*, waarover gelezen wordt, beklijven; maar dank zij de eenvoudig gehouden taal, lezen de kinderen over allerlei interessante en begrijpelike dingen *vaardig lezen*. Zeer zelden wordt blijvende kennis anders dan door opzettelik en gedurig herhalend onderwijs verkregen; de eenmaal aangebrachte kennis helpen steunen, vermogen leesboekjes wel. Trouwens, in de twede serie „De Wereld in!" hebben de auteurs het nevendoel in de juiste schaduw gehouden van de hoofdstrekking: het vaardig overzien van wat het omringende leven biedt. —

Leesboekjes, die de zakenkennis steunen, zonder hun belletristies karakter te verliezen, eisen een voorzichtig overleg en een gevoelige smaak. WIJMA was in dezen, zoals in alles uiterst zorgvol, schoon niet altijd gelukkig; hoe oudere kinderschrijvers nu eens mislukte, dan weer goed geslaagde proeven konden geven, leert ons „Het Nederlandsch Leesboek"; schaarse, maar dan ook in allen dele voortreffelike stukjes versieren de serie-LEOPOLD; in de serie MEERWALDT en NIJK, praalt in het 8e deeltje, na honderd bladzijden noeste arbeid, de uiterst keurige „dag in 't Braziliaanse woud." Zulk werk doet kleine smetten in „Een Minstreel" en andere schetsjes vergeten.

Verder, — brengen vele kinderschrijvers in, — bestaat er naast de allernaaste omgangstaal, een van de algemeen gebruikelike afwijkende hogere taal; zijn er woorden en uitdrukkingen, die gebezigd werden en nog gebezigd worden in andere dan gewone gemoedsstemmingen,

bij andere dan alledaagse gelegenheden en bij 't bespreken van ongemene onderwerpen. Zij wijzen er dan op, dat de aanblik b.v. van een schoon natuurtafereel, of de gedachte aan een edele daad ongewone gevoelens oproept, en het verhoogde geestelik leven zich in z'n meest juiste en onmiddellike uitdrukking ook ongewone en buiten de dagelikse levenssfeer liggende spraakvormen kiest. Ook deze taal, menen zij, moet door de leerlingen worden verstaan. Zij moeten vertrouwd leren worden met de woorden en wendingen welke de verheffingen in de gedachten weergeven, en zo mogelik, door hun inleven in de verhevener verbeeldingen, tevens de reëele echtheid van deze taal leren voelen.

Deze auteurs geven dan ook natuurbeschouwingen, overpeinzingen, bespiegelingen, toespraken, in proza en poëzie, waarin zij de strekking van een uitgebreider vocabulairvorming verbinden aan een opvoedkundige tendenz, en de taalverrijking hand in hand doen gaan met de vorming van hoofd en hart.

Doch velen volgen een andere weg en, verkiezende zich te houden aan de dagelikse wereld van 't kind, beginnen ze er mee, bij wijze van voorbereiding, de meest gewone gebeurtenissen, waarin de gewone omgangstaal op de natuurlikste wijze de werkelikheid in verbeelding brengt, in de litteraire en ongewone termen uit te drukken, welke wel in een andere gedachtensfeer tot hun recht zouden komen, doch thans het cachet van vreemdheid en onbeholpenheid aan zich dragen, en in hun houterig voordoen de natuurlikheid van de woordbeweging schaden. Zo wordt *is* vervangen door ***bevindt zich***, ***krijgen*** wordt ***ontvangen***, ***hebben*** wordt ***bezitten***. Men laat een kindje op z'n bed ***nederliggen***, een treurwilg z'n takken ***nederhangen***, een meisje, dat boodschappen doet, ***huiswaarts keeren***, een snoepend kind hoort ***eensklaps*** voetstappen (***op het kiezel in het tuinpad***), een weggestopt lepeltje wordt ***te voorschijn*** gehaald; een melkmeid ***kluistert*** Blaartjes achterpooten. Wel hebben sommige van deze nieuwe vormen het voordeel, dat zij, in opzettelike verbinding gebracht met gemakkeliker woorden, zich zonder nadere verklaring laten begrijpen en op deze mogelijke wijze lacunes in opvolgende verbeeldingen voorkomen, doch 't merendeel van deze boekewoorden zijn, wegens een verkeerd begrepen synoniemiek, slechts benaderende uitdrukkingen, die de ware uitbeelding der voorstellingen hinderlik in de weg staan. Zij vervangen de directe plastiek; ze surrogeren het natuurlike woord. Zo min ze bij de auteur zelf uit het leven zijn, zo min kunnen ze uit de kindergeest het leven aanvaarden. Wat meer is, het zoeken van de kinderschrijver naar die inlevende vormen, brengt hem er toe, zich het gemakkelikst thuis te voelen in een half-wakende toestand, waarin

de geijkte taalvormen als achter elkander opdoemende reminiscentiën auteurs-taal als vanzelf in zijn pen schieten en slechts mechanies behoeven te worden neergezet. In tal van schoolleesboeken wemelt het dan ook van de vaagste en onbeduidendste formules. Ondeugende jongens zijn ***voor geen klein geruchtje vervaard***, bij bestraffing ***moeten ze beschaamd afdruipen***; de vroliken ***schudden van het lachen*** [1]), de beschaamden houden hun ***aangezicht verborgen in de handen***, ligt er sneeuw dan ***ligt op velden en wegen een wit laken uitgespreid***, elk verlangen is ***brandend***, elk berouw ***bitter***, elke honger moet ***gestild***, elke dorst ***gelescht*** worden. Zulk een uitbeelding in vaste litteraire vormen, is de onmiddellike oorzaak, dat door vele schetsjes, ondanks de keurige keuze van leerstof, een verstijvende adem gaat, en dat deze soort boekjes, meer constructief gezet, dan uit de natuurlike bodem gegroeid, hun gebrek aan innerlike raakheid nauweliks met de bedenkelike winst van nieuwe schrijfvormen kunnen vergoeden. Ten slotte blijft het gevaar niet uitgesloten, dat door de samenwerking van deze bijkomstige factoren, — hierbij niet te vergeten de hier te voren gewraakte zucht naar begripsverrijking, — door aanbreiding en herhaling van de voorstellingen, en bij het gemis aan de zo nodige onmiddellikheid van uitbeelding, nog andere verschijnselen van ontaarding de schetsjes binnensluipen. Vooreerst de vage en slaapwekkende termen als ***soms***, ***nu en dan***, ***misschien***, ***meestal***, die een als afgerond bedoelde voorstelling over verschillende momenten verspreiden, en het beeld als geheel ontrafelen. Totdat eindelik het ***feit*** tot een ***begrip*** wordt en het ***begrip*** een ***feit***, en de toestand intreedt, waarbij concreet en abstract, spelende buiten de grenzen van het terrein, stuivertje-wisselen in het onbedachtzaam tijdelik toegankelik gestelde en onbewaakte scheppingsgebied van de auteur.

Want hier is een daad als daad, en als tiepe van gelijksoortige daden gedacht:

DE NACHTEGAAL EN DE MUSSCHEN. [2])

Daar was eens een oude tuinman. Naast zijn woning lag een kreupelboschje, en in dat kreupelboschje had een nachtegaal zijn nest gebouwd.

Als de avond gedaald was, zette de tuinier zich gewoonlijk naast

---

[1]) Ook: *proesten het uit van 't lachen.*

[2]) »In Woord en Beeld" door MEERWALDT en NIJK. 5e stukje. — A. Akkeringa, Amsterdam. — Het stukje is bekort.

zijn vrouw op de bank voor zijn huisje neder, om er na volbrachten arbeid smakelijk zijn pijpje te rooken. (*Dit is dus regel.*)

Dan verliet de nachtegaal de struiken, koos zich een plaats in den top van de linde, die de woning overschaduwde, en zong daar zijn schoonste liederen. (*Regel.*)

Lang zaten dan de oudjes te luisteren, en konden haast niet scheiden van de plek, waar ze toefden. (*Regel.*)

Daar leefden in den tuin echter nog andere vogels. Het waren een troep rumoerige musschen, brutale dieven, die de zaden wegpikten welke hij in de bedden had gestrooid. Wanneer ze zoo haar buikjes eens terdeeg te goed hadden gedaan, zochten zij een schuilplaats in dezelfde struiken, waar de nachtegaal zijn nest had gebouwd. Druk redeneerden ze dan over de boevenstukken, die zij hadden uitgehaald, en maakten er een oorverdoovend spektakel. (*Regel.*)

Stil zat de nachtegaal er naar te luisteren, en deed aan al dat getier niet mee. Dat begon den levenmakers te verdrieten en ze zeiden spottend: „Wel, kijk zoo'n verwaand nest eens aan! Is jou rokje niet even grauw als het onze? Denk maar niet, dat je zoo'n voornaam heerschap bent. We zijn geen haar minder dan jij!" (*Is dit spotten ook regel?*)

De tuinier had intusschen van zijn buurman een geweer geleend. (*Hoogstwaarschijnlik geen regel!*) Hij laadde er een schot hagel op en legde op de vogels aan. (*Idem.*) Opeens echter kwam zijn vrouw naar hem toe (*beslist geen regel*) en zei: „Och toe, schiet nu niet. In diezelfde struiken woont immers de nachtegaal. Dien zou je bij ongeluk kunnen treffen. Dat ééne lieve vogeltje is meer waard dan die heele dievenbende.

De musschen hoorden dat, en waren verschrikt en beschaamd tegelijk. Stilletjes pakten zij zich weg en lieten zich voortaan niet meer in den tuin zien."

Niet in schetsjes, welke moeten voorbereiden tot de litteraire taal, maar in wezenlike en veelal met smaak gekozen auteurstaal, gaf L. Leopold z'n bekende serieën voor de volksschool. Men kent de bedoeling: de vorming van de litteraire smaak ook bij 't jonge kind; maar 't middel had hierom al z'n bedenkelike zijde, omdat de onderwerpen, liggende buiten de kinderkring, in hun grillige verscheidenheid, de kinder-verbeelding niet vermochten te spannen of te leiden, en de leerling, te veel verstoken van een belangstelling-wekkende

inhoud, de in te leven verbeeldingen miste, welke z'n opgewekt stemmingsleven in de zo nodige gevoels-associatie moest brengen met de keurige taal. En niet alleen, dat de ideeën-wereld te hoog ging voor het kind, maar ook 't moderne leven was van de aard van 't stemmingsleven in LEOPOLD's boekjes vervreemd. De geest er in is zwaarmoedig. Hij is eigen aan de litteratuur, waaruit de auteur bij voorkeur zijn bijdragen koos. Ook in onze schoolboeken is, na de nawerking van de Aufklärung, de invloed van een romantiese stroming te herkennen. De LEOPOLDS voelen intens. De tijdelike bloei van hun werkjes, waarvan er van een onvergankelike voortreffelikheid zijn, laat zich verklaren, omdat hun verschijning samenviel met het opgewekte streven van de aan 't dogma onttrokken school, om in de praktijk aan te tonen, dat de vorming van hart en verstand zeer goed kon samengaan met het laten varen van 't specifiek-christelike. Doch toen allengs, bij de toenemende ontkenning van de moraal, ook in de schoolliteratuur naar een andere richting werd gezocht, kwam met de toenemende vraag naar aanschouwelikheid en heuristiek, de drang naar plastiese uitbeelding van 't kinderleven zelf als eigen kinderwereld op de voorgrond; het bespiegelende en ideale week terug voor 't werkelike; het zwaarmoedig-vermanende voor de gulle kinderlach van een onbezorgde jeugd. Doch ook in deze betrekkelik beperkte omgeving bleven de auteurs niet vrij van gezochtheid. Niet altijd liep het weerglas mee: in menige „regenachtige middag" werd met „allerlei spelletjes" getracht de verveling te verdrijven. Eén groot voordeel echter gaf het meeleven in de kindersfeer: de auteur is wederom het kind genaderd, en door het meeleven en meevoelen is hij ook in z'n taal eenvoudiger en met het kind gelijk geworden. Na OOSTVEEN, WIJMA en „Eigen Bodem" kwamen, na een niet ongelukkige restauratie van oudere kinderschrijvers in 't „Nederlandsch Leesboek" de oorspronkelike werkjes van LIGTHART-SCHEEPSTRA en VAN DER MEULEN-COLENBRANDER. Hoger stijgen in 't kinderlike dan in werkjes als „Nog bij Moeder" en „Blijde Kleuters" kan men niet. Ook de later verschenen werkjes van KRIENEN „Uit het Leven" en VAN BUUL's „Zonneschijn" blijken in deze richting een aanwinst voor de scholen te zijn. VAN BUUL vooral geeft degelik werk (zie *Register*).

Naast het voordeel blijkt echter het gevaar te bestaan voor een nadeel. Men houdt niet genoeg in 't oog, dat het kind opgroeit in z'n eigen idealen, en dat deze idealen buiten de kinderwereld liggen. Op de leeftijd, dat de leerling de middelklasse der lagere school verlaat om in de hogere plaats te nemen, willen ze in de opgroeiende jongeling de man, en in de man de held eren. Voordat nu deze verlangens in

grillige vlagen voortstormen, moet een krachtige veelzijdige schoolliteratuur de fantasieën leiden Voorbeelden van moed en tegenwoordigheid van geest, exempelen voor de rechtvaardigheidszin vooral, die zich scherp vertonen moet in rechtsherstel van de verongelijkte en in bestraffing van geweld en bedrog, dit alles uit het heden en het voorheen.... Wie kent ze niet, de verhalen van „*De Torenwachter*", die ondanks het vele conventionele in vorm en moraal, en spijt het verouderde van z'n samenleving, een juweel voor hoofd en hart en een schatkamer van kennis in de grote-mensen-verhoudingen zijn? De ervaring heeft in dit opzicht de weg gewezen. Een valse schaamte zou het zijn, die de auteurs van een arbeid van deze soort terughoudt. Pijnlik is soms het gemis van elke moraal. En toch, de school is een heiligdom, en niets mag er binnenkomen dat niet aan de hoogste paedagogiese ernst is getoetst. Auteurs mogen geen vraagtekens opwerpen, dan om de vragen zelve op te lossen. Dàarom is elke kinderschrijver geen schoolboekschrijver. Wat bij OOSTVEEN of bij WIJMA nooit zal missen, blijkt bij latere auteurs door de beugel te kunnen. Want helaas, het moet gezegd: ondanks de bij uitstek getroffen kindertoon in de serie-KRIENEN, ontbreekt nu en dan de waardigheid van de mentor, en gaat de echte naïeveteit van z'n „kind" schuil achter de gekunsteldheid van de toegejuichte „gannef."

Men oordele:

ONS AAPJE. [1]

We hebben een aapje, pas zestien maand oud,
  Hij kent al een kunstje of tien.
Een iedereen doet hij maar dadelijk na,
  Je hebt het nog nooit zoo gezien.
En als je hem waarschuwt: „Pas op, kleine guit,"
  Dan lacht hij zoo oolijk je uit.

Laatst stal hij heel handig een fijne sigaar,
  En stak die gezwind in zijn mond.
En deftig en trotsch als een groote mijnheer,
  Liep 't aapje de kamer in 't rond.
De hoed van mijn pa had de guit opgezet,
  En waarlijk — hij lachte van pret.

— — — — — — — — — — — — — — —

't Was gisteren nog. Een stokoude vrouw
  Kwam stromp'lend ons huisje voorbij.

[1]) Uit het Leven. Eerste stukje.

Het aapje keek heel lang het moedertje na,
't Beweeglijke kopje op zij.
Maar pas was het moedertje uit zijn gezicht,
Of hij heeft een kunststuk verricht.

Hij boog vlug zijn kopje tot dicht bij den grond,
Zijn handen lei hij op den rug;
En toen, voet na voet, liep hij stromp'lend voort,
Van 't raam naar den muur en terug.
„Maar aapje," vroeg moeder, „wat haal je weer uit?
„Je bent toch een dekselsche guit."
— — — — — — — — — — — — — — —

Wij weten 't wel, het *is* zo, al ware 't beter niet zo; en 't half onschuldig, half onvoegzaam aapje-spelen zal ook wel blijven.

En, zoals 't in 't volgende aan te halen schetsje toegaat, zo zal het zelden gaan.

Maar dit is de vraag niet.

Elk instituut dat opvoedt, kan niet anders doen dan wijzen naar 't ideëele.

Elke mens is zich z'n tekortkomingen bewust, en ook de opvoeder faalt; maar toch kan hij niet anders doen dan leraren, — zij 't ook de menselike zwakheden verschonend, — dat rechtvaardigheid, naastenliefde, dankbare zorg voor z'n ouders, plichten en deugden zijn.

Vaak is dit gepredikt, in allerlei vormen, dierekt en indierekt, in boeiende trant en op zeurige wijze.

En wie dan nog eens komt met een weer nieuwe vorm, en een verrassende frisheid, verdient een eresaluut.

BIJ WIE ZAL MOEDER WONEN? [1])

Vier broertjes zaten om de kachel te praten.

„Als ik groot ben, dan word ik koekbakker," zei Jan. Hij was zelf een eerste koeketer.

„Ik word schoenmaker." Dat was Gerrit, die zooveel van mooie laarsjes hield.

Willem wou tuinman worden. Hem was het om al die lekkere vruchten te doen.

---

1) Blijde Jeugd, door D. VAN DER MEULEN. 1e stukje.

Eindelijk kwam Hein: „Ik word schipper." Deze baas liet altijd scheepjes varen. Hij had al driemaal in de sloot gelegen.

Moeder zat er bij te naaien. Zij had alles gehoord.

„Maar jongens, ga je dan allemaal weg. En laat je mij alleen thuis? Dat vind ik niet aardig, hoor!

„Kom u maar bij mij wonen," zei Jan.

„Neen bij mij!" riepen de anderen.

„Maar ik kan toch maar met één mee," zei Moe.

„Nu," zei Jan, „bij mij krijgt u alle dagen koek en koekjes en taartjes en chocolade en suikergoed. U mag den heelen winkel leegeten."

Gerrit zei: „Bij mij krijgt u mooie schoenen en pantoffels van zijde en goud!"

Toen zei Willem: „Bij mij krijgt u appels en peren, pruimen en kersen, perziken en abrikozen. Ja, u mag den heelen tuin leegeten."

Het laatst kwam Hein aan de beurt:

„Met mijn schip vaart u overal heen. Naar Amsterdam, naar Spanje en naar Amerika. Daar gaan wij alle winkels kijken. En wat u graag hebben wil, dat koop ik voor u."

„Nu," zei Moe, „je bent allemaal beste jongens. Ik weet niet, met wien ik het liefst meega. Daarom kom ik maar bij ieder op de beurt, Is dat goed?"

Allen vonden het goed. Zoo werd dus afgesproken.

J. Koopmans.

Karakteristiek van Vondels „Altaergeheimenissen".

.... Het gedicht is een apologie, geen dialoog van de ziel met de Bruidegom, zoals Thomas van Kempen gaf voor stichting, maar dialectiek zoals Thomas van Aquinen leverde voor verdediging. De gelovigen vergeet hij om het geloof, dat hij de ketters openbaren wil. Daarom richt alles zich naar de bezwaren van de hervorming. Het Altaar staat het Kruis niet in de weg, het steunt juist op het Kruis — dat is zijn hoofdmotief. De Miswijn lost Christus' Bloed nog minder op dan 't Doopwater. Maar zijn verklaringen zijn niet koel als het noorderlicht, ze branden als de zuiderzon. Hij heeft bij 't tabernakel zijn extaze: hier leeft het hart in troost, hier sterft de dood. Toch blijft hij wakker de stormen weren met zijn folianten. Het werk vertoont als titelblad een kring van scherpgetongde draken om de Harpenaar, die steunt op een leeuwekop met deze leus in zijn tanden: Justus fide vivit, Joost leeft van de lier, en tegelijk: de rechtvaardige leeft door het geloof. Hij staat gewapend op de trappen van 't altaar.

(Dr. Gerard Brom, *Vondels Bekering*).

POTGIETER'S BRIEVEN AAN BUSKEN HUET.[1])

Wellicht schijnt het vreemd, dat een uitgave van vijf jaar geleden hier nog eens ter sprake gebracht wordt. Maar deze brieven hebben tot nu toe niet de aandacht getrokken die ze verdienden. Zonder deze drie delen zijn POTGIETER's werken niet kompleet.

De impopulariteit van POTGIETER in de negentiende eeuw begint plaats te maken voor een juister waardering. Populair in de gewone zin zal hij nooit worden, maar wanneer veel middelmatigs vergeten is, zal zijn werk verzekerd zijn van toenemende wetenschappelike belangstelling, en bovenal van blijvende genegenheid in de kring die zijn geest en zijn kunst op waarde kan schatten.

Voor veel onderwijzers was POTGIETER alleen de examen-vogelverschrikker; voor veel leerlingen de man van wie een bundel proza en een bundeltje poëzie op het programma staat. Het voortreffelike *Leven van Potgieter* door ALBERT VERWEY heeft in dat opzicht veel goeds gedaan. De stoot die van dat boek is uitgegaan, dient na te werken in een verlevendigde POTGIETER-studie. Studie is hier het ware woord. Zonder inspanning is POTGIETER's kunst niet te naderen, maar die inspanning wordt dan ook ruimschoots beloond. Wat POTGIETER van HUYGENS zegt: „Wel dengene, die zich moeite getroost u te bestuderen, Constantyn!" is volkomen op hem zelf toepasselik. Daar komt bij, dat hij een centrale plaats inneemt in de negentiendeeeuwse letteren, zodat inzicht in de historiese ontwikkeling van dat tijdperk onmogelik is zonder een grondige POTGIETER-studie.

VERWEY's *Leven van Potgieter* kwam zich niet aanmelden — gelijk sommige critici meenden — als plaatsvervanger van GROENEWEGEN's degelike biografie, die met bibliografiese nauwkeurigheid een overzicht van het leven en de werken gaf, niet boeiend, maar voor détail-studie nuttig, en zelfs onmisbaar. VERWEY wilde de lezer met zich voeren naar de hoogte vanwaar dit dichterleven te overzien is. Wie zover met hem geklommen is, acht hij in staat de gewezen paden te volgen.

---

[1]) Uitgegeven door G. BUSKEN HUET. Drie delen. (Haarlem — H. D. TJEENK WILLINK — 1901-2).

Daaruit is te verklaren dat de opzet zo breed is, terwijl de jaren van volle rijpheid met krachtige hoofdlijnen getekend zijn. In een zuiver wetenschappelik opgezette levensbeschrijving zou dit een onharmoniese samenstelling zijn, die het evenwicht schaadde. In dit boek van een dichter over een dichter, dat allereerst een „inleiding tot POTGIETER" bedoelt te zijn, werd het zwaartepunt opzettelik naar de eerste levenshelft verlegd.

Over het leven van POTGIETER is dus het laatste woord nog niet gezegd. [1])

Dat geldt in het biezonder voor de laatste periode: de tijd van *Florence*, het *Leven van Bakhuizen van den Brink* en de *Nalatenschap van den Landjonker*. GROENEWEGEN's boek moest in dit gedeelte mager worden bij gebrek aan de noodzakelikste bron. Zolang we dus geen tweede druk van deze biografie bezitten, moet ieder die POTGIETER's leven kennen wil, de Brieven raadplegen.

Tot 1925 zullen we de wederhelft van deze verzameling, de brieven van HUET aan POTGIETER, moeten missen. Misschien heeft deze omstandigheid menigeen van nauwkeuriger bestudering afgeschrikt. Maar wie in deze brieven de onvolledigheid van een telefoon-gesprek verwacht, vergist zich. De gissing is niet gewaagd dat de brieven van HUET — al zien wij ze verlangend tegemoet — in belangrijkheid verre zullen onderdoen voor die van POTGIETER. VAN HAMEL heeft indertijd al opgemerkt, [2]) dat HUET doorlopend te weinig stof had voor partikuliere korrespondentie, omdat hij alles tot artikels verwerkte, en de pers geheel beslag op hem legde. Al zullen zijn brieven aan POTGIETER door onbevangenheid en vertrouwelikheid ongetwijfeld belangrijker zijn dan de reeds gedrukte korrespondentie, hij kan zich niet zo geheel aan die schriftelike omgang gegeven hebben als de oudere vriend, die er genotvolle troost in vond.

POTGIETER geeft zich geheel in deze brieven, zonder reserve. Aan

---

1) Er valt nog vrijwat voorbereidend werk te doen, waarmede de POTGIETER-studie gebaat zou zijn. In de eerste plaats de kompletering van zijn werk. ZIMMERMAN nam in de bekende *Werken* een aantal stukken (o. a. kritiese) niet op, die van belang zijn als we POTGIETER's ontwikkeling willen nagaan. Dan bevat het POTGIETER-archief, door GROENEWEGEN ijverig geraadpleegd, veel belangrijks, dat voor publicatie in aanmerking zou komen, o. a. de briefwisseling met DROST. Een vruchtbaar veld voor dissertaties en uitgaven voor instellingen als de Maatsch. v. Ned. Lett. Zou het herdenkingsjaar 1908 geen geschikt tijdstip zijn om het initiatief te nemen voor dergelijke publicaties?

2) In *De Gids* 1890 IV, blz. 345: HUET's *Brieven uit Parijs.*

kritiese ogen van vreemden denkt hij niet. „Ik heb lieve vrienden, wier minste billet het nageslacht ten gezigteinder heeft, die de kritiek van 1969 in de epistel van 1869 zien gluren. Ik waardeer zulke keurigheid, maar mijne eischen gaan zoo hoog niet," zegt hij schertsend, en misschien met een licht verwijt. [1])

Men leert POTGIETER dus uit deze korrespondentie kennen in al de beminnelikheid van zijn intieme omgang: deze geschriften hebben de waarde van een dagboek. Daarmee bedoel ik niet in de eerste plaats dat we er uit leren in welke kringen POTGIETER verkeerde, met welke lektuur en studie hij zich bezig hield, op welke reizen hij geestelike ontspanning zocht. Ook dat interesseert ons, en we hebben er menige kostelike bladzijde aan te danken, o. a. zijn aardige reisbrieven uit Weimar en Dresden (II, 128). Maar bovenal komen we in die brieven, bijna op elke bladzijde, in aanraking met de rijkdom van POTGIETER's gerijpte geest.

De verhouding tot zijn jongere vriend en bondgenoot staat natuurlik op de voorgrond. Hij volgt niet alleen zijn ontwikkeling met gespannen belangstelling, maar tracht hem ook te leiden. Nòch in zijn partikulier en journalistiek leven, nòch in zijn letterkundig werk, wordt hem openhartige kritiek gespaard. Als ik dit met voorbeelden wilde toelichten, zou ik in herhaling vervallen. Voor mijn opstellen *Potgieter en het Liberalisme* en *Potgieter en Busken Huet als critici* (in *De Beweging* 1905 en 1907) maakte ik ruim gebruik van deze bron, al is de stof die de *Brieven* opleveren, daar lang niet uitgeput. Wie HUET's werk bestudeert, zal goed doen er POTGIETER's oordeel naast te leggen. Kenschetsend voor beider standpunt is b.v. de beoordeling van HUET's *Lidewijde* (o. a. II, 94).

Herhaaldelik spreekt POTGIETER ook over zijn eigen werk, om biezonderheden omtrent de wording mee te delen; b.v. dat het *Weewtje van Holland* uit kopy-nood geboren werd (I, 29), of om zelf-kritiek uit te oefenen; b.v. I, 26 „het is zwaar gezegd"; I, 71 (over de *Novelle*); of om zijn werk tegen HUET in bescherming te nemen, b.v. III, 233 (over *Geerte's uitvaart*).

Maar nog belangrijker wordt deze korrespondentie, als we op de brede achtergrond letten. Het is niet eenvoudig een vertrouwelike gedachtenwisseling tussen twee vrienden. POTGIETER was geboren criticus, en zijn *Gids* was de uitnemendste leerschool geweest. Na zijn afscheid van *De Gids* is de criticus in hem niet ondergegaan.

---

1) *Brieven* II, 47. Eveneens schertsend, laat hij elders (II, 275) een snuffelaar optreden, die na 75 jaar de korrespondentie leest.

Al werd zijn leus „in mijn isolement zit mijn kracht," al nam hij vaak, „het werkelijke leven moede," de vlucht in de poëzie, de behoefte om zich uit te spreken kon niet gedood worden; de belangstelling in het gehele leven van zijn tijd bleef onverflauwd. Daarin schuilt het grote en blijvende belang van deze brieven-verzameling. Om dat aan te tonen en daarmede ons voordeel te doen, kunnen we de aanvullende helft missen.

Wanneer deze korrespondentie onmiddellik na POTGIETER's dood, in 1875, gedrukt was, zou het publiek er voornamelik zijn nieuwsgierigheid mee bevredigd hebben. Aan het oordeel over toestanden en tijdgenoten was weinig waarde gehecht: men had gesproken van persoonlike krenking, van miskenning en teleurstelling als bron van zulk een pessimistiese beschouwing. Maar 25 jaren later lag de beweging van '80 er tussen. Voor ons is POTGIETER niet de oude mopperaar, maar de scherp-ziende criticus, die in zijn teleurstelling wel bitter, maar niet onbillik wordt. Wij waarderen hem in zijn schatting van personen, van letterkundige verschijnselen, als de eenzame die van een hoger plan, en dus door de meesten niet begrepen, de Nederlandsche kultuur overzag. Het behoeft nauweliks gezegd te worden dat POTGIETER een eigen standpunt innam. Het nageslacht zal niet al zijn oordeelvellingen onderschrijven. Maar opmerkelik is het, hoe menig overschatte auteur die in POTGIETER's ogen een middelmatigheid of onbeduidendheid was, na een kwart-eeuw inderdaad zijn reputatie onder heeft zien gaan.

Een zo veelzijdige korrespondentie, die telkens nieuwe gezichtspunten aanbiedt, in POTGIETER's geestrijke stijl, is even boeiend als leerzaam. Het doel van deze late aanbeveling is dus, tot een lektuur op te wekken, die niemand zich beklagen zal; en tegelijk, nog eens de aandacht te vestigen op de laatste periode van dit dichterleven, die zeker niet de minst belangrijke is.

C. D. V.

VONDELS GEESTESGANG.

Vondels Bekering, door **Dr. Gerard Brom,** Uitgever E. van der Vecht, Amsterdam. Prijs *f* 1.50, geb. *f* 2.—.

Wederom hebben we het voorrecht, na Knuttel's „Geestelijk Lied in de Middeleeuwen" en Jacobsen's „Van Mander", een degelik bewerkt en van zelfstandig inzicht getuigend Proefschrift te vermelden. Dr. Brom schreef namelik z'n Utrechtse dissertatie over „Vondels Bekering," en verrijkt daarmede de steeds in kwaliteit stijgende Vondel-litteratuur [1]) met een onderzoek van de gegevens die ons de overgang van Vondel tot de Katholieke Kerk verklaarbaar kunnen maken, en van die welke vóór en na z'n overgang van z'n Roomsgezindheid getuigenis geven. Zo beschrijft dus Dr. Brom ons Vondels geestesgang. Onnoemelik groot is het materiaal dat hij heeft verzameld en verwerkt; uitvoerige verwijzingen lichten zijn beweringen toe. Hoe wetenschappelik het werk ook is aangelegd, de schrijver is fris en levendig gebleven, en tevens tot 't einde toe de waakzame en geestdriftige kampioen voor de grote Poëet. Niet alleen houdt hij de weegschaal, maar hanteert ook de roede; hij is aanklager en rechter tevens. Van z'n mening onder stoelen en banken te steken, houdt hij niet; ongezouten zegt hij z'n oordeel. Aan kern en kracht van uitdrukking ontbreekt het niet: er zou een bloemlezing te geven zijn van oorspronkelike brokstukken; die zó gezegd zijn, dat ze niet anders zonder schade voor hun kracht en betekenis, te zeggen zouden zijn. De hier en daar sterk-realistiese termen worden hiermee verklaarbaar. Kortom, het werk kenmerkt zich door een sterke mate van persoonlikheid. We zouden niet weten te zeggen, op welke bladzijde wij de sporen van een professorale tussenkomst zouden moeten vinden.

„Vondels Bekering." We kennen de gang van Vondel uit het verdeelde Mennonisme, door of langs 't vrijzinniger Remonstrantisme heen, de brede weg op om te komen tot een alles omvattende Katholiciteit. En

---

1) Zie Moller in »De Katholiek" en »Van Onzen Tijd" (1907), pater Molkenboer's opstellen in »De Katholiek" (1907), en pater Boelen's voortgezette »Studiën"-reeks.

die gang wordt ons door de proefschrijver nog eens duidelik aangewezen. Of in die gang de hoofdstukken „Mennist," „Remonstrant," „Vriend," „Dichter," „Bekeerling," „Bekeerder," „Burger," als étapes aan te merken zijn? Blijkbaar is dit ook de bedoeling niet geweest. Als „Mennist," wil de schrijver zeggen, liet VONDEL al merken, dat hij, willen wij hem kwalificeren, voor ons eerder als de vredelievende piëtist dan als de rechtzinnige dogmaticus aan te merken zou zijn; — in z'n „Remonstrants" milieu spreekt hij zich onomwonden uit voor de kunstbevorderende anti-kerkelike Libertijnen, en ziet in de Calvinisten alleen hun zich in leerstukken en kunstaspiratieën beëngende kerkelikheid; — in z'n „Vrienden"-omgang met SPIEGEL, ROEMERS dochters, de BLAECKS, de PLEMPEN, met GROTIUS vooral, — om van priesterlike vertrouwden als MARIUS en NIHUYS niet te spreken, — zag hij de brede wegen open, die, onder al het aan de buitenkant liggende strijdgewoel en 't naar alle zijden uitslaande sociale leven, op geestelik terrein, uit en naar de Kerk over 't veld der nog onveranderde Renaissance-kultuur, steeds nog door de poorten van 't Roomse wereldleven liepen; — bij z'n „Dichter"-arbeid, ziet hij, hierin voorbereid door de terminologie en de techniek der Rederijkers, 't antieke als 't onvolprezen kunst-ideaal, en brengt als een tweede Virgilius, die voor hem de wijsheidskraam der Heidenen 't diepzinnigst demonstreerde, mèt de Klassieken de Bijbel, mèt de Griekse wetenschap en wijsbegeerte haar oplossing in de Hebreeuwse, als de geopenbaarde „Goddelike Wijsheid", in gestileerde tiepen, omhangen met konings- en profetenmantels, op 't levend en stichtend toneel; — als „Bekeerling" vindt hij het denkbeeld van een algemene zichtbare mensenbond waarin z'n gerijpte Idee een objectieve afspiegeling vindt, het best uitgewerkt in de door hem bestudeerde patristiek, en past z'n Bijbel aan bij het gezag van haar traditieën; — eenmaal de Roomse tempel binnengetreden, verdedigt de „Bekeerder" datgene 't eerst, wat van de zijde der Protestanten het meest aan hun aanvallen blootstond en verklaart hun polemies z'n dogmaties opgezette „Altaergeheimnissen"; trekt tegen 't ongelovig Socianisme op in z'n „Bespiegelingen", en eindigt op een nog ruimer standpunt met een lofpsalm op de „Heerlyckheit" zijner Kerk. Wat VONDELS nationale omgeving en z'n kijk op de Europese machten aanbelangt, vormt het slot in de „Burger"; ook hier is z'n eigen natie de glorie van z'n bestaan, en toetst hij, onder het ijveren voor de wereldvrede en de onvergankelike duurzaamheid van een „Kerstenrijk", de handelingen der vorsten en de gevoelens der volken aan z'n sterke begrippen van *orde* en *recht*, spoort in z'n Turcopho-

bie onophoudelik de strijdbare machten aan tegen Mahomeds „Halve Maan," en zelf strijdlustig voor wat hij 't hoogste goed op aarde heeft gevonden, loopt hij als mee in de tros van de scharen van Loyola, die met z'n geestelik heir pal staat tegen 't Ketterdom en in de Heidense wereld z'n heilige zending volbrengt.

Met deze verklaring van de indeling van des schrijvers boek, — terwijl we nog eens uit willen laten komen, dat „Mennist," „Remonstrant" en „Vriend" in hoofdzaak uitwendige invloeden betietelen, en „Dichter" en „Bekeerling" meer op inwendige en intenser cultuur-processen doelen, terwijl „Bekeerder" en „Burger" Vondels katholieke beschouwingen en z'n Katholieke propaganda dekken, — hadden we meteen de gelegenheid, een korte inhoudsopgaaf van het werk te geven. Inderdaad brengt deze degelike arbeid ons in verleiding, ons ter kenschetsing van wat hier ons gegeven werd, in uitvoeriger mededelingen te treden. De belangstellende beoefenaar neme ter waardering het hoofdstuk „Dichter," dat bij het opwerpen van allerlei vragen en het tonen van nieuwe wegen, naar alle zijden vergezichten opent. Al dadelik trekt dr. BROM de scheidingslijn tussen de absolute Renaissance-mannen, waarvan de Horatiaanse Barlaeus de karakteristieke tiepe is, en het eigenaardig verniste humanisme van VONDEL, die zoekende in de piëtistiese richting, recht op VIRGILIUS aanhoudt, door wiens profeties spiegelglas het Klassieke Ideaal zulk een meesterlik gezag bekomt, dat voortaan bij VONDEL z'n gevoelens en gedachten slechts recht van bestaan mogen hebben, zo hij ze maar kan toetsen aan het antieke voorbeeld; zodat hij heel z'n denken en z'n werken onder de belichting van de Parnassas stelt. In deze hem sterk-beheersende kultuur-ideeën, laat de proefschrijver ons de werking nagaan van VONDELS persoonlik christelik beginsel en van z'n Vlaams-Middeleeuws nationalisme. Hij laat zien, dat VONDELS ethies-religieuse natuur langzamerhand de ganse heidense cultuur omschept tot een feestelike cultus: een cultuur die blijkt te zijn een schimmige openbaring van diepzinnige wijsheid in veelzeggende vormen, waarvan hij in z'n jeugd, op gezag van de Rederijkers, de theorie als een orakel had vereerd. Van die tijd af, bewijst de schrijver verder, geeft VONDEL z'n werken als getuigenissen; alle „wijsheid" orakelt hij opnieuw, en documenteert ze met de haar omhullende of reeds ingeboren wetenschap; al wat „kennis" is, verzamelt hij; de hartstocht voor 't feit forceert zodanig z'n histories besef, dat hij zelfs mythe en fabel als verborgen mysterie in z'n klassieke historiese stoffen opneemt. Zo heeft dan, merkt dr. BROM op, het enten van de ethiek en de didaktiek van de antieke wereld, op de

door de Heilige Geest geïnspireerde Bijbel, aan VONDELS wetenschap en aan z'n kunstopvatting een bepaald cachet gegeven. Vandaar ook, wordt verder aangetoond, dat VONDEL z'n wereld liever Romaans dan Germaans zal denken; dat hij z'n eigen polderland zich eer arkadies dan waterlands zal schilderen; dat hij z'n boerenhelden slechts kan eren als godenkinderen; dat hij de bloemen en dieren 't liefst als objecten voor kunstschepping herkent, het mensenleven als spiegelbeeld op 't zedelerend toneel, de Heilige Geest als mythenverklaarder, z'n Bijbel als bron voor 't sinne-spel. Nog worden we gewezen op de spelen zelf. In 't kader van dezelfde opvatting, die VONDEL van de kunst in haar geheel moest krijgen, mocht de treurspel-taal niet anders dan rhetories zijn, gewijd door de schoonheid; mochten zijn groepen slechts beelden zijn in schilderachtige standen; zouden z'n ritmen gedragen, z'n gang rustig zijn, volgens wetten van orde en regelmaat. Maar zoals 't toneel moest oreren en orakelen, gedoogden ook de overige kunsten geen heerschappij van realistiese tendenzen; het schilderij moest leren; aandacht vroegen het onderwerp, de omgeving, de eigenaar, het bijkomstige; het landschap vertelde niets; voor REMBRANDT stond VONDEL vreemd, als voor een kunst van on-schoonheid en teugelloosheid. Aan dit streven van Vondel nu, om door z'n opvoedende kunst de grote gemeenschap te brengen tot het zinrijk begrijpen van het in allerlei figuren en vormen besloten gewijde woord, laat dr. BROM huwen des dichters nationale, door afkomst en traditie bevorderde zin voor primitieve kunst en z'n oor voor 't volkslied; z'n kleuren van plaats en tijd; z'n aandrift om zaken te heiligen en z'n personen in apotheose te stellen, en feiten te vergeesteliken en te symboliseren. Bij deze samenloop van neigingen, wordt verder verklaard, voelt de dichter de begeerte in zich klimmen, om een verzoening te beproeven tussen het leven en de kunst, om onder de harmoniese samensmelting van ideaal en werkelikheid te komen tot een katholiciteit, die 't heidense en 't heilige in zich oplost. De kern van deze Nieuwe Wereld vond hij in 't eeuwige Rome, dat aan 't oud-Romeinse gebaar het levend Middeleeuwse Christendom verbond. De tocht naar de Tiberstad, merkt dr. BROM terecht op, deed VONDEL mee met KONSTANTIJNS zegevaart. Het oud-Menniste kerkbegrip leidde hem; en uit de kleine gemeente der Waterlanders worstelde hij, geleid door z'n bescheiden piëtistiese lichtbaak, door de bewogen wateren van een anti-kerkelike en anti-confessionele zone naar een kalmer gebied, waar z'n herwonnen harmonie bij innerlike gepeinzen en diepgaande veelzijdige studie de steen vond, waarop hij in rotsvaste overtuiging z'n eeuwige Vrede-kerk stichtte.

Is het feit van VONDELS bekering zelf, het inwendige zielsproces dat hem z'n harmonies zelfbezit voor goed in de schoot van de Kerk deed vinden, met dit boek gans helder geworden? In genen dele. En deze pretentie heeft het proefschrift ook niet. Dr. BROM weet zelf wel, hoe ver hij staat. Z'n werk is niet meer dan een proeve, naar hij meedeelt (Inleiding), om „VONDELS karakteristiek te gronden op het kenmerkende feit van zijn leven." En dit is dan ook de essentiële waarde van 't werk. Doch de toedracht van VONDEL geloofsverandering te geven, als zou het zó, en niet anders zijn geschied, is niet gedaan en ook niet doenlik. Doch is dit wèl bepaald noodzakelik om te weten? Zou 't ooit gezegd kunnen worden, door wie of door wat de beslissende stap is geschied? Zijn waarlik de uitwendige impulsies wel zo belangrijk in iets, wat zonder deze of gene naaste aanleiding toch vroeg of laat een feit in z'n leven zou zijn geworden? Want dit is zeker, dat z'n weg, met onbewust zoeken en met vage bestemming aanliep op Rome; dat hij in z'n historiese studieën alleen de vormen vond van datgene wat hij op eigen banen reeds bezig was in algemener omtrekken te verwerkeliken. De dichterlike idee had hem gevat; de maatschappelike VONDEL volgde.

Anders dan bij GROTIUS, die in z'n streven naar een toekomstige, èn Protestantisme èn Katholicisme omvattende katholiciteit, er voor wilde waken niet in een bepaalde partij vast te lopen, zag VONDEL het algemene begrip reeds in een bestaande kerk verwezenlikt; open van karakter, kon hij van z'n hart geen moordkuil maken; ook hier beleed de tong, wat hem als eigen natuur opwelde uit het hart.

Zeer goed, kunnen vertrouwde vrienden, geachte priesters en dierbare verwanten, hem op z'n geestelike tocht, enige omwegen hebben afgesneden. Maar wie hem van de aanvang af nagaat, ziet in de vroegte de grondslagen bloot. Zo werd hem de oudheid een openbaring, waarop z'n binnenste een antwoord gaf.

Alleen op de strekking van dr. BROM's werk, zouden bedenkingen kunnen vallen. Immers al wat omtrent het leven en denken van VONDEL en van z'n zeer variërende omgeving een plaats kreeg in de litteratuurgeschiedenis, wordt door de schrijver òf verworpen, òf genaast, om òf als smadelike contraria òf als welkom bouwmateriaal relief te geven aan de scherp aangeduide lijn van VONDELS religiegang. Want VONDEL is bij dr. BROM niet alleen Katholiek, hij is vóór alles de Katholieke. Dat deze zienswijze voor een histories beschouwen haar bedenkelikheid heeft, komt daarin uit, dat nu ook personen en toestanden in de eerste plaats geoordeeld worden naar de vraag, of

ze al of niet het praedicaat *rooms* toelaten [1]), en dat vaderlanders als HOOFT, HUYGENS en VAN BAERLE, die, anders humanisties geschakeerd dan VONDEL, en van huis uit of sceptici, of wel heidens-antiek of reformatie-mannen, tegenover dr. BROM's schibboleth nog al eens een veer moeten laten. En dit geschiedt zeer ten onrechte waar de heer BROM de door hem te wraken kultuursymptonen bij voorkeur als persoonlike karakterfouten wil zien aangemerkt. HOOFT's tegenzin in wat VONDEL een deel van z'n leven in beslag nam, is zo maar niet voetstoots te verklaren uit diens steilheid, z'n anti-paapskind of kruiperigheid. Dr. BROM weet zelf ook wel beter, dat in HOOFT's indifferentisme een ganse kultuur besloten lag. Niet gaarne zouden we willen besluiten, dat in de bekwame proefschrijver de partijgeest in dezen de psycholoog de voet had gelicht. En voelt de antipode van de nivelleerende klassiciteit, die in dr. BROM zo krachtig opspringt, niets voor de storm en drang in de volkspartij, die tegen Wet en Akademie de nationale stroom in z'n zuivere bedding houdt? Dat dr. BROM de illusie van de Muider-kring helpt verstoren, rekenen we hem een deugd aan. De legende van 't „Hooge Huis" als de verzamelplaats van wat kunst en letteren beoefende, heeft meer voet aan tafelgeestdrift en oppervlakkig gefraseer gegeven, dan voor een degelik onderzoek omtrent wat de Muider kunstkring uitrichtte, dienstig is geweest. De „vriendengeest" was er toch nu en dan zeer problematies, en, wat VONDEL betreft, hij is altans z'n eigen weg gegaan.

Zo wij van 't rijke onderwerp een bladzij zouden moeten noemen, waarin wij met de bekwame proefschrijver in mening wagen te verschillen, dan is dit in 't hoofdstuk „Burger", waar dr. BROM VONDELS eerbied voor de regenten verklaart uit diens sympathie voor hun kunstzin en hun liberalisme, inzonderheid te besluiten uit hun welwillendheid jegens de Katholieken en jegens de Academisten, die wegens de Calvanistiese campagne tegen het toneel, alles behalve gemakkelik zaten. Dit nu als de voornaamste reden van VONDELS gedurige Regenten-apotheose te beschouwen, achten wij voor dr. BROM en de door hem gevierde Katholieke dichter te zwak. Amsterdam, — en dr. BROM releveert dit zelf, — was een brandpunt, niet alleen van letteren, kunst, handel en bankwezen, maar ook — en dit dient vooral opgemerkt, — van een polietiek, die tegen een betrekkelik exclusivistiese kerkelike actie, het in de lengte zocht en in de breedte, die de vrijheid der zeeën eiste, die Frans imperialisme bedwong,

---

[1]) Zo is ook schrijver dezes een »onroomse" (blz. 78); Verwey »een moderne heiden." (blz. 97).

Turkse aanmatigingen hielp bevechten, 't Rooms-keizerlik gezag placht te steunen; een politiek, die in z'n brede opvatting en in z'n veelzijdigste toepassing, een universalisme voorstond, die de licht opvlammende illusie van een algemene volken-verbroedering telkens weer verlevendigde, en vreugdevol eens de algehele katholiciteit der mensheid zou helpen realiséren.

Dr. BROM, vleiden we ons, meende dit ook, al zei hij het niet met deze woorden; aan dit licht alleen, bevonden wij, hebben de Regenten, die VONDEL beurt om beurt in apotheose stelt, hun aureool te danken als Senatoren en Patres Urbis.

J. K.

BOEKBEOORDELINGEN.

Der Volksschullehrer und die deutsche Sprache von **Rudolf Pannwitz** (Buchverlag der „Hilfe", *Berlin* — SCHÖNEBERG, 1907).

Dit aardige en goedkope boekje — de prijs is 1.20 M. — zou ik in de handen wensen van ieder die moedertaalonderwijs te geven heeft. Niet omdat het zo splinternieuw is. Wie HILDEBRAND's *Vom deutschen Sprachunterricht* kent, wie op de hoogtè is van de strijd die hier te lande gedurende zestien jaar tegen het oude taalonderwijs gevoerd is, zal in dit geschrift menig bekend denkbeeld terugvinden. Maar het is zo fris en raak, uit zo'n innige overtuiging geschreven, dat het de lauwen warm kan maken, en voor de oningewijden een krachtige opwekking is.

We beperken ons hier tot een aankondiging. Een inhoudsopgave is voldoende om het boekje te karakteriseren, en tot nadere kennismaking uit te lokken. De schrijver is uit de litteratuur tot het onderwijs gekomen. Als leek staat hij buiten de sleur; als wetenschappelik man ziet hij zonneklaar, hoe de „geleerdheid" het volksonderwijs bedorven heeft. Zijn tweede hoofdstuk handelt dan ook over *Das Altgymnasiale in der Volksschule.* Daarin stelt hij de wetenschap tegenover de „geleerdheid", en treedt hij krachtig op tegen de „formale Bildung", die hij met kunstmatige voeding vergelijkt. Allereerst is nodig een *Bodenständige Volksbildung* (Hoofdst. III). Hij gaat na wat Duitse onderwijzers in die richting al tot stand gebracht hebben. De volgende hoofdstukken handelen over *Das Leben der Sprache* en

Der Unterricht in deutscher Sprache. We behoeven maar de titels van enkele paragrafen af te schrijven, om aan te tonen, hoe geheel dit boekje in de lijn van ons tijdschrift ligt, o. a.: „Gibt es *die* deutsche Sprache?" (blz. 49). „Schriftsprache [1]), Sprechsprache, Kindersprache, Erwachsenensprache: sich nicht ausschlieszende Gruppen" (blz. 71). „Das Kind kann, und musz, Interesse an der Sprache gewinnen" (blz. 93). „Die Erziehung zur Phrase" (blz. 98). „Bedeutung der Altersmundart für Unterricht und Erziehung" (blz. 110). De schrijver, een volbloed-radikaal, daagt zelfs de konservatieven uit door stellingen als: Der Lehrer soll nicht die Kindersprache „verbessern", sondern das Kind die Lehrersprache" (blz. 94).

Een radikaal èn een idealist blijft deze auteur, ook al stelt hij in zijn laatste hoofdstuk de praktiese vraag: *Aber wie läszt sich denn das durchführen?* Wie, als hij het woord idealist hoort, de schouders ophaalt, moet dit boekje liever ongelezen laten. Wie bij ervaring weet dat idealisten vaak de beste leermeesters zijn, dat voor alle onderwijs bezieling even onmisbaar is als kennis, zal hier voor menige pittige bladzijde, vol waarheid, dankbaarder zijn dan voor een boekdeel nuchtere praktiese geleerdheid. C. D. V.

SCHOOLBOEKJES IN DE VEREENVOUDIGDE SPELLING.

Nog bij Moeder I—IV door **J. Ligthart** en **H. Scheepstra** (J. B. WOLTERS, *Groningen*).

Van Spreken tot Schrijven I—IV door **H. van Strien.** Uitgave in de Vereenv. Spelling (HILARIUS, *Almelo.*)

Zuid-Afrika is ons voorgegaan met een reeks schoolboeken in de vereenvoudigde spelling. Om begrijpelike redenen was dit voorbeeld hier te lande nog niet gevolgd: de uitgevers wachten op de ministeriële beslissing. Toch is de rij voorlopig geopend door de bovengenoemde uitgaven, die wij aan alle voorstanders van vereenvoudiging met warmte aanbevelen.

De voortreffelike boekjes van LIGTHART en SCHEEPSTRA zijn overbekend. Geen wonder dat de schrijvers, die zoo juist de frisheid van

---

1) Op blz. 65 geeft PANNWITZ daarvan deze definitie: »Die Schriftsprache ist nicht die geschriebene Sprache, sondern die durch Schreiben und Drucken entstandene Sprache." Dat is dus niet onze ouderwetse »schrijftaal".

de kindertaal wisten te treffen, er onmiddellik in toestemden dat hun werk in de vereenvoudigde spelling werd overgebracht, al schreven ze die zelf tot nog toe niet. De grootste winst is niet, dat *bosch* en *flesch* door *bos* en *fles* vervangen werden; maar dat de buigings-*n*'s, die de schrijvers al hadden willen, maar niet durven schrappen, verdwenen zijn. Ik herhaal wat ik daarover in *Vereenvoudiging* schreef:

Wie het kind al vroeg in zijn lezen op de goede weg wil brengen zal aan de vereenvoudigde uitgave in de eerste plaats de voorkeur geven, omdat de hinderlike *n*'s verdwenen zijn; b.v.: Al de takken lagen op een hoop. Ot zocht er een grooten uit (blz. 33). Zie je dien buitensten draad? Kijk, dien draad trek je over den speld. Eerst over dezen. Dan over dien (blz. 38). Den heelen dag hinken ze (blz. 58). En dan vlijde het hondje zich neer. Den kop tusschen de pootjes. En den staart er om heen (blz. 66).

Die *n*'s zijn in een kindermond onuitstaanbaar.

Ten slotte noemt de gewone uitgave een hoed een „hij", een pet een „zij"; een kikker een „hij", een vlieg een „zij" (blz. 22—30). Ook in dat opzicht keert de vereenvoudigde tot „natuur en waarheid" weer.

De methode—VAN STRIEN, die zo geheel gebaseerd is op een juist taalbegrip, behoeft hier evenmin aanbeveling, na de bespreking in de eerste jaargang. VAN STRIEN, die in zijn brochure *Het nieuwe taalbegrip en de taalvorm* zowel op de overschatting van spellingvereenvoudiging, als op de grote praktiese voordelen wees, was juist de man om dit nu eens metterdaad te laten zien. Wie deze vereenvoudigde uitgave met die volgens DE VRIES en TE WINKEL vergelijkt, kan daaruit leren, hoeveel en welke ballast door de vereenvoudigde spelling over boord geworpen wordt. De keuze zal geen onbevooroordeeld onderwijzer moeielik vallen. C. D. V.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

(November—Desember.)

De Gids. — Nov. Leo van Puyvelde begint een studie over het drama *Gudrun* van de jonggestorven Vlaamse dichter Albrecht Rodenbach. Hij wil aantonen dat dit stuk niet eenvoudig een „kalmoverlegde bewerking van een bestaand onderwerp" is, maar „organisch gegroeid uit de ziel van den kunstenaar." Achtereenvolgens worden de verschillende hoofdpersonen beschouwd, en de eigenaardigheden van de stijl aangetoond. Met „de katastroof op het einde van het derde bedrijf" zou het drama kunnen eindigen. Toch zijn de twee laatste zwakkere bedrijven onmisbaar: anders „zou het niet 't spel geweest zijn van de herwording van een volk." En dat heeft Rodenbach er in willen leggen; want zijn ideaal was „Vlaanderen opnieuw Vláánderen."

Des. In het vervolg van deze studie wijst de schr. de bronnen van *Gudrun* aan, voornamelik de geschiedenis van de Menapiër Carausius en het Middeleeuwse epos *Kudrun*. De karakter-ontwikkeling bij Rodenbach noemt hij zielkundiger dan in het oude epos. Ten slotte bespreekt hij uitvoerig de werkwijze van de dichter: met tal van voorbeelden laat hij zien hoe Rodenbach zijn schetsen uitwerkte, en zijn werk telkens verbeterde.

M. A. P. C. Poelhekke publiceert een belangrijke lezing. *Het onderwijs in letterkunde op de H. B. S. met vijfjarigen cursus*, waarvan we de inhoud beknopt samenvatten: De H. B. S. moet geven „modernen Humanitätsunterricht," „want feitenkennis alleen is onmachtig ware ontwikkeling bij te brengen." Voor velen is het M. O. *eindstudie*. „In de kunst weerspiegelt zich het leven het scherpst." Daarom is de H. B. S. „verplicht, haar leerlingen eenig inzicht in het wezen der kunst bij te brengen. Inzicht geven in het wezen, leeren onderscheiden en begrijpen, inprenten het besef, dat kunst niet is liefhebberij, maar ernst; niet staat buiten het leven, maar een deel van het leven zelf is." — Het letterkundig onderwijs werd „intellectualistisch in den kwaden zin van het woord" De leesles werd taalles. Onder invloed van de tachtigers is daarin gelukkig wat verandering gekomen. —

Letterkunde-onderwijs is kunstonderwijs. Veel lezen, kursories en analyties, veel voorlezen is het eerst nodige. Geschikte en overvloedige leesstof is onmisbaar. Theoretiese begrippen en termen moeten beknopt en aanschouwelik behandeld worden; niet op de onzinnige manier van de handboekjes. Het verband met andere kunsten aan te wijzen, kan hoogst leerzaam zijn. De geschiedenis van onze letterkunde, de samenhamg met buitenlandse litteratuur, dient systematies behandeld te worden; ook daarvoor is geen geschikt leerboek. — Maar de hoofdzaak blijft, het zieleleven van de dichter open te leggen. Het voorbeeld van DOORENBOS, GEZELLE en HUGO VERRIEST toont dat dit bereikbaar is. „De leeraar is *de* methode." Als hij bezield is, zal de bezieling van zelf naar buiten stralen. Opgeschroefde, nageprate bewondering is in de docent even sterk te veroordelen als in de kunst. Wanneer de docent middelaar wordt van de schoonheid, heeft hij het hoogste bereikt.

CAREL SCHARTEN behandelt in het *Overzicht der Nederlandsche letteren* „Socialistische Dichters," n.l. GORTER, HENRIETTE ROLAND HOLST, ADAMA VAN SCHELTEMA, VAL COLLEM en BONN.

Groot-Nederland. — **Nov.** J. L. WALCH geeft, onder de titel *Nieuwe bijdragen tot de XIXe eeuwsche Letterkundige geschiedenis* een uitvoerige bespreking met brede citaten van Mej. HAMAKER's proefschrift over *J. Geel* en van MULLER's uitgave der *Briefwisseling van Bakhuizen van den Brink.*

Des. W. G. VAN NOUHUYS beoordeelt onder de rubriek *Dramatische kunst* het jongste werk van EMANTS, HEYERMANS en FABRICIUS en bespreekt onder *Literatuur* o. a. STREUVELS en TEIRLINCK.

De Beweging. — **Nov.** ALBERT VERWEY vervolgt de gedeeltelike herdruk van *Drost's „Hermingard,"* en bespreekt o,a. de nieuwe verzen van H. ROLAND HOLST: *Opwaartsche wegen.* — C. G. N. DE VOOYS spreekt over de verhouding van *Litteratuur en Leven van de Vijftiende Eeuw,* naar aanleiding van KALFF's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* II, een boek waarin voor het eerst de lang achtergestelde vijftiende eeuw recht gedaan is. De schr. gaat na, waaraan die verwaarlozing te wijten is, en maakt een reeks opmerkingen om op „het onmisbare van een kultuur-historiese achtergrond voor de litteratuurgeschiedenis" te wijzen.

Des. Behalve de voortzetting van DROST's *„Hermingard"* bevat deze aflevering een studie van G. BUSKEN HUET: *De Graalsage bij Chrétien de Troyes,* waarin nog eens helder uiteengezet wordt, waarom

de hypothese van de uitsluitend Christelike oorsprong der graalsage onhoudbaar is. De oudste graalroman, van CHRÉTIEN DE TROYES, bevat maar één Christelik element; al het andere is te verklaren uit de Keltiese epies-mythologiese overlevering.

Nieuwe Gids. — Nov. WILLEM KLOOS behandelt in de *Literaire kroniek* de poëzie van Redingius.

Des. Als inleiding op een bespreking van M. J. BRUSSE's *Landlooperij* wijst KLOOS op de eenzijdigheid van het naturalisme.

Van onzen Tijd VIII, — Nummer I. FRANS ERENS geeft een *Fragment eener vertaling der Imitatie,* die onlangs in zijn geheel verschenen is.

Nummer II. *Rond de analyse van „Die eerste bliscap van Maria"* is de titel van een studie door CYRIEL KLESSENS, waarin vooral de nadruk gelegd wordt op de mis-en-scène, zoals die uit de tekst op te maken is. In een volgende aflevering zal dit door een tekening verduidelikt worden. Bij de eigenlike analyse worden ook verscheidene merkwaardige letterkundige paralellen getrokken, met het werk van VONDEL, MILTON, en het zeventiende-eeuwse rederijkers-stuk: „Een Sacramentsdagspel, genaempt het Paradys."

Ons Tijdschrift. — Nov. Onder de rubriek *Van boeken* bespreekt V. uitvoerig de gedichten van de Vlaamse dichter VICTOR DE LA MONTAGNE.

Des. Onder dezelfde rubriek komt een uitvoerige recensie voor van DR. J. VAN DER VALK's bloemlezing *Onze Letterkunde* I, door J. W.

Nederland — Nov. S. KALFF schrijft een artikel over *Jacobus Bellamy en Francisca Baane.*

Den Gulden Winckel. 15 Nov. *Bij Stijn Streuvels* heet een intervieuw, door ANDRÉ DE RIDDER, van wie onlangs ook een boek over STREUVELS uitkwam. Het beknopte artikel geeft een kijkje in het leven, de studie en het werk van de Vlaamse schrijver.

Museum. — Nov. A. KLUYVER, geeft een beoordeling van Mej. HAMAKER's proefschrift over *Jacob Geel.*

Des. A. KLUYVER kondigt een boekje aan van de twee Leipziger professoren BRUGMANN en LESKIEN *Zur kritik der künstlichen Weltsprachen.* Het afkeurend oordeel met name van het Esperanto, van deze linguisten staat tegenover de opmerkeliker goedkeurende beschouwing van SCHUCHARDT. In hetzelfde nummer staat een kort ver-

slag van Dr. Kluyver's voordracht, gehouden in een vergadering van de Maatsch. d. Ned. Lett. over *Het denkbeeld van een kunstmatige algemeene taal.* — J. A. N. Knuttel schrijft een gedetailleerde, vrij ongunstige beoordeling van Mej. Joh. Snellen's proefschrift *Liederen van Hadewijch.*

Volkskunde. Afl. 3—4. M. Sabbe bespreekt met grote lof Flor. van Duyse's standaardwerk *Oude Nederlandsche Volksliederen,* dat hij een monument noemt „èn voor den verzamelaar, èn voor het Nederlandsche volk." — A. de Cock vestigt de aandacht op een nieuw *Muzeum voor Vlaamsche folklore te Antwerpen.* — G. J. Boekenoogen vervolgt zijn *Nederlandsche Sprookjes en Vertelsels* (N°. 105—112); A. de Cock zijn *Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk* (de juffrouw, de dienstmeid, de vroedvrouw en de baker, de min). — Ad. Verbraeken schrijft over *Bedevaarten* naar O. L. V. van Gaverland. — In de *Kroniek* wordt een *Zonderlinge Legende* behandeld.

Noord en Zuid. — Nov. Onder het opschrift *Vereenvoudiging der spelling* geeft P. Q. een uitvoerig verslag van de spelling-debatten in het Genootschap van Leeraren aan Nederl. Gymn., waaruit zijn volle sympathie met de beweging blijkt. — H. van Leeuwen schrijft een opstel over de *Schetsen uit de Pastory te Maatland.* —P. Q. vult aan en verbetert, wat de medewerker Vierhout in een vroegere aflevering [1]) over *Humor en Satire* verteld had. — X. X. maakt schema's voor de opstellen die bij de *Hoofdakte-examens* 1907 opgegeven zijn. Wij kunnen de lezing van de twee eerste stukken aanbevelen aan allen die nog niet overtuigd zijn dat onderwerpen als „*Een drokke straat, een wereld in 't klein*" of *De zee — een beeld van het leven* noodwendig tot zinloze rethoriek en napraterij voeren.

Het Schoolblad. — 17 Des. H. van Strien opent een reeks degelike artikelen, onder het opschrift: *Wat is onze algemene verkeerstaal?* die wij alle onderwijzers kunnen aanbevelen. Het doel is, de mening te bestrijden, als zou er buiten een konventionele „schrijftaal" geen taaleenheid mogelik zijn.

C. d. V.

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* I, blz. 237.

IETS OVER „ZUIVER" NEDERLANDS.

Volgens de populaire opvatting onderscheidt zich zuiver Nederlands door 't vermijden van vreemde woorden en zinswendingen, van uitdrukkingen die tegen de aard van ons taaleigen zijn, zogenaamde barbarismen. Dit zou een goede definitie wezen als men 't er maar over eens was wat vreemde woorden en wat barbarismen zijn. Voor menigeen is een vreemd woord een woord waarvan hij weet dat het indertijd over de grenzen gekomen is; voor zulke mensen neemt het aantal onnederlandse woorden regelmatig toe met de etymologiese kennis die ze verkrijgen van hun moedertaal. Als zij konsekwent waren zouden zij de taalkundige erfenis van het voorgeslacht bij 't klimmen van hun jaren steeds zien slinken: als kinderen van twaalf jaar leerden zij reeds dat *precies*, *souper*, *concert*, *feliciteren* en honderd andere woorden op *-eren* vreemde woorden zijn; wat ouder geworden, vernemen zij dat termen als *koffer*, *taartje*, *ledikant* en vele dergelijke evenmin Nederlands van oorsprong zijn; bij voortgezette studie komen zij misschien te weten, dat zulke schijnbaar echt vaderlandse woorden als *gevaar*, *glans*, *grens*, *hangmat*, *juist*, *kast*, *rendier* indringers zijn uit alle oorden van de wereld. Natuurlik kunnen zij onmogelik buiten al die ingevoerde waren, en zo bepalen zij zich dan tot een strijd tegen de woorden van de eerste kategorie, die zij door „goed nederlandse," zoals men pleegt te zeggen, willen vervangen. Dit purisme is bij sommigen zeer in ere; men maakt er elkander een verwijt van dat men *sekretaris* en niet *schrijver*, *portier* en niet *deurwachter*, *souper* en niet *avondmaaltijd* zegt en vooral schrijft. Bij enkelen dreigt het een manie te worden; de meesten weten niet waar zij moeten ophouden om een in de grond natuurlik, en daardoor gerechtvaardigd, streven niet in dwaze aanstellerij te doen ontaarden.

Ik zeg dat het streven in de grond gerechtvaardigd is, omdat 't nu eenmaal niet valt te ontkennen dat we van sommige woorden, die eigenlik niets „vreemder" zijn dan andere, hun buitenlandse herkomst weten, en dat we onder de invloed van die wetenschap zulke woorden met een ander oog gaan aanzien. Kenden we hun geschiedenis niet, dan zouden we niet het minste bezwaar hebben om

ze te gebruiken, maar nu we eens weten dat zij van over de grenzen komen, vinden we dat ze slecht samengaan met de woorden die wij, misschien ten onrechte, voor 't bezit van Nederlanders sedert overoude tijden houden. En zulk een bontheid hindert ons vooral in verheven stijl, als we deftige stemmigheid verlangen of juist willen vermijden wat al te zeer voor de hand ligt. Maar daar de wetenschap omtrent het al of niet inheemse van een woord bij de verschillende mensen zeer ongelijk is, komen we op die wijs toch nooit tot een enigszins bevredigende bepaling.

Mij dunkt dat er maar één kriterium kan aangewezen worden waarnaar uitgemaakt wordt wat vreemde woorden zijn, en dat kriterium is stellig niet de taalwetenschap, al roept men die 't eerst te hulp, maar de spreektaal van beschaafde mensen. Gebruikt die een bepaald woord niet, dan kan men 't als een werkelik vreemd woord beschouwen en vermijden; daarom is 't zeer te prijzen dat men eindelik eens is gaan strijd voèren tegen de malle woorden, die men op de winkels van onze Nederlandse steden vindt; geen sterveling spreekt bij ons van zijn *coiffeur*, van zijn *pâtissier* of *tailleur*, geen mens gebruikt ooit de woorden *chocolatier*, *chemisier*, *merchand-tailor*, *bandagiste* en honderd andere waarmee Nederlanders tegenover hun landgenoten hun bedrijf plegen aan te duiden. Wij zijn, zover ik weet, ook 't enige volk dat op adressen binnenslands titels en soms zelfs plaatsnamen niet in de moedertaal schrijft. Dat zijn echter zotheden die niet diep zijn doorgedrongen; een beroep op 't gezond verstand heeft reeds gebaat om ter zijde te laten wat nooit tot de levende taal heeft behoord. Maar *feliciteren*, *souper*, *portier* en nog een duizendtal andere woorden gebruikt iedereen en die ze zou willen verbannen, zou allerlei schakeringen uit ons vokabularium doen verdwijnen. Zulke woorden zijn geen „vreemde", maar „ontleende" woorden; zij hebben evenveel recht op de Nederlandse naam als tienduizendtallen van Nederlanders wier grootouders uit het Oosten of uit het Zuiden in ons land zijn gekomen.

Men zal misschien zeggen dat de beschaafde spreektaal een vage term is en vragen in welke kringen nu 't beschaafdst gesproken wordt? Dat het kriterium onbepaald is, geef ik toe; het mòèt dat wezen krachtens de regel die wij reeds bij 't rekenen op de lagere school leerden, dat men geen onbepaalde grootheden met bepaalde moet meten. Hoeveel korrels kan men van een hoop graan nemen vóór de hoeveelheid ophoudt een hoop te zijn, en hoeveel haren kan men uit iemands hoofd trekken vóór de man een kaalkop verdient te heten? Onoplosbare vragen — reeds in de Oudheid gedaan — voor

wie een bepaald getal wil noemen. Maar wie spreekt van het laatste handjevol graan, van 't laatste bosje haar, geeft een afdoend antwoord op een eenvoudige vraag. Zo is 't ook hier; wat de beschaafde spreektaal is weet elk Nederlander, al kan hij het niet door scherp begrenzende woorden bepalen. Er blijft een vrij grote speling bestaan tussen hetgeen verschillende Nederlanders in een bepaald geval voor de taal van een beschaafd man zullen verklaren; ieder kan, waar twijfel bestaat, naar zijn overtuiging een woord al of niet als vreemd beschouwen, maar als regel met weinig uitzonderingen kan gelden, dat er stilzwijgende overeenstemming bestaat. Ook is niet altijd en overal een woord even „vreemd"; soms kan 't verwerpelik, in andere gevallen noodzakelik wezen. Het verkeer tussen mensen is zonder zekere takt ondenkbaar; en zal men dan menen bij 't gebruiken van 't voornaamste verkeersmiddel, de taal, het te kunnen stellen zonder takt en gevoel van betamelikheid? Geen wiskunstige aanwijzingen kan men geven, maar wel een principe vaststellen, en dat doet men door de beschaafde spreektaal als norm aan te wijzen.

Gewoonlik lacht men toegevend om de buitensporigheid der puristen; men vindt hun manier van doen dwaas, vooral smakeloos, maar ten slotte een onschuldige dwaasheid, daar hun vertalingen toch geen ingang vinden. Dat kan ik niet geheel toestemmen. Hun streven heeft wèl een zeker resultaat. In de spreektaal dringen stellig al die pedante bedenksels niet door, maar wel, en zelfs vrij gemakkelik, in de geschreven taal. Wat is daarvan het onvermijdelik, en m. i. gevaarlik gevolg? Dat de afstand tussen schrijf- en spreektaal, die in ons land zo lang enorm groot is geweest en eerst in de laatste 25 jaar wat verminderde, opnieuw wordt uitgebreid. En belemmerend moet op het doordringen van beschaving in alle kringen der maatschappij 't handhaven werken van een taal die niemand spreekt en alleen een klein deel van 't volk kan schrijven. Spreek- en schrijftaal hebben beide recht van bestaan; 't is zeker onjuist de naam *taal* alleen toe te kennen aan wat uitsluitend gehoord wordt, maar dat neemt niet weg dat die twee niet van elkaar vervreemd moeten worden en dat het gesproken woord steeds de hoofdleiding moet geven.

Soms kunnen puristiese vertalingen echter wel degelik in de gewone taal worden opgenomen; bij 't ene volk spoediger dan bij 't andere, in 't Duits b.v. al vrij gemakkelik [1]). En dat zulke vertalingen meer na- dan voordelig kunnen wezen wil ik met een voorbeeld aantonen.

1) Zie KLUGE, *Unser Deutsch* blz. 21, 27, 25, 33—36. Vergelijk echter ook blz. 31 waar hij zegt dat alle strijd tegen »Ausländerei" toch »vergebens" is.

Men hoort menigmaal zeggen *men moet iedere eerlike overtuiging eerbiedigen* of zelfs *men moet eerbied hebben voor iedere eerlike overtuiging*. MULTATULI en velen na hem hebben zich over die uitdrukking geërgerd. Hoe kan men nu eerbied hebben voor de overtuiging van mensen die geloven dat zij door tegen de tafel te tikken een ongeluk kunnen voorkomen? Is 't niet onredelik van een gelovige te verlangen dat hij eerbied heeft voor de overtuiging van iemand die loochent wat hem 't hoogste is, of van een geoloog dat hij eerbied heeft voor de overtuiging van iemand die in gemoede gelooft dat de wereld ruim 6000 jaar bestaat? Zeker is dat alles onredelik. Maar de dwaasheid is eenvoudig een gevolg van de vertaling. In 't Frans betekent *respecter* niet alleen *eerbied hebben*, maar ook, en oorspronkelik zelfs uitsluitend, *de aandacht waard keuren*, *notitie nemen van* of *rekening houden met*, b.v. respecter les préjugés du monde. Dit leidt dan tot een andere betekenis n.l. *ongemoeid laten*, b.v. respecter l' orthographe de quelqu'un. Ons „eerbiedigen" of „eerbied hebben" heeft naar oorsprong en gebruik die verschillende betekenissen niet, en door ze plompweg met een zelfde woord te vertalen, heeft men in 't Hollands aanleiding tot misverstand gegeven. Die verkeerde vertaling is niet alleen uit gebrek aan kennis van 't Frans geschied, maar onder invloed van de illusie dat werkelik eerbied voor elke overtuiging mogelik was. Doch 't erkennen van die bedoeling neemt niet weg dat men de vertaling onjuist moet noemen en een oorzaak van verwarring.

Mijn bewering dat de spreektaal van beschaafde mensen het kriterium moet zijn ter bepaling van wat men onder „vreemde" woorden heeft te verstaan, vereist nog een enkele toelichting. Dat kriterium geldt namelik alleen voor het algemeen Nederlands. Wie deze beperking er niet bij denkt, zou kunnen menen dat het goed recht van alle dialektiese of in 't algemeen-partikularistiese uitdrukkingen, te minste bij 't schrijven, betwist werd. Dat is echter volstrekt niet mijn bedoeling. Me dunkt dat het gebruik van partikularismen zich heeft te regelen naar het doel dat men bij het schrijven wil bereiken. In de meeste gevallen stelt men zich voor zijn gedachten zo duidelik mogelik aan anderen mede te delen. Wanneer nu iemand zich in een plaatselik blad of in een tijdschrift uitsluitend tot zijn stadgenoten of tot zijn vakgenoten richt, dan is er niets tegen dat hij woorden gebruikt of zinswendingen die buiten die beperkte kring niet worden begrepen; de nauwkeurigheid en de levendigheid van zijn voorstelling zullen er door gebaat worden, hij zal zijn doel beter bereiken. Maar wil iemand het woord richten tot zijn landgenoten

die over 't gehele rijk zijn verspreid en zich zo goed mogelik verstaanbaar maken ook voor niet deskundigen, dan zal hij wijs doen met alleen woorden te kiezen waarvan hij kan aannemen dat zij door alle Nederlanders begrepen worden.

Schijnbaar is bij 't opstellen van deze eenvoudige regels niet gedacht aan dichters, aan kunstenaars in 't algemeen. Hoe kunnen die zich in hun woordenkeus laten leiden door wat de menigte het best begrijpt? Zij hebben één bepaald woord, één door geen ander te vervangen zinsverband in zich; en afwijken van die innerlike drang zou verraad aan hun kunst zijn. Maar de uitzondering bestaat slechts in schijn. Bij kunstenaars is 't begrepen worden door anderen niet het hoofddoel, zeker niet de oorsprong van hun uitingen. Zij richten zich niet in de eerste plaats tot een publiek, maar het publiek heeft te luisteren naar hen; de menigte moet zich eigenmaken wat ze niet verstaat of ter zijde laten wat niet voor haar is uitgesproken. De taal van een dichter is niet in de eerste plaats een middel van gedachtenwisseling.

Nu kan men zeggen dat een strenge scheiding tussen de taal van kunstenaars en van gewone mensen niet mogelik is, dat er overgangsvormen worden gevonden; men heeft het recht er op te wijzen dat er ook bij niet-kunstenaars nog andere motieven gelden dan de begeerte om goed verstaan te worden, dat in bepaalde gevallen afkeer van 't meest gebruikte (gewoonlik het ontleende!) woord een ongemene, Nederlandse term doet kiezen, doch ik geloof niet dat daardoor de hoofdregel vervalt. Er wordt alleen op nieuw door bewezen dat in de taalstudie alle uitspraken die te absoluut worden opgevat tot ongerijmdheden kunnen leiden; die altijd weer zich voordoende behoefte aan een korrektief van 't geen men als norm meent te hebben gevonden, kan ons bewaren voor 't bekrompen vasthouden aan een stelsel.

Met de *barbarismen* is 't evenzo gesteld als met de vreemde woorden. Ook hier zou ik zeggen: alleen de gesproken taal der beschaafden moet uitmaken wat al of niet een barbarisme is. Men jammert sedert stellig veertig jaar over het steeds toenemend aantal barbarismen in onze taal, vooral over de germanismen die meer en meer het karakteristieke van het Nederlands dreigen weg te nemen. Prof. DE VRIES placht op zijn kolleges die germanismen uitvoerig te behandelen en stelde de redenen vast waarom een bepaalde zegswijze als onnederlands en dus als verwerpelik moest worden beschouwd; veel hebben zijn waarschuwingen echter niet geholpen. Een van zijn beste leerlingen, Dr. KLUYVER, kwam reeds in zijn dissertatie

tegen de mogelikheid op om vaste regels te vinden; hij kent geen ander middel ter onderscheiding van echt en onecht dan een niet nader bepaald taalgevoel. Het middel om het toenemen van barbarismen te verhinderen weet hij ons wèl te noemen; en hij heeft dat nog kort geleden in „Onze Eeuw" gedaan: zelfstandigheid in ons denken, oorspronkelikheid in al ons doen en laten. Volgt men 't buitenland niet slaafs na, dan zullen ook geen buitenlandse zinswendingen in onze taal worden opgenomen. Dat middel, het inderdaad enig afdoende, koninklike middel, is natuurlik 't allermoeilikste, en al geeft men het doeltreffende er van toe, de zwakke mensheid zoekt naar een gemakkeliker geneeswijze. Zo is men er zelfs toegekomen aan Dr. KLUYVER en zijn mederedakteurs van het Woordenboek te vragen om wekeliks een lijstje van barbarismen aan de kaak te stellen: de natie zou dan wel haar voordeel doen met de waarschuwingen. Wie zo vraagt, begrijpt dunkt me slecht de bedoeling van Dr. KLUYVER.

Ik voor mij zou willen beginnen met die klagers en vragers wat meer zelfvertrouwen te geven door ze te verzekeren dat het, ondanks alles, niet zò erg is als zij menen, indien zij maar niet zich willen bepalen tot wat er *geschreven* wordt. Al die monsters waarvan vooral vaktijdschriften wemelen — vooral de medici hebben in dit opzicht een treurige reputatie — komen maar voor een klein deel in de gesproken taal voor. Wij *spreken* niet van „het opbewaren van hout", „het opkleven van een etiket", „het voorvoeren van een patient"; niemand zegt dat „iets hopelik zal gebeuren" en evenmin „mijn gezondheid is een sterke" of „mijn taak is een zware." Zulke uitdrukkingen worden alleen *geschreven*. Dit wijst aan waar het kriterium is te zoeken en voor een deel het geneesmiddel: men neme tot voorbeeld wat men van beschaafde mensen *hoort!* Zolang men de gesproken taal als iets van geringere waarde beschouwt, neemt men gedachteloos over wat uit de lektuur in het geheugen is blijven hangen en het geschreven woord krijgt een onverdiende overmacht. Indien men een stenografies verslag bezat van wat beschaafde leken spreken, dan zou men een zeer klein aantal barbarismen vernemen. Had men een dergelijk verslag van een gesprek tussen een paar medici over hun vak, dan zou 't aantal zeker veel groter wezen, maar toch altijd heel wat geringer dan 't geen men te lezen krijgt, en die barbarismen blijven dan ook beperkt tot de kring der deskundigen, op de algemene taal hebben zij weinig invloed. Toch komen oòk in die algemene, gesproken taal talrijke klakkeloos overgenomen woorden voor en daartegen helpt alleen 't koninklike middel door Dr. KLUYVER aangegeven: zelfstandigheid en oorspronkelikheid. Kunstmiddeltjes baten

niet: staan wij in bepaalde kunsten of wetenschappen ten achter bij onze naburen of zijn wij om andere redenen gedwongen buitenlandse leerboeken te gebruiken, dan moet zich dat met of zonder onze wil in onze taal weerspiegelen. Als we de oorzaak niet willen of kunnen wegnemen, dan is 't bestrijden van de symptomen een onvruchtbaar werk.

Richtte men zich *overal* meer naar het gesproken woord, dan zouden de volken, die in onze tijd op elkander voor zulk een groot deel door geschriften invloed hebben, zeker heel wat minder verkeerde aanwendsels uitwisselen. Want bij velen is de schrijftaal heel wat verwarder en onbeholpener dan het gesproken woord der beschaafden. Men denke eens aan het Duits. De „Allgemeine Deutsche Sprachverein" heeft onlangs een bundeltje uitgegeven, getiteld „Zur Schärfung des Sprachgefühls" [1]) dat in 200 zinnen staaltjes van allerdwaast Duits geeft. Ze zijn ontleend aan officiële stukken en aan schrijvers van de jongste tijd. Ik citeer daaruit deze zin: „Die, die die die die Buchstaben zählen für klägliche Köpfe halten, möchten vielleicht nicht so ganz unrecht haben" en verder de volgende: „Für die nach der durch das von dem kloster Loccum erbaute Hospiz in weiteren Kreisen bekannt gewordene Insel Langeroog kommenden Badereisenden hat sich eine wesentliche Verbesserung hinsichtlich der Seereise vollzogen." [2])

Wie zulk gestotter leest of zinnen ziet met tweehonderd woorden tussen onderwerp en gezegde (zo een staat er in dat boekje [3]), zou geneigd zijn te denken dat men in Duitsland al heel moeilik sommige mensen zal kunnen begrijpen. Maar reist men in Duitsland, dan bemerkt men niets van dat alles. De Duitsers, onverschillig tot welke stand ze behoren, blijken tienmaal verstandiger en duideliker te wezen in hun spreken dan in de taal die velen hunner gedrukt naar Oost en West exporteren. En dikwels neemt dan de vlijtige lezer van hun boeken slechte gewoonten over die alleen bij hun „papieren stijl" behoren, gelijk zij 't zelf noemen, en die zij in het gesprek absoluut niet kennen.

D. C. HESSELING.

---

1) Berlijn, 1906.
2) o. l. blz. 23.
3) o. l. blz. 49.

KRITIEK VAN DE GANGBARE SYNONIEMEN-BEHANDELING.

II.

II. De tweede hoofdfout komt voort uit *de overschatte waarde van de etymologie.* DE VRIES waarschuwde al [1]) voor de „gevaarlijke dwaling, die nog vrij algemeen als onbetwistbaar geldt, dat de beteekenis der woorden zou afhangen van de etymologie. Niets is meer met de geschiedenis der taal en met de stellige feiten in strijd." Vooral juristen en theologen, zegt DE VRIES, bezondigen zich daaraan, als ze de „ware" betekenis van een woord willen opsporen.

In de grofste vorm vonden wij deze dwaling bij de Bilderdijkiaan BRUINING. WEILAND vormt de overgang. Hij roept de etymologie te hulp, als in het taalgebruik geen of flauwe grenslijnen aanwezig zijn. De fijnere nuances moeten immers bestaan! In elk geval *behoren* ze te bestaan. Zo gaat hij b.v. scheiden: *doorgaans, gemeenlijk, gewoonlijk, over het algemeen* (II, 97) of: *haast, bijna, bijkans, omtrent, schier, ongevaar* (II, 226). Men „behoorde" te zeggen: „Dik*wijls* is hij bij mij, en ik verheug mij zoo dik*maals* hij komt" (II, 65).

De nawerking van deze fout vinden we in de tegenwoordige synoniemen-behandeling. WEILAND zegt b.v. dat *bedroefd*, op grond van zijn vorming, een oorzaak van buiten veronderstelt. HENDRIKS en de kleinere synoniemen-boekjes zijn nog van dezelfde mening. V. D. MATE noemt in zijn methode de etymologie voorop, maar beperkt de toepassing tot „enkele gevallen." „Het spreekt van zelf dat dit alleen van ware etymologie geldt, d.w.z. van wetenschappelijk vastgestelde."

Daar zit juist de fout. De wetenschappelike etymologie is van belang voor de betekenis-*ontwikkeling* in het verleden; voor de gangbare betekenis en de toekomstige ontwikkeling is alleen de *levende* etymologie van gewicht. Het komt er niet op aan of de afleiding al of niet wetenschappelik, maar of die al of niet *bewust* is. En daaromtrent bestaan zonderlinge denkbeelden. Wanneer iemand door nadenken of

---

1) *Inleiding* op het *Ned. Woordenb.* LXVIII.

redenering tot het resultaat kan komen dat er etymologies verband bestaat tussen twee woorden, dan behoeft dat volstrekt geen levende etymologie te zijn. Vroeger wees ik er op, dat ongeveer niemand bij *vlieg* aan *vliegen*, bij *spin* aan *spinnen* dacht [1]). In samenstellingen is dat nog sprekender. Bij *bakker* zullen de meeste mensen zich het verband met *bakken* bewust zijn; maar in banket*bakker* ook? En voor wie leeft de etymologie van hand*schoen*, vinger*hoed*, dienst*bode*, denk*beeld*, enz.? Een Nederlander vindt het Duitse *Streichholz*, een Duitser het Nederlandse *geneesheer* een „mooi" woord, omdat het zo juist het begrip uitdrukt, maar dat geldt alleen voor wie het woord zelden hoort [2]).

Zelfs kan de „onwetenschappelike" etymologie de levende zijn, en als werkzame faktor de „wetenschappelik vastgestelde" verdringen. Denk b.v. aan *ophemelen*, dat zijn tegenwoordige betekenis dankt aan het bewuste verband met *hemel*, terwijl de etymologie het terugbrengt tot een werkwoord dat opbergen, opruimen aanduidde.

„Maar", vraagt de doktrinair, „wie wijst mij dan de grens tussen bewuste en niet-bewuste etymologie? Zo komt alles op losse schroeven te staan!" Alsof dat de schuld is van degene, die konstateert dat het leven niet zo eenvoudig is, als systeemmakers het graag hebben wilden! Inderdaad *zijn* er zulke grenzen niet. Dat is individueel en momentaan verschillend. Als WEILAND zegt (III, 49): „De „nette" schrijver of spreker zal onderscheiden: on*verwachts* bezoeken, on*voorziens* in het water vallen, on*verhoeds* aanvallen", dan is daar een kern van waarheid in. Niet als voorschrift: met de etymologie *moet* ieder die op „netheid" prijsstelt, rekening houden; maar als feit: die etymologie *kan* licht wakker worden, en tot een onderscheiding aanleiding geven. Juist bij fijne schrijvers gebeurt dat. Niet omdat ze het zo geleerd hebben, maar omdat een oprijzend beeld het dode woord nieuw leven inblaast. De abstraktie wordt aanschouwelikheid. *Ver-beelden* is weer: tot beeld worden; *in-vloed* is: het invloeien. Maar de VAN DEYSSEL-imitatie bij jongere schrijvers, die zich o.a. in een vervelende streepjes-manie openbaart, is al een bewijs, hoe verkeerd het zou zijn, dergelijke dingen van buiten af als „taalfijnheden" in te prenten.

Interessant is het ook, na te gaan hoe dichtertaal de etymologie wekken kan, hoe het beeldloze woord beeldend kan worden. POTGIETER

---

1) Zie *De N. Taalg.* I, 28.

2) Vgl. het aardige hoofdstukje *Gedankenloser Wortgebrauch und sein Nutzen* bij ERDMAN: *Die Bedeutung des Wortes*, 191. Dat is heel geschikt om deze dwaling voorgoed weg te nemen.

zegt b.v. dat de kunstenaar „ons des weefsels draên verbloemt". [1])

Maar ook de dichter heeft allerminst de bedoeling om anderen tot navolging op te wekken. Bij de analyse van de woordbetekenis moet dus rekening gehouden worden met de mogelike invloed van bewuste etymologie. Die etymologie als een noodzakelike, beslissende faktor te beschouwen, werkt misleidend.

III. Een minder voor de hand liggende, maar des te gevaarliker fout, is *het dooreenhaspelen van ongelijksoortige taal.* Deze erfenis van de oude taalbeschouwing, waarvan ook onze spraakkunsten doortrokken zijn, [2]) is blijkbaar het moeielikst over boord te gooien. De oude synoniemiek stelde zich ten doel, zoals we zagen, *de* Nederlandse taalschat te monsteren en te ordenen. Dat was wel niet een geheel homogene massa, maar de schakeringen waren van ondergeschikt belang: alles was toch Nederlands, en lag voor ieders gebruik klaar. BRUINING zegt dus b.v. wel dat een woord als *mooi* niet „tot den schrijfstijl" behoort (I, 160). WEILAND gebruikt nu en dan de termen: „gemeenzaam," „verheven", „de gemeene spreektrant" of „de schrijfstijl." Maar dat gebeurt terloops. Hoofdzaak blijft een verschil aan te geven in de omvang van het begrip. Deze verwarring is de latere synoniemen-behandeling, alweer op verkleinde schaal, bijgebleven. De toevoegingen: „in hogere stijl", „in de schrijftaal", „dichterlik" en dergelijke, worden veelvuldiger, maar dat dit in veel gevallen de hoofdzakelike of de enige onderscheiding is, en dat er meer dan twee of drie soorten van taal zijn, komt bijna nooit te voorschijn.

In de eerste plaats hebben we te letten op taal uit verschillende tijden. BRUINING, die bovenal onze taalrijkdom wilde tonen, ontleende zijn voorbeelden aan de grote schrijvers van de 17de tot de 19de eeuw. De letterkunde van VONDEL tot en met BILDERDIJK was voor hem

1) *Gedroomd Paardrijden*, str. 92. Ook als vernuftspel kan dit geschieden. Vergelijk b.v. dit citaat uit een artikel van JAN VETH (De Kroniek, 24 Des. 1904): »Het is een realisme (nl. dat van MURILLO) dat den levenswortel niet bloot legt, maar er zoetelijke bloemetjes over heen strooit." Of: »Wij worden opgewonden, al zegt de redenaar dat hij er niet aan denkt, den sleutel om te draaijen (POTGIETER: *Krit. Stud.* III, 312). »Zulke uitdrukkingen worden zoo licht staande, of laat ik liever zeggen: liggende en slapende uitdrukkingen" (IS. VAN DIJK: *Thomas a Kempis*) Het is ook een typiese eigenaardigheid in de stijl van BUSKEN HUET.

2) Vgl. de *Kanttekeningen bij de Hertog's Ned. Spr.* in de eerste jaargang van dit tijdschrift.

klassiek en normgevend. Wat buiten de „schrijfstijl" viel, was grotendeels verbastering. Met ontwikkeling van de woordbetekenis hield hij uiteraard weinig rekening. WEILAND plaatste zich radikaal op een ander standpunt: hij nam de taal van zijn tijd als uitgangspunt. Dat deden ook alle lateren. Natuurlik behielden de archaismen van de litteraire taal hun plaats in de synoniemenreeksen, maar die behoren dan ook tot de taal van het heden: ze leven alleen in een andere sfeer. Toch wordt ook op dit punt nog gezondigd: men vergeet wel eens dat voor taalontwikkeling geen twee eeuwen nodig zijn, maar dat ook in één mensengeslacht woorden en betekenissen veranderen kunnen [1]).

In de tweede plaats dient men het afwijkend woordgebruik en de betekenisnuancen, in het Beschaafd van verschillende streken in het oog te houden. Het is bekend hoe de oude synoniemiek er op uit was om die verschillen te exploiteren: ik wees al op de onderscheiding van het Noord-Nederlandse *ruiken* en het Zuid-Nederlandse *rieken* [2]). Wie dus woorden als *vaak* en *dikwels*, *schreien* en *huilen*, *kus* en *zoen*, *wang* en *koon* enz. met elkaar vergelijkt, moet beginnen met na te gaan waar die woorden thuis horen. Wanneer telkens het tweede woord Hollands is, dan zal het eerste als „boekewoord" ongemener en deftiger zijn. Het heeft een andere gevoelswaarde. [3]) In het Noorden van ons land kan die gevoelswaarde precies omgekeerd zijn. De synoniemen-boekjes zagen dat verschil van „kleur" niet over het hoofd. En dat ze zich op uitsluitend Hollands standpunt plaatsen is verklaarbaar, al is het niet verdedigbaar. Maar daarmee waren ze niet tevreden. Het zouden geen goede synoniemen zijn, als er ook niet een inhoudsverschil bestond [4]). WEILAND zegt b.v. alleen, dat *vaak* beperkt is tot het gebruik van redenaars en dichters; HENDRIKS zoekt ander verschil: „*vaak* geeft meer het denkbeeld van gedurig dan *dikwijls*." Dat een *zoen* een „dartele" *kus* is, neemt HENDRIKS, zoals we zagen, van WEILAND over.

Een typies voorbeeld levert ons ook de synoniemenrij: *grijnen*, *huilen*, *krijten*, *schreien*, *weenen*. Het verschil zit in de gevoelswaarde. Voor mij, als Hollander, is *grienen* min of meer „slang", hoogstens familiaarbeschaafd; *huilen* het gewone woord, terwijl ik de drie laatste met

1) Vergelijk de opmerking in de noot op blz. 26.

2) Zie blz. 29.

3) Vgl. *De gevoelswaarde van het woord* in de vorige jaargang, blz. 165.

4) Zo'n verschil kan natuurlik wel ontstaan. Een van mijn leerlingen schreef: „hij had rode koontjes op de wangen." Voor hem was *koon* de frisse kleur.

enigszins verschillende kleur uit de boeken leerde. Voor andere Nederlanders is *schreien* het gewone woord. Wat maakt nu WEILAND er van? *Huilen* is „een hevig hol geluid geven"; *schreijen* onderscheidt zich door „eene luide verheffing van stem", *weenen* door „zachtklagende toon, met tranen," (II, 221). En HENDRIKS, niet minder vernuftig: „De *weenende* maakt geen, de *schreiende* weinig, de *huilende* veel misbaar; de *grijnende* huilt luide."

Met het woord „wenen" zijn we eigenlik al bij een andere onderscheiding, die de synoniemen-behandeling gewoonlik verwaarloost: de verschillende taalkringen, en de eigenaardige gevoelswaarde, die het woord ontleent aan de sfeer waaruit het afkomstig is. Wat daarover vroeger gezegd werd, behoeft hier niet herhaald te worden [1]). Van al die schakeringen komt in de traditionele synoniemen-leer alleen de zogenaamde „hogere stijl" tot zijn recht, d.w.z. de taal van de vormelike omgang en de litteraire taal. Maar ook daar weer hetzelfde verschijnsel: behalve de verschillende „kleur" moet er ook een inhoudsverschil gezocht worden, dat meestal met recht „gezocht" genoemd kan worden. Een *beemd*, zegt WEILAND, is geen *weide*, maar kan als weiland dienen. Bij *teerling* denkt men aan de gedaante, bij *dobbelsteen* aan het gebruik. In schoolboekjes wordt onderwezen wat een *gaarde* van een *tuin* onderscheidt, en wat het verschil is tussen *krank* en *ziek*. HENDRIKS stelt vast, voor de eerste helft op gezag van WEILAND, dat *naarstig* is, hij die met ernst; *vlijtig*, die onafgebroken; *ijverig*, die met vuur, met drift; *werkzaam*, die met lust bezig is.

In de vierde plaats zwijgt men bij de synoniemen-behandeling gewoonlik over wat als „lagere stijl" beschouwd wordt, nl. alle schakeringen die tussen het Beschaafd en de eigenlike volkstaal liggen. Daarmee is een groot deel van het materiaal, dat bij het onderwijs binnen het onmiddellik bereik ligt, buitengesloten. Naast *hemel* vindt men b v. wel *zwerk* behandeld, maar niet *lucht*. Bij een wetenschappelike behandeling zou natuurlik het „slang" niet uitgesloten mogen worden; tussen de verschillende lagen heeft bovendien voortdurend verschuiving plaats. Neemt men de onderste lagen er bij, dan blijken er nog veel meer woorden te zijn met dezelfde begripsinhoud. Maar dan blijkt tegelijk des te duideliker, dat de synoniemen-behandelaar

---

1) Nl. in het boven aangehaalde artikel, *De Nieuwe Taalg.* I, blz. 164—166. Vgl. over die taalkringen het vroeger genoemd artikel van J. W. MULLER in *Taal en Letteren* 1899, blz. 207, met het schema van MURRAY in de noot. Verder in *Taal en Letteren* 1906: *Te Winkel's Geschiedenis der Ned. Taal*, blz. 511 vlg.

die overal een betekenis-verschil wil vinden, met de handen in 't haar moet komen te zitten.

De gangbare synoniemen-leer verzuimt dus te veel, bij tal van woorden met gelijke begripsinhoud, te wijzen op de taalsfeer waaruit ze afkomstig zijn, en op de gevoelswaarde die ze dientengevolge voor ons krijgen.

Natuurlik koos ik voor mijn doel sprekende voorbeelden. Een willekeurige greep uit een synoniemenboek zou er heel anders uitzien. Verstandige mannen hebben ook over synoniemiek verstandige en nuttige dingen gezegd. Maar toch zal ieder, als zijn oog gescherpt is, opmerken dat de hele synoniemenbehandeling van de aangeduide fouten doortrokken is. Speciaal met het oog op de onderwijzerstudie was het noodzakelik die gebreken eens bloot te leggen. Daar wordt het meest gezondigd. Met een zekere hartstocht bestudeert men synoniemen als een soort taal-gymnastiek, in de waan zoodoende het taalgevoel te ontwikkelen. Die tijd kan nuttiger besteed worden. Temeer omdat die sport voor taalbeschouwing en taalonderwijs schadelike gevolgen heeft.

Toevallig kreeg ik een schrift in handen, waarin een leerling van een uitstekende kweekschool voor onderwijzers omstreeks 1901 zijn synoniemen opgetekend had, onder toezicht van de leraar. Op een rij stonden b v.: *Aanstonds, aldra, binnenkort, dadelijk, dra, eerlang, gauw, haast, onmiddellijk, onverwijld, oogenblikkelijk, ras, spoedig, straks, terstond, weldra, welhaast, zoo, in een ommezien, op staanden voet,* netjes genummerd van 1 tot 20. Met benijdenswaardige zekerheid werden alle verschillen aangegeven: „Wij vergelijken eerst 1, 4, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20 . ." enz. Onze lezers zullen we niet vermoeien door het hele stuk af te schrijven Alleen deze prachtige zin: „Een heer, verbitterd op zijn knecht die hem bestolen heeft, laat hem *terstond* roepen en zegt dat hij *aanstonds* naar de politie zal zenden; *straks* als het aangegeven is, zal de knecht voor zijn schuld boeten; intusschen moet hij *dadelijk* zijn boeltje bijeenpakken en wordt *op staanden voet* weggestuurd."

Op een andere bladzijde werden behandeld: *schrabben, schrapen, schrappen; afschrabben, afschrapen, afschrappen.* Daaruit vernam ik allerlei dat ik mijn hele leven nergens gehoord of gelezen had, en dat ik deels onlangs in WEILAND terugvond, deels aan het Gronings taalgebruik toeschrijf. Een Hollander kent *schrabben* helemaal niet, en gebruikt waarschijnlik in veel gevallen met dezelfde betekenis *schrappen* of een ander woord.

Zulk aanleren van minutieuse of kunstmatige onderscheiding is geen onschuldig tijdverdrijf. Het taalgevoel, de taalwaarneming wordt er niet door gescherpt, maar verstompt. Want als eenmaal de verschillen „ontdekt", en zwart op wit gezet zijn, krijgt de leerling de indruk, dat het zo nu behòòrt te zijn: wat daarvan afwijkt is „eigenlik" foutief, of tenminste slordig taalgebruik. Wie doorkneed raakt in zulke synoniemiek, krijgt de vaste overtuiging dat alle Nederlanders slordig spreken en schrijven. En daarmee is zijn taalbeschouwing en zijn taalonderwijs bedorven. Als iemand b.v. geleerd heeft dat *kijken* „meer opzet en opmerkzaamheid onderstelt" dan *zien*, zal hij vinden dat zinnen als: „Kijk vóór je!" „Hij kijkt niet eens naar me," eigenlik niet door de beugel kunnen. Dan komt hij er toe om op school betekenisverschillen te onderwijzen die wel „bestaan", maar die „weinig in acht genomen worden" [1]).

Ook de eis om het gemeenschappelike kenmerk van een synoniemenreeks èn de onderlinge verschillen kort èn kernachtig te formuleren is niet zo onschuldig. Uit mijn uiteenzetting zal wel gebleken zijn, dat niets meer geschikt is om de werkelikheid geweld aan te doen. De praktijk is aldus: men zoekt een aantal voorbeelden bij elkaar en destilleert daaruit een formule. Liefst niet te veel voorbeelden, want dat brengt weer in de war. Wie b.v. ontdekt heeft, dat *aankondigen* van *verkondigen* daarin verschilt, dat aankondigen slaat op wat nog komen moet, zal het woord *boekaankondiging*, als hem dat te binnen schiet, voorzichtig ter zij laten. Anders ging zijn mooie onderscheiding weer verloren! Wie met moeite er achter gekomen is, dat *regeren* van *besturen* en *heerschen* verschilt, doordat het aan een vorstelik machthebber doet denken, vindt het eigenlik onbehoorlik dat men ook zegt: „dat kind is niet te regeren," of „dat voorzetsel regeert die naamval." En bij „dichterlike" woorden is het meestal moeielik een goed voorbeeld te vinden, laat staan een reeks die elkaar aanvullen. Dan maar uit het geheugen geput. Nu vertegenwoordigen ongelukkigerwijze zulke woorden een uiterst vaag begrip, vooral bij geringe belezenheid. De fantasie krijgt vrij spel. Menigeen benijdde wel eens de zekerheid en de virtuositeit waarmee een schrijver van synoniemen-artikelen of -boekjes die synoniemen „behandelt." Voor hem zal het een troost zijn, als hij leert zien dat die meesterlike

1) Zie b.v. HENDRIKS op *bel*, *schel*. Of zoals APELDOORN en VAN VLIET ergens zeggen: »In het dagelijksche gesprek worden deze woorden dikwijls met elkander verward." Men voelt het verband met de oude spraakkunst, die ons leert onderscheiden, »wat niet in acht genomen wordt."

samenvatting bijna altijd een halve waarheid is, en dat de waarheid beter benaderd wordt in twee bladzijden dan in twee regels. Wie daar nog aan twijfelt moet maar eens wat werkelike woordanalyses in het *Middelnederlandsch* of het *Nederlandsch Woordenboek* lezen.

Voor oefening in logies ontleden is wel ander terrein te vinden. De taalstudie stelt ruimschoots schadeloos door de rijke gelegenheid tot nauwkeurig waarnemen.

En nu het laatste bezwaar, dat wel het zwaarst weegt: de synoniemenbehandeling wordt geregeld ingelijfd bij de „stijl"-oefeningen; het hoofddoel is: „mooie" taal te doen kennen en te leren gebruiken. Hoe meer synoniemen men kent, hoe meer variatie in de stijl, hoe kleuriger het „aantrekkelijke kleed der nieuwheid" waarmee de gedachten „omhangen" worden. Zo wordt nadoenerij en stijlloosheid gekweekt. Een stijlverslappende koppeling van synoniemen, als „nijd en afgunst", „staren en turen" (Schimmel) geldt als bewijs van rijkdom. Het toppunt van misverstand wordt bereikt in de stereotiepe opgave: „*Vervang* de kursief gedrukte woorden door synoniemen." Alsof bij een goed schrijver de woorden zich straffeloos lieten „vervangen"! Als is dit meestal zo erg niet bedoeld — 't is maar „oefening"! — deze terminologie, die uit de methode voortvloeit, leidt de leerling op verkeerde wegen.

Is de studie van de synoniemen dan onnut? Dat zal niemand beweren: bij taal- en litteratuurstudie heeft men zich elk ogenblik rekenschap te geven van synoniemieke onderscheidingen. Wie op zijn eigen taal en de taal van zijn omgeving acht leert geven, zal vanzelf tot opmerkingen komen, waarvan hij de juistheid iedere dag kan kontroleren. Zulke synoniemiek, die midden in de werkelikheid staat, zal niemand versmaden.

Fijne taalwaarnemers en taalgebruikers — niet alleen taalgeleerden — leveren soms beschouwingen of passen onderscheidingen toe, die belangwekkend en leerzaam zijn, ook al komen ze niet geheel met onze waarneming en onze praktijk overeen. Lees b.v. de aardige bladzijden die Allard Pierson in een feuilleton van 1873, *Onze Taal*, schreef over *aaien*, *strelen*, *strijken* en *liefkozen* [1]).

Dan is het biezonder nuttig, de synoniemiek van één goed schrijver te bestuderen: van Vondel of Hooft, van Potgieter, Staring of Beets. Juist bij een schrijver die zijn woorden wikt en weegt, moet men leren voelen, waarom dit het preciese of rake woord is op die

1) *Uit de Verspreide Geschriften* (1906) blz. 2—5.

plaats, en door geen synoniem te vervangen. Veel en goed lezen is de beste oefening in synoniemiek.

Als tegenhanger kan de kritiese studie van minderwaardige werken dienen, van schrijvers die soms luk-raak met woorden gooien, of ze opstapelen om een vers vol te krijgen. Leg b.v. STARING naast TOLLENS. Bekijk met leerlingen verzen uit de *Overwintering* als: „'t Is alles leeg en stil en onbezield en naar" of: „En alles davert, bonst, en klotst en kookt er van". Ook kritiese lektuur kan dus opbouwend werken. In elk geval ook bij auteurs-taal geen synoniemiek los van de werkelikheid: een woord leeft in en door de zin of het vers.

De synoniemiek moet niet geperst worden in een systeem, met scherpe grenslijnen en bindende regels. De werkelikheid laat zich niet vereenvoudigen ter wille van een systeem. Geen losse rijtjes van synoniemen dus, uit velerlei taal bijeengeraapt. Geen afzonderlike handboeken van synoniemen. Geen afzonderlike woordenboeken, want die zullen altijd onwetenschappelik-onvolledig, en door beknoptheid van formulering gevaarlik zijn. Waar eigen waarneming te kort schiet, dient men een groot woordenboek te raadplegen, dat voldoende taalmateriaal levert om tot eigen oordeel in staat te stellen.

Synoniemen-studie kan alleen wetenschappelik en vruchtdragend zijn, als die, van alle systeemdwang bevrijd, wordt ingelijfd bij de betekenisleer, en gegrond op de stevige bodem van onbevooroordeelde taalwaarneming.

Nov. '07. C. G. N. DE VOOYS.

„DE EERDIENST VAN 'T GENIE."

Het bekende vers in DA COSTA's *Vijf en twintig jaren*: „En voorts! geen eerdienst meer dan de eerdienst van 't Genie" (vs. 378) wordt gewoonlik opgevat als: „de mens eert zichzelf in zijn geniale scheppingen" (aldus in de nieuwste *Pantheon*-uitgave door CHR. STAPELKAMP). Maar de dichter zinspeelt hier waarschijnlik op een later werk van STRAUSS: *Vergängliches und Bleibendes im Christenthum* (1838), waarin gezegd wordt: als de supra-naturalistiese grondslag aan het christendom ontnomen wordt, blijft de *Cultus des Genius*, d. w. z. blijven wij b.v. in Jezus „het genie bij uitnemendheid voor de godsdienst eeren" (Vgl. RAUWENHOFF: *Geschiedenis van het Protestantisme*, III, 336).

C. D. V.

DE STIJL VAN HOOFT'S HISTORIËN.

OPMERKINGEN OVER KUNST EN LITERATUUR-ONDERWIJS.

Terwey zegt in zijn *Inleiding* op een fragment *Uit Hooft's Nederlandsche Historiën* [1]):

„Intusschen zou men verkeerd doen met het oog te sluiten voor de gebreken van Hoofts stijl. Zij waren deels het gevolg van het voorbeeld dat hij navolgde — Tacitus, dien hij 52 maal had gelezen — deels van zijn eigen zucht, om eenvoudige dingen op eene ongewone kunstige wijze te zeggen. — Dit neemt echter niet weg dat Hooft behoort tot de schrijvers, die „stijl" hebben en dat zijn werk daardoor aangenaam afsteekt bij de volslagen stijlloosheid der meeste geschriften over onze geschiedenis."

De lof van Terwey is te gering. De *Historiën* zijn nog altijd het in Nederland onovertroffen prozawerk. Niet alleen dat Hooft behoort tot de schrijvers die „stijl" hebben, maar hij is de koning van nederlandsche prozaschrijvers en vertegenwoordigt in het vak dat hij zich gekozen heeft den besten tijd van de Zeven Provinciën even waardig als noem maar wien ge wilt van de toenmalige helden in velerlei kunst en wetenschap.

Niet alleen voor ons, maar ook tegenover den vreemdeling heeft hij te gelden als zulk een onaantastbare.

Waarvan komt het dan dat onderwijzers van allerlei rang hem zoo laagschatten?

De vraag is gemakkelijk genoeg te beantwoorden — Terwey doet het al: Hooft zegt „eenvoudige dingen op een ongewone kunstige wijze" en die wijze is hem ingegeven door zijn bewondering voor Tacitus.

Ja, zoo ziet gij het. Maar is het u nooit ingevallen, dat geen kunstenaar, dat geen man van karakter zelfs, iets zegt *op een wijze*, dat hij altijd eenvoudig zegt wat hij te zeggen heeft?

---

1) In de *Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde* (Groningen. J. B. Wolters), No. 3.

De tegenstelling tusschen eenvoudig en kunstig is *van u*. HOOFT *is* eenvoudig, dáárin dat zijn kunst volkomen uitdrukt wat hij te zeggen heeft. Maar over blijft, dat tegenover den eenvoud van zijn kunst gij den eenvoud van uw leven stelt.

De uitdrukking verbaast misschien, maar ik denk aan het schoolonderwijs. Wat is daarin het eigenaardige? Wat anders dan een zekere norm van mededeeling, een zekere begrijpelijkheid, helderheid, eenvoud, waarmee ook de minder begaafden van de leerlingen zich kunnen vereenigen. *Eenvoudig* wordt hier niet de, zij het ook vlekkelooze, inbeeldbrenging van een rijk en veelverwonden innerlijk, maar *eenvoudig* wordt hier de veralgemeening van alles, van ook zulk een innerlijk, zoo noodig, tot de makkelijkst te volgen lijnen. Hij die onderwijst leeft niet in de dingen, met hun eindeloos-geschakeerde konkreetheid, —, maar in zulke voorstellingen van die dingen als het doorzichtigst, maar daardoor ook het meest afgetrokken zijn. De eenvoud van zijn leven is die onderwijsbare afgetrokkenheid. En een zoodanige is het tegendeel van die van den kunstenaar.

Een voorbeeld: in welken vorm brengt de onderwijzer het dichtstuk? In die van de omschrijving. Maar wat zegt POTGIETER als HUET getracht heeft gedichten om te werken tot proza? „Maar vermoedt ge dan niet, welk een wanhopige poging het is de stof voor een vers geschikt tot een verhaal om te werken? Schilderen en graveren zijn twee kunsten, die met verscheiden middelen naar een verwant doel streven, maar poëzie en proza verschillen oneindig meer. Het feit, roept Gij uit, — och feiten vindt gij in legio, maar het gelukkigst zult gij slagen, als Gij er een bewerkt, dat gij nooit in bepaalden vorm behandeld zaagt. Episch, dramatisch, lyrisch — eischt niet ieder dier vormen zijne eigenaardige tonen en tinten? En nu gaat gij oververtellen wat ik op het gebied des gevoels anders en veel volkomener genoten heb" (Brieven III 237—38)

Bedenk dat hier enkel nog maar sprake is van een gedicht te popularizeeren in verhaal-vorm. Al de fijnere en werkzame middelen van het verhalend proza zijn hier nog niet uitgesloten. Maar stel daar nu voor in de plaats de omschrijving voor het onderwijs en meet zelf den afstand die den ommiddelijken eenvoud van het kunstwerk scheidt van wat de onderwijzer eenvoud noemt.

HOOFT's *Historiën* zijn proza, maar hun afstand van den hier bedoelden eenvoud wordt er niet minder om. Hem die gewend is aan den voor de scholen gevraagden norm van mededeeling komen zij „ongewoon", „kunstig", ja, „gekunsteld" voor.

HOOFT is de nederlandsche schrijver in wien het zestiende-eeuwsche

humanisme zich het meest monumentaal uitbeeldde. In de negentiende eeuw heeft, hier te lande, niemand geschreven die door *zijn* stijl, den Renaisance-stijl, niet bëinvloed werd. Ook zij die onderwijzen doen dat in een taal die het niet stellen kan buiten de vormen waarin HOOFT meester was Alleen: de afgesleten munt onder hun eigen handen doet hun aan als eenvoudig, tegenover zijn kunstige goudstuk met zijn onversleten beeldenaar. Gelooft gè 't niet? TERWEY spreekt in deze eigenste *Inleiding* van „de deftigheid, waardoor de natuurlijkheid meermalen wordt op de vlucht gejaagd". De Renaissance-schrijvers die dit beeld stempelden, deden het fijner, krachtiger en zichtbaarder; en bovendien: zij wisten wat zij deden, zij bedoelden en genoten hun teekening, de navolger die zich verheft op zijn natuurlijkheid is, in zijn onbewustheid, onjuist.

De gevolgtrekking die ik maken wil is deze: de norm van mededeeling voor lager-ontwikkelden zal dikwijls de flauwstmogelijke nateekening zijn van den stijl waarin de hooger-ontwikkelde zich heeft geuit. Niet-eenvoudig, kunstig, gekunsteld, zullen andere woorden voor „hoogere eenvoud" zijn.

In de *Inleiding* van TERWEY is dat zoo, en ik zou gewenscht hebben dat aan KOOPMANS, die zich nu tot een simpelen herdruk bepalen moest, de aanleiding tot nadere overweging gegeven was. Het geval toch staat niet op zichzelf en de gelegenheid zou gunstig geweest zijn door een besliste verklaring de aandacht te vragen voor een verbeterd letterkundig onderwijs.

De vraag is namelijk of de boven besproken methode van veralgemeening en omschrijving op de letterkundige *kunst* toepasbaar is.

Dat zij het *feit*, dat zij de *gedachte* aan de leerlingen kan bijbrengen, lijdt geen twijfel, maar evenmin dat deze in *kunst* de minste zijn. Wanneer men, daarom, een kunstwerk niet bewondert, dient men het van het onderwijs uit te sluiten. Bewondert men het wel, dan heeft men voor éénige opgaaf: de leerlingen de noodzakelijkheid en juistheid van ieder woord te doen verstaan.

Wat zouden dat toch voor meesters in de kunst van schrijven zijn, die zóó schreven dat de leerling hen mocht beoordeelen.

HOOFT wist wat hij schreef, en schreef juist en eenvoudig. Hij was een meester — *de* meester — in de nederlandsche proza-kunst. Wanneer gij anderen zijn werk wenscht voor te leggen, dan moet dit meesterschap voor u vaststaan; anders maakt ge uw eigen arbeid noodeloos. Hij dien ge aan het lezen zet moet, ook door *uw* overtuigdheid, overtuigd zijn goed te doen.

Geeft ge aan anderer arbeid de voorkeur, hoewel de voortreffelijkheid

van HOOFT erkennende, spreek dan niet tegen HOOFT, maar ten gunste van dien anderen. Twee goeden maken geen kwaden, en als de leerling aan u verwant is, doet hij allicht de keus die ge wenscht.

Het besluit waartoe ik u brengen wou, is: Zoek in de kunst de *kunst*, leg haar niet uit, maar *toon* haar, en vraag voor haar *aandacht* en *bewondering*.

ALBERT VERWEY.

VONDEL'S JEPHTA.

In zuivere bijbelstijl oordeelt VONDEL de hervorming. Jephta lijkt een Hebreeuw, maar is een hollandse Kalvinist. Ik spreek niet van 't tragiese geval, waar het model voor was Ifigenie, zoals Ifis' naam al bewijst. Want dramaties voldoet het ons maar half, wanneer VONDEL geen botsing van moeder en dochter aandurft — een dochter als een gewillig lam, een moeder als een jaloerse wolvin. Ook eindigt het stuk, waar een moderne zou beginnen: vóór de ontmoeting van man en vrouw, die om het kind moeten worstelen, tot de liefde voor elkaar ze verzoent. Neen, de gedachte gaat hier dieper dan 't gevoel en wij denken vooral om Jephta's persoon. Hij is de beul, zijn lieveling het slachtoffer, hij de schuldige, zij de heilige. Maar toch blijft hij de held, want hij bezondigt zich in de heiligheid, zijn schuld is overmaat van deugd, hij gaat zijn geloof te buiten, hij raast bovenmenselik. VONDEL zegt het zelf: ongehoorzaam is Jephta. Omdat hij te groots is voor de vrijspraak van de priester en zijn goddeloze gelofte tot zijn vernietiging doordreef, wordt hij rampzalig op aarde, maar God weet, gelukzalig in de hemel. Geen voorbeeld geeft de man, die zich verhardt tegen de genade, die liever zijn eigen vloek bewerkt dan een anders zegen te danken, die zich eenvoudig niet bedwingt en zijn eigen zin bewierookt. Daar staat die koppige Watergeus! VONDEL verbaast zich over hem als een berg van ijs; waarom laat hij zich niet smelten? De priester en de wetgeleerde spreken hem allebei van zijn gelofte vrij, want VONDEL kent de zoete biecht en de wijze moraal. 't Oordeel van de wet hangt aan de mond der priesters, die de wet bewaren, zegt de dichter. De priester is een middelaar tussen God en de mens, om door zijn offer en gebed ieder onrecht te weren. Nog scherper snijdt het verschil van Katholiek en Protestant in deze korte samenspraak tussen de Wetgeleerde en Jephta:

> d' Aartspriester wordt geraakt in deze daad.
> God is mijn burg en vaste toeverlaat.

(GERARD BROM: *Vondel's Bekering*, blz. 115—116.)

ZESTIENDE-EEUWSE JOURNALISTIEK.

Het nederlandsche proza in de zestiendeeuwsche pamfletten uit den tijd der beroerten, met eene Bloemlezing (1566—1600) en een Aanhangsel van liedjes en gedichten uit dien tijd door Dr. PAUL FREDERICQ. (Brussel 1907).

't Doel dat Dr. FREDERICQ met dit boek beoogt is: 't aanwijzen van bouwstoffen „voor het schrijven van een nog ontbrekend en zeer belangrijk hoofdstuk uit de geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16de eeuw".

Vooraf — d. w. z. als inleiding tot z'n bloemlezing — geeft de schrijver 'n algemene beschouwing over de pamflet-lieteratuur van die tijd. Daarin wordt erop gewezen dat „de kracht en 't zwaartepunt der Nederlandsche letterkunde" van toen niet ligt „op het gebied der dichtkunst, maar op dat van het proza". Immers, uitgezonderd de „echt bezielde" *Refereynen* van ANNA BIJNS, de *Psalmen Davidts* van MARNIX en enkele strofen van martelaars of historiese volksliederen, treffen we op 't terrein van de dichtkunst slechts aan „gemaaktheid en gewrongenheid, eerst van de zijde der vermolmde rederijkers en daarna op Franschen trant van de zijde der nieuwe richting, van de mooischrijvers vertegenwoordigd door LUCAS D'HEERE, jonker JAN VANDER NOOT en een paar anderen". En dat 't 16-eeuwse proza 't wint van de poëzie wordt daaraan toegeschreven, dat men toen noch niet klaar besefte „dat proza ook letterkundige kunst kan zijn". „In proza schreef men *slecht en recht*".

't Proza was toen 't wapen in de strijd der beginselen. Deze leverde goeie prozaschrijvers — niet enkel MARNIX met z'n *Byencorf*, maar ook in de grote en kleine godsdienstige en polietieke strijdschriften. Tot noch toe zijn deze alleen maar bestudeerd om de *inhoud*, n.l. door historievorsers; niet om de *vorm*. De geschiedschrijvers van onze nederlandse letterkunde hebben de pamflettenschat vrijwel onaangeroerd gelaten. PAUL FREDERICQ heeft nu met z'n studenten sedert 1899 de gentse pamfletten uit de 16e eeuw „doorworsteld", en 't rezultaat daarvan is deze bloemlezing. Die pamflettenschat biedt 'n rijke ver-

scheidenheid van stof: plakkaten en andere offiesieële stukken van de overheid; nieuwstijdingen, soms in briefvorm; vertogen en artiekels over de vraagstukken van den dag; polemiek tegen of kanttekeningen op de vlugschriften van de tegenpartij. Soms zijn ze geïllustreerd. Op enkele uitzonderingen na zijn al die artiekels anoniem; onder enkele staat 'n pseudoniem of spreuk. Als schrijvers denkt de verzamelaar zich in de eerste plaats prediekanten en paters-Jezuieten.

Met grote belangstelling heb 'k na deze algemene beschouwingen, waarvan 'k hier 't voornaamste weergaf, kennis genomen van de inderdaad interessante bloemlezing. Toch ben 'k 't maar ten dele eens met Dr. Paul Fredericq, waar hij die pamfletten aanduidt als bouwstoffen voor 'n noch ontbrekend hoofdstuk uit de geschiedenis van de zestiende-eeuwse nederlandse letterkunde. 't Is ontegenzeggelik 'n stuk nederlandse letterkunde — maar deze dan in ruime zin genomen. De schrijver wees er zelf al op, hoe men in veel van die pamfletten de kiem van onze tegenwoordige dagbladen heeft te zien. 't Is dus 16-eeuwse journalistiek. En niet alleen naar de vorm. Ook de stijl, de toon, de wendingen, de manier van zeggen — dat alles treft ons door z'n journalistieke trant. Daarmee zijn die (en andere) pamfletten gekarakteriezeerd als *eendagsvliegen*: ze kunnen werkelik aardig en mooi zijn; en kenners bestuderen hun doen en laten in verband met de weersgesteldheid van den dag. M. i. hebben daarom die pamfletten in 't algemeen toch meer kultuur-histories als letterkundig belang. Ze vormen bouwstoffen voor de letterkundige geschiedenis; immers, deze hoort 'n kultuur-historiese achtergrond te hebben. Uit letterkundig oogpunt beschouwd vormen ze echter 't eerste hoofdstuk van 'n geschiedenis van de nederlandse journalistiek. Ik geloof dat 't — juist in dat vroege tijdperk van middeleeuwen en 16ᵉ eeuw — gewenst zal zijn enigzins scherpe grenzen te trekken tussen letterkunde èn letterkunde. Daarom zou 'k de geschiedenis van de pamflet-lieteratuur liever op 'n afzonderlik terrein willen houden, al ligt dit onmiddellik naast dat van de letterkunde, en al zullen de grenzen tussen die twee niet altijd duidelik zijn aan te geven.

En nu noch 'n enkel woord over de bloemlezing. 't Was een genot op deze manier mee te kunnen leven met de strijders uit de eerste jaren van onze grote strijd tegen 't machtige Spanje. Als we dit in 't oog houden, dan moet ons éen ding uit die pamfletten vooral telkens en telkens weer treffen. In 't eerste deel van de voortreffelike lieteratuur-geschiedenis van Prof. Kalff is 'n hoofdstuk gewijd aan

de ontwikkeling van 't nationaliteitsgevoel. Dat ontkiemde in de tijd toen de steden aan 't opkomen waren. Langzaam aan ontwikkelde 't zich, tot 't zich in de eerste tijden van de 80jarige oorlog fris en krachtig deed horen. De noodzakelikheid van samen te werken, samen te strijden, drong deze „nieuwe deugd" sterk op de voorgrond.

Voortdurend komen we hier nu uitdrukkingen tegen als „'t lieve vaderlant", de „welvaert des gemeynen vaderlants", ons „verdruckte Vaderlandt", ons „arme Vaderlant"; er wordt al gesproken van „de natuerlicke ghenegentheyt des Vaderlants, die ons allen van moeders lijve aengeboren ende inghewortelt is"; de „Landtsheere" moet zijn „als een vader des Vaderlandts"; nadat de twintig eerste jaren van de oorlog voorbij waren, waren de Nederlanden „meerder ende machtiger" als toen ze „om haer conscientie ende vaderlandtsche vryheyt" voor 't eerst de wapens opvatten. [1])

Noch 'n paar grepen. We zijn aan 't begin van de oorlog — 1568 — en met 't oog daarop, „nu den tijt naby is van vele bloetstortinghen te gheschieden", voelt 'n „dienaer des Goddelijcken Woorts" zich geroepen tot z'n „lieve Broeders" de vermaning te richten, toch vooral 't hart rein te houden: „der herten meeninge ende geloove oft ongeloove geeft het werck den name." [2])

Dan lezen we de klacht, dat er noch velen zijn die niet of niet krachtig meedoen aan de tegenstand tegen de Spanjaarden. Filips zelf is hier noch „mijnen alderweersten sone", die niet weet van de onderdrukking van Nederland. Maar die klacht gaat over in 'n vurige opwekking tot aansluiting bij hun die strijden voor de bevrijding: „Worpt hen jock van uwen halse, maect u alom in landen, steden ende dorpen opte beenen; mijn lieve kinderen, worpt u op, sluyt buyten, belet ende beroeft onse gemeyn vyanden; ontfanct onse verlossers, doet dien uwe plaetsen open, spijst die, helpt die; soe moecht ghy des danc, eere, profijt ende gheniet hebben ende mede mijn verlossers heeten." [3])

Natuurlik komen ook de Roomsen of Roomsgezinden aan 't woord. Aardig zijn van die kant b.v. de stukjes, genomen uit *Een cort onderscheyd tusschen Godlyke ende Afgodissche Beelden.* [4]) In dezelfde geest is ook een gelijkenis geschreven waarmee verklaard wordt „hoe wy de heylighen in haer beelden eeren". [5]) Vrij fel daarentegen zijn de fragmenten uit *Vant Swingelsche Calff.* [6])

Daar staat weer tegenover dat, toen de kansen wat gunstiger

[1]) Zie b.v. *nr.* 16, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 53, 54, 55, 57, 66, 74. [2]) *nr.* 8. [3]) *nr.* 9; vgl. ook *nr.* 10. [4]) *nr.* 4, 5, 6, 7. [5]) *nr.* 29. [6]) *nr.* 37, 38.

werden voor de Protestanten, deze zich gingen voelen. Zo werd er in 'n „Broederlijcke waerschouwinghe aen alle Christen Broeders" op aangedrongen dat „alle Overicheyden" „in heure jurisdictie" „de fondamenten der Roomscher ketterye" zouden uitroeien. [1]) De schrijver van dit pamflet is wellicht een van de eerste „polietieke domine's" in ons land. Die „redelijcke voorspoet" bracht echter ook 'n gevaar met zich: in de *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollant* (1581) [2]) ligt de kiem van de latere twisten tussen Gomaristen en Arminianen.

In 'n *Remonstratie ghedaen by zijne Excellentie*, de Prins van Oranje, aan de Algemene Staten in 1582 [3]), is de organiezator in de strijd aan 't woord.

In 't *Verhael op de quetsure van Mijn-heer den Prince van Orangien* [4]) wordt telkens door de schrijver de ieronie te baat genomen om z'n afkeer van Filips uit te drukken; hoewel deze 'm soms ook te machtig wordt, zodat dan heftige verontwaardiging uit z'n woorden klinkt.

Weer later, 1583, moet de kwestie onder 't oog worden gezien *„wat forme ende maniere van regieringhe, dat die Nederlanden voor die allerbeste ende zekerste, tot desen tyden aenstellen mochten"* [5]). De konkluzie is, dat men moet aanstellen „een zulcke lijdelijcke regieringhe, uut de Aristocratie ende Democratie tsamen ghevoeght."

Dan wijs 'k noch op de interessante verslagen van belangrike gebeurtenissen, als de Beeldenstorm [6]), feesten te Brussel ter ere van Matthias van Oostenrijk [7]), de moord op Willem van Oranje [8]), de Armada [9]), e. a.

Met 't oog op de plaatsruimte zal ik 't hierbij laten. 'k Hoop dat uit deze aankondiging voldoende gebleken is, wat 'n interessante journalistieke verscheidenheid Dr. PAUL FREDERICQ ons met deze bundel verschaft heeft.

P. L. VAN ECK JR.

Den Haag, Jan. '08.

1) *nr.* 39, 40, 41, 42. 2) *nr.* 43, 44. 3) *nr.* 48. 4) *nr.* 50, 51, 52. 5) *nr.* 55. 6) *nr.* 1. 7) *nr.* 31. 8) *nr.* 60. 9) *nr.* 75.

NIEUWE WEGEN?

Taalboek voor de drie laagste klassen der H. B. S door H. KORST en Dr. W. VAN SCHOTHORST (Kemink en Zoon, Utrecht 1907).

Syntactische oefeningen door Dr. J. BERGSMA (J. B. Wolters, Groningen 1907).

De Volzin. Beknopte Nederlandsche Spraakkunst door J. J. GRIS en E. HAZELHOF (W. L. en J. Brusse, Rotterdam 1907).

Lexicologische oefeningen ten dienste van het voortgezet onderwijs in het Nederlandsch, door Dr. A. VAN DE WATER (S. Gouda Quint, Arnhem 1907).

Bij vele jongeren wordt het taalonderwijs beheerst door negatieve leuzen. „Geen, of zo weinig mogelik spraakkunst!" „Geen opzettelik spelling-onderwijs!" „Geen boekjes-stijloefeningen met invul-raadsels en zinnen-fabrikage!" „Geen opstel, want een kind heeft niets te zeggen!"

Wat dan wel? In afwachting dat er iemand komt om dat eens precies te vertellen, in een pasklaar systeem .... gaan ze de platgetreden wegen. Dit verschijnsel is wel te verklaren. Het oude taalonderwijs is sinds jaren van alle kanten ondermijnd. Tegen de scherpe kritiek, op degelik-wetenschappelike grondslag, was het niet bestand. Toen de ogen eenmaal open gingen, zag ieder die zijn oude schriften met diktees, stijloefeningen en opstellen voor den dag haalde, of uit herinnering putte, duidelik in, hoe weinig een groot deel van dat machinaal gedoe ontwikkelend geweest was. Maar kritiek die van mond tot mond gaat, loopt gevaar te verwateren of gemeenplaatsig te worden. Kritiek die niet in studie wortelt, draagt geen vrucht. Dat de akademies-gevormde docent veelal zo onkrities tegenover de studie van de moedertaal staat, is niet zelden de schuld van de Akademie zelf. De docenten die uit het lager onderwijs voortkomen, werden door hun vroegere opleiding krachtig in de oude richting gestuwd. Dan is er een dubbele kracht in tegengestelde richting nodig om met de sleur te breken. Ontbreekt de energie of de studielust,

of beide, dan gaat men mopperend en lusteloos de oude weg op.

Hoe anders had dit kunnen zijn! De mannen van *Taal en Letteren* deden sinds 1891 nog iets meer dan afbreken: met talent en toewijding legden ze de grondslagen voor een beter taalonderwijs, vol vertrouwen op het komende geslacht. Een systeem was er gelukkig niet. Ieder kon naar eigen aanleg en voorliefde voortbouwen. Over de waarneming van ritme en accent in verband met het leesonderwijs, over interpunktie, over een spraakkunst die van taal-werkelikheid uitgaat, over woordvorming en woordbetekenis, van psychologies standpunt beschouwd, waren grotere en kleinere studies geschreven, die tal van aanknopingspunten boden. Wat een mooi studieveld, juist voor de docent, die studie en praktijk kan verenigen. Èn de academici, die het voorrecht hadden van een brede filologiese basis, èn de mannen die door langdurige aanraking met kinderleven en taalonderwijs over rijke ervaring beschikten, moesten wel tot samenwerking aan die mooie taak uitgelokt worden. Zoeken brengt mistasten mee. Maar op dit gebied wordt ieder ernstig zoeken beloond. En wat is natuurliker, dan dat iemand die een weg meent gevonden te hebben, of een eind gevorderd is, zijn resultaten aan anderen meedeelt, in een tijdschriftartikel of een schoolboek?

Vooruitgang is er wel: bij het lager en bij het middelbaar onderwijs; maar hoeveel langzamer gaat het dan we zouden wensen! Want wie de bemoedigende verschijnselen niet kent, en alleen afging op de boekjes die in 1907 voor het M. O. geschreven werden, zou er aan gaan twijfelen of de beweging van 1891 wel iets uitgewerkt had.

De heren H. Korst en Dr. W. van Schothorst schreven een *Taalboek*, dat door en door oud is. De zinsontleding, die „zuurdeeg" van de onderwijzersopleiding, is al dadelik in volle werking. De ouderwetse naamvalsleer wordt zonder enige kritiek aanvaard en ingeprent. Het „plaatsen" van die naamvallen boven de woorden is iets heel voornaams. Voor leerlingen die achtereenvolgens leren van „looze lijdende voorwerpen" (blz. 5), accusatiefbepalingen (blz. 7), bijstellingen in de 4de nv. bij woorden in de 2de nv., b.v. „De haan des burgemeesters, den koning van het dorp" (model-Nederlands!) moet het naamvalsbegrip wel iets raadselachtigs worden, dat alleen van nut is voor dat cijfertjes-zetten.

De werkwoorden moeten vervoegd worden of het Nederlands een vreemde taal is (blz. 22). Een alledaagse zin als: „*Had(de)* hij maar den laatsten trein genomen, dan *ware* hij nog op tijd gekomen",

(blz. 24) vertoont modale vormen die in *deze* taal foutief zijn, en werkt de verwarring van modaliteit en modale vorm in de hand. Beknopte en elliptiese zinnen moeten „volledig" gemaakt worden (blz. 46). Alsof die zinnen werkelik „onvolledig" waren!

Na al die zinsontleding komt dan de interpunktie (blz. 62 vlg.). De gebruiker zal dus allicht aan de redekundige interpunktie denken. De schrijvers laten niet blijken welk standpunt ze innemen. Als ze zich bij de onderwijspraktijk van VAN DEN BOSCH, en bij het voorbeeld van onze beste schrijvers aansluiten, diende wel even gezegd te worden dat de streng-redekundige interpunktie, even onnatuurlik als onpedagogies, hier niet bedoeld is [1].

De „grammatische figuren" (blz. 73—74), die onwetenschappelike groepering van ongelijksoortige verschijnselen, zijn in dit boekje voor de lagere klassen nutteloze geleerdheid. Etymologie die als curiositeit wordt meegedeeld (blz. 77), verliest door gebrek aan verband alle waarde voor het taalinzicht De analogiewerking van de taal is, ook voor de allereerste taalstudie, te belangrijk om terloops in één paragraafje aangeroerd te worden (blz. 75). Over het verband tussen etymologie en betekenis moet een leerling vreemde begrippen krijgen, wanneer dit boekje van hem eist dat hij *Een trein die zeer snel rijdt*, *Een stoel om te weven*, *De tocht* (*begeerte*) *van het hart* telkens door één woord zal vervangen (blz. 32) Leert iemand daardoor de woorden *sneltrein*, *weefstoel* en *hartstocht* kennen?

Van sommige oude stijloefeningen blijken de schrijvers niet afkerig te zijn. We vinden b.v. een oefening om „in den lijdenden vorm over te brengen" (blz. 4) en een om de directe rede door de indirecte te leren vervangen, en omgekeerd (blz. 47—49). Zou het twijfelachtig nut van zulk „oefenen" nu werkelik opwegen kunnen tegen het wanbegrip dat er het gevolg van is? Laat een gedachte zich zo maar gewillig aktief of passief, direkt of indirekt uitdrukken? Zit daarin geen noodwendigheid?

De laatste oefening geeft trouwens een overtuigend bewijs dat zulke opgaven principiëel verkeerd zijn. Een groot mens vertelt hoe een „arm kereltje" zijn vlieger kwijt raakt, en zegt o.a. „Zoo was hij zijn mooien vlieger, waar hij zoo trotsch op was, kwijt geraakt." Nu overbrengen in „directe rede"! Het „arme kereltje" gaat nu

---

[1]) Zie het opstel *Over interpunksie* in de eerste jaargang van dit tijdschrift, maar vooral de praktiese toepassing in het *Lees- en Taalboek I* van VAN DEN BOSCH en MEIJER (Kemink en Zoon, Utrecht), dat met de grootst mogelike zorg bewerkt is.

zelf vertellen: „Zoo ben ik mijn mooien vlieger, *waar ik zoo trotsch op was,* kwijt geraakt." Echte kindertaal! Maar grote mensen en kinderen drukken zich immers uit in *de* Nederlandse taal, die in verschillende vormen kneedbaar is.

De beide schrijvers hebben waarschijnlik nog niet de leeftijd bereikt, waarop berusting in de sleur verklaarbaar, en konservatisme vergefelik wordt. Als ze zich dus krities tegenover hun onderwijs plaatsen, zullen ze dit boekje binnen enkele jaren van hun eigen program schrappen.

Dr. Bergsma volgt de oude weg niet uit sleur, maar uit volle overtuiging. Voor hem is dat de wàre weg; de jongere zoekers zijn op dwaalwegen. „Intusschen" — heet het in zijn *Voorrede* — „hopen sommigen alle moeilijkheden weg te nemen door invoering van een nieuw spellingstelsel, door meer aanpassing der vreemde woorden [?], door nauwere aansluiting bij de spreektaal, door een taalverarmende uitroeiing van veel wat gedoemd schijnt eenmaal te zullen verdwijnen." Voor de onbevooroordeelde lezers behoeft hier niet meer betoogd te worden dat de schrijver een karikatuur tekent. Geen deskundig vereenvoudiger beschouwt spellingwijziging als panacee [1]; geen wetenschappelik taalkundige denkt aan „taalverarmende uitroeiing". Daarentegen blijkt dat Dr. Bergsma aan een taalvereenvoudiging doet, die veel minder onschadelik is. Dat is het gevolg van zijn logiese taalbeschouwing. Als de taalvormen en taalverschijnselen maar in vaste kategorieën ondergebracht zijn, dan bezitten we er een soliede, geordende kennis van. Of de werkelikheid veel rijker verscheidenheid heeft, tal van overgangsvormen tussen de kategorieën, die juist inzicht geven in de taalwording en taalwijziging, dat mag het hokjes-systeem niet schaden. Op de eerste bladzijde wordt eenvoudig gedekreteerd: „Er zijn drie wijzen". Dan worden de hokjes gevuld. Dat vulsel is „spreek"-taal en „schrijf"-taal door elkaar. Zinnen als: „Ik hoopte, dat zij *kwame,* dat de dief *werde* gevat" ontbreken niet. Toch leert een taalverarmer als Dr. van Wijk, van de „spreek"-taal uitgaande, dat er wel een wetenschappeliker beschouwing over modaliteit te geven is, die tegelijk taalinzicht kweekt.

---

1) Zie b.v. de brochure *Het Nieuwe Taalbegrip en de Taalvorm* en de aankondiging in *Vereenvovdiging X,* 46, waaruit in dit verband deze zin aan te halen is: »Zij die het hardst roepen dat de spellingverandering zo'n onnozele zaak is, ver beneden hun aandacht, verzetten zich soms met hand en tand, als 't er op aan komt."

Volgens Dr. Bergsma zijn woorden samengesteld of niet-samengesteld. Neemt men dit als uitgangspunt bij het onderwijs, dan lijkt het mij moeielik om inzicht te geven in het wezen van de samenstelling. Dan gaat men zo licht de schrijfwijze als maatstaf nemen. Wie samenstelling beschouwt als een psychologies verschijnsel, zal juist de aandacht vestigen op de gevallen waarin we de associatie aan het werk zien (b.v. *lange pijp* = Goudse pijp), waar de samenstelling in een bepaald verband gemakkelik weer los kan worden. Dat is volstrekt geen te moeielike leerstof [1]). De leerlingen kunnen het immers in hun eigen taal waarnemen. Moeielik wordt juist de kwestie als men ze dwingt, alle samenstellingen in een van de twee hokjes in te delen. Dat gebeurt in dit oefeningen-boek. Anders zou de taal niet eenvoudig genoeg zijn. Wel kunnen de woorden van hokje verwisselen. Zelfstandignaamwoorden moeten b.v. abstract, eigennaam, soortnaam of stofnaam zijn (§ 1) en de leerling mag zijn verstand scherpen op woorden als: Het *Koninkrijk* kome! *Nijd* bijt. De *opcenten* zijn verhoogd. Maar er zijn ook woorden die van 't ene hokje in het andere springen (§ 5). Hoe dat nu eigenlik gaat, doet minder ter zake.

De formulering van de vraag, b.v. in § 1 geeft tenminste helemaal geen aanleiding om in de voorbeelden (o.a. *papier*) na te gaan hoe zulke overgangen in een zinsverband ontstaan en te verklaren zijn. (Heb je wat papier voor me? Welk papier bedoel je? Hier heb je een papier, enz.).

Het sterkste voorbeeld, hoeveel ongelijksoortigs er in zo'n hokje samen kan komen, vond ik in § 46. Daar wordt gevraagd, de *bijstellingen* te onderstrepen in de zinnen: „Er is genoeg water. Er is water genoeg. Zij kochten ieder een boek. Hij zou een pak ransel gekregen hebben. Jan die sloeg Lijsje." Daarnaast staat een ander hokje, waar het *zelfst. woord bijv.* geworden is, o.a. „veel menschen, een eerste-klas coupé."

In dit systeem van kunstige indeling past natuurlik ook het invoeren van nieuwe onderscheidingen. Zo wordt in § 12 gevraagd naar het verschil tussen: „ik ben genoodzaakt" en „ik ben genoodzaakt geworden", dat kàn bestaan, al mag er geen *regel* uit gefabriceerd worden, want „ik ben door hem genoodzaakt om van mijn voornemen af te zien" is natuurlik niet „foutief". Maar Dr. B.

---

1) Wij kunnen er hier niet dieper op ingaan maar verwijzen de lezer naar *Taal en Letteren* II, 313; III, 11, 145, en voor de onderwijspraktijk naar Van den Bosch en Meijer: *Lees- en Taalboek I* (Accent-oefeningen).

vraagt onmiddellik daarnaast het verschil tussen: „ik ben gered" en „ik ben gered geworden". Lijkt dat niet op regels màken?

Evenzeer past de grammaire raisonnée in dit stelsel: de schrijver, die in zijn *Voorrede* zo angstig is voor Duitse neologismen, ziet niet in, dat een fraaie zin als „Het huis *des* burgemeester*s*, on*zen* buurman, wordt geverfd" rechtstreeks Duits-grammaties import is. Een leerling die deze onzinnige vierde-naamvals-bijstelling slikt, moet al een heel eind van de wijs zijn. Een tegenhanger is: „Gij kunt iemand als *den* kapitein niet weigeren te ontvangen." Het zou werkelik jammer zijn als zulke fijne onderscheidingen door spellingvereenvoudiging voor het onderwijs te loor gingen!

De „syntactische oefeningen" zijn doorzaaid met „stijl"-oefeningen, die in niets van de gewone soort verschillen. Hun potpourri-karakter maakt ze geschikt voor tussengerecht: invuloefeningen, zinnen maken, losstaande vreemde woorden of figuurlike uitdrukkingen verklaren, enz. Beschouwt men het materiaal dat in de paragrafen over woordvorming, samenstelling en woordverklaring bijeengebracht is, uit het oogpunt van de betekenisleer, dan wordt het een echte hutspot. Aan elk voorbeeld zou wel een nuttige en leerzame beschouwing vast te knopen zijn, maar zoals ze hier gegeven worden, blijven het los naast elkaar staande taal-curiositeiten, waar nòch de leraar, nòch de leerling een bedoeld verband in ziet. Niet alleen dat hij door de bomen het bos niet ziet, maar de schrijver laat hem bij elk struikje stilstaan[1]). Een pronkstuk van een invuloefening is § 104. Wie verwacht in de taalles een uitlegging van *monocotyledonen?* Wie raadt in zessen: *Cleobis en....?* Even te voren wordt het tegengestelde gevraagd van *heterochtonisch* en *agnaten.* Men ziet, de hogerburgerscholier of onderwijzer die dit boek doorgewerkt heeft, bezit een hoofd vol kennis om er trots op te zijn!

Ten opzichte van de interpunktie is de schrijver exclusief — ik zou bijna zeggen, fanatiek — ouderwets: de regel dat vóór betrekkelike zinnen soms geen komma gezet wordt, „*bestaat in het Nederlandsch niet*" (§ 126).

Het gedeelte van deze oefeningen, dat mij het meest interesseerde, is de kakografie. In deze dikwels veroordeelde stijloefening zit een pedagogies element. De kritiese waarneming van gebrekkige taal kan uiterst leerzaam zijn. Maar alles hangt natuurlik af van het standpunt dat men kiest. Zegt men eenvoudig: dit of dat is fout, omdat het strijdig is met paragraaf zoveel van de spraakkunst of de stijl-

1) Zie b.v. de vreemd door elkaar geworpen samenstellingen in § 29.

leer, dan dringt men de leerling een taalmaatstaf op, die met het vergeten van die spraakkunst en die stijlleer zoek raakt.

Over de bedoelde paragrafen [1]), waarin opnieuw het materiaal uit jongensopstellen, kranten, advertenties, boeken enz. bont dooreenligt, zou veel meer te zeggen zijn dan het bestek van dit artikel toelaat. Het opschrift *Ter verbetering* voorspelt al niet veel goeds. Weldra blijkt hoeveel ongelijksoortigs hier „ter verbetering" gegeven wordt. Er zijn zinnen bij als: „Ik kan het me best begrijpen", die alleen een schoolmeester foutief noemt. Op voorgang van DEN HERTOG wordt veroordeeld: „Ik heb het boek naar den binder gebracht om het in te binden." Op voorgang van BEETS [2]) worden *van af* en „Ik *ga* niet op dit onderwerp *in*" traditioneel als germanismen gebrandmerkt, een opvatting die geen werkelik taal-man met DR. BERGSMA delen zal.

Verder zijn er naast spelfouten, slordigheidsfouten, konstruktiefouten tengevolge van gebrekkig voorstellen of denken, een reeks van gevallen die niet eigenlik *taal*-foutief zijn, maar afwijkingen van het algemene taalgebruik.

Daarbij komt het meer op een verklarende beschouwing dan op de „verbetering" aan. Een zin als „Komische tooneelen is dit stuk niet rijk aan" kan niet kortweg fout genoemd worden, al is die konstruktie niet of nog niet algemeen gebruikelik. Een zin als: „Alle belangstellenden zijn de schrik om het hart geslagen" wordt eerst leerzaam, als het ontstaan er van toegelicht wordt door zinnen als: „Hij is voorbijgegaan"; „Wij werden opengedaan". Ook van zogenaamde contaminaties dient de oorsprong opgespoord te worden.

Idiomatiese uitdrukkingen, eigenaardige konstrukties als gevolg van een noodzakelik streven naar beknoptheid (in techniese taal, advertentie-brachylogie, telegram-brachylogie) zijn evenmin in eigenlike zin taal-foutief. De leerling kan zich daarop weer oefenen in het onderscheiden van verschillende soorten taal.

Een afzonderlike rubriek vormen de fouten die in het schrijven van leerlingen voorkomen ten gevolge van een ouderwets taalonderwijs, b.v. „De tooneelspeelster is door het afvallen eener trap overleden". Dat kan alleen iemand op papier zetten die niet heeft leren luisteren naar het natuurlike zeggen. Op één lijn daarmee staan de plompe infinitieven *na te hebben*, waarvan het misbruik in „schrijftaal" zo verleidelik is, het misbruiken van woorden als *alvorens*,

1) O.a. § 94, 101, 132, 137, 145, 149.

2) In de bekende *Queruliana* VI en VII in *Gedichten* IV, 37.

tot spijt (ten spijt), die in jongenstaal niet thuis horen, enz. Ten slotte nog de opmerking dat menige zin die hier gegeven wordt, niet te beoordelen is buiten het zins- of gedachtenverband [1]).

Er zit in dit boek een rijk taalmateriaal, in een veeljarige praktijk verzameld: er komt geen einde aan de reeksen voorbeelden, waaruit inderdaad veel te leren zou zijn, als ze niet opeengestapeld waren zonder leidende gedachte en zonder taalinzicht, kortom, als het boek wat leerzamer was. Het materiaal is gerangschikt als de bibliotheek van een boekenliefhebber, die boeken verzamelt om de bandjes, en ze naar de formaten op planken zet; kalfsleer bij kalfsleer. Hij vergeet dat boeken niet geschreven worden om gerangschikt, maar om gelezen te worden. Evenzo dient de taalles nog iets meer aan te brengen dan handigheid in „benoeming" en „zinsontleding" op de grondslag van de logiese taalbeschouwing.

(*Wordt vervolgd*). C. G. N. DE VOOYS.

DE ACHTERGROND VAN BREDERO'S SPAANSCHE BRABANDER.

....De Amsterdamsche Stedemaagd, die inderdaad zóóveel reden had om hare nieuwe onderdanen uit Brabant en Vlaanderen te eeren door hooggestemde dankbaarheid, heeft toch, toen zij zich bij haar ontwaken de oogen uitwreef en de vreemde bezoekers opmerkte binnen hare wallen, die niet aanstonds welkom geheeten en gevierd. Want de oude Amsterdammers, die zetelden op het stadhuis, voelden wel de voorname terughouding hunner medeburgers; zij wreekten zich en zij lieten de nieuwe indringers niet toe in dezen burg. Daar maakten zij zich onder elkander vroolijk over de losse en zwierige manieren van hen, die ze smalend de *Spaansche Brabanders* noemden; zij lachten om het „volkje, dat op kleyne renten geweldige moet het", om „dat verloopen goet", de berooiden, die heetten

„al Joffers en Monseurs,
Al hadden zij gheen penning in de beurs."

Zij lachten, maar met kwalijk verholen wrok over de minachting der hooger beschaafden. Jaloersch waren zij op hunne handigheid, die maakte, dat

„D' eene vreemdelingh of d' ander die gaat altoos veur," —

„veur" de „burgerskynderen"! En als zij de toeneming der luxe gadesloegen, dan weeklaagden zij over het verlies van

„D' ouwde eenvoudicheyt, daar wij soo viel van spreecken,
En die door 't nieuw bedroch wel haest den hals quam breecken."

. . . .

Zoo leefden omstreeks het jaar 1600 te Amsterdam die twee bevolkingen, wier geestelijke physionomie en wier stemming Gerbrant Adriaenss. Bredero ons geteekend heeft in zijn onsterfelijk meesterstuk. Merkwaardig dokument! te merkwaardiger, omdat het ons de mannen van den ouden en van den nieuwen tijd teekent op het oogenblik, dat voor het laat ontwaakte Noord-Nederland de kentering was der eeuwen.

Want de stoere en stijve Oud-Hollanders hebben zich onder den drang hunner levendiger zuidelijke naburen ten slotte ontwikkeld tot ruimer en schooner leven. Die van den nieuwen tijd, de hooger beschaafden, hebben den strijd gewonnen: toen de vijandige kampen zich allengs geamalgameerd hadden, hebben zij de Amsterdamsche pikbroeken, die zoolang mokkend hadden gestaan in een hoek, vermocht tot daden van grootscheren durf dan zij vroeger hadden bestaan. Maar die pikbroeken toonden zich wel al spoedig in even kleurige zijde en fluweel en met even klinkende titels als hunne Brabantsche medeburgers; maar toch hebben zij in die zwierige vermomming hunne Oud-Hollandsche vastheid en taaiheid bewaard.

(Mr. S. Muller Fz.: *Fin de Siècle* in *Onze Eeuw*, Jan. 1908).

Napraten.

Indien een boek zekere leeftijd krijgt, zodat er al veel over is gepraat en geschreven, dan ontstaat er langzamerhand een vast, algemeen oordeel. De letterkundige geschiedschrijver registreert dat in zijn boek, met de citaten erbij, die de uitspraken bewijzen en verklaren, zoals in een wiskundig leerboek de stellingen ook gevolgd worden door de bewijzen, soms twee, drie, voor één stelling. Dat is gemakkelik voor allen die beroepshalve de letterkunde bestuderen of onderwijzen. Zij lezen het oordeel over een schrijver van buiten, met de bewijzen erbij.

(J. M. Acket in *De Gids* van Febr. '08).

PSYCHOLOGISCHE TAALKUNDE.

Principes de Linguistique psychologique, par **Jac. van Ginneken.** Paris, Leipzig, Amsterdam 1907. (Bibliothèque de Philosophie expérimentale, Directeur E. Peillaube, IV). Pr. 12 frs.

Het zal wel geen toeval zijn dat dit werk tot dusverre in geen enkel Nederlandsch tijdschrift is gerecenseerd. De studie, waarvan de schrijver het bewijs geeft, is veelsoortig en uitgebreid, en het aantal van hen die hier inderdaad tot een critiek van alle onderdeelen bevoegd zijn, kan in Nederland niet anders dan gering wezen. De redactie van *De Nieuwe Taalgids* wilde in haar tijdschrift deze uitgave niet onvermeld laten, en noodigde mij uit er iets over te schrijven. Bij dezen voldoe ik aan dat verzoek, en ik wil trachten de methode van den schrijver eenigszins aan te duiden; doch hetgeen ik zal zeggen kan geen critiek heeten.

Zooals men weet, is het werk aanvankelijk verschenen in het Nederlandsch, en wel in den zesden en den zevenden jaargang van de *Leuvensche Bijdragen.* De schrijver heeft er een Fransche vertaling van laten maken, waarop hij cum laude is gepromoveerd, en die daarna in den hierboven vermelden vorm in den handel is gebracht. Wat hem bewogen heeft dit boek te schrijven vindt men ongeveer aangeduid in de eerste van de 44 stellingen die hij bij zijn proefschrift heeft gevoegd. „De officiëele Indogermaansche taalwetenschap is tot een eenzijdig positivisme vervallen. Maar de vergelijkende beoefening der niet-Indogermaansche talen zal haar weer breeder, en de studie der psychische taaloorzaken zal haar weer dieper maken." Het is duidelijk, dat de heer VAN GINNEKEN de Indogermanistiek van de 19[e] eeuw niet gering acht, maar zij is volgens hem te oppervlakkig gebleven. Hetgeen gewoonlijk historische grammatica heet is eigenlijk niet anders dan een beschrijving van op elkaar volgende verschijnselen. Daarmede mag de wetenschap niet tevreden zijn: van beschrijvend moet zij verklarend worden, zij moet doordringen tot de oorzaken. Het is zonder twijfel waar, en het is ook meermalen opgemerkt, dat wanneer men een vorm verklaart met een beroep op een der aangenomen klankwetten, die verklaring niets anders beteekent

dan dat het behandelde geval tot al die gevallen behoort waarvan de klankwet de formule geeft; en men mag niet beweren, dat men daarmede de oorzaak van het verschijnsel ontdekt.

Toch heeft men verstandig gedaan met niet terstond zoover te willen komen. Want het stichten en organiseeren van een wetenschap komt hierop neer, dat men er in slaagt het voorwerp van het onderzoek te behandelen volgens een methode die vruchtbaar is. En dat is hier inderdaad gelukt. Men wil niet beweren, dat met die formules der klankwetten de taal in het diepste van hare natuur wordt doorgrond; men beweert alleen dat die formules, hoe gebrekkig en ruw misschien, toch op de een of andere wijze de waarheid moeten afspiegelen, aangezien men er telkens weer nieuwe feiten mee kan toelichten. Wanneer men zegt: skr. *jātá-* = idg. g_1*n̥̄tó-*, dan beweert men volstrekt niet te weten wat de oude Indogermanen inderdaad hebben gezegd; men geeft slechts een der symbolen van een theorie waardoor een aantal vormen uit verschillende talen met elkaar in verband worden gebracht. Dat zulke formules min of meer terecht kunnen bestaan, dat de regelmaat die zij uitdrukken tennaastebij in de taal wordt gevonden, zou oorzakelijk uit de natuur der taal moeten worden verklaard; en aangezien deze een uiting is van het leven in den mensch, denkt men aan psychische oorzaken. Dat leerde SCHUCHARDT reeds in 1885, en de heer VAN GINNEKEN is van hetzelfde gevoelen.

Maar ook de geleerden, die in de eerste plaats zochten naar klankwetten, werden vaak genoeg aan het psychische herinnerd. Telkens moesten zoogenaamde uitzonderingen worden verklaard, en zeer vaak kon men zich dan beroepen op een analogie die voor elk deskundige evident was. De groote geleerden, die innig met het voorwerp van hun studie vertrouwd waren, hadden voor die evidentie een fijn gevoel, de kleine namen soms de analogie te hulp om zich te redden: ieder erkende het groote gewicht er van. Indien men er liever niet mee te doen had, dan was het vanwege hare ongeschiktheid voor regelmaat. Wel had men sommige typische gevallen opgemerkt, doch over het algemeen was zij grillig. Nu eens kwam zij voor den dag, dan bleef zij weg, en men kwam in verzoeking te meenen, dat een wetenschap der taal slechts in zooverre kon georganiseerd worden als de onmiddellijke invloed der psyche buiten beschouwing kon blijven. Doch in ernst kon men dit niet verlangen, want men kon immers geen klankwetten ontwerpen en doen aannemen zonder juist met de analogie rekening te houden. En thans, nu men meer dan vroeger denkt aan psychische oorzaken der klankverschijnselen, zou zulk een beperking minder dan ooit mogelijk zijn.

In de thans aangewezen richting wil de heer VAN GINNEKEN vooruitkomen door zich een voorstelling te maken van de psychische krachten die de verschijnselen der taalverandering teweegbrengen, en hij vergelijkt die krachten met andere in de natuur, als b.v. de zwaartekracht die de lichamen op aarde doet vallen. Intusschen — hoe gewoon een dergelijke manier van zeggen ook moge zijn — in de wetenschap kan men er geen rechtstreeksch gebruik van maken. Om die op zich zelf onbekende zwaartekracht in rekening te kunnen brengen moet men komen tot wetten der zwaartekracht, tot formules die hare uitwerking omschrijven, en door middel van waarneming en berekening heeft men zulke formules kunnen vaststellen, die men in elk bijzonder geval bij zijn berekening kan toepassen. Zoo is het ook met de psychische krachten die de heer VAN GINNEKEN bestudeert: hij wil komen tot hare wetten, en deels met verwijzing naar de ontdekkingen van andere geleerden, deels met een eigen toelichting, geeft hij zijne „vier fundamenteele wetten van het psychologisch automatisme." Die wetten, gegrond op algemeene eigenschappen van de menschelijke natuur, zijn voor hem de algemeene formules waarvan alle zoogenaamde taalwetten bijzondere gevallen moeten voorstellen. In tweeërlei opzicht moeten zij verschillen van wetten als die der zwaartekracht. De grootheden die er in worden genoemd, zijn natuurlijk allesbehalve mathematische grootheden, en bovendien drukken die wetten niet iets uit waarop men in elk bijzonder geval durft rekenen, maar wel „een tendenz, een streven.... om een zeker taalfeit of een groep van parallelle taalfeiten in een bepaalde richting te veranderen." Dit laatste verschil echter bestaat volgens den schrijver niet: hij zegt uitdrukkelijk dat de feiten, in zijne psychologische wetten aangeduid, behoudens tegenwerking van andere krachten, even zeker moeten plaats hebben als dat „een steen in de lucht, die door geen enkele kracht weerhouden wordt, op de aarde neer zal vallen."

Als voorbeeld neem ik de derde wet, die der „differencieerende subordinatie", wier uitvoerige omschrijving men vindt op blz. 10 van het 2e deel der oorspronkelijke uitgave. Er wordt eene neiging van de menschelijke natuur door aangeduid, waardoor o.a. allerlei gevallen van „dissimilatie" van vocalen worden verklaard. Daartoe moet natuurlijk eerst uitgemaakt wezen dat er inderdaad dissimilatie heeft plaats gehad; want al neemt men aan dat gelijke vocalen ongelijk zullen moeten worden, daarom bewijst nog niet iedere feitelijke ongelijkheid, dat zij een gelijkheid heeft vervangen. Nu is, wanneer men zich bepaalt tot jongere perioden, die oudere gelijkheid vaak rechtstreeks te bewijzen: in sp. *vecino* staat *e-i* tegenover een ouder *i-i*, want

het blijkt uit lat. *vicinus*. In andere gevallen echter — zoo gaat het in de historische wetenschap — kan men bij gebrek aan oudere vormen geen rechtstreeksch bewijs geven; en dan moet men aantoonen dat de gestelde mogelijkheid van alle mogelijkheden de aannemelijkste is. Doch dan heeft men althans eenige gegevens noodig om verschillende mogelijkheden tegenover elkaar te taxeeren. En daartoe is zuiver historische kennis noodig. De bevoegde critiek zal waarschijnlijk erkennen, dat de belezenheid en het vernuft van den schrijver buitengewoon zijn, en dat vernuft brengt hem tot gissingen over dissimilaties in het vóórhistorische Indogermaansch, die door meer schroomvallige geleerden misschien niet zullen worden aanvaard. Doch daarmede is niets gezegd over de bovengenoemde psychologische wetten. De redeneeringen van den schrijver over de vocalen van het perfectum, over woorden met *e* in de eerste en *o* in de tweede syllabe, over de zoogenaamde wet van Brugmann, over eene „oer-periode... waarin het kleur-accent nog niet bestond" —, al die redeneeringen geeft hij met historische argumenten, die dus ook kunnen gewaardeerd worden door lezers die van de psychologie geen studie hebben gemaakt.

Wat den heer VAN GINNEKEN onderscheidt is dit, dat hij dergelijke vocaaldissimilaties in een psychologisch verband brengt met weer geheel andere verschijnselen, b.v. met een eigenaardigheid „die reeds in de Idg. grondtaal moet hebben gegolden," en bestaande in het vermijden van drie achtereenvolgende korte lettergrepen door er ééne te verlengen; ook dit is een uitvloeisel van de wet der „differencieerende subordinatie", en andere gevolgen daarvan zijn de rhythmische bewegingen van het muzikale accent en van het accent van intensiteit. Maar door middel van die wet verklaart de schrijver nog heel andere gevallen, b.v. een constructie als deze: „terwijl jij koffie gaat drinken, loop ik hier wat op en neer," want „van twee onderling verbonden realiteitsbeamingen wordt de eene gesubordineerd tot potentialiteit" Ik mag hier niet uitweiden over die termen, wier verklaring in het eerste deel wordt gegeven. Ik vermeld alleen dat volgens den schrijver ook door „differenciatie" het nomen naast het verbum moet ontstaan zijn. De psychologische eigenaardigheid van het verbum is „de absolute beaming van een feit." En dit is het primitieve, waartegenover de „beaming van een ding" minder eenvoudig is.

Zooals men ziet, worden de gevolgen van ééne enkele psychische wet hier nagespoord in de meest verschillende uitingen der taal, en soms voelt een lezer niet terstond, of die beschouwingen moeten dienen om de juistheid der wet te bewijzen dan wel of zij als logische gevolgen

van de reeds aangenomen wet worden afgeleid. Nu spreekt het van zelf dat die wetten, die gelden voor allerlei verschijnselen der psyche en o.a. ook voor alle talen in alle tijden, niet anders dan in zeer algemeene bewoordingen kunnen worden geformuleerd; deze derde wet, waarover hierboven iets is gezegd, luidt aldus: „Wanneer een aantal min of meer gelijke psychische verrichtingen tot een hoogere eenheid worden samengevlochten, is er een streven merkbaar die veelheid van verrichtingen zóódanig te differencieeren, dat ze samen vormen een centrale groep, om één der termen als zwaartepunt." Uit zulk een wet met zelfvertrouwen iets te deduceeren omtrent hetgeen in een bepaalde taal in een bepaalde periode *moet* plaats hebben — dat zullen de meeste linguisten niet op zich nemen, en in zooverre verschilt die wet van de zoo eenvoudige formules waarmede men de werking der zwaartekracht heeft durven voorstellen. Maar het doel van den schrijver is ook m.i. veeleer een aantal oogenschijnlijk zeer heterogene voorvallen als gelijksoortig te verklaren, en dat niet logisch gelijksoortig, maar in werkelijkheid, volgens hetgeen inderdaad gebeurd is. Gegeven twee overgangen: 1°. lat. *vicinus* — sp. *vecino*; 2°. mnl. *ic sat ende las* — nnl. *ik zat te lezen*, dan is er tusschen die twee logisch een zekere overeenkomst: zeer in 't algemeen kan men ze beide aanduiden als overgangen van een gelijkheid tot een ongelijkheid. Toch zal wellicht ook een bekwaam geleerde zich afvragen: „maar bewijst nu die logische ontleding van die twee begrippen dat ééne zelfde psychische kracht die twee feiten heeft veroorzaakt? Die conclusie valt mij te moeilijk."

Hij zal misschien zelfs op ondergeschikte punten de gevolgtrekkingen van den schrijver niet altijd begrijpen. Meillet zegt, in zijne algemeene beschrijving van het Indogermaansch, dat het in zooverre gelijkt op het Semitisch, dat de beteekenis der wortels wordt bepaald door de consonanten: „les voyelles ne servent qu'à la flexion." Daaruit leidt de schrijver „met onverbiddelijke noodwendigheid" af, dat de lettergrepen van het Indogermaansch in eene „oer-periode" alle een zelfden klinker moeten gehad hebben: daar immers „de beteekenis van den wortel natuurlijk altijd ouder is dan zijn flexie of grammaticale functie." Men zou Meillet kunnen vragen of hij die conclusie aanvaardt. Hij, een groot vijand van alle reconstructie der vóórhistorische vormen, hij kan dunkt mij alleen dit bedoelen: in dien vorm, waarin wij het Indogermaansch kennen, maakt het op ons den indruk dat daarin de functiën van de klinkers en de medeklinkers der „wortels" zóó zijn als hierboven is aangeduid: doch wij weten bij gebrek aan gegevens volstrekt niet, welke taalvormen zijn

voorafgegaan aan die waarvan wij den genoemden indruk ontvangen. Ook al neemt men aan, dat de vormen der flexie wijzigingen uitdrukken van een reeds vroeger bestaan hebbend algemeen begrip, dan volgt daaruit niet, dat de ons bekende afwisseling van vocalen uit een gelijkheid *moet* zijn ontstaan.

Doch dergelijke opmerkingen raken niet het werk in zijn geheel beschouwd. De heer VAN GINNEKEN, de psychologische studie der taalverschijnselen beoefenend, is er ten volle van overtuigd, dat de gewone lagere — zoogenaamd positivistische — wetenschap gegevens voor die studie moet leveren. En inderdaad weet ieder bij ondervinding, dat hoe nauwkeuriger men in elk bijzonder geval de feiten der taal kent, er des te meer kans is dat eene causa finalis zich aan den waarnemer zal openbaren. Het duidelijkst kunnen wij die oorzaak voelen in onze eigen persoonlijke taal. Wie zich verspreekt, zal vaak terstond kunnen zeggen dat hij ook een bepaald ander woord in zijn geheugen had, en dat de herinnering daaraan en de neiging om het uit te spreken een onzuiveren vorm van het woord dat hij van plan was te zeggen heeft veroorzaakt. Hoe helderder wij ons het innerlijk leven van anderen kunnen voorstellen, des te gemakkelijker zullen wij, door analogie met ons zelf, psychische oorzaken ook van veranderingen in hunne taal kunnen noemen. Al moeilijker wordt het, naarmate hun denken en hunne taalvormen ons minder goed bekend zijn; wij kunnen ons niet meer in hun toestand verplaatsen, wij durven niet meer zoo vrijmoedig naar analogie van ons zelf over hunne taal redeneeren. De gevallen, waarin die rechtstreeksche intuitie mogelijk is, zijn dus beperkt. De schrijver heeft getracht, uitgaande van de voor hem duidelijke gevallen, zich van alle voorkomende soorten van oorzaken een denkbeeld te maken. Hij brengt deze tot vier groepen, en voor elk van die vier groepen van oorzaken geeft hij een formule, een wet, die de werking omschrijft, en die men nu objectief kan toepassen in alle gevallen waarin de onmiddellijke waarneming ons niet is vergund. Tegen die methode op zich zelf kan men geen bezwaar hebben; de vraag is misschien alleen of het niet wenschelijk zou zijn geweest meer dan vier typen aan te nemen. Want hoe meer ééne enkele formule moet omvatten, des te algemeener moeten hare termen worden, en worden die termen eenigszins vaag, dan kan men de formule niet meer in een strenge redeneering gebruiken: ten slotte schijnt hare toepasbaarheid juist het gevolg van hare vaagheid.

Misschien kunnen deze bladzijden sommige lezers aanmoedigen de denkbeelden van den heer VAN GINNEKEN te bestudeeren. Dan zou het doel van deze aankondiging zijn bereikt. A. KLUYVER.

BOEKBEOORDELINGEN.

Briefwisseling van **Bakhuizen van den Brink.** Uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. — *Haarlem.* Erven F. Bohn, 1906. (Met Nalezing).

Bakhuizen van den Brink achtte het in 1843, wegens financiële moeielikheden, geraden het land te verlaten. In 1851 werden door bemiddeling van z'n vrienden, z'n zaken zo geregeld dat hij zonder gevaar van z'n vrijheid weer te verliezen, terugkeren kon. Deze ruim zeven jaren nu vormen Bakhuizens Babyloniese ballingschap. Wel te verstaan, dat zijn Babylon niet één vast oord is geweest, maar dat het zich verdeelde over verschillende liefst wetenschappelike centra. Doch met de oude metropolis aan de Enfraat hebben al deze Europese steden gemeen gehad, dat zij in stijgende toon de heimweeklachten opzonden van de balling naar het Kanaän van z'n geboorte. De brieven ademen één verlangen naar 't nooit te vergeten Holland. Al 't nationale trekt; 't meest als 't makkelikst te bereiken, z'n geleerde en welmenende vrienden, die hem — de in z'n naam bezoedelde — immer blijven waarderen, nooit nalaten hem aan te moedigen en op te wekken om z'n buitengewone gaven aan de wetenschap dienstbaar te maken. En wat geeft hij deze trouw met hartelike aanhankelikheid terug! Geen wonder dat door de vriendschappelike correspondentie van deze mannen de edelste eigenschappen aan de dag treden. Voor Bakhuizen blijken z'n beproevingen een loutering te bewerken. Hij wint door zijn gestadige arbeid achting en bewondering, die de hulpvaardigheid aan 't werk zet, om de verstotene weer in de burgerlike en wetenschappelike samenleving op te nemen. Als Bakhuizen dan ook terugkomt (voorjaar 1851), krijgt hij kort daarna een tijdelike aanstelling bij 't Rijksarchief; later werd hij Hoofd-archivaris van 't Rijk.

Van de 44 hier uitgegeven brieven zijn er 19 van Bakhuizen aan prof. Bake (van Bake aan Bakhuizen is er slechts één bewaard gebleven); 4 van prof. Geel aan Bakhuizen (van Bakhuizen aan

GEEL maar één); 4 van BAKHUIZEN aan VAN HEES (Secretaris van 't Nut) en 3 aan MILLIES; 2 van COBET; enige aan enkele anderen, waaronder 5 aan POTGIETER en 4 van POTGIETER aan BAKHUIZEN. (Deze laatste in de Nalezing). Wij hebben dus reden hier belangwekkend nieuws te wachten omtrent het tijdperk, waarin deze mannen leven. Inzonderheid zijn de brieven van POTGIETER, levendig en geestig geschreven, van een prettige mededeelzaamheid. Ook GEEL toont zich in z'n ware gedaante. Doch 't best leren we kennen de balling zelf, in z'n hartelikheid tegenover z'n vrienden, en z'n aanhankelikheid aan z'n geboortegrond, in z'n wetenschappelike bemoeingen en met z'n blik voor personen en toestanden. Daarbij is 't ons gegeven de richting van z'n geesteswerk te volgen. Van huis uit een knappe filoloog, werpt hij zich te Luik, bij gebrek aan de zo nodige connecties, uit tijdverdrijf op de vaderlandse studieën, te meer, daar hij hier in de gelegenheid is, belangrijke archiefstukken te raadplegen, en ontwerpt, al onderzoekende, het plan tot een beschrijving van de campagne van Willem van Oranje in 1568. Daarvoor is een nadere kennismaking met de bronnen in Rijnland en Nassau nodig; hij trekt eerst naar Bonn, daarna naar 't Hessiese en over Brunswijk naar Berlijn. Om Weenen te bereiken, gaat hij over Breslau, bezoekt over Praag de bibliotheek-Lobkowitz te Raudnitz en werkt te Weenen ijverig, na bekomen machtiging van de Nederlandse regering, in de archieven der Oostenrijkse Nederlanden, die men in 1793 uit de handen van de Fransen had willen houden, en sedert aan de Donau had bewaard. Doch overal houdt hij zich op de hoogte van de klassieke filologiese arbeid van zijn tijd, maakt daartoe kennis met vele professoren en geleerden, kritiseert hun eigenschappen, en vergeet bij dat al niet z'n plannen omtrent de Nederlandse geschiedschrijving. 't Meest fris zijn z'n brieven (b.v. aan VAN HEES), waarin hij z'n reisindrukken weergeeft. Opmerkelik is daarbij z'n tegenzin in al wat Duits is. In een brief aan POTGIETER tekent hij „Michel" ten voeten uit, volgens z'n zeggen naar een levend voorbeeld. Wat hij in de Duitsers veroordeelt, is hun gebrek aan praktiese zin: de disharmonie tussen hun dromen en hun leven in de werkelikheid. In theorie vrijgeesten, zijn ze in de praktijk traditioneel en slaaps. Dit prikkelt de „vrije Hollander". Heel z'n landsgeschiedenis, met de ontwikkeling van haar republikeinse en burgerlike instellingen, komen, in hem, vierkant tegenover het duitse „Herrthum" te staan. Monarchaal is hij dan ook allerminst: trouwens z'n Leidse hooggeleerde vrienden gaan evenmin aan overdreven Oranjegezindheid mank. Nog meer eigenaardigheden, ook

elders in de tijd te vinden, komen in hem voor den dag: z'n afkeer van „grote hansen" en „geridderden". Uit dezelfde republikeins-nationale nuchterheid laat zich z'n tegenzin in de zaak-RONGE verklaren. RONGE was de hoofdman die zich in Duitsland verzette tegen de bijgelovige verering van de Trierse Heilige rok; die daarover in de Duitse bladen een hevige pennestrijd tussen de Duitse en de Rooms-Katholieken uitlokte, waarin zich ook Protestantse polemiek zich niet ongemoeid liet Dit optreden van RONGE en van de Protestanten mishaagde BAKHUIZEN. Naar zijn mening werd daarmee de zaak der verlichting allerminst gebaat. Door van hun zijde te zwijgen, hadden de Protestanten de Katholieken de kwestie onder elkaar kunnen laten uitvechten; door zich in de strijd te steken, maakten zij de Katholieken sterk in hun aanklacht tegen een Regering, die van de ene zijde een strenge censuur onderhield, en aan de andere zijde een kerkelike verdeeldheid door een bevoordeelde secte liet aanwakkeren. En van de „Frommelei" van die Regering moest BAKHUIZEN niets hebben. In volle zin liberaal, liet hij aan ieder z'n eigen zienswijze. De ideeën moesten zich zelf uitvechten; mettertijd moest toch de overwinning komen. Zo was het standpunt van BAKHUIZEN; dat was het geworden door z'n nationale tradities, door de leer van z'n tijd, en zo werd het ook gehandhaafd door z'n innigst verkeer. BAKHUIZEN namelik, die als uitwijkeling nog de verloofde van Mej. TOUSSAINT was, had in Luik kennis gemaakt met een deugdzaam Katholiek meisje, dat op z'n leven en denken een diepe invloed uitoefende. In 1846 omstreeks verbrak hij z'n verhouding met Mej. TOUSSAINT, nadat hem door prof. BAKE en GEEL met de meeste kiesheid op het onzekere van z'n toekomst was gewezen. Van zijn kant loste hij de band zonder enige opoffering. Dat hij er traag toe overging, om haar voor teleurstelling te vrijwaren, zou voor hem kunnen pleiten. Zeker is het evenwel, dat bij z'n vertrek uit Luik (begin Maart 1844), zijn hart niet meer vrij was. Later, toen Mej. SIMON ouderloos was geworden en zelfs een dienstbetrekking moest aannemen, huwde BAKHUIZEN haar, en zette zich metterwoon nabij Brussel neer. Van die tijd af begon hij ernstig aan een positie te denken. De aandacht van de Nederlandse regering was sedert enige tijd op hem gevestigd; z'n vrienden deden het overige, en BAKHUIZEN mocht de voldoening smaken, zijn vaderland en de wetenschap binnen 's lands grenzen te mogen dienen.

Voor vele lezers zal deze bundel brieven bij machte zijn, een nader inzicht in BAKHUIZEN's merkwaardige eeuw te verschaffen. Doch vóór alles tonen ze ons, hoe BAKHUIZEN zèlf staat tegenover

de vraagstukken van den dag; hoe zijn inzichten zijn omtrent de geschiedschrijving van de tijd der Beroerten; hoe hij staat tegenover de Duitsers, de Vlaamse beweging b.v., wat hij denkt omtrent het archiefwezen, hier en elders; wat hij opmerkt bij de aanblik van de Duitse steden en de niet-Duitse, niet te vergeten, zoals Breslau en Praag, dat zijn hart verovert. Daarentegen denkt hij verzoenend over z'n alles behalve malse beoordelaar KRISCHE, die hij opzoekt en met wie hij van gedachten wisselt, en stelt, boven de waardering die z'n Hollandse vrienden uitspreken, z'n eigen schatting van de Duitse filoloog HERMANN, en diens leerlingen RITSCHL, SCHNEIDER, SCHNEIDEWIN en BERGK. Kortom, al moge deze bundel geen afgerond geheel of samenhangende schets geven, hij werpt verrassende lichtplekken op een nog vaak al te duister gebied.

Een inleiding gaat de „Brieven" vooraf. Aan de voet van de pagina's staan korte biografiese inlichtingen. J. K.

Robinson Crusoe in Nederland. Een bijdrage tot de geschiedenis van den roman in de XVIIIe eeuw door **W. H. Staverman.** (*Groningse diss.* 1907).

Een grondige beoordeling van dit proefschrift zou een vergelijking met het werk van KIPPENBERG (*Robinson in Deutschland bis zur Insel Felsenburg*) en ULLRICH (*Robinson und Robinsonaden*) vereisen, en daardoor buiten het kader van dit tijdschrift vallen. Wij bepalen ons dus tot een aankondiging van deze vlijtig bewerkte studie. Het eerste hoofdstuk handelt over *Robinson Crusoe* van DEFOE met zijn Nederlandse en Franse vertalingen. Het tweede over *Robinsonades vóór Defoe*, d. w. z. werken waarin als „Robinson-motief" voorkomt: „het leven van één of meer schipbreukelingen op een onbewoond eiland." Daaronder is de Arabiese vertelling *Hai Ebn Yokdhan* meer in het biezonder een proto-type van de *Robinson*. Vervolgens worden behandeld: *De in 't Nederlandsch vertaalde Robinsonades* en de *Oorspronkelijke nederlandsche Robinsonades*, telkens met een uitvoerige analyse van de inhoud en waardebepaling. Hoofdstuk V geeft een *Samenvatting*. In de navolgingen krimpt het Robinson-motief meer en meer in; in plaats daarvan komt een opeenstapeling van avonturen, zelfs liefdesavonturen die in pornografie ontaarden. Zo werden de Robinsonades „de regelrechte voortzetting van de picaro-romans," evenals in Duitsland. Alleen

maakt het opgeschroefde en onnatuurlike van de schelmenroman plaats voor het eenvoudige en „volkstümliche." „Alle Robinsons zijn kleurloos." Er is maar één navolging, *De Oude en Jonge Robinson*, waaraan de schrijver enige verdienste toekent. Ten slotte wijst hij terloops op het belang van deze romans voor de studie van de volkstaal.

Zonder veel voldoening verlaat de schr. het nieuw ontgonnen terrein. Hij noemt de lektuur van al die boeken „een vervelend werk," als een tocht over de heide, in zon en stof. Ligt dat niet voor een deel aan de onderzoeker, die geheel aan de buitenkant van zijn onderwerp bleef? Als hij getracht had, aan zijn werk een achtergrond te geven, zou het hem dan niet meer voldoening gegeven hebben? Hij spreekt geringschattend over het oppervlakkige werk van TEN BRINK, maar komt in zijn litteratuur-beschouwing niet boven die van TEN BRINK uit: ook voor hem is al wat in die romans staat „fictie." Als hij een oog had voor de gedachtenwereld achter die boeken, zou hij dan de, minstens eenzijdige, stelling aandurven: „Zowel DEFOE als zijn tijdgenoten zagen in de *Robinson Crusoe* een avonturiersroman"? Zou werkelik „de groote beteekenis van DEFOE's werk liggen in de detailbeschrijving en in de karakterteekening"? (blz. 27) of zou de 18de eeuw in deze avonturier allereerst gezien hebben de mens, die „ver van den bedervenden invloed der maatschappij, zich aan de hand der natuur ontwikkelde tot de kennis en beoefening van het ware en goede", evenals men dat zag in de Arabiese „Robinson"? [1]) Zelfs al is schijnbaar uit de voorrede van de vertalingen het tegendeel te bewijzen? Is dat de idee die de opgang van het boek verklaart, dan ligt in de taak die de schrijver zich stelde, een belangrijk probleem. Wat werd er van dit echte Aufklärungsmotief, bij de overplaatsing op vreemde bodem? Hoe is het versmelten van dit motief met Duitse en nationale elementen, het geheel verlopen van de grondgedachte, te verklaren uit de sympathieën en de letterkundige ontwikkeling van schrijvers en publiek ten onzent? Zo opgevat, was er een interessant stuk litteratuurgeschiedenis van te maken geweest, dat bij de jong-gepromoveerde nog iets anders naliet dan een gevoel van verveling.

C. D. V.

---

[1]) Zie de aangehaalde plaats van Dr. DE BOER, op blz. 48, noot.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

(Jan.—Febr.).

De Gids. Febr. In een opstel, getiteld *Roomsche Vondelstudie* geeft G. KALFF een breed overzicht van al wat sedert 16 jaar van Katholieke zijde voor de studie van onze hoofddichter gedaan is. In het biezonder worden de jongste bijdragen, de proefschriften van MOLLER en BROM uitvoerig behandeld. Hij verwijt de beide schrijvers, dat ze „door overmatige waardeering van „den heelen Roomschen Vondel" den blik op „den heelen Vondel" verliezen." Bij BROM wijst hij op de „wetenschappelijke onbetrouwbaarheid" ten gevolge van een „lichtelijk dweepzieke bewondering"; uit dezelfde bron leidt hij de „grofheden en viesheden" van de stijl af. Niettegenstaande de gewichtige bezwaren acht hij dit proefschrift „geen onbeteekenend boek" — J. M. ACKET geeft een studie over *Van Koetsveld en de Pastorie van Mastland*, vol menskundige en geestig-rake opmerkingen. Hij laat in VAN KOETSVELD de *Bezadigde Burger* en de *Dominee* zien; wijst op zijn „gekweekte gevoeligheid" en „Hollandse Leukheid" waardoor het boek zo echt nationaal wordt. In tegenstelling met het oordeel van HUET vindt hij in VAN KOETSVELD maar heel weinig van de kunstschrijver, die Schepper moet zijn. Door afwezigheid van beeldend vermogen staat het boek eigenlik buiten de Literatuur. De aantrekkelikheid ervan blijft „dat we daarin onze eigen ziel getekend vinden."

De Twintigste Eeuw. Jan. FR. MYNSSEN bespreekt *De Nieuwe Tooneelspelen van M. Emants en Herm. Heyermans Jr.*

De Beweging. Jan. ALBERT VERWEY stelt in een artikel *Over het zeggen van verzen* het „gelijkmatige" en „eentonige lezen" van de dichter tegenover de voordracht van de „zanger" en van de „redenaar". Daarnaast staat de „Tooneelspeler" als voordrager, die de middelen van zanger en redenaar verenigt. „Het lyrisch gedicht wordt zijn middel." Het verdere is een histories toegelicht pleidooi voor de „eentonigheid", uit maatgevoel voortspruitende, waarin het wezen

van het vers bestaat. — VERWEY drukt het slot van *Drost's Hermingard* af, en bespreekt in de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* VAN EEDEN's *Minnestral* als „de Vernieuwing van de Opera."

Febr. VERWEY bespreekt *De Dichter Boutens* naar aanleiding van de bundel *Stemmen.*

De Nieuwe Gids. Jan. J. DE MEESTER publiceert fragmenten uit een viertal Rotterdamse lezingen: *Iets over nevrose in letteren.* Daarin spreekt hij o.a. over „het nerveuse zoeken naar het wóórd, naar het bij uitnemendheid beeldende, frappant juiste woord", en de afkeer die bij kunstenaars als de GONCOURT's bestond van „le gros à peu près". — KLOOS bespreekt in de *Literaire Kroniek* oppervlakkig het zangspel *Minnestral* van VAN EEDEN. Want grotendeels is dit artikel een allesbehalve vleiende karakteristiek van de vroegere werken van deze dichter, die hij in sommige opzichten als een VAN LENNEP redivivus beschouwt.

Febr. J. DE MEESTER besluit het genoemde artikel. De *Literaire Kroniek* van KLOOS is gewijd aan de dichter BOUTENS.

Groot-Nederland. Jan. *J. Halbertsma over Bilderdijk* heet een artikel van R. A. KOLLEWIJN, dat als een aanvulling beschouwd kan worden van de bekende biografie. HALBERTSMA heeft zich langer dan een halve eeuw met de studie van BILDERDIJK, die hij intiem kende, bezig gehouden, en in handschrift een bundel „onzamenhangende aantekeningen" nagelaten, die veel scherpzinnige opmerkingen en vrijmoedige oordeelvellingen bevatten. Daaruit wordt in dit brede artikel (45 blz.) het merkwaardigste meegedeeld en toegelicht. — Onder de rubriek *Dramatische Kunst* bespreekt W. G. VAN NOUHUYS *Minnestral* van F. VAN EEDEN en *Het Kindje* van M. METZ-KONING.

Febr. P. L. VAN ECK JR. beschouwt *Van Alphen als kinderdichter*, eerst in gunstige tegenstelling met de onnatuur van *Zijn voorgangers.* Dan wordt *Zijn bundeltje* als „hopeloos onkinderlik" gekarakteriseerd, en vergeleken met *Zijn voorbeelden:* de kinderdichters WEISZE en BURMANN. „In geestelik opzicht staat VAN ALPHEN dichter bij BURMANN," een typiese Aufklärungs-man. „Er zijn bij VAN ALPHEN sommige gedichtjes die min of meer duidelik 'n navolging zijn van gedichtjes bij WEISZE of BURMANN. Waar hij dàt doet, blijft hij beneden z'n voorbeelden." Door aardige parallel afgedrukte staaltjes wordt deze konklusie voorbereid. — W. G. VAN NOUHUYS schrijft over *Vreemde Jacht* van H. HEYERMANS JR., en WORP's *Geschiedenis van het Drama en van het tooneel in Nederland* II; verder ook over het laatste werk van M. J. BRUSSE.

Onze Eeuw. Jan. S. MULLER Fz. schrijft, onder de titel *Fin de Siècle*, een opstel over het *Diarium van Aernout van Buchell*, als spiegel van de geestelike en maatschappelike toestanden hier te lande omstreeks 1600. Uit de inleiding (blz. 4—8), waar de invloed van de Zuid-Nederlanders op de ontwikkeling van het Amsterdamse leven geschetst wordt, vindt men hierboven een fragment afgedrukt.

Van Onzen Tijd. Jan. CYRIEL KLESSENS vervolgt zijn artikel *Rond de analyse van „Die eerste bliscap van Maria."* Hij bespreekt o.a. de legende van Joseph's bloeiende twijg en het tafereel van de Boodschap, ook in de schilderkunst. Het „principaalste" 'van het spel vindt hij slap. Aan het slot maakt hij door een tekening duidelik, hoe hij zich een mis-en-scène van dit drama zou denken. — J. A. LIESHOUT bespreekt, onder het opschrift *Vlamingen*, het onlangs uitgegeven proza van GUIDO GEZELLE. De *Uitstap in de Warande* en *Van den kleenen Hertog* hadden z. i. geen volledige herdruk verdiend; *De Doolaards in Egypten* daarentegen, hoewel vertaald, vertoont de karakteristieke eigenschappen van GEZELLE's kunst. Verder wordt de Vlaming KAREL VAN DEN OEVER als verteller geprezen (*Kempische vertelsels*). Het eerste werk van CONSTANT VAN BUGGENHAUT (*De Wondernacht*) vindt hij zwakker van compositie; daarin bespeurt hij overeenkomst met Aletrino.

Ons Tijdschrift. Jan. J. VAN DER VALK vestigt in een studie *Jan Luyken, een mystiek Christen*, de aandacht op de diepte en innigheid van LUYKEN's lang miskende stichtelike verzen. Een reeks proeven, uit HYLKEMA's mooie bloemlezing strekt tot bewijs, dat de schoonheid voor deze dichter „uitstraling van Gods heerlijkheid" was. De „innige" LUYKEN wordt vergeleken met de „vernuftige" VONDEL en de „gezellige" CATS. Aardig is de parallel van CATS en LUYKEN, waar beiden in het *Kinder-spel* symbolen zoeken: „CATS trekt er lessen uit ook voor den tijd, LUYKEN alleen voor de eeuwigheid." Daarna wordt de *Mystiek* van LUYKEN vergeleken met die van HADEWIJCH, een wat ver gezochte vergelijking. Als de schr. „invloed van HADEWIJCH merkbaar" acht, kan die invloed toch in geen geval rechtstreeks geweest zijn.

De Tijdspiegel. Febr. A. GREEBE bespreekt Mej. HAMAKER's proefschrift *Jacob Geel*. Hij noemt het boek slecht van compositie, en zwak door gebrek aan karakterstudie op de grondslag van de individuele psychologie.

Den Gulden Winckel. 15 Jan. ANDRÉ DE RIDDER geeft een fragment, *Bij pastoor Hugo Verriest*, uit een boek dat weldra verschijnen zal. Daarin is de bekende vriend van GEZELLE zelf aan het woord, o.a. over zijn eigen poëzie en proza, over het vers, over de invloed van GEZELLE en van hemzelf op de leerlingen te Roûselaire, over de grievende tegenwerking die ze van de hoge geestelikheid ondervonden, en ten slotte over zijn plan om weldra een boek te schrijven over *De Gezellestam*.

Noord en Zuid. Des. TACO H. DE BEER besluit zijn aantekeningen op *Tollens' Overwintering*, en deelt een en ander mee over *De Genestet's Proza*, n.l. zijn zes opstellen van 1860 in het *Zondagsblad*, een belangrijk maandblad, dat maar vijf kwartalen beleefde. — A. WIRTH maakt in *Natuurlijke en kunstmatige taal* de ouderwetse scheiding tussen „spreektaal" en „schrijftaal", en zegt daarover weinig nieuws. — TACO H. DE BEER schrijft over zijn opvatting van de *Geschiedenis der Letterkunde op de Hoogere Burgerschool*, waarin hij o a waarschuwt tegen „vroegrijpe kritiek over ongelezen boeken." — Aan het einde van deze aflevering neemt de redakteur *Afscheid* van de lezers en medewerkers.

Vaktijdschrift voor onderwijzers. Jan. *Poëzie en Pedagogiek in de Nederlandse Kinderdichters* heet een opstel van P. L VAN ECK JR., dat als een vervolg te beschouwen is van het bovengenoemde opstel in Groot-Nederland. Na een *Inleiding* geeft de schr. een „historieskrieties overzicht van de nederlandse kinderdichters na VAN ALPHEN." Daarbij is het eerst aan de beurt PIETER 'T HOEN met zijn *Fabelen en Kleine Gedichten voor Kinderen*.

De Katholiek. Jan. *Friesche letterkunde*, door W. P. DE VRIES.

Nieuwe Arbeid. Afl. 1 en 2. *Dichter Guido Gezelle als Volksman* door RÉNÉ DE CLERCQ en *Over den hedendaagschen roman* door VICTOR DE MEYERE.

Het Schoolblad. 21 Jan. e. v. M. B. HOOGEVEEN schrijft in een reeks artikelen *Iets over taal en zuiver schrijven*, ten dele een antikritiek op de beoordeling van J. KOOPMANS in de eerste jaargang van dit tijdschrift.

C. D. V.

EEN „KLEINE ZUIVERAAR".

Onder deze, enigszins onsmakelike, titel is onlangs een boekje verschenen dat „een gids ter verbanning van vreemde woorden" wil zijn [1]). Niet zonder verwondering merkt men dat bij wijlen die „verbanning" geschiedt met behulp, niet van echt-Germaanse, maar van „vreemde", vooral Franse termen. Zo bijvoorbeeld wordt *fournisseur de la cour* vervangen door *hofleverancier*, en men vraagt onwillekeurig of het wel de moeite waard is, als nu eenmaal vreemde woorden vermeden moeten worden, om voor het eerste het tweede te zetten, dat er toch ook zeer onhollands uitziet. Minder treffend op het eerste gezicht, maar belangrijker, zijn gelijkstellingen als de volgende: *blunder* — fout, feil; *chique* — naar de mode; *closet* — plee; *lambriseering* — paneelhout; *plantage* — plantsoen; *plisseeren* — fijnplooien; *pluche* — hoogfluweel; *privaat* — plee; *secreet* — plee; *tapisserie* — tapijten. Niet omdat m.i. een woord als *plantage* even hollands, of onhollands als men wil, is als *plantsoen*, maar omdat ter vervanging ook hier woorden zijn gebruikt die van vreemde oorsprong zijn, al zien zij er hollandser uit. Zodat de opmerking gewettigd is: indien eens indertijd door andere „Kleine Zuiveraars" even kras was opgetreden als, naar wij zullen zien, hier geschiedt, en indien deze hun zin hadden gekregen — hetgeen een tweede zou zijn geweest — dan zouden zij aan onze „Zuiveraars" van 1907 toch wel een slechte dienst hebben bewezen. Maar met de vraag of een vreemd woord een bepaalde rol heeft te vervullen, een leemte aanvult, of niet, daarmee heeft de „Kleine Zuiveraar" zich niet ingelaten, evenmin als met zoveel andere kwesties die zich toch opdringen aan hem die het vraagstuk der overgenomen woorden bestudeert.

Wanneer wij van een goedverzorgde stijl houden, zullen wij gaarne medewerken om het misbruik van vreemde woorden tegen te gaan. Doch de manier waarop dat geschiedt, is van groot belang; er moet

---

1) Samengesteld in opdracht van het Christel. Letterk. Verbond. Uitgegeven te Nijkerk, door G. F. CALLENBACH.

uitgesneden worden, doch met een fijn operateursmesje, voorzichtig, zó dat geen der tere en onmisbare organen wordt gekwetst. De „Kleine Zuiveraar" echter neemt een slachtersmes, houwt om zich heen, zodat de stukken naar alle kanten vliegen. Is het wonder dat wij enig bezwaar maken tegen deze methode? Eén voorbeeld. *Baby* — „zuigeling", lezen wij. Dus, als Mevrouw A, op een namiddagtee aan haar vriendin, Mevrouw B, in vertrouwen mededeelt dat zij over zóveel tijd een „baby" wacht, dan zou voortaan, dank zij onze „Kleine Zuiveraar", deze inlichting aldus moeten worden gegeven: „over zoveel maanden verwacht ik een zuigeling"!!

Het is jammer dat de „Zuiveraar", alvorens aan het werk te gaan, de fijne opmerkingen van Prof. Hesseling over „zuiver" Nederlands, in het Maartnummer van dit tijdschrift, niet heeft kunnen lezen. Ik ben zeker dat zijn boek er dan geheel anders zou uitzien. Zó als het tans is, verdiende het mijns inziens zo spoedig mogelik te verdwijnen.

Want, in dit werkje zoekt men tevergeefs naar een leidende gedachte. Lezen wij het „Naschrift", waarin deze dan toch zeker te vinden moet zijn. Bedoeling der schrijvers is een „woordenlijstje saam te stellen, waarin de voornaamste indringers in onze omgangstaal voorkomen met de zuiver-Hollandsche woorden er naast". Nu, wat die „zuiver-Hollandsche" interpretamenta betreft, daar weten wij nu alles van, na hetgeen hierboven is gezegd. Waar het op aankomt, is dat als voorwerp der „zuivering" werd genomen de omgangstaal, niet de schrijftaal. Welnu, dan vraag ik in welke kringen ooit de volgende woorden in de omgang gebruikt worden: *abrevieeren*, *absolveeren*, *affect* („hartstocht, vuur, innigheid"), *affligeeren*, *à son aise*, *allongeeren*, *allumeeren*, *amante*, *amie*, *annihileeren*, *arriveeren* („gebeuren"), *assemblée*, *attitude*, *blameeren* („zich blameren" ontbreekt), *bon marché*, *bottier*, *boutique*, *cabaal* („geheim verbond"), *campagne* („landgoed"), *celebreeren*, *changeeren*, *chapellerie*, *charmante* („geliefde"!), *chaussure* (ik ken wèl *gechausseerd* in de omgangstaal), *chevalier*, *chose* (*chose* = „dinges" ontbreekt, en dàt hoort men juist wèl bij ons), *ci-devant*, *combatteeren* (ik hoor wel eens „een *combattante* natuur"), *sur commande*, *commerce*, *commère*, *confiseur*, *connaissance*, *conseil*, *au contraire*, *contraire*, *coupable*, *courtisan*, *credentialen*, *discursief*, *distingué* (wèl *gedistingeerd*), *doucement*, *drôle*, *entretien*, *erreur*, *exalteeren* (wèl *geëxalteerd*), *excipieeren*, *exclamatie*, *exclusie*, *exterieur*, *feriën*, *fiancé*, *gratuleeren*, *hâte*, *en hâte*, *levée*, *lingeries*, *mainteneeren* („handhaven"), *mentie*, *moustache*, *multiplicatie*, *multipliceeren*,

municipaal, natief, necessiteit, obductie, obligeeren (wèl *geobligeerd*), *page* („bladzijde"), *parenteeren* („een grafrede houden"), *partout, parure, pasquil* („schotschrift"), *paternel, patissier, pauper* (maar *pauperisme* ontbreekt), *periculeus, permaneeren, permis, piloot, piraat, posé* (ik ken wèl *geposeerd*), *potentie, pour faire visite, par* (!) *préférence, prise, privé* („plee"), *progressen, promenade, promesse, promitteeren, proverbium, querellen, rabaut, radieus, rafraichissement, raseermes, rechercheeren, repasseeren, reünieeren, rêverie, review* („wapenschouw"?), *revolte, salet, saniteit, severe, sobriëteit, à la soldatesque, soutien, sujet* („onderwerp"), *surcharge, surface, surpasseeren, virginiteit.*

Niet waar, deze lijst riekt naar het „Kunstwoordeboek", waarin alle vreemde woorden uit alle tijdperken (*rabaut*) [1]), die maar ooit eens in een Hollands boek zijn voorgekomen of op een winkelruit hebben gestaan, worden opgenomen. Zeker zullen de samenstellers ze niet hebben opgevangen gedurende een gesprek. En door aldus ontrouw te worden aan hun voornemen, hebben zij aan hun boekje alle waarde ontnomen. Immers, waar het er op aankwam met takt te kiezen die vreemde woorden die, wèl eens een enkele maal gebruikt werden, maar nog niet al te diep waren ingedrongen, en voor *die* woorden een Hollandse term te geven, hebben zij een allegaartje samengesteld van de onmogelikste, nooit (of nooit meer) gebezigde termen en andere die wèl in aanmerking kwamen voor een herziening.

Wij lezen verder: „(Dit boek) wil iets anders zijn (dan een gewoon woordentolkje); niet een verklaring geeft het, maar een woord, een uitdrukking die het vreemde kan vervangen." Ik wil hierbij in de eerste plaats de aandacht vestigen op het zonderling gebruik dat, bij de interpretamenta, van haakjes wordt gemaakt; vaak staat tussen haakjes wat noodzakelik is ter omschrijving van het vreemde woord; in dat geval heeft men natuurlik niet het recht het woord dat vóór de haakjes staat gelijk te stellen met de overgenomen term. Bijv. *populair* — „bemind (bij 't volk), verstaanbaar voor ('t volk)". Stel u eens voor dat „bij 't volk, voor 't volk" er *niet* bijstond, in een zin als: „Hij is zeer populair", wat zou er dan overblijven om het begrip „populair" uit te drukken? De vage begrippen „bemind", en „verstaanbaar". Dus noodzakelike bijvoegselen zijn „bij 't volk, voor 't volk". Maar heeft men dan niet veeleer, in plaats van een

1) Kenmerkend is het artikel *cliëntèle* — bijstand, voorspraak; tegenwoordig meer in de beteekenis van »begunstigers, klanten". Zie ook *barrière* — grensvesting (!)

vervanger voor *populair*, een omschrijving daarvan? En hoe daarmede te rijmen de verzekering der samenstellers, hierboven aangehaald? Als andere voorbeelden van die verkeerde haakjesmethode noem ik nog: *acces* — toestemming (inz. tot verkeering met een meisje); *acclimatiseeren* — gewennen (aan omgeving of luchtgesteldheid); *applaudisseeren* — toejuichen (door handgeklap, enz.); *a posteriori* — van achteren (uit de reden (lees *rede?*) afgeleid); *comestibles* — (fijne) kruidenierswaren; *exploiteeren* — (ongeoorloofd) gebruiken; *fait accompli* — (voldongen) feit; *fantaseeren* — (voor de vuist) maken; *flatteeren* — mooier maken (dan 't is); *optimisme* — tevredenheid (met het bestaande). „Geen vertaling, maar vervanging", is de leus van de schrijvers. Zij hebben er blijkbaar nooit aan gedacht dat het een taalbehoefte is, één begrip met één woord uit te drukken; hoe zouden zij anders in ernst de volgende „plaatsvervangers" hebben voorgesteld: *genetisch* — waarbij men op de wording let; *massief* — niet hol; *monteering* — gelijkvormige kleeding; *mystiek* — methode (een echt Germaans woord!) om kennis te krijgen buiten de zinnelijke waarneming en het redeneeren om?

Dan volgt in het „Naschrift" deze passus: „Zooveel mogelijk biedt het voor de uitlanders [1]) reeds bestaande (nog frissche of wegstervende) Hollandsche woorden en uitdrukkingen aan; waar die echter niet aanwezig zijn, vraagt het voor nieuwe — 't zij kersversch opgediend, 't zij ook door andere taalzuiveraars of het spraakmakende volk tot een leven van zijn-of-niet-zijn (???) opgeroepen — bestaansrechten, burgerschap, gebruik.... Doch taalzuivering wil het niet op de manier van Hooft op de spits drijven...." Nu, wat dunkt een „echt-Hollandse" lezer van *hervoortbrengen*, *begeesteren*, *oudhedenzamelaar*, *huiswaarder*, *waardschatten*, *ordening;* wat van monstra als *tusschenpoozend*, *met eereloon betalen* (honoreeren), *fijnsuikers*, *luiminval*, *speelgetij*, *lichtzijzoeker*, *geloofswerver*, *zangspraak*, *kom-daar* (rendez-vous), *geesterij*, *draadspreker*, *draadschrijver*, *bejijenjouwen*, *stoepstraat?* Zou zelfs Hooft die alle hebben opgenomen?

„Evenmin heeft het de kunst- en vaktermen, uit den vreemde komende, opgenomen". Men wrijft zich de ogen uit bij het lezen van deze zin; immers de „Kleine Zuiveraar" wemelt van vaktermen. Het sterkst is wel dat alle Latijnse namen voor dichtmaten (*dactylus*, *spondeus*, enz.) door „echt-Hollandse" woorden zijn vervangen; maar zie verder: alle mogelike krijgstermen (*courtine*, *épaulette*, *escadron*, enz. enz.), geleerde woorden (*etymologie*, *gravitatie*, *materialist*, *monisme*,

1) Is dit woord zelf niet een »uitlander"?

nominalisme, *microcosmos*, *tetrarch*, enz. enz.). Ja, voor *billard* wordt een Nederlands woord gezocht!

Zou het „Naschrift" werkelik wel van dezelfde handen zijn als de „Zuiveraar"?

Doch, nemen wij het boekje zó als het is, en trachten wij zo duidelik mogelik de gebreken ervan aan te wijzen, die door niets worden vergoed. Bij de behandeling van overgenomen woorden dient zo nauwkeurig mogelik te worden omschreven welke vreemde termen men beschouwt als, in zekere mate doch ten onrechte, te behoren tot het Nederlands; voor de woorden die daartoe in aanmerking komen, moet een zo beknopt en doorzichtig mogelik plaatsvervanger worden aangewezen — vindt men er geen, dan is het een bewijs dat het vreemde woord niet kan worden gemist. Biezondere aandacht moet geschonken worden aan de schrijfwijze der vreemde woorden.

Wij zagen reeds dat er onder de termen vele zijn opgenomen die, naar onze mening, hier niet op hun plaats zijn; aan de andere kant is het niet moeielik er verscheidene te noemen, waarvan men de afwezigheid in het geheel niet kan verklaren. Waarom wèl *conterfeitsel*, *portret*, en niet *fotografie*? Wèl *chef*, en niet *station*? Wèl *ingenieur*, niet *essayeur*? Wèl *precedent*, niet *antecedent*? Wèl *azuur*, *rose*, niet *violet*, *beige*, *lila*? Wèl *spiritisme*, niet *impressionisme*, *obstruktionisme*? Wèl *kwartier* „verblijf", niet *kwartier* (uurs)? Wèl *gemanierd* (dat ik niet ken), niet *ongemanierd*? Wèl *latent* „gebonden", niet *latent* „verborgen"? Wèl *galop*, niet *palfrenier*, *chambrière*? Wèl *bloemist*, niet *artillerist*, *fluitist*, *illusionist*, *infanterist*, *kavalerist*, *klarinettist*, *kolonist*, *spiritist*, *toneellist*, *torpedist*, die alle, behalve het vreemde suffix, zelfs nog een vreemde stam hebben? Waarom wèl *post* „plaats", niet *post* „brieven"? Wèl *galanterie*, niet *galanterieën*? Wèl *café*, niet *restaurant*? Wèl *traitre*, niet *treiteren*? Wèl *logement*, niet *hôtel*? Wèl *boulevard*, niet *avenue*, *kiosk*, *bazar*, *automaat*, *urinoir*? Wèl *harlekijn*, niet *ballon*, *kinematograaf*? Wèl *telegraaf*, *telefoon*, niet *fonograaf*? Wèl *crediteeren*, niet *akceptatie*, *assignatie*, *baisse*, *hausse*? Wèl *financiëel*, niet *effekt* (schuldbrief), *konversie*, *kommissionair*, enz.? Wèl *cotelette*, niet *ragout*, *frikandeau*, *hachee*, *poelet*, enz., enz.? Wèl *parure*, niet *medaljon*, *portemonnaie*?

Hebben de samenstellers een reden voor deze ongelijke behandeling? Dan hadden zij die in hun „Naschrift" moeten meedelen.

Ik kan in hun keuze niet de minste konsekwentie ontdekken. En als ik naast *impotentie* het adj. *impotent* mis, en naast *humeur* het adj. *humeurig*, dan treft het mij dat juist die adjektiva zeer moeielik te vervangen zijn.

Een poging om van elkaar te scheiden de vreemde woorden die wat dieper zijn ingedrongen en in zekere zin als Hollands zijn te beschouwen, en de andere, geheel vreemde termen, ontbreekt. Zelfs de Germaanse akcentuering van *ponjaard* heeft dit woord niet kunnen redden, evenmin als de verhollandste vorm van *chagrijn*, *koejeneren*, *koest*, *navenant*, *op de bonnefooi*. In *bloemist* is het suffix voldoende om de toorn van de „Zuiveraar" op te wekken. En zelfs woorden als *hanteeren*, *kuur*, *sjofel*, *manier* (dat reeds in 1200 in onze taal bestond) vinden geen genade. Zij worden op gelijke lijn gesteld met een niet-bestaande term als *tragedisch* (!).

Wenden wij ons tot het Hollandse deel van het werk. Welk systeem hebben de schrijvers gevolgd bij het vaststellen der Hollandse plaatsvervangers? Zij hebben in de eerste plaats woorden verzonnen, zoals wij hierboven zagen, woorden die nergens voorkomen, die òf een Duitse pet op hebben òf helemaal op niets lijken. Maar een enkele maal geven zij hun Hollandse woorden een stutje in de rug. Zo wordt ter aanbeveling van *zwans* voor „bouffante" gezegd, dat het „reeds Geldersch" is, en van *beheer* voor „directie", dat het „reeds in Vlaanderen" bestaat. Indien dit laatste een aanbeveling was, waarom hebben zij dan ook niet zovele andere flamandismen mede overgenomen? Het komt ook voor dat de schrijvers zelf bang zijn dat hun woord niet begrepen wordt, b.v. „coquetteeren" — *koren d.i. zoeken te verleiden*, „volière" — *vlucht* (= *ruime vogelkooi*). Veel vertrouwen hebben zij dan toch niet in hun uitvindingen. En zeer merkwaardig is het artikel *per se*: „haast altijd verkeerd gebruikt, meestal met de beteekenis van „par force"." Hier wordt dus het Frans zelf gebezigd om een verklaring te geven; „met alle geweld" zou ook hebben kunnen dienen.

Al te vaak zijn de Hollandse vervangers onvolledig of fout. Onvolledig zijn:

Balustrade, *bête* (adj. ontbr.), *bowl* („Kom je van avond mengdrank bij mij drinken?"), *code* (ontbr. *telegraafcode*), *commies* (ontbr. *c. bij de douane*), *compres* (ontbr. als mediese term), *compromitteeren* (*zich c.* ontbr.), *continueeren* (ontbr. *iemand in zijn betrekking c.*), *coupeeren* (ontbr. *kaarten c.*), *crême* (subst. ontbr.), *depressie* (meteorologiese term ontbr.), *extra* (ontbr. een vervanger voor de betekenis die het heeft in *extrales*), *favoriet* (ontbr. als term bij de wedrennen),

zich geneeren („zich storen, verlegen zijn", dekreteert de Zuiveraar; hoe dan te zeggen „Geneer je niet"?), *ingenieur* (ontbr. *civiel ing.*), *manoeuvreeren* (ontbr. *een schip doen m.*), *manuaal* (ontbr. „gebaar"), *markeeren* (ontbr. *pas m.*), *melancholiek* (ontbr. „somber", bijv. *m. weer*), *gemeleerd* (ontbr. bij *meleeren*), *melodisch* (ontbr. *m. gamma*), *methode* (laat men eens trachten dit woord overal door *leerwijze* te vervangen; wij hebben trouwens gezien dat de schrijvers het zelf ter verklaring nodig hadden, s. v. *mystiek*!), *metrisch* (ontbr. „op de versleer betrekkelik"), *moderateur* (*m. lamp* ontbr.), *objectief* („onpersoonlik" ontbr.), *obscuur* (ontbr. *obscure vent*), *occupeeren* (ontbr. als deurwaardersterm), *oeconoom* („zuinig" ontbr.), *passant* (ontbr. de betekenis in *passantehuis*), *personeel* (ontbr. *p. belasting*), *piquant* (hoe moet men verhollandsen „een piquante vrouw"?), *record slaan* (ontbr. figuurlike betekenis), *zone* („van het tramnet" ontbr.), enz.

Een herziening hebben nodig o. a. de volgende artikelen: *accent* — tongval; *acclamatie* — toejuiching (als goedkeuring) [Kan *a.* dan ooit een afkeuring te kennen geven?]; *actueel* — dienstdoend (?); *affectatie* — schijngevoeligheid; *air* — houding [„Wat geeft die man zich een air!"]; *à la bonne heure* — goed [Neen, „nu goed dan, vooruit maar"]; *ambulant* — wandelend [„Hij is altijd *ambulant*", wil toch niet zeggen dat hij altijd met de handen in de zak de singels afloopt?]; *anthropologisch* — menschkundig (!); *assiette* — dekschaal [Ik ken het alleen als „platte schaal"]; *attestatie* — bewijs van lidmaatschap (?); *balsamiek* — welriekend [Neen, „warm"]; *beau-monde* — beschaafden (??); *cape* — kraagmantel [Liever „hangmantel"]; *cavalier* — ridder, edelman, (vrouwen) geleider [Met welke van deze drie termen zou een meisje haar *cavalier* op het bal wel noemen?]; *celibatair* — oude vrijer [Waarom „oud"?]; *corridor* — overloop (?); *commies* — eerste ambtenaar [Wat of de referendaris wel van deze vervanging zou denken? Als „zaakbezorger" heb ik het woord nooit ontmoet]; *geëmployeerde* — ambtenaar [Neen, „beambte"]; *equipage* — rijtuig [l. *eigen r.*]; *bel étage* (s. v. *etage*) — verdieping gelijkvloers [cf. *bel-étage* (s. v. *bel*) — eerste verdieping; wat is de echte vertaling van de „Zuiveraar", de eerste of de tweede?]; *bonne fooi* — goede trouw [mij absoluut onbekend in de tegenwoordige omgangstaal]; *gazon* — graszode [idem]; *imperiale* — (koets) dak [Dus *vigelant met i.* = „v. met dak"; *vigelant zonder i.* = „open kalèche"?]; *in bonis* — goed bij kas [mij onbekend]; *indigestie* — onverteerbaarheid (?); *zich interesseeren* — zich aantrekken (?); *interview* — uithooring [te pejoratief]; *jeunesse dorée* — voorname jeugd (?); *jovialiteit* — blijmoedigheid [Neen, „gulheid, opgeruimdheid"]; *zich legi-*

timeeren — zijn recht bewijzen (?); *majestueus* — verheven [Maar in „een m. verschijning” ?]; *zich menageeren* — zich matigen (?); *menage* — spaarzaamheid (?); *mines maken* — doen alsof [Neen, „hij maakte m. om heen te gaan” betekent „hij maakte aanstalten”]; *minutieus* — onbeduidend, kleingeestig [te pejoratief]; *moderato* — gematigd (!); *mondain* — wereldling (?); *mortaliteit* — sterfelijkheid [l. „sterfte”]; *paperassen* — scheurpapier [te pejoratief]; *paradox* — wonderspreuk (??); *patricisch* — adellijk (?); *in petto* — voor zich achterhouden (?); *phantast* — verbeeldingrijk (?); *philologie* — taalwetenschap [De „Zuiveraar” leze eens de rede van Prof. SYMONS op het eerste Philologencongres]; *piquanterie* — wangunst (?), gevoelige beleediging [eerder: „speldeprik”]; *een pique op iemand hebben* — het op iemand gemunt hebben [Neen, „een wrok tegen iemand hebben”]; *pis-aller* — het ergste geval (!!); *point de vue* — doelwit (!!); *op post* — op kijk (?); *posé* — gezet, bedachtzaam [Is een „geposeerd” man altijd òf „gezet” òf „bedachtzaam” ? Ik betwijfel het]; *potage* — groentesoep, eten (?); *predicaat* — eeretitel, ambtsnaam [Neen, adellike of geleerde titel]; *prestige* — ontzag (?); *quand même* — in alle geval [Dus ook in „oppositie q. m.”]; *retourbillet* — terugkaartje [Neen, „heen en weerkaartje”]; *rose* — rozerood; *situeeren* — liggen [Maar het ww. wordt ook overgankelik gebruikt]; *at full speed* — spoorslags [bijv. van een stoomschip op zee ?]; *successief* — allengs [en als bijv. nw. ?]; *teint* — (huid) kleur [Neen, „gelaatskleur”]; *terroriseeren* — schrik aanjagen [veel te zwak]; *truc* — streek [Neen, „middeltje, kunstgreep”].

De derde eis die ik meende te mogen stellen aan een woordeboek als het hier aangekondigde, was dat de vorm waarin de vreemde woorden werden opgegeven, zorgvuldig overwogen en gekozen was. Wat doet echter de „Kleine Zuiveraar” ? Zonder dat men kan bevroeden waarom, weifelt hij tussen het uiterste konservatisme en een volkomen aanpassing aan Nederlandse orthografie. Zo worden de termen op *ee* zorgvuldig voorzien van een akcent (*maintenée*, *matinée*, *portée*), ook *séance*, *préadvies*, maar niet *refugié* (op de eerste *e* staat geen akcent); een „accent circonflexe” bestaat meestal niet (*meleeren*, *rafraichissement*, *traitre*). Is de schrijfwijze enigszins in overeenstemming gebracht met onze uitspraak ? Maar *manège* met een „accent grave” ? En *etiquette* („opschrift”), *maitresse*, *imperiale*, *traitre*, *reforme-kleeding*, *propre*, *spectacle*, *veritable*, *tasse*, *tresse*, *trouble*, waarin regelmatig de Franse stomme *e* wordt geschreven, hoewel wij die òf niet uitspreken, òf vóór de konsonant zetten; daarentegen wordt die *e* weggelaten in *vacatuur*, *tortuur*, waar wij ze wèl

doen horen. *Appetit* wordt met *i* geschreven, hoewel wij een *ij* spreken, ook *chagrin*, maar *perijkel* met een *ij*. *Viriel* met *ie*, *artist* met een *i*. Ziehier nog een kleine bloemlezing: *op de bonne fooi* (s. v. *bonne*) naast *op de bonne foi* (s. v. *foi*); *chacot* (Fr. *shako*; waar haalt de „Zuiveraar" zijn fantastiese schrijfwijze vandaan?); *chique* (Fr. *chic*); *essai* (voor *essay*); *excentrisch* voor *excentriek; nummeriek* (voor *numeriek*); *personage* (het Frans heeft twee *n*'s; waarom daarnaast *pardonneeren?*); *physiognomie* (o kunstwoordeboek van vóór jaren!); *pedestal; poësie; vicieus* („zedeloos, met fouten") naast *vitieus* („slecht, verdorven"); *razia* (voor *razzia*); *speciefiek* naast *specificatie; terset.* Men ziet het, veel regelmaat valt er in de schrijfwijze niet op te merken. En wat te denken van *venditie, a pert de vue, saladière* (Fr. *saladier*), *numereeren, contemporair* (ook bij Koenen), *coûte* qui *coûte, cours* („wedren")?

Maar wat mij bovenal hindert, veel meer dan de gebrekkige uitvoering en de inkonsekwentie in het opnemen der woorden, is dat de samenstellers van dit woordenboekje zich in het geheel geen rekenschap geven van de plaats die vreemde woorden in elke beschaafde taal innemen. Misschien zal het goed zijn dat ik hierover iets uitvoeriger spreek; wellicht wordt daardoor bereikt dat in het vervolg het vraagstuk der vreemde woorden alleen zal worden behandeld door schrijvers die er over hebben nagedacht.

Dat een vreemd woord zich inburgert, is niet het werk van enkele „geaffekteerde" personen. In dat geval zou niets gemakkeliker zijn dan het weer uit de taal te krijgen; beter nog, dan zou het er nooit in werkelikheid toe hebben behoord. Het brabbeltaaltje dat Van Reynhove in *Ferdinand Huyck* spreekt, of dat de personen van *Majoor Frans* in hun brieven schrijven, is een karikatuur, als zodanig bedoeld in het eerste werk, als werkelik bestaande voorgesteld in het tweede. Voor de wetenschap evenmin als voor de praktijk is de studie daarvan belangrijk. Anders is het met die vreemde woorden die tot de eigenlike taal zijn gaan behoren, die in een min of meer uitgebreide kring in gebruik zijn gekomen als dragers van de gedachte, daar zij in een behoefte voorzagen. Dan zijn zij niet zo licht weg te krijgen. Immers een inheems woord bestaat er dan niet voor; anders zou de vreemde term niet zijn ingevoerd. Met betrekking tot die woorden hebben pogingen tot „zuivering" al zeer weinig kans van slagen; want zodra aan een bepaald begrip een bepaald woord, hetzij inheems of vreemd, beantwoordt, kan die band niet worden verbroken; gebeurt het toch, dan zou men eerder van „ver-

scheuren" moeten spreken; want, inderdaad, er wordt dan geweld gepleegd en aan de taal een wond toegebracht. De eigenlike oorzaak van de wanbegrippen die nog steeds heersen over vreemde woorden, en waarvan de „Kleine Zuiveraar" een uiting is, moet worden gezocht in de steeds zo algemeen verspreide dwaling dat de taal uitsluitend een „bewuste" uiting is van de menselike geest.

Vreemde termen komen binnen met het begrip dat zij aanduiden: namen van voorwerpen uit het dageliks leven die in het buitenland zijn uitgevonden, van wetenschappen en wetenschappelike denkbeelden die door vreemde boeken bij ons bekend werden, van kunstopenbaringen die uit andere landen hierheen zijn overgebracht. Om het aantal van deze „vreemdelingen" uit de taal te weren, is er slechts één middel, n.l. zelf te scheppen, zelf uit te vinden; dan komen de eigen termen vanzelf. Ja, ook dan nog kan het gebeuren dat, ter wille van de algemene verspreiding van het voorwerp of het begrip, aan een vreemd woord de voorkeur wordt gegeven. Zo zal een scheikundige een nieuw produkt liever met een uit Griekse woorden samengestelde term aanduiden dan door een inheems woord. Is er trouwens niet iets zeer bekrompens in die strenge uitsluiting van het vreemde, vooral waar het betreft de wetenschap? Ik denk aan de schone woorden, door Gaston Paris uitgesproken op een kollege dat hij gaf tijdens het beleg van Parijs: „Je ne crois pas que le patriotisme ait rien à démêler avec la science .... Les études communes, poursuivies avec le même esprit dans tous les pays civilisés, forment au-dessus des nationalités restreintes, diverses et trop souvent hostiles, une grande patrie qu'aucune guerre ne souille, et où les âmes trouvent le refuge et l'unité que la cité de Dieu leur a donnés en d'autres temps" [1]). Ook op kunstgebied is dat waar. Doch, nog eens, al zou men ook kunnen toegeven dat er voor een klein volk op den duur iets hinderliks in is om steeds, door de woorden die het gebruikt, eraan te worden herinnerd dat het op een of ander gebied minder oorspronkelik is dan andere naties, het zou een hersenschim zijn te menen dat een overgenomen begrip meer ons eigendom wordt, als men het met een eigen term aanduidt. Als wij voor *anlaut*, *auslaut*, een omschrijving door Nederlandse woorden gaan gebruiken, is het dan minder waar dat uit Duitsland het begrip van deze onderscheiding in de linguistiek tot ons is gekomen?

Ziehier een ander geval waarin het vreemde woord nodig is of

---

[1]) *La Chanson de Roland et la Nationalité française* in *La Poésie au moyen âge*, I, 90.

kan zijn. Het kan voorkomen dat een begrip bij ons bestaat, maar dat de verschillende schakeringen die het vertoont bij ons bekend zijn geworden door het buitenland. Zo hebben wij het woord *leunstoel*. Maar doet de „Kleine Zuiveraar" er goed aan *causeuse* zo maar door „leunstoel" te vervangen? „Reukwater, reukwerk" zijn voortreffelike Hollandse woorden; moeten daarom *eau de cologne*, *parfums*, *odeurs* alle drie door „reukwerken, reukwaters" worden vervangen? Is dit niet taalverarming? Een *karpet* is iets anders dan een „vloerkleed"; *hanteeren* dan „gebruiken"; *meublement* dan „huisraad", *pacificeeren* dan „verzoenen, bijleggen", *portret* dan „beeltenis", *tenue* dan „kleeding". Al die vreemde woorden drukken bepaalde, door ieder gevoelde, nauwer omschreven verscheidenheden van de Nederlandse term uit. Juist het feit dat de „Zuiveraar", om het vreemde woord te vervangen, niets beters heeft weten te bedenken dan een algemene term, bewijst hoe nodig de uitheemse was. Men vergeet trouwens veelal dat het gebruiken van een vreemd woord niet altijd bewijst dat de taal waaraan men het ontleent rijker is: de eigenschap van „uitheems" te zijn volstaat soms om aan een woord de schakering te geven die wordt gezocht [1]). Zo drukken *tenger* en *soepel* de nuance van „bevalligheid" uit, niet omdat deze woorden die in het Frans bezitten, maar omdat het voor ons vreemde woorden waren; ook *brunette*, *blondine*. *Tante* is bij ons misschien de gewone vorm geworden omdat de schakering van „liefkozing" door het vreemde woord meer tot haar recht kwam dan door het inheemse, niet omdat het woord in het Frans zelf die schakering uitdrukt. Bij de scheldwoorden, die overal zoo vaak uit den vreemde zijn overgenomen, geeft de vreemde oorsprong van het woord een versterking van het begrip aan; de „Zuiveraar" laat wijselik *bastaard*, *fielt*, *karonje*, *schavuit*, *kanalje*, *schoelje* buiten behandeling; maar, men zou dit ook als een erkenning van zwakheid kunnen beschouwen. Het streven naar nuancering is vooral duidelik bij de vele namen voor „kleuren" die uit Frankrijk door ons zijn overgenomen.

Ik ben ongemerkt gekomen tot wat de hoofdfaktor is in een woord, maar vooral in een vreemd woord, nl. zijn gevoelswaarde. Gaarne verwijs ik naar het uitnemende artikel, in de vorige jaargang van *De Nieuwe Taalgids* geplaatst door Dr. C. G. N. de Vooys, waar wij op p. 167 lezen: „Een helder inzicht in het wezen van de gevoelswaarde is nuttig bij de beoordeling van de vraag of een vreemd

[1]) Ik heb elders deze denkbeelden in den brede uiteengezet (*De Franse Woorden in het Nederlands*, p. 123 en vlgg.).

woord gemist zou kunnen worden. Ik laat nu daar, in hoever die vraag zuiver gesteld is, maar meermalen hoort men taalzuiveraars beweren: dat vreemde woord heeft dezelfde betekenis als een „goed" inheems woord, dus dient het geweerd te worden. Niet zelden blijkt dan bij nadere beschouwing de gevoelswaarde zozeer verschillend, dat het vreemde woord allerminst verdient over de grens gezet te worden. Op dezelfde wijze verwaarlozen de puristen, die een nieuw woord gebruiken of uitdenken voor een vreemd woord, de bestaande gevoelswaarde". Met opzet plaatste ik, aan het begin van deze aankondiging, het voorstel van de „Zuiveraar" om *baby* door *zuigeling* te vervangen; het is kenmerkend voor het volkomen gebrek aan inzicht in zake de „gevoelswaarde". Geven de samenstellers zich dan geen rekenschap dat *brutaliteit* in een geheel ander geval wordt gebruikt dan „schofterigheid" en „lompheid", waardoor zij het willen vervangen? Een jongen kan „brutaal" tegen zijn meester zijn en toch in zijn optreden het tegenovergestelde van „lomp", laat staan van „schofterig" wezen. En is een „*flacon* voor eau de cologne" hetzelfde als een „*flesje* eau de cologne"? Lopen de dames dan met die zeshoekige flesjes van Jean Marie Farina in hun zak? Als men van een boef wil zeggen dat hij een „gemeen *facie*" heeft, zou men dan hetzelfde kunnen uitdrukken door een „gemeen *gelaat*"? *Emolumenten* zijn helemaal geen „buitenkansjes", al komen zij op ongeregelde tijden; er zijn ambtenaren die ze wel degelik als deel van hun traktement beschouwen.

Het is bekend dat het belang der „gevoelswaarde" van een woord vooral uit het gebruik van eufemismen en van pejoratieve uitdrukkingen blijkt, en wonderlik zal het schijnen dat te dezer plaatse nog op dat belang moet worden gewezen. Men verzuime niet in de „Zuiveraar" de volgende artikelen na te slaan: *geprostitueerde*, *chemise*, *amant*, *maitresse*, *cocu*, *pot de chambre* (ik ken alleen *po*), *transpireeren*, *watercloset*, *pantalon;* dan zal men zien dat hier voor het goed recht van het eufemisme geen zweem van gevoel bestaat, evenmin trouwens als de afkeuringschakering is opgemerkt in *papist*, *metier*, *sessie*. En zo wordt hier een der delikaatste uitingen van het taalleven ruwweg genegeerd; de vrees om anderen te kwetsen door een al te kras woord, resultaat van eeuwenlange beschaving en verfijning van de maatschappelike omgang, wordt hier, ter wille van een averechts begrepen patriotisme, op zijde gezet, zo maar, zonder zelfs een verontschuldiging voor de rauwheid van het gebaar. Wil de „Zuiveraar" dat de „Vereeniging tegen de *Prostitutie*" zich voortaan „Vereeniging tegen de *Veilheid*" zal noemen, en dat in de vergaderingen van die Vereniging,

de leden, dames en heren, zullen spreken, niet als tot nu toe over *geprostitueerden*, maar over „hoeren" of „veile deernen"?

Juist omdat zij een bepaalde nuance vertegenwoordigen, moeten vreemde woorden die als eufemismen worden gebruikt, gerekend worden tot een der onmisbare elementen van de taal. Daarom is hun plaats niet in een woordelijstje als wij hier bespreken.

Trouwens, is er wel — in het algemeen gesproken — plaats voor zulk een woordelijstje als de „Kleine Zuiveraar"? Indien reeds elk woordeboek een scheef beeld van de taal geeft, daar een woord alleen door het verband waarin het voorkomt en door de toon waarop het wordt gezegd, zijn eigenlike betekenis krijgt, hoeveel te meer is dat dan niet het geval met een lijst van vreemde woorden. Deze toch hebben uitteraard in de taal die ze overneemt een vagere betekenis, en meer nog dan inheemse woorden krijgen zij hun kleur van de omgeving waarin ze staan. Vandaar een tweede moeielikheid — en zij moge altans enigermate ons oordeel over de „Zuiveraar" verzachten — om een volledige, op alle gevallen passende omschrijving, laat staan plaatsvervanger, van een vreemd woord te geven. Een mijner vrienden spreekt van „*savante* muziek", en drukt door dat nieuwe woord — zoals een ieder gevoelt die het hem hoort gebruiken — een schakering van eerbied uit, getemperd door zekere ironie. Ik zie reeds in een nieuwe „Zuiveraar" dit artikel opgenomen: „*Savant* — geleerd"!

Het spijt mij zo ongunstig te hebben moeten oordelen over een boekje dat goed bedoeld is, doch juist zij die tegen het m i s b r u i k e n van vreemde woorden zijn, moeten een steun als de „Zuiveraar" hun wil geven, beslist afwijzen. Want dit staat vast dat, met zulke hulptroepen, de strijd tegen het vreemde element reeds van het begin af verloren is.

Groningen. J. J. SALVERDA DE GRAVE.

HET WEZEN VAN DE „AUFKLÄRUNG".

De litteratuur-geschiedenis van een klein land is moeielik te schrijven.

Een geschiedenis toch is een verhaal van gebeurtenissen en toestanden in hun meest oorzakelik verband, en 't schrijven van zulk een geschiedenis vereist voor de kennis van dit oorzakelik verband de nauwkeurigste onderzoekingen omtrent alle, ook de verst strekkende invloeden op de waargenomen feiten en een diepe kennis van 't mensenhart en van de roerselen van z'n handelingen.

Vooral op 't gebied van 't geestelik bewegen hangt het bizondere af van de grote feiten der wereldgeschiedenis. En zo dikwels is de grens van een staat aan het toevallige gebonden. Waarbij nog komt, dat, uit drang tot zelfbehoud, het nationaal taalgebied in de eenmaal gestichte staat dient afgepast te worden langs de staatkundige grenzen.

En deze uit berekening en polietieke overweging voortgekomen grenzen van een linguisties gebied geeft de gebruikelike uitwendige omtrekken van 't gebied ener litteratuur-geschiedenis aan.

Doch wat houdt op deze wijze een nationale litteratuur-geschiedenis in?

Alleen de beschouwing en de waardering van de werken der grootste geesten, die in de taal van dat land hebben geschreven. Zeer terecht enerzijds, omdat wat als kunst boven 't alledaagse gedachtenleven uitsteekt, hun in die taal bewust is geworden en in die taal z'n natuurlike en kunstvolle uitbeelding vond. Doch onvoldoende, omdat hierdoor de waardering van het geestelik leven, waarvan de litteratuur de weerschijn geeft, op een gebrekkige wijze tot haar recht moet komen.

Immers, niet altijd is in de taal van een natie de wijze van uitbeelding dezelfde geweest.

En niet altijd heeft men zich in die wijze van uitbeelden aan bepaalde vaste of tijdelik heersende denkbeelden en grondregelen menen te moeten houden.

Zelfs dragen de kunstwerken van een zelfde tijd niet altijd de zelfde beschavings-ideeën. Niet alleen dat de ideeën van de verschillende tijden verschillen, maar ook de schrijvers van een zelfde periode, zijn dikwels

afzonderlik opgegroeid in een eigen psychologiese sfeer, die door allerlei uiteenlopende oorzaken en toevalligheden zijn geconditionneerd.

Nieuwe ideeën ontstaan in een daarvoor histories toebereide bodem en breiden zich uit over het geestesterrein der omwonende volkeren. De Hervorming ontstond in Duitsland, de Revolutie in Frankrijk.

Doch nimmer breidt zich een beweging naar alle kanten gelijkelik uit. De volken zijn verschillend aangelegd.

Bij 't ene volk zal de beweging worden versterkt, bij een ander verstikt, bij weer een ander reageert ze op oud-nationale herinneringen, en vernieuwt er een oorspronkelike beschaving. In Duitsland is de Romantiek oorspronkelik en geestdriftig, in Denemarken rustiger en artistieker, in Engeland histories-nationaal; aan de grenzen van Nederland verloopt ze, en komt eerst later, in gemengd Europese vormen, meest Engelse, tot een soort school. Dan weer komt een Nieuw-Frans genre op en golft Europa over.

Begrijpelik is het, dat op deze wijze, in een betrekkelik beperkt gebied, tegelijkertijd zich verschillende invloeden kunnen doen gelden. En dat te midden van een nieuwe vloed, bezinkingen van oude stromingen van vroeger en later, in bonte verscheidenheid in de ruimte zijn blijven staan.

Wat vertoont niet, omstreeks 1800, ook voor de oppervlakkige beoefenaar, ons eigen litteratuur met een BILDERDIJK, KINKER, LOOSJES, VAN ALPHEN en STARING! Wat niet in ruim 1600, met COORNHERT, BREERO en HOOFT!

Omzichtigheid vooral is geraden bij de beschouwing van de litteratuur bij 't begin van de 18de eeuw, wanneer de natieën geheel anders dan te voren tegenover elkander zijn komen te staan.

Immers het kontakt waarin de litteraturen van de verschillende volken elkaar tot nog toe raken, bestaat hierin, dat elke litteratuur op zich zelf in hoofdzaak de nationale uitdrukking is van een algemene beschaving, de herleefde Antieke kultuur of Renaissance.

Zo zijn de inhoud van het weten en de vormen van het denken van de Nederlandse HUYGHENS, HOOFT en CATS even universeel-Europees als de denkbeelden van een BACON en een MILTON in Engeland, en van een RONSARD en een MONTAIGNE in Frankrijk. Van ERASMUS af tot met diepe uitlopers in de 18de eeuw is één gemeenschappelijke kultuur waarneembaar.

Iedere litteratuur wist, dat ze zo nodig borgen kon bij het universele erfgoed, en dat ze voor onmiddellike kennisneming zich beter

kon wenden tot de erflater, de litteratuur der Antieken en der Kerkvaders, dan dat ze nodig had tot de nabuur te gaan, die zelf ook z'n schatten uit het gemeenschappelik fonds had gehaald.

De onderlinge voeling der natiën moet dus veeleer beschouwd worden als een blijk van belangstelling, van onderling vriendschappelik geestelik verkeer, en hoffelike welwillendheid, dan dat ze zich als een noodwendig histories gevolg zou voordoen van een door eigen groei en gisting bewerkte geestelike evolutie.

Na de afloop van de 17de eeuw wordt dit anders.

In de laatste helft van deze eeuw nog, is de ongemerkt voortschrijdende ontwikkeling in West-Europa, met name bij 't Angelsaksiese volk, tot zulk een rijpheid en zelfbewustzijn gekomen, dat ze als een zelfstandige kultuur schitterend optreedt, en op Frankrijk vooreerst, en daarna op Duitsland zulk een begeesterende en versterkende invloed uitoefent, dat ook bij deze volken in hun gedachtenleven een nieuw keerpunt komt, dat het aanvangspunt wordt van een nieuwe tijd.

Van nu af kan men zeggen dat de Westerse volken voortaan spontaan hun eigen leven zullen gaan lijden.

Van nu af is de litteratuur een trouwe afspiegeling van het leven dier volken.

De wetenschappen en de letteren staan in dierekte samenhang met een geestelike ontwikkeling, die tans rechtstreekser dan te voren, voortkomt uit de aanleg der natie. Niet langer zien van nu af de natiën, wanneer ze van hun geschriften onderling kennis nemen, in hun werken de traditionele vormen en waarheden van de kultuur die de Oudheid en de Middeleeuwen aan de latere volken hadden overgeleverd; integendeel, ze leren in de verschillende litteraturen het nationaal-eigendommelike kennen, en dit verklaren uit de aanleg en de historie der volken; en 't zij ze het nieuwe met sympatie begroeten of er aanvankelik vreemd tegenover staan, ze leren allengs vergelijkenderwijze, dat aan de scheppingen van de menselike geest een bredere bodem ten grondslag ligt, dan de vormen der klassieke oudheid in staat waren aan 't ontwakend Europa te geven.

Dit zelfstandig optreden van de Noordse volken, te beginnen met het Engelse, is wat men noemt het begin van de periode der „Aufklärung". Wel hadden zich vóór de 18de eeuw hier en daar zelfstandige geesten opgeworpen die het denken in ruimer banen leidden, als Descartes en Bayle in Frankrijk, Bacon in Engeland, Spinoza in Holland en Leibnitz in Duitsland; doch deze voorlopige bewegingen

hadden zich niet kunnen ontwikkelen en waren dood gelopen. Doch na de val van de Stuarts in Engeland werd daar de bodem gunstiger voor een duurzame groei.

De bestrijding en de onderwerping van het autokraties koningschap bracht aan 't Engelse volk de burgerlike en kerkelike vrijheid.

Daarnaast bewerkten de grote ontdekkingen van Newton een ganse omkering in de wetenschap. Veel van wat de Oudheid had geleraard, en wat later uit eerbied voor het klassieke dogma zonder krietiek was nageschreven, bleek tans voor de zon der waarheid als een misleidende nevel te vervliegen.

De tans aan 't licht getreden waarde van eigen onderzoek en eigen initiatief maakte de empiriese methode tot de leidsvrouw van alle op eigen aanschouwing en op objectieve waarneming gegronde wetenschappen.

Nog losser werd de band die 't nieuwe nog aan de overlevering mocht verbinden, door de ervaringsfilosofie van Locke, die met een heldere verstaanbaarheid aan het nog planloos ontwakend leven, een vast steun- en aanvangspunt bood.

Bovendien ontwikkelde zich, ten gevolge van de ondermijning der oude leerstukken, een eenvoudige verstandsgodsdienst, die aan de behoeften van die tijd, onder alle standen en gezindten, bevrediging bood, en die door z'n hoog zedelike en prakties Christelike richting de onderlinge waardering der volken niet weinig in de hand heeft gewerkt.

Deze richting, het Deïsme, werd wederom de wegbereider van andere ideeën. Het voerde de vrijheid van gedachte, een blijde levenszin, de liefde tot de wetenschap en de geestdrift voor de broederschap der volken, in een feestelike optocht door heel de beschaafde wereld rond.

De zegetocht vangt aan in Frankrijk.

Wel laten zich tegelijkertijd in Nederland en Duitsland sommige verschijnselen op rechtstreekse inwerking van Engeland wijzen (b.v. in de kring van VAN EFFEN), doch om tot rijpheid te komen, moet het leven van uit Frankrijk z'n krachtige en geestdriftige steun erlangen. En deze steun is voor de „Aufklärung" van onberekenbaar gevolg geweest.

De Franse taal en de Franse beschaving waren destijds de taal en de beschaving der ganse wereld.

Frankrijk werd de middenstof tussen Engeland en Europa. De stralen van de nieuwe „verlichting", geworpen door de lens van de Franse wereldkultuur, verspreidde zich over 't ganse westen.

Aan mannen ontbrak het niet.

Voltaire en Montesquieu waren zelf naar Engeland gegaan, en hadden er zich met geestdrift de nieuwe denkbeelden en nieuwe toestanden toegeëigend. Voltaire had zich gevoed met de geest van Newton en Locke, Montesquieu had zich 'n stelsel gevormd, bekoord door de geest van de Engelse constitutie. En aan hun optreden kwam de geest der Fransen welwillend tegemoet.

Zelfs dreef de onwil jegens de druk van 't feodale stelsel en 't ontwakend besef van z'n polietieke onmondigheid de Franse geest tot uitersten.

Als in 't litteraire, Rousseau de vrijheidskreet heeft gegeven, staat in 't polietiek-sociale Diderot op met z'n in geloof en moraal spotlievende Encyclopedisten. Geheel Frankrijk en geheel de wereld weldra, luistert naar de nieuwe stemmen; in alle rangen en standen werken de nieuwe denkbeelden door; en als straks in Frankrijk de Grote Omwenteling begint, ziet Europa gespannen toe, en handklapt, van af de Sont tot Sicilië, bij 't vallen van 't bolwerk van 't despotiese Geweld, de beruchte Bastille.

De vrijheidsbeweging in Frankrijk sloeg op het overige Europa over. Hier en daar beproefden edele en wijze vorsten en staatslieden de staatsregeling van hun landen naar de nieuwe ideeën om te scheppen. Frederik de Grote gaf het voorbeeld; op hem volgden Pombal, Jozef II, Peter Leopold van Toskane en Paoli op Corsica. Helaas, dat deze van boven uitgaande hervormingen afstuitten op de tegenstand van de aan de oude traditieën gehechte volken. Vooral waren 't de zuidelike staten, die in hun oude verstijving terugzonken.

In Duitsland droeg de „Aufklärung'' een geheel ander karakter dan in Frankrijk.

Op politiek gebied sliep het nog de doodslaap. De denkbeelden van Voltaire en Montesquieu vonden bij de Duitsers zelf zo goed als geen ingang. En 't Duitse volk zou eerst zelfbewust ontwaken, na de druk van een vreemde heerschappij.

Doch zooveel te machtiger werd de beweging op filosofies en theologies gebied. Hierin werd het leidend en toonaangevend. Het overvleugelt in diepte van beschouwing, in kunsten en wetenschappen, met wonderbare snelheid, Engeland en Frankrijk. Van leerling wordt het de meester.

Het theologies vernieuwingsproces had er geheel ander verloop dan in Frankrijk.

In Frankrijk had de vrijgeesterij zich gekenmerkt door haat tegen de eenmaal verdrukkende kerk, en wàs bij haar aanhangers omgeslagen

in scepticisme en materialisme. In Duitsland echter, het land der Hervorming was, ook bij het strengste orthedoxisme, het recht van onderzoek, altans in beginsel nooit prijsgegeven, en konden nieuwe mannen, zonder daarom vijandig tegen de Kerk te zijn, zich aansluiten bij het werk van hun voorgangers, en evenzeer voor hun verder gaande kritiek een plaats in 't kerkelik leven vragen.

Zij traden dus eer reformatories op, in plaats van revolutionair.

Hun was het niet te doen om verwerping van 't godsdienstig geloof, al tornden zij aan het kerkgeloof.

Juist wilden ze tonen, hoe met het loslaten van de oude steunsels van de godsdienst, bij hen de zedelikheid en de ware godsdienst geen schade leden.

Juist door 't vervangen van de openbaringsgodsdienst door de rede-godsdienst trachtten ze te bewijzen dat van 't wezenlike van de godsdienst niets verloren ging.

Bij hun toch was de grond van alle godsdienst te vinden in 's mensen redelike aanleg, en pleitten zij uitdrukkelik voor het handhaven van de zedewet.

Want de woordvoerders van de „Aufklärung" zijn strenge moralieten geweest; en welk oordeel men ook over deze richting moge vellen, ze heeft op de zedelikheid een hoogst gunstige invloed uitgeoefend [1]).

Engeland was hierin voorgegaan.

SHAFTESBURY had in z'n werken de grond gelegd van een verbrede ethiek. Sedert zijn optreden komt de moraliserende litteratuur op, die in POPE en vooral in het toneelgenre van STEELE en ADDISON z'n meest algemene openbaring vindt [2]). En ook deze dichtsoorten vinden navolgers in den vreemde; ook in Duitsland worden, door nog ongeoefende krachten, boekdelen gevuld met ondichterlike verzen van een afgeplatte moraal.

Doch op die voorlopig bewerkte grond verheffen zich weldra edeler gewassen.

Het Deïsme van Engelse bodem, dat met het terugdringen van de zware dogma's, het Christelik-ethies beginsel op de voorgrond laat komen, verbroedert zich met het theologies rationalisme van WOLFF, in Duitsland, tot een nieuwe geloofsleer, die door z'n wetenschappelike ondergrond, z'n door de tijdgeest ingeschapen levensbeginsel en door z'n

1) RAUWENHOFF. Geschiedenis van het Protestantisme, II.

2) HETTNER. Geschichte der Englischen Literatur.

algemene erkenning in uitgebreide kringen, in staat was, het scepticisme van de franse encyclopedisten het hoofd te bieden en de denkwijze van 't beschaafd Europa van de 18de en van een groot deel der 19de eeuw te worden.

Deze geloofsleer is de kern van heel het geestelik denken van de „Aufkläring"; de grondwaarheden, die in alle scheppingen van haar litteratuur terug te vinden zijn; het materiaal, om zo te zeggen, waaruit, in de meest verscheidene combinaties, de romans, de epiese, de verhalende dichtsoorten, de theologiese, filosofiese, didaktiese werken, de land- en volkenkundige-, geschied- en kunst-beschouwingen, duidelik waarneembaar opgetrokken zijn.

In z'n belijdenis zou deze leer ongeveer de volgende zijn:

„Er is een hoogste Wezen, dat de mens door z'n rede kan leren kennen en dat hij vereren moet door een deugdzaam leven."

„Tot de erkenning van 't bestaan van dit Wezen komt men door de bevinding, dat de eindige dingen hun grond niet in zich zelf, maar een oneindige oorzaak hebben."

„Zoals de wereld dwingt om te geloven in een Schepper, klimt men uit de schepping op tot de volmaaktheden van God."

„De grootheid, de wijsheid en de liefde van de Maker en Bestuurder van 't Heelal openbaart zich in de inrichting van de natuur, in de leiding der volkeren en de lotsbedeling van elke mens in 't biezonder."

„Hoe meer men de geheimen van de planten- en dierenwereld ontsluiert, hoe te meer men in staat is de heerlikheid van de Schepper aan te wijzen."

„Zo leidt het recht gebruik van de rede van zelf tot het geloof in God."

„Deze wijze van Godsverering is de natuurlike, en is door alle eeuwen heen de ware godsdienst geweest. Alleen is ze lange tijd door allerlei onredelike meningen en gebruiken verduisterd."

„In plaats van heldere begrippen heeft men de mens ondoorgrondelike mysterieën te geloven gegeven, en er onderwerping aan geëist in de naam van een bovennatuurlike openbaring"

„Niet de stichter van 't Christendom is de schuld van deze verbastering."

„Jezus' leer bevat de hoogste levenswijsheid en is samen te vatten in liefde voor God en liefde voor de naaste. Eveneens is z'n leven een onovertroffen voorbeeld van reine zedelikheid en verheven mensenliefde: terwijl z'n geboden niets bevatten van 't bijgeloof, dat de kerk later op zijn naam heeft gesteld."

„Aan de Christen past het dus de godsdienst in haar zuiverheid te herstellen, en de zedelike godsverering te bevorderen, welke de nieuwe tijd behoeft."

„Alles komt er op aan in God te geloven en hem te dienen in een deugdzaam leven."

„Onder al de moeiten en raadselen die de wereld oplevert, kan men zich dan ook troosten met de hoop op een beter leven hiernamaals."

„De mens toch is een onsterfelik wezen."

„Na de dood wacht hem het loon voor z'n leven op aarde, en hij zal er de gelegenheid vinden tot een hogere eindeloze ontwikkeling." [1])

Zoals we reeds opmerkten, heeft deze denkwijze, op 't gebied van godsdienst, wijsbegeerte en litteratuur, op wetenschap en kunst, op kerk en school, staat en samenleving, meer dan een mensenleeftijd lang, een overheersende invloed uitgeoefend.

Een gans overzicht er van zou vallen buiten het bestek van deze eenvoudige schets.

Hoe de theologie zich, eerst nog angstvallig, ontwikkelde, in den beginne, met vermijding van dogmatiese verschillen (BAUMGARTEN, ERNESTI, MICHAËLIS), daarna, met het openbaringsgeloof in overeenstemming te brengen met de rede-godsdienst (SACK, JERUSALEM, SPALDING), ten slotte, met het koener optreden van de deïstiese wereldbeschouwing en de zuiver-ethiese Evangelieverklaring (REIMARUS) tot aan de vrijmaking van de godsdienst van alle dogmatiese en historiese banden en z'n verheffing tot een „Privatreligion" (SEMLER), kan men in elke geschiedenis van het Protestantisme nagaan.

Toch is voor de beoefenaar van de kultuurstroming, die de naam van „Aufklärung" draagt, de studie van het Duitse Protestantisme tot een allereerste noodwendigheid geworden.

Lange tijd immers regeren de geschriften van de kerkmannen daar, de ganse eeuw; is het de machtige verlichtings-partij in de kerk, welke voor Duitsland en daarmee voor 't beschaafd Europa de enige leidsman wordt voor het litteraire en wijsgerig leven.

Vooral is dit het geval in de bloeitijd van NICOLAÏ en MENDELSSOHN.

Als zij hun werkzaamheid beginnen, is het hun bedoeling, alleen krities-litterair op te treden, en, steunende op SHAKESPEARE, zich te richten tegen de navolgers van 't franse klassicisme in 't biezonder: een streven, dat LESSING aan hun zijde brengt en tijdelik aan hun werkzaamheid verbindt.

---

1) RAUWENHOFF II.

Veel meer echter dan LESSING, zijn zij de beoordelende rechters naar de geestelike wetten der „Aufklärung”, en neemt dan ook, na LESSING's afscheiding, de moraliserende en daarna de theologiserende richting in hun tijdschrift voor goed de overhand.

Zo voert 40 jaar lang, van 1765 tot 1805, de „Allgemeine Deutsche Bibliothek” met NICOLAÏ als redacteur, de censuur uit op alle wetenschap, kunst en belletrie, doch daarbij met een zo overwegend theologiese inhoud, dat het tijdschrift, op elk ander gebied zo goed als vergeten, voor een bepaalde periode als een handleiding van de geschiedenis van 't Protestantisme kan gelden.

De „Bibliothek” was hèt geestesorgaan; de theologie wàs de wetenschap [1]).

Als NICOLAÏ een roman schrijft, „Sebaldus Nothanker”, dan is dit een theologiese roman. De wereld vroeg er geen ander: het werd in alle talen overgezet.

Evenzo was MENDELSSOHN een gewaarmerkte „Aufklärungs”-man.

Bij voorkeur wijdt hij in z'n beschouwingen over kunst en litteratuur z'n aandacht aan die onderwerpen, waarin hij de grondstellingen van de heersende kultuur kan rechtvaardigen.

In z'n „Morgenstunden” bewijst hij 't bestaan van God: in z'n „Phaedo” bepleit hij de onsterfelikheid; in z'n „Jeruzalem”, de vrijheid van geweten, van denken en spreken, als een onvervreemdbaar mensenrecht.

Ook in een ander opzicht leidt hij de moderne tijden in. Zo wil hij de staat buiten elke inmenging in de godsdienst houden. Even vrij als de gedachte moet elks belijdenis zijn; en de enige dwang, die men zich zelf en anderen mag aanleggen, moet zijn die van de verstandelike en zedelike overtuiging.

Ongelofelik schier, is de invloed van deze nieuwe richting op het algemeen denken geweest.

Nu eenmaal 't zedelik leven, al dan niet als 't wezenlike van de godsdienst beschouwd, in de kerkelike leer en in 't kerkelik leven sterk op de voorgrond gedrongen, en op elk gebied de prediking van de moraal als een hoofdplicht gesteld wordt, verruimt de blik op wat in de mens waardering verdient in dier voege, dat, ook buiten de grenzen van een bepaalde godsdienst, het zedelik denken en leven belangstelling en achting oogst.

Als een nieuw gebied van een bredere waardering ontsluit zich de vóór-Christelike samenleving.

---

1) RAUWENHOFF II.

Socrates, Sebes en Bion zijn niet langer grote wijzen, ze zijn tevens en vooral grote helden in deugd en zedelikheid, bewonderenswaardig door hun verheven leer en hun levenskalmte.

Deze mannen te beschrijven, wordt een geliefkoosd onderwerp voor auteurs en voor redenaars.

Waarom toch zou de kerk langer het monopolie der zedelikheid hebben? Moest het godsdienstig-zijn en het zedelik-zijn juist liggen binnen 't bestek van haar nauwe muren?

Nog een ander ruim veld van werkzaamheid opende zich voor de nieuwe geestesrichting.

Zo de geschiedenis had bewezen, hoe de eeuwenlange onkunde van de lekenwereld het mogelik had gemaakt, dat de mensheid, 't zij uit misverstand of door misleiding, door een bijgelovige verering aan bovennatuurlike Gods-openbaringen en door de deelneming aan allerlei onredelike gebruiken had gemeend zich 't eeuwig geluk te kunnen verzekeren, en dat die zelfde grove onwetendheid hun de ogen had verduisterd voor 't reine licht van de oorspronkelike Evangeliese waarheid, dan was het de heilige plicht van de ontwakende nieuwe tijd, voor 't vervolg dergelijke afdwalingen onmogelik te maken, en in naam van de Stichter van 't ware Christendom, de medemensen en vooral de jongeren en kinderen onder hen, die leiding te geven, welke kon strekken, om de zuiverheid van de oorspronkelike en rein zedelik bedoelde leer als een kostbaar kleinood voor alle geslachten en tijden te bewaren.

Zo kwam van nu af het opvoedingswerk in 't teken van de „Aufklärung" te staan.

Het kind zou leren, *z'n rede te ontwikkelen*, om van dwalingen vrij te blijven. Het zou, zich ontwikkelend, *kundigheden eigen maken*, waardoor het de Schepper en Bestuurder van alle leven zou leren kennen en loven.

Het zou, vrij van een beëngend dogmatisme, *in een deugdzaam leven z'n plichten leren betrachten tegenover God en de mensen*, en *onder 't aanwerven van de meest praktiese kennis*, welke het uitzicht op een nuttige werkkring openen kon, z'n medeschepselen leren achten en behandelen als broeders van één gemeenschap.

Het zou leren Godsvrucht, wijsheid, verdraagzaamheid, mensenliefde. Het zou worden een waar Christen en een bruikbaar lid van een maatschappelike samenleving.

Op dit paedagogies gebied heeft de „Aufklärung" de meeste lauweren behaald.

Uit haar kweekplaatsen kwamen voort onderwijsmannen als BASEDOW en CAMPE, VON ROCHOW en PESTALOZZI.

IJverig gingen zij uit, om in hun leer en in hun werken de hand te leggen op 't opkomend geslacht.

Kloeke, verlichte burgers zouden de toekomst van 't vaderland beheersen.

De „Emile" werd hun Evangelie. Beter dan in 't rationalistiese Frankrijk, konden de Duitse paedagogen zijn beginselen toepassen, en even vrij van twijfelzucht als van dogmatisme, aan de opvoeding een zuiver zedelik-godsdienstig karakter geven.

Zij waren het, die ROUSSEAU's nevelige vaagheid omzetten in een praktiese onderwijskunst.

En wat zij voor Duitsland hebben gedaan, getuigt het geslacht van 1813, dat na de Franse overheersing, zich met de moed van de man en het heerlikste idealisme van de jongeling, een gans nieuw vaderland wist te scheppen.

Ook hier te lande heeft de „Aufklärung" op de beschaving een machtige invloed uitgeoefend. Van een in alle takken van leven en kunst ingrijpende nawerking, zoals in Duitsland, is echter bij ons geen sprake geweest.

De eerste impulsie ging, zoals we weten van Engeland uit op VAN EFFEN en z'n medewerkers [1]). Na hem zetten gelijkgezinden z'n arbeid in zijn geest voort. De hoofdinhoud van hun geschriften wordt gevormd door meestal kritiese beschouwingen over onze nationale eigenaardigheden en toestanden. Moraliserend van strekking, zijn ze voor de naneef, wegens de veelzijdige voorstelling van onze samenleving, van onschatbare waarde [2]). Doch in de duidelike lijn van de „Aufklärung", aansturende op een door verlichting, volksgeluk en mensenliefde, gekenmerkt doel, bewegen ze zich niet.

In veel sterker mate is een rechtstreekse Engelse invloed te herkennen in WILLEM VAN HAREN's „Friso." [3]) (1741).

Friso is een uit Indie verdreven vorst, die na tal van omzwervingen zich neerzet aan Frieslands kust en er de grondvester wordt van een nieuw vorstenhuis en een nieuw regeringsstelsel. Immers Friso's „Odyssee" was tevens een levensschool geworden. Hij werd er, daarin geleid door een tweede Mentor, onderricht in de beginselen der

1) De Nieuwe Taalgids I. — Ned. Bibl. VIII, Inleiding.

2) Dr. J. HARTOG. De Spectatoriale Geschriften van 1741—1800.

3) Verg. mijn opstel »Willem van Harens Friso", in »De Beweging" 1907.

Romeinse regeerkunst, en in de lessen van de verlichtste godsdienst en van de reinste zedeleer. Zo leert hij, dat priesterdwang een volk tot domheid en ellende voert, doch het aanschouwen van Gods werken tot de zuivere Godsverering, en een verstandelik onderwijs tot het betrachten van 't ware godsdienstig en zedelik leven leidt.

In deze en dergelijke bespiegelingen is de geest terug te vinden van een schrijver als TOLAND.

De „Friso" staat in z'n tijd op zich zelf. Dat het in de tijd van z'n ontstaan weinig opgang maakte, lag aan de smaak van de periode, waarin bij 't beoordelen van litteraire voortbrengselen een zeer formalistiese aesthetiek de boventoon voerde. Toen, ongeveer vijftig jaar later, de algemene denkwijze hier de richting van de „Aufklärung" nabij kwam, viel aan de „Friso" een gunstiger oordeel toe. Als een rijke bron van wijsheid en zedeleer moest het destijds veler goedkeuring wegdragen. Bovendien achtte die zelfde tijd aesthetiese eisen ondergeschikt. [1]).

Tussen de „Friso" en de werken van de latere „Aufklärungs"-mannen ligt een onvruchtbare tijd. De Nederlandse litteratuur stond op een dood punt. Geheel anders dan elders. En daar was reden voor.

In Engeland leidde na de val van de STUARTS de natie een eigen, opgewekt leven. Een rijke en veelzijdige litteratuur bloeide er allerwegen.

In Frankrijk had, na de bloeitijd onder Lodewijk XIV, de druk van 't oude régime, na een kort verval in de litteratuur, een snelle en sterke reactie bewerkt. Het plotselinge in de ommekeer had een stilstand voorkomen.

Duitschland had vóór het midden van de 18de eeuw, geen bloeiende nationale litteratuur gekend. Daar viel dus geen tegenstelling van een nieuw opbloeiende tijd met een uitgeleefde vorige periode te constateren.

Geheel anders was het hier.

In Nederland had de sterke schittering van de voormannen der 17de eeuwse litteratuur tal van epigonen in 'tzelfde lichtspoor getrokken. Daar bleef dus het traditionele voorbeeld de „Gouden Eeuw".

Een reactie zoals in Frankrijk, kon in de staatsburgerlik en godsdienstig vrij Republiek niet ontstaan. Een ontwakend nationaal leven als in Engeland was hier niet; veeleer teerde het oude langzaam weg, terwijl er een inwendige drang naar een nieuw ontbrak.

1). DR. JONCKBLOET, Gesch. der Ned. Letterk. V; blz. 156 en vgg.

In die toestand kon er eerst van buiten af, door nieuwe prikkelingen, tot intenser levensbeweging worden ingewerkt.

Langzamerhand dan ook, toen de Franse staatsrechterlike denkbeelden zich hier tot een bepaald program hadden geconsolideerd, en men ten behoeve van het in te stellen staatkundig burger-régime, de ogen geopend hield voor de geestelike behoeften van zulk een nieuw-Nederlandse burgerstaat, vonden de nationaal-ethiese elementen in de „Aufklärungs"-leer bij ons nieuwe propagandisten [1]).

Vooral in de prijsvragen van de „Genootschappen" en in de oprichting en de werkzaamheden van 't „Nut" kwamen deze nationale opvoedende principes eerst tot uiting [2]).

In de kindergedichten van VAN ALPHEN zocht dit streven zich een nieuwe, gelukkige vorm [3]).

In FEITH's werken kwam de onlochenbare lust voor den dag, om „nuttige waarheden zinnelik voor te dragen", en om 't gevoel op te wekken dat „de onsterfelike mens helpt vormen" [4]).

Na hem, wordt, steeds levendiger, en in vastere vorm, de wens naar een vernieuwde Burgerstaat, met verlichte, deugdzame, Godvrezende, verdraagzame burgers met republikeinse zin.

VAN HEMERT is de theoloog en moralist van deze tijd; BRUNO DAALBERG populariseert zijn denkbeelden in novelle-vorm. VAN KAMPEN is de geschiedschrijver. Hem was IJSBRAND VAN HAMELSVELD voorgegaan, zoals MARTINET aan UILKENS, die de Schepper opbouwde uit de wonderen des Heelals.

Doch 't welsprekendst en 't volledigst wordt de „Aufklärugs"-tijd vertegenwoordigd door de romanschrijver ADRIAAN LOOSJES, die een serie vaderlandse werken schreef van een ethies-didaktiese strekking. In „Maurits Lijnslager" wordt aan het opkomend geslacht van even na 1800, burgers van den nieuw te stichten Nederlandse staat op verlicht-staatsrechterlike grondslag, een spiegel voorgehouden van het bloeiendste 17de eeuwse leven, met de door-en-door van „Aufklärungs"-beginselen doortrokken „Lijnslager" als brandpunt, die een voorbeeld is van vaderlandse deugd en verstandelikheid, een voorstander van een op Christelike leer gegronde tolerantie boven geloofsverdeeldheid en najager van een volksgeluk, dat alleen op een algemeen volksonderwijs en een algemeene volkswelvaart mocht worden gegrond [5]).

---

1) J. HARTOG, De Patriotten en Oranje.

2) VERSLUIJS, Gesch. der Opvoeding. III.

3) VAN ECK in Groot-Nederland, Febr. 1908, en in 't Vaktijdschrift, Jan. '08.

4) DR. JONCKBLOET, Gesch. V.

5) Verg. mijn opstel »Maurits Lijnslager en z'n Ideaal Burgerschap" in »De Beweging", 1905.

Het boek is als de geloofsbelijdenis van de „Aufklärung" ten onzent te beschouwen.

Z'n overige romans, ofschoon minder bekend, ademen de zelfde grondgedachte. Zo ook z'n „Zedelijke Verhalen", mede met het hoofddoel geschreven, „om de gemoederen, vooral der jeugd, met waardige denkbeelden wegens pligt en godsdienst te vervullen" [1]).

Dat nu is LOOSJES' roem geweest. Hij gaf wat de natie vroeg. Aan de Nederlandse mannen en jongelingen, moeders en jonge dochters schonk hij, wat tegelijkertijd met hem, SCHIMMELPENNINCK, VAN HALL en de hen steunende, op Duitsland reflecterende schoolmannen, aan de kinderen van de toekomstige natie schonken: de beginselen der Onderwijswet van 1806, waarvan het vermaarde grond-artikel (tans art. 33) het geslachten-vormende grondelement is geworden van onze alsnog in de Aufklärungs-geest zich verder ontwikkelende beschavings-eeuw.

Na LOOSJES, werkte de geest van z'n tijd nog na in TOLLENS en z'n school [2]).

Een Aufklärungs-man, in z'n wijsgerige poëzie, is KINKER [3]). Ook STARING, in z'n humorities bekijken van de Middeleeuwen [4]).

De verflauwde polsslag laat zich op allerlei, ook zelfs op natuurkundig gebied, voelen in tans als waardeloos te beschouwen werken als de „Vaderlandsche Letteroefeningen".

Grote dingen echter op 't gebied van de kunst heeft de „Aufklärung" ten onzent niet geleverd.

Daartoe ging de beweging al te zeer verloren in het moeras der nationale zelfgenoegzaamheid.

En latere stromingen hebben, bij gans andere gevoelens en bij een opgewekter verbeelding, aan 't litterair voortbrengen hogere eisen gesteld.

In 't algemeen, heeft de „Aufklärung" het beste vrucht gedragen op prakties gebied.

Ze heeft in de moderne staat de opvoeding ter hand genomen en die opgedragen aan de staat zelf; ze heeft aan de filantropie, door 't prediken van de naastenliefde, een uitgebreid terrein ter exploitering gegeven.

1) DR. JONCKBLOET, Gesch. V.

2) Zie DR. DE VOOYS in z'n POTGIETER-studiën »De Beweging", 1906.

3) Vorg. »Taal en Letteren", 1905.

4) »Taal en Letteren", 1900.

Voor 't overige heeft ze in vele opzichten al te neutraal en te negatief gewerkt.

Wel had ze de kracht om zich af te stoten van 't verleden, doch ze miste het vermogen om zich een duurzame toekomst te scheppen.

Ter wille van de vrijmaking van de geest, heeft ze vele uitwendigheden weggenomen, zonder echter daarmee het innerlik wezen van oude en blijvende waarheden te verdiepen.

Zo stelde ze zich tot taak, oude tradities te bestrijden, zonder nieuwe beginselen vast te stellen; zichtbare autorieteiten af te breken, zonder zelf een voldoend geestelik evenwicht te leveren; organies gegroeide verschillen te vervlakken, zonder naar de gronden van de meningen en verschijnselen onderzoek te willen doen. Dieper ingaan in de dingen noemde ze dweperij, en dweperij zou voeren tot eenzijdige ijver, verdomping en vredebreuk. En van spelbrekers en dompers had ze genoeg.

Voortaan zou de „Wijsheid" tot „Vrede" voeren!

En Waarom niet? Was alles niet uitgemaakt, niet alles klaar? Ook niet, wat God en Gode is? Nu langer niet het eenvoudige door menselike bevindsels was verduisterd?

Want de „Aufklärung" wilde zich voorstaan alles duidelik te weten en duidelik te kunnen zeggen. En dat al wat was, duidelik kon worden gepopulariseerd.

Tans verviel het geheimzinnige. Over mystiek en verbeeldingskunst werd de staf gebroken. De Middeleeuwen, met haar mysticisme in kunst en litteratuur, ongerekend nog haar kerkelikheid, lagen veroordeeld. Poëzie bestond niet, tenzij ze nuttige lering en een zedelike strekking inhield. De oppervlakkigheid zat ten troon. En de wijsbegeerte werd neergehaald tot het niveau van de kruidenier.

De „Aufklärung" had de waan, die de waan van de struisvogels is, en die geen wereld wil, dan die ze zelf in staat is te scheppen.

Het was de in 't naïefste zelfbehagen gekweekte mening, dat met haar optreden de „Gouden Tijd" voor goed was aangebroken; dat tans het tijdperk van domheid en ellende was afgesloten; en dat zij in haar schibboleth „kennis maakt vrij", de sleutel tot het eeuwig geluk der menschheid gevonden had.

Dit was haar fout.

Het verklaart haar streven en hare verdiensten; het vonnist haar wezen, haar oppervlakkigheid en haar bekrompenheid.

J. K.

NIEUWE WEGEN?

(*Vervolg van blz.* 96).

Over het boekje van de heren J. J. GRIS en E. HAZELHOF: *De Volzin*, zouden we kort kunnen zijn. Afgezien van kleine wijzigingen in de terminologie en in onderdelen [1]) geeft het een beknopt en helder overzicht van DEN HERTOG. De gebreken van DEN HERTOG zijn de hunne. Evenals BERGSMA spreken ze van drie wijzen (§ 22); ze leren verbuigen *des bedienden*, *des braven kinds* (§ 57), drinken een glas oude*n* wijn (§ 58), en zijn gehecht aan „het huis zijns vaders, *den* burgemeester" (§ 59). Ze verdiepen zich in de diepzinnige vraag of *mij* Datief of Accusatief is in de zin: „Hij sloeg mij op de schouder" (§ 43). Hoe stevig de schrijvers gevangen zitten in de logiese taalbeschouwing, blijkt typies uit § 84. Daar wordt gewezen op het verschijnsel dat een onderwerps- of voorwerpszin tot bijvoegelike bepaling kan worden, b.v. „Het bericht dat hij komen zou, verraste mij." Dit is ook voor jonge leerlingen begrijpelik te maken, b.v. door te vergelijken: „Hij berichtte mij, dat hij komen zou", en „Hij stuurde mij bericht, dat hij komen zou". Daarbij had verwezen kunnen worden naar een analoog geval in § 56: „Het bericht *in de krant* was onjuist", want in een zin als „Ik zag het bericht in de krant over 't hoofd" kan die overgang aangewezen worden. In plaats daarvan gaan de schrijvers het geval *beredeneren*, en komen ze tot de konklusie: „Goed beschouwd, is dus hier het antecedent de bepaling van den bijzin en niet omgekeerd." Dus „bericht" een bepaling van „dat hij komen zou"!

Hoe komt het, dat dit boekje, ondanks de soortgelijke gebreken, een frisser en sympathieker indruk maakt dan de twee boven besproken oefenboeken? Dat ligt niet alleen aan de praktiese zin, het talent om kort en helder tegelijk te zijn. De oorzaak zal wel zijn dat de schrijvers eigenlik met hun eigen boekje en hun eigen spraakkunstonderwijs niet ingenomen zijn, en nu de oude spraakkunst, als noodzakelik kwaad, in zo beknopt mogelike vorm willen opdissen. Daaruit verklaar ik ook de doorlopende vergelijking met de Franse, Duitse en Engelse spraakkunst. 't Is alsof de schrijvers gedacht hebben: we

1) Op TERWEY gaan de beknopte *zinnen* (§ 92) terug, in strijd met de vooropgestelde definitie van *zin* (§ 1).

zien eigenlik niet in, waartoe al die ontleding, die naamvalsleer enz. nuttig is, want de jongens leren er hun moedertaal niet beter door kennen. Maar als we het dan toch moeten geven, laten we dan zorgen dat ze er bij het aanleren van vreemde grammatika en voor hun vertalingen wat aan hebben.

Misschien is het gewaagd, deze verklaring in de plaats te stellen van het motief dat de schrijvers in hun *Voorbericht* noemen. Maar in de bewering dat de studie van deze Syntaxis op zich zelf nuttig is, kan zelfbedrog schuilen. In de onderwijzersopleiding is de suggestie zò sterk, dat er moed voor nodig is om aan het nut van zinsontleding te twijfelen. „Op de H. B. S. moeten de leerlingen langzamerhand leeren, de taal te *begrijpen* en zich rekenschap geven van het hoe en waarom." Maar menen nu de schrijvers in volle ernst dat men de taal leert *begrijpen* door de ouderwetse syntaxis? Die syntaxis, zeggen ze zelf, leert „de logische verhouding tusschen de deelen der gedachten, of tusschen de gedachten onderling." Moet men een zin ontleden om hem te kunnen begrijpen, òf moet men hem begrijpen om hem te kunnen ontleden? Als dit wanbegrip uit de hoofden — vooral van onderwijzers — met één slag weggevaagd kon worden, waren we een heel eind verder.

De Franse, Duitse en Engelse parallellen worden in het *Voorbericht* niet vermeld. Toch moeten we er wat dieper op ingaan. Te meer omdat ook in de beide andere besproken boeken datzelfde, schijnbaar nieuwe, element voorkomt. Op het eerste gezicht heeft het veel aanlokkeliks. Er bestaat namelik, onder invloed van een dergelijke stroming in Duitsland, een streven om tot een „einheitliche" grammatika te komen, dat ons in beginsel zeer sympathiek is. Terecht wordt gebrek aan eenheid als een pedagogiese fout beschouwd. Op de Middelbare school moest het onderwijs in moderne taal en litteratuur niet in afzonderlike „vakken" opgesloten zijn; op het gymnasium diende verband gelegd te worden tussen de klassieken en de modernen. Het onderwijs in een „algemene" spraakkunst, opgedragen aan de leraar in het Nederlands, kon een taalbiologiese grondslag leggen, waarop andere taaldocenten konden voortbouwen. Vooral het gymnasium, de taalschool bij uitnemendheid, zou daar baat bij vinden.

Maar.... is de tijd er rijp voor? Zolang de overgrote meerderheid van de docenten in het Nederlands met hun spraakkunstbeschouwing nog niet verder zijn dan Terwey of Den Hertog, en, zo al niet in theorie, dan toch in de onderwijspraktijk ver van de nieuwe taalbeschouwing blijven, lijken mij de gevaren van zulk „algemeen"

grammatika-onderwijs groter dan de voordelen. In plaats dat het moedertaalonderwijs in het centrum komt te staan, wordt het een noodhulp. De diensten die men de kollega's in de moderne of oude talen bewijst, geschieden ten koste van het moedertaalonderwijs. Wie vooropstelt — gelijk de schrijvers van de drie besproken werkjes — dat er in het Nederlands vier naamvallen en drie wijzen zijn, vergemakkelikt het aanleren van Duits of Frans, maar bederft het taalbegrip. Het resultaat van zijn onderwijs zal zijn, dat de leerlingen gaan denken: wat staat het Nederlands in nauwkeurigheid van uitdrukking toch een eind bij het Duits achter! Wij *hebben* wel drie wijzen, maar we springen er slordig mee om. Wij *hebben* in onze spraakkunst vier naamvallen, maar de *spreek*taal verwaarloost ze.

De vergelijking met vreemde talen, die stellig het taalinzicht *kan* verruimen, wordt in het kader van het ouderwetse grammatika-onderwijs een allesbehalve onschadelik surrogaat. De uren voor moedertaalonderwijs zijn gewoonlik schraal toegemeten. Kan daar de tijd af voor wetenswaardigheden uit andere spraakkunsten? Moeten grammatiese onderscheidingen, die in vreemde talen noodzakelik zijn, in de Nederlandse spraakkunst *ingevoerd* worden? Zo schept men regels en onderscheidingen, die voor de leerling louter willekeur zijn, en een gezond begrip van spraakkunst in de weg staan. Zo vestigt men onwillekeurig de mening, dat ook de eigen spraakkunst iets is dat in een boek staat, en waaraan de slordige taalgebruikers te gehoorzamen hebben.

Wij willen dus niet beweren dat de parallellen, in *De Volzin* het konsekwentst aangebracht, nutteloos zijn. Maar dat nut is zuiver prakties, maar dit nut ligt buiten het terrein — en dikwels buiten de bevoegdheid — van de leraar in het Nederlands. De schrijvers zeggen het zelf; b.v. „bij vertaling in het Duitsch valt hierop te letten" (blz. 26); „bij vertaling in het Fransch, Duitsch of Engelsch moet men een andere constructie kiezen" (blz. 81); „in het Duitsch mag men dit nooit letterlijk vertalen" (blz. 84). Vaardigheid in het vertalen kan het doel niet zijn van het Nederlandse spraakkunstonderwijs. Het ideaal van eenheid in taalonderwijs, van een fundamentele spraakkunst, wordt langs deze weg niet bereikt. Wil men daarmee een ernstige proef, laat men dan beginnen met dit fundamentele grammatika-onderwijs streng te scheiden van het eigenlike moedertaalonderwijs, dat niet anders dan induktief kan zijn. Laat men er een *afzonderlik* lesuur voor uittrekken. Als toespijs of tussengerecht in het Nederlands taalonderwijs kan het — tenzij de kok uiterst bekwaam is — zo licht de maag overladen en de smaak bederven.

Het ontbreekt de schrijvers van dit boekje — naar het ons voorkomt — meer aan grammatika-*studie* dan aan krities vermogen [1]). Als de schrijvers zich in de nieuwere taalbeschouwing inwerken, zullen niet meer beweren dat „de Spelling, de Buiging, de Woordsoorten op de Lagere School al voldoende behandeld zijn", maar ook daarin, van het nieuwe standpunt, uitstekende onderwijsstof vinden. Voor een fundamenteel-juist taalinzicht zijn die hoofdstukken m. i. belangrijker dan de Syntaxis.

Deze docenten bezitten uitnemende eigenschappen: helderheid van voordracht, een praktiese blik op de verdeling en begrenzing van hun onderwerp. Als ze die eigenschappen dienstbaar willen maken aan de opbouw van een nieuw taalonderwijs, zullen ze nuttig werk verrichten, en in dàt werk hun beste beloning vinden. Dan zullen ook de „oefeningen", die ze in het vooruitzicht stellen, vooreerst achterwege blijven; en àls ze verschijnen, zullen ze er waarschijnlik heel anders uitzien dan de schrijvers zich nu voorstellen.

„Doel van het onderwijs in het nederlands is o. a. de bij de leerling van huis uit bestaande woordvoorraad tot een voldoende omvang te vermeerderen en tot een behoorlik gehalte te verbeteren." Zo begint Dr. VAN DE WATER zijn *Inleiding* op de *Lexicologische oefeningen.* Hij voelt de fout van de zogenaamde „stijl"-oefeningen. In plaats van het „woord-op-zichzelf" neemt hij het „woord-in-verband" als uitgangspunt. Elke oefening bestaat uit een reeks zinnen, deels uit kranten en boeken, deels zelf-gemaakt, waarin synonieme woorden, spreekwijzen en spreekwoorden, zeldzame woorden, min of meer techniese woorden en vreemde woorden te pas worden gebracht.

Dat de schrijver niet uitgaat van losse woorden, waarvan de betekenis bij de leerling onbekend of vaag bewust is, en die ze dan moeten leren *gebruiken*, is een stap in de goede richting. Maar.... staat een *zin* dan op zichzelf? Eist de konsekwentie van zijn beginsel niet, dat men uitgaat van de zin-in-verband? Als hij een zin aan een dagbladartikel ontleent, zou hij zich dan eerst niet moeten overtuigen of de gedachteninhoud van dat stuk binnen de bevatting van de leerling ligt, en of die leerling op een leeftijd is om zich voor

---

1) Een grondige kennis met de zestien jaargangen van *Taal en Letteren* bevelen wij hun dringend aan. De scherpe scheiding van bepalingen en voorwerpen (§ 49) is na KOLLEWIJN's artikel over de *Voorwerpen* moeielik vol te houden. Dat *jij* uit *gij* ontstaan zou zijn (§ 15) is in geen geschiedenis van de Nederlandse taal te vinden, en als eigen vinding verdacht.

dat onderwerp te interesseren? Iemand begrijpt immers een artikel niet, doordat hij de woorden kent, maar hij komt tot het woord van de gedachtenkring uit.

Hieruit blijkt al, dat we ons met de vooropgezette stelling niet kunnen verenigen. Van de oude stijloefeningen wordt de vorm veroordeeld, maar het wezen overgenomen: het ontijdig *aanbrengen van taal*, het vermeerderen van de woordvoorraad *als doel* van het onderwijs.

Het vermeerderen van de woordvoorraad is het *gevolg* van alle onderwijs, van alle ontwikkeling. Door het onderwijs in de geschiedenis en aardrijkskunde, in natuurkennis en wiskunde leert men nieuwe woorden kennen, die onmiddellik met de begrippen geassocieerd zijn. Hoe solieder de kennis in zo'n vak wordt, hoe meer de woorden „tot een behoorlik gehalte verbeterd worden". Wat eerst vaag was, krijgt scherper begrenzing.

Niet minder dan het onderwijs zorgt het leven voor taalvermeerdering. Het leven zorgt wel, dat ieder over die woordvoorraad beschikken kan, die hij nodig heeft. Hoe vermeerdert die woordvoorraad van ons, als volwassenen? Toch zeker niet doordat wij vreemde en techniese woorden gaan opzoeken, en memoriseren, in de veronderstelling dat ze ons mogelik te pas zullen komen. Wij horen of lezen een onbekend woord in een bepaald verband. Gewoonlik krijgen we een vaag idee van de betekenis, doòr het verband. Komt het later nooit meer voor, dan gaat het spoorloos voorbij. Horen we het herhaaldelik, doordat het onderwerp ons interesseert of aktueel is, dan wordt de betekenis steeds scherper omlijnd, en het begrip steeds meer ons eigendom. Bij buitengewone belangstelling kunnen we dat proces verhaasten door na te vragen of het woord ergens op te zoeken.

Zou de taalontwikkeling bij kinderen niet op dezelfde manier plaats hebben? De woordvoorraad die ze van huis uit meebrengen zal door het schoolonderwijs en door hun lektuur voortdurend toenemen. Elk leraar heeft te zorgen dat de woorden die tot de kring van zijn vak behoren een „behoorlik gehalte" krijgen. De leraar in de moedertaal moet in het oog houden dat taal vermogen van uiting is. Taalonderwijs is oefening in taal-uiting, en tevens oefening in taal-waarneming, die evenals alle waarneming leerrijk en ontwikkelend kan zijn.

Als het aanbrengen van een woordvoorraad voor het leven, waardoor de leerling de taal „in boek, krant en tijdschrift in het algemeen zonder woordenboek goed leerde begrijpen", werkelik iets zou betekenen, dan moest het samengaan met het aanbrengen van encyclopediese kennis. En dat zal toch wel niemand van de leraar in het Nederlands verlangen! Als men de oude stijloefeningen door-

bladert, heeft het er werkelik veel van, of dat taalonderwijs begrip van alles en nog wat aan moet brengen: aardrijkskundige, geschiedkundige, plantkundige, natuurkundige, techniese termen op alle mogelike gebied wisselen elkaar in bevallige rij af. Stel al eens, dat de leraar ze allemaal even nauwkeurig en bevattelik behandelt, wat zou er na een paar jaar van zijn blijven hangen, als de leerlingen ook langs andere wegen die woorden niet hadden leren kennen. En is dat het geval, waarom ze dan voorbarig aangebracht, op een ogenblik dat er geen of uiterst weinig belangstelling voor bestond? Want een los woord of een losse zin trekt hoogstens als curiositeit een ogenblik de aandacht.

Leert iemand daarentegen een woord kennen in lektuur of in een gesprek dat hem interesseert, dan is er veel meer kans dat dit woord van dat tijdstip af, of anders later, zijn eigendom wordt. Door stijloefeningen aangebrachte woorden zijn vluchtige woorden. Hoogstens geven ze, bij vlijtig memoriseren, een vernis van kennis. De ware vermeerdering van woordvoorraad heeft alleen plaats door uitbreiding van kennis en levenservaring, door nauwgezette lektuur.

Na de uiteenzetting van dit principiële bezwaar, waar alles om draait, zal ik dit boekje niet uitvoerig in zijn onderdelen bespreken. De zinnen zijn dikwels aardig gekozen Wel stuitte ik meermalen op woorden die ik voor 't eerst ontmoette. In de eigengemaakte zinnen zijn begrijpelikerwijze soms uitdrukkingen en woorden gekombineerd, die in de werkelikheid niet licht zo zouden voorkomen, maar over 't algemeen is het niet de traditionele stijlboekjes-taal. Trouwens, de hele opzet van het boekje maakt de indruk dat de schrijver nog fris tegenover zijn onderwijs staat, en niet in een „methode" vastgeroest zit. Jammer dat zijn *Inleiding* niet uitvoeriger schetst hoe hij de „woordjesles" inricht. Want al hebben we te maken met het boekje zoals het daar voor ons ligt, zulk materiaal is op allerlei wijzen, goed en slecht te gebruiken. Als de samensteller met de traditionele stijloefeningen geheel had willen breken, zou hij door een uitvoerige schets van zijn wijze van behandeling het aangeboden materiaal eerst in het rechte licht geplaatst hebben. De onderwijspraktijk is de beste leermeester voor de docent. Als de schrijver van dit boekje, die het niet aan goede wil ontbreekt om de platgetreden weg te verlaten, ernstig zoeken blijft, vinden wij hem wellicht later terug op nieuwe, zelf-gevonden wegen.

C. G. N. de Vooys.

BOEKBEOORDELINGEN.

Geschiedenis van het Drama en van het Tooneel in Nederland. Door **Dr. J. A. Worp,** Tweede deel. (Gron., Wolters, 1908).

Het belangrijke werk van Dr. WORP over ons drama en toneel is tans kompleet [1]). Het tweede (en laatste) deel begint met een bespreking van het Zang- en Dansspel in de 17e eeuw. Het eerste nederlandse stuk van dien aard schijnt een *Kluchtigh T'samengesangh van dry Personagien* door STARTER te zijn (gedr. 1621). Uit de eerste helft van de 17e eeuw zijn verder maar enkele zangspelen bekend. KRUL's Musyck-Kamer (1634) heeft weinig invloed gehad en maar korte tijd bestaan. Uit het laatst van de 17e eeuw is er een wat rijker oogst. Wij hebben o. a. van 1688 *de Vrijadje van Cloris en Roosje,* woorden van BUYSERO, muziek van SERVAAS DE KONING. (Later werd dit operaatje omgewerkt tot een blijspel met zang, door BUYSERO zelf en JACOB VAN RIJNDORP; nòg later (1707) door THOMAS VAN MALSEM tot de bekende *Bruiloft van Kloris en Roosje* die nog jaarliks na VONDEL's Gijsbrecht gegeven wordt).

Opmerkelik is het, dat het zangspel in het begin van de 18e eeuw verdwenen schijnt, en eerst tegen 't midden van die eeuw weer opduikt. Het begint dan, vooral onder franse invloed, allengs meer te lijken op wat wij tans een opera of operette noemen.

Over hetgeen Dr. WORP in een drietal hoofdstukken meedeelt omtrent de spelers, de opvoering, de bestrijding van het toneel in de 17e eeuw komen wij aanstonds nog even terug.

Dan volgt de 18e eeuw, met een overzicht van een groot aantal treurspelen, toneelspelen, blijspelen enz., en wetenswaardigheden omtrent de schouwburgen in Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Leiden, omtrent de akteurs, de opvoering enz. enz.

Eindelik de 19e eeuw ongeveer op gelijke wijs als de 18e behandeld. Een drietal zeer uitvoerige registers: een zakeregister, een met de

1) Vgl. *De Nieuwe Taalgids* I, 87 vgg.

titels van nederlandse drama's en een met auteursnamen is aan het werk toegevoegd. (Achter de hoofdstukken over de 17e, 18e en 19e eeuw vindt men bovendien systematies geordende lijsten van alle aan Dr. WORP bekende vertaalde toneelstukken, zoveel mogelik met de titels van de originelen).

Ik wees er reeds op in de aankondiging van het eerste deel, dat vooral het zuiver historiese met talent door de auteur is behandeld. 't Is dan ook niet te verwonderen dat de hoofdstukken over de geschiedenis van de opvoeringen, over dekoratief, toneelspelers enz. heel wat boeiender zijn dan die waarin de lezers met de inhoud van veel drama's worden bekend gemaakt en waarin die toneelstukken worden beoordeeld. Laatstbedoelde gedeelten toch bevatten een tamelik vermoeiende en weinig belangrijke lektuur. Dat komt in de eerste plaats door de onbeduidendheid van ons drama in de 18e en de eerste helft van de 19e eeuw. Maar wellicht had er door de auteur ook scherper kunnen zijn gekarakteriseerd, konden de hoofdstromingen duideliker zijn aangewezen. Er worden nu te veel — en in te los verband — afzonderlike stukken opgesomd die de aandacht niet trekken en niet verdienen. Ook de wijze waarop Dr. WORP er soms iets van meedeelt, wekt de belangstelling niet. Wat hebben wij b.v. aan een op zich zelf staande verzekering dat in het ene drama „zoowat ieder een valschen naam (heeft) aangenomen", dat in een tweede wordt betoogd „dat men ook andersdenkenden moet weldoen", dat een derde „eene ernstige waarschuwing" bevat? Dit is te veel gezegd of te weinig.

Aan zijn korte kritiek op die stukken zal de auteur ook zelf niet veel waarde hechten. Dikwels maakt hij zich met een of twee woorden van een drama af. Het heet dan „onbeteekenend", „kinderachtig", „zwak", „onbeduidend", „zonder eenige beteekenis"; of wel „niet onaardig", „geweldig", „fijn en geestig". Apodiktiese goed- en afkeuringen.

Zullen de hier bedoelde hoofdstukken vermoedelik niet veel lezers vinden en wel hoofdzakelik dienst moeten doen om met behulp van de registers nu en dan even te worden geraadpleegd (Dr. WORP zelf oppert dit vermoeden in zijn Voorrede) — anders is het gesteld met het overige gedeelte van dit boek, dat een schat van wetenswaardigheden inhoudt, waardoor stellig elkeen zal worden geboeid die ook maar eenigermate zich voor ons toneel interesseert.

Wat Dr. WORP vertelt van toneelspelers in vroeger en later eeuwen, van reizende komediantetroepen, nederlandse akteurs in den vreemde, van de strijd door de predikanten gevoerd tegen het toneel, van de positie van de toneelspelers, van schouwburgen, opvoeringen, dekoratief,

van kritiek, van censuur enz. enz., is in hoge mate belangwekkend. En de zorg waarmee de auteur zijn stof verzameld heeft uit tal van boeken en tijdschriften, de grondigheid waarmee hij ook zelf verschillende details heeft onderzocht, het talent waarmee hij gebruik heeft gemaakt van zijn duizenden aantekeningen, verdienen waardering en dank. R. A. KOLLEWIJN.

Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde N°. 3 en N°. 8. (Groningen, J. B. Wolters. 1907).

In deze bibliotheek zijn twee nieuwe nummers verschenen, die beide bezorgd zijn door de heer KOOPMANS. 't Eerste nummer is een herdruk van TERWEY's *„Haarlem en Alkmaar. Episoden uit Hooft's Nederlandsche Historiën,"* 't twede een bloemlezing uit JUSTUS VAN EFFEN's *„Hollandsche Spectator"*. Voor we tot de meer speciale bespreking overgaan, willen we eerst iets over deze uitgaven in 't algemeen zeggen.

Deze boekjes zijn blijkbaar bestemd voor onderwijzers, die voor de hoofdakte studeren, want op de Gymnasia en Hogere Burgerscholen is de tijd, voor 't Nederlands uitgetrokken, vrij beperkt en zullen dus op de les zèlf slechts enkele werken meer in hun geheel bestudeerd kunnen worden, terwijl de candidaten voor Middelbaar Nederlands en de studenten in de Letteren te weinig in aantal zijn om speciaal voor hen dergelike werken uit te geven. Was 't een uitgave voor de laatste kategorie van personen, dan zouden de eisen, die we er aan moesten stellen, vooral wat betreft de toelichtingen, heel anders zijn dan nu 't geval is. We gaan dus uit van de veronderstelling, dat de uitgaven bestemd zijn voor onderwijzers en stellen daarom aan deze werkjes de volgende eisen:

1°. De stof moet geschikt zijn.

2°. De toelichtingen moeten zó zijn, dat de tekst zonder verdere hulp begrepen kan worden, terwijl overbodige geleerdheid bij de aantekeningen moet worden vermeden. Opmerkingen en uitweidingen met betrekking tot de afleiding van woorden zijn onnodig en zelfs hinderlik, omdat ze de lezer van 't hoofddoel: 't goed in zich opnemen van 't gelezene, aftrekken. Alleen indien door de etymologie de betekenis van een woord helderder wordt, moet hiervan gebruik gemaakt worden. Uit dit oogpunt willen we de beide uitgaven nu meer in 't biezonder nagaan.

De keuze van de stof is gelukkig.

In 't algemeen beperken de onderwijzers zich bij 't bestuderen van werken uit de 17e en 18e eeuw tot de poëzie. 't Proza wordt verwaarloosd en toch is ook dit zéer belangrijk. HOOFT b.v. is feitelik meer prozaïst dan dichter en toch kent men wel enkele van z'n dramatiese werken of een (heel enkel!) lyries gedicht, maar heel zelden hebben de onderwijzers van zijn hoofdwerk, de Nederlandsche Historiën, kennis genomen. Vraagt men een kandidaat over VAN EFFEN, dan blijken sommige wel de „Agnietjes" te kennen, maar inzicht in zijn wijze van werken hebben ze niet, het hoofddoel van de schrijver is niet begrepen. Juist daarom zijn deze beide werkjes zo uiterst geschikt; wie ze goed gelezen heeft, krijgt inzicht in de werkwijze van de historikus HOOFT, en hem wordt het ook duidelik, dat VAN EFFEN nog iets meer was dan een grappemaker. We zullen dit nader bewijzen.

De episoden uit HOOFT's Historiën bevatten een belangrijk gedeelte uit onze geschiedenis: het beleg van Haarlem en de viktorie van Alkmaar, die beide zó schilderachtig zijn beschreven, dat we bij 't lezen ons geheel in de bange dagen van 1573 verplaatsen. Daarbij komt, dat in dit gedeelte de voornaamste eigenschappen van de geschiedschrijver HOOFT duidelik uitkomen, zodat dit deel werkelik in vele opzichten een afspiegeling is van de gehele „Nederlandsche Historiën". We wijzen op enkele hoofdzaken.

1⁰. HOOFT's *onpartijdigheid en het ethisch doel van zijn schrijven.*

Zo lezen we op blz. 33 van deze uitgave: „Naadien 't de hooghste plicht der Historien is, *de deughden ten toon te stellen, gelijk de misdaaden met vreeze van eerloosheit in te toomen,* zoo kan ik alhier niet ongemeldt laaten het zeldzaam exempel van trouwhartigheid, gebleeken in Fernando d'Avolos de Guadalafara," waarna we horen hoe deze z'n broer Johan de Zuniga met groot gevaar voor zijn eigen leven redt. Hier wordt dus een Spanjaard, een vijand, geprezen. Daartegenover worden op blz. 35 de wandaden van de Nederlandse soldaten onder Sonoy gekrietiseerd. Evenzo de gruweldaden van de woedende Haarlemmers, terwijl de standvastigheid van de Katholieken wordt gehuldigd (blz. 55). Lof dus voor de goede daden, afkeuring van de slechte, onverschillig of het betrekking heeft op vriend of vijand.

2⁰. *De nauwkeurigheid, waarmee* HOOFT *te werk gaat.*

TERWEY spreekt hierover in de inleiding. (blz. VIII—IX): Zo werden b.v. dikwijls *ooggetuigen* geraadpleegd, waardoor de schrijver bovendien in staat gesteld werd, de gebeurtenissen levendiger te vertellen. Ook hiervan vinden we in deze uitgave weer voorbeelden, o. a. op blz. 50, waar gesproken wordt van mededelingen door Pieter

Dirkzoon Hasselaar gedaan; op blz. 70 horen we, wat Oldenbarnevelt zelf tegen HOOFT's vader heeft gezegd; terwijl we eindelik op blz. 91 in aantekening 2 het volgende vinden: „Heden had ik D. Coster, *om my eenighe bizonderheid van den slagh van Heiligerlee te verreekenen*" (= mededelen).

3°. Het *schilderachtige in de wijze van uitdrukken*, wat vooral uitkomt in de kleinere episodes, zoo b.v. het verhaal van 't gevecht door 'T HOEN op de dijk tussen Amsterdam en Haarlem geleverd tegen een bende Spaanse speerruiters (blz. 42). Ook verschillende uitdrukkingen zijn echt tekenend vooral door de levendige beeldspraak. Zoo zeggen b.v. de burgers van Haarlem tegen de flauwhartigen, die de stad zonder tegenstand willen overgeven en op genade van de Spanjaarden hopen: „ze moghten van den tooren gaan zien, hoe Naarden lagh en rookte" (blz. 2).

4°. *De uitmuntende tekening van 't karakter van de hoofdpersonen*, b.v. hopman RIPPERDA. Men leze zijn aanspraak tot de Haarlemmers op blz 4 en 5 met het kernachtige slot: „Hollandt plagh ook mannen te fokken: en my verlangt te hooren, hoe 't de Haarlemmer harten verstaan." Juist het dikwijls gebruiken van de direkte rede, b.v. door de hoofdpersonen redevoeringen te laten houden, verhoogt het levendige van de voorstelling.

5. *De taal van* HOOFT kan men uit dit fragment voldoende leren kennen, dadelik valt op het statige en forse van HOOFT's renaissancestijl, het kernachtige, dikwijls gewrongene van zijn wijze van uitdrukken, wat vooral uitkomt in zijn talrijke samentrekkingen, waardoor 't vlug begrijpen van een passage soms onmogelik wordt, b.v. op blz. 57: „Doch was ook de weederstandt wakker, en daar werd al een wyle hardnekkelyk gevochten, hoewel 'er aan de zijde der Zeeuwen een ongeluk toe; zeeker Rotmeester 't vuur, in 't uitdeelen van 't kruidt, quaalyk gaade; de brandt daar in, en een deel volk doodt, sloegh," waar telkens 't woord sloeg is weggelaten. Ook voorbeelden van *purisme*, waarop in de inleiding wordt gewezen (blz. XIV—XV) vinden we telkens, zo b.v. op blz. 6 „steedehouder" voor luitenant.

Wat de andere uitgave, „*Uit* VAN EFFEN's *Spectator*", betreft, ook hier is een gelukkige keuze gedaan, ten eerste omdat evenals in het pas besproken deeltje de schrijver door de gekozen stukken uitstekend getypeerd wordt, en ten twede omdat vele stukken ook nu nog in de smaak van de lezers zullen vallen. Voor 't bepalen van 't eigenaardige van VAN EFFEN als schrijver kan KOOPMANS' inleiding goede diensten bewijzen, omdat juist daarin er op gewezen wordt, wat het doel was van VAN E.'s werken en hoe hij er daardoor toe kwam, vooral drieërlei

stukken te schrijven. Als moralist geeft hij in de eerste plaats *zedekundige vertogen*, ten twede geeft hij *typen*, die als spiegel moeten dienen voor anderen, dus alweer moraliesatie en ten derde ontstaat door zulk een type in 't leven te beschrijven, een beschrijving van 't leven zelf, dus een *realistiese zedeschildering*. KOOPMANS geeft dan ook van deze drie werkwijzen verschillende voorbeelden, die alle hun waarde hebben, maar waarvan zeker de zedeschilderingen 't best gelukt zijn. Dàn is VAN EFFEN in z'n kracht, ook wat de taal betreft. *Geertje Levens*, *Thijsbuurs os* en *de Agnietjes* zijn alle drie bewijzen, dat VAN EFFEN in dit genre een meester was.

Van de andere vertogen is vooral belangrijk: „*Hoe het publiek de Spectator moet lezen*," omdat de schrijver zelf ons daarin duidelik zegt, wat de bedoeling is van zijn geschriften. Zoo blijkt hieruit o. a. dat *bij de Agnietjes niet de schildering maar de moraal hoofdzaak is* (zie blz. 29). Dat deze „Burgervrijagie" ook toen al bij 't publiek biezonder in de smaak viel, leren ons de talrijke verzoeken, die de „heer Spectator" kreeg, om de geschiedenis toch verder te vertellen (blz. 28).

Leerzaam is een vergelijking van de taal van HOOFT en die van VAN EFFEN. Bij HOOFT alles even statig, echte schrijftaal en navolging van de klassieke geschiedschrijvers, bij VAN EFFEN weergeven van de spreektaal, vooral in z'n zedeschilderingen, zodat men soms, evenals bij enkele brieven uit de romans van de dames WOLFF en DEKEN, verwonderd staat, dat het werk al een anderhalve eeuw oud is. KOOPMANS wijst in de inleiding (blz. IX) op enkele biezonderheden.

Over deze inleiding nog éen opmerking, nl. deze: we hadden graag wat méer gehad, iets b.v. in de geest van het artikel in de „Nieuwe Taalgids" I. „Wat JUSTUS VAN EFFEN zijn Spectator deed schrijven," omdat daardoor bij de onderwijzers het juist inzicht in VAN EFFEN's werk vèrhelderd zou zijn. Door een enkel der opgenomen stukken, b.v. een van de „karaktertypen", weg te laten, had men allicht ruimte voor een dergelike inleiding kunnen vinden.

2⁰. *De toelichtingen bij de tekst.*

De aantekeningen bij beide uitgaven zijn niet geheel in dezelfde geest geschreven: TERWEY geeft behalve de verklaring gewoonlik nog bewijsplaatsen en soms etymologische aantekeningen, KOOPMANS geeft in „de Spectator" verklaringen zonder meer. We hebben in 't begin van deze beschouwing al gezegd, waarom de laatste manier ons het meest wenschelik voorkomt. Maar TERWEY wijkt slechts weinig van deze methode af, hij bedelft gelukkig zijn verklaringen niet onder allerlei geleerdheid en gewoonlik zijn ze, zooals KOOPMANS in z'n voorrede terecht opmerkt, „sober gehouden".

De toelichtingen bij de „Nederlandsche Historiën" zijn *zéer vertrouwbaar*, we hebben alle aantekeningen nauwkeurig nagegaan en kunnen verklaren, dat deze uitgave zó is, dat de lezers waarschijnlik nergens op moeilikheden zullen stuiten. Onjuiste toelichtingen hebben we niet kunnen vinden, zodat we dit werkje zonder voorbehoud kunnen aanbevelen.

Na *vergelijking van de eerste en de twede druk* bleek het, dat slechts heel weinig veranderingen zijn aangebracht. *Nieuw* zijn niet meer dan *zeven* aantekeningen, (7ª op blz. 13, 5ª op blz. 17, 5ª op blz. 52, 5ª op blz. 55, 4ª op blz. 61, 4 op blz. 95 en 6 op blz. 101), terwijl *dertien* eenigzins zijn gewijzigd; gewoonlik bestaat die wijziging in een kleine toevoeging. Dit alles pleit zeker wel voor de nauwgezetheid, waarmee TERWEY werkte.

De toelichtingen bij de bloemlezing uit de Spectator zijn eveneens duidelik en betrouwbaar, ook hier hebben we nergens foutieve verklaringen gevonden. Eén ding vinden we echter jammer n.l. dat er te weinig toelichtingen gegeven zijn, zodat de lezer soms plaatsen ontmoet, die hij zonder hulp onmogelik kan verklaren. Deze plaatsen zijn de volgende:

Op blz. 17 wordt gesproken over gezang, waarbij geen *Faustine* kon halen.

Blz. 29. Vergelijking tusschen de Agnietjes en „de verzierde gevallen van *Shah Hussein*".

Blz. 35. Hier zou een etymologische verklaring juist goede diensten bewezen hebben n.l. waarom juist de naam *Philoxenus* wordt gekozen. Evenzo op blz. 43 *Zoïlus*, waarom juist dit een uitstekende naam is voor „een ingebeelde Geleerde"; *Philarithmus* de typerende naam voor een wiskundige (blz. 44); *Simplicius* als eerlike koopman (blz. 51); *Vulpianus* als de geslepen bedrieger (blz 55); *Krokinus* een heel juiste naam voor iemand, die altijd onvergenoegd is, wiens gal spoedig overloopt; *Philanthus*, die in alles behagen schept (blz 59).

Blz. 39. *Slenderhenke* is hier de naam van een domme Westfalinger; misschien was 't wel goed geweest even te herinneren aan LANGENDIJK's *Zwetser*, die natuurlik juist in VAN EFFEN's tijd heel bekend was en waarin de knecht, die niet gebukt gaat onder overmaat van verstand, ook Slenderhenke heet.

Blz. 45. *Pitiscus*, hierbij had vermeld moeten worden, dat dit de schrijver is van een Lexicon, dat in VAN EFFEN's tijd, (P. stierf in 1727!) en ook later nog, veel gebruikt werd.

Blz. 46. *Aartsbisschop van Kantelberg* — wel niet zó lastig, maar toch zullen vele onderwijzers niet weten, dat hiermee Canterbury is bedoeld. (Tevens kon verwezen worden naar VONDEL's bekend gedicht op Vossius).

Blz. 48 zal voor vele lezers heel duister zijn. Menigeen zal vragen: wat beteekent voor den *dauphin* gedrukt zijn, wie is RUSTING, wie FOCQUENBROCH, wie JAN VAN GYSEN? Enkelen zullen dit weten, maar in elk geval is 't beter te veel dan te weinig te geven.

Blz. 49. Misschien is een toelichting bij *memoria localis* niet onnodig en zou ook een aantekening bij *„de rol van Herodes"* wenselik geweest zijn.

Blz. 50. Wie is *„de beroemde Hartzoeker?"* en kent iedereen, (ook de christelike onderwijzers!) de *Spadille* en de *Basta*?

Blz. 56. Een enkele weetgierige wil zeker wel wat meer weten van *Rappé-snuif*.

Blz. 66. Zo ook iets over het gedicht: *„Lof der Verwaandheid"*.

Blz. 87. Thijsbuur wint „wat het gewicht van 't beest aangaat", maar ook, wanneer *„we om de keur van de voet uitstaken"*.

Op deze plaatsen is vooral voor onderwijzers, die bijna zonder hulp en hulpmiddelen moeten studeren, een toelichting niet ongewenst en zoals ik reeds vroeger opmerkte is het beter te veel te geven, dan te weinig. Dat zal ieder, die opleidt voor de hoofdakte, onderschrijven.

Resumerende kunnen we dus ook deze Spectator-uitgave warm aanbevelen, ten eerste wegens de gelukkige keuze van de stukken en ten twede, omdat de aantekeningen betrouwbaar en duidelik zijn. De niet-toegelichte plaatsen zijn, in verhouding tot de vele gelukkige verklaringen, slechts zéer weinig.

Kampen. E. RIJPMA.

Stijn Streuvels. Zijn Leven en zijn Werk door **André de Ridder,** 2de vermeerderde en omgewerkte druk. (L. J. VEEN, Amsterdam, 1908). (Prijs *f* 1.50).

Deze studie over STREUVELS, ingegeven door genegenheid en bewondering, is aantrekkelik om de inhoud, maar als boek onrijp. ANDRÉ DE RIDDER, die in zijn stijl blijk geeft van aanleg, maar zijn studie verdiepen en zijn vlugge pen bedwingen moet, heeft veel be-

langrijk materieel voor een monografie over STREUVELS bijeengebracht. Biografies is het eerste hoofdstuk, *De Man en zijn Midden*, waaruit we vernemen hoe de bakkerszoon van Avelghem zich tot schrijver ontwikkelde, en hoe zijn eerste omgeving er uitzag. Vooral in dit hoofdstuk treft het ons, dat de levensbeschrijver geen kritiese scheiding weet te maken tussen het belangrijke en het onbeduidende. Biezonderheden over de officiële waardering, over onbenullige critici waartegen STREUVELS niet verdedigd behoeft te worden, over de bouw van zijn huis, zouden we graag missen voor nadere biezonderheden omtrent de aanraking van STREUVELS met de kring van *Van Nu en Straks*, omtrent zijn briefwisseling met VAN DE WOESTIJNE (blz. 34).

Een paar aardige bladzijden uit dit hoofdstuk verdienen in ons tijdschrift afzonderlike vermelding. De levensbeschrijver had een schrijfboek van STREUVELS met schoolopstellen vóór zich, en vond daarin opstellen over *De jacht op den leeuw*, *De Zomer*, *De Haat*, *De Winter*, *Kerstdag*, *Onweder op de kusten*, *Scheepbrand*, geschreven „volgens de ijzervaste regels van taal- en stijlboekjes en de preciese voorschriften van meester Pennewip." Daarop laat hij volgen: „Arme schooljongen van veertien jaar, die eene jacht op den leeuw moest beschrijven en wellicht nog nooit eene jacht op een konijn bijwoonde! Wie, die toen die banale opstellen uit uw schrijfboek las, heeft ooit gepeinsd, dat eens uit dat neerstig schoolventjen, Vlaanderens grootste prozateur ging groeien!"

Maar daarnaast schrijft hij geheel af een ander stukje huiswerk, het navertelde sprookje *'t Smetje Viole met al zijn alaam* (blz. 21—24), waarin de jongen zich in zijn eigen, „slordige", dialektiese taal laat gaan, en dat tintelt van leven. Een lesje voor de schoolmeesters die onverstoord de taal van hun leerlingen door recept-opstellen blijven bederven!

Hoofdstuk II handelt over *Evolutie en Levensopvatting*, en bevat veel losse gedachten, interessante opmerkingen en aardige citaten, o. a. over de verhouding van STREUVELS tegenover het naturalisme, zijn neiging tot het idylliese, zijn pessimisme, ontaardend tot een praktiese fataliteitsleer. Maar dit alles is niet volgroeid tot één geheel. Belangrijk zijn vooral de bladzijden waar STREUVELS zelf aan het woord is (blz. 67—68). Volgens DE RIDDER is „de conceptie van het Fatum grondslag van het Streuvelsche werk." Jammer dat deze stelling zo gebrekkig toegelicht wordt, want als de schrijver bij zijn filosoferen MULTATULI als gezaghebbend aanhaalt, en beweert dat „een ontwikkelde het Fatum kan bekampen" (blz. 78), dan zal het zijn lezers niet erg duidelik zijn wat nu eigenlijk dat Fatum is.

Hoofdstuk III: *De Letterkundige en zijn Kunst* vertelt eerst merkwaardige biezonderheden over STREUVELS' werkmethode en zijn verdere plannen, en geeft daarna een karakteristiek van STREUVELS' kunst. „Als schilder, als beschrijver, als dichter van de natuur is STREUVELS onevenaard," zegt zijn bewonderaar. „De natuur is niet meer gezien enkelijk als scherm, als omlijsting der handeling, maar als een persoon ervan en wel de hoofdpersoon, aan wien de ingewikkelde rol is opgedragen, de verschillende wijzingen, in het verloop van de handeling, te weerspiegelen, te begeleiden en te verklaren" (blz. 96). Treffend zijn de opmerkingen over het verband van STREUVELS' kunst met de Vlaamse schilderkunst, waardoor het volks-eigen karakter te duideliker uitkomt (blz. 100); over het idealiseren van de natuur (blz. 102), over zijn psychologie („Hij is geen zielsontvezelaar, geen gemoedscheikundige, maar een zielkenner"), over zijn diepe blik in de kinderziel in 't biezonder.

In Hoofdstuk IV, over *De Werken*, wil de schr. „om volledig te zijn nog wat vertellen uit STREUVELS' boeken, en bewonderen het volmaakte van ieder dier stukken afzonderlijk." Begrijpelikerwijze vinden we hier veel dat beter in het vorige hoofdstuk op zijn plaats geweest was (o. a. blz. 137 over de werkwijze), terwijl de uiteenzetting hoe *Minnehandel* geschreven had moeten worden, hier minder past. Maar aan de andere kant zal dit overzicht menigeen tot een nadere kennismaking met STREUVELS' werk uitlokken. De opmerkingen over de taal van STREUVELS, aan het slot, zijn mager uitgevallen; over de „stijl" daarentegen zegt hij uitstekende dingen. Alleen verwondert het mij dat de schrijver, die STREUVELS prijst om de „natuur en eenvoud" van zijn levende taal, zonder „detailleerend-overladen", tegelijk dwepen kan met de stijl van de „geniale QUERIDO" (blz. 112) en zelfs later QUERIDO's werk „grootscher" en „dieper" kan noemen dan „het enkelvoudig boerenbeschrijf van STREUVELS" (blz. 192).

In het laatste hoofdstuk: *Streuvels en de Vlaamsche kunst* verdedigt hij de „boerennovellist" SEREUVELS tegen VERMEYLEN's verwijt van monotonie en eenzijdigheid, die het gevolg zouden zijn van het zich opsluiten in de dorpsnovelle. Maar tegelijk verzuimt DE RIDDER niet, op de zwakke zijde van STREUVELS' kunst te wijzen. Dit gedeelte behoort dus als slot en konklusie eigenlik bij het derde hoofdstuk. Tot besluit wijst hij op de gewichtige plaats van STREUVELS in de Vlaamse letterkunde, en zijn invloed op het jongere geslacht. In een volledige studie zou ook de verhouding van STREUVELS tot zijn voorgangers in de Vlaamse letteren niet buiten beschouwing mogen blijven.

Al had de schrijver dit boek liever in portefeuille moeten houden

tot de tijd van „barensveerdigheid" aangebroken was, zo als het daar ligt, wensen wij het veel lezers toe, als inleiding tot de genotvolle lektuur van STREUVELS zelf. Als dit werk er alleen maar toe bijdroeg om de voortreffelike kunst van deze Vlaamse meester in nog ruimer kring bekend te maken, dan is het niet vergeefs geschreven. Ten slotte nog de mededeling dat een nauwkeurige *Bibliografie* aan het boek toegevoegd is.

C. D. V.

Liederen van Hadewijch, naar de drie bekende hss. kritisch uitgegeven met Inleiding en Woordenlijst, door **Johanna Snellen** (*Leidse diss.* 1907).

Hoewel dit proefschrift tot diepere studie uitlokt, moeten wij ons hier tot een aankondiging beperken. De schrijfster voelde zich aangetrokken tot de mystieke poëzie van de geheimzinnige dichteres uit de dertiende eeuw, en besloot op voorgang van prof. KALFF, zich met haar werk vertrouwd te maken. Maar voor een grondige en veelzijdige monografie bleek de tijd nog niet gekomen te zijn. Terecht begreep zij dat de studie vooreerst het meest gebaat zou zijn met een degelike tekstuitgave van deze uiteraard zo moeielik verstaanbare liederen. In die kritiese tekst met toelichting en woordenlijst werd dus het zwaartepunt van het proefschrift gelegd. De *Inleiding*, die nu niet de pretentie heeft, het onderwerp uit te putten, bevat veel mooie opmerkingen en waardevolle gegevens 1°. over de *inhoud van* HADEWIJCH's *gedichten, haar aanleg, karakter, temperament*; 2°. *omtrent* HADEWIJCH *uit haar eigen mededelingen*; 3°. *enkele opmerkingen over* HADEWIJCH *als dichter.* [1]) Dit proefschrift is dus een aanwinst voor onze Middeleeuwse letteren, omdat het aan de verdere bestudering van deze belangrijke gedichten een vaste grondslag geeft.

C. d. V.

---

[1]) Ter vergelijking bevelen wij aan het opstel »HADEWIJCH" van GERARD BROM (In *Van onzen tijd* VI, 5, 207—208), waarin vooral de vraag besproken wordt in welke verhouding deze mystiek tot de kerk staat.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

(Maart—April).

De Gids. — Maart. J. N. VAN HALL bespreekt VAN EEDEN'S jongste toneelwerken: *IJsbrand* en *Het Beloofde Land.* — J. J. SALVERDA DE GRAVE prijst *Een nieuwe vertaling van Dante,* door J. K. RENSBURG, maar heeft weinig lof voor de daarbij gegeven kommentaar.

April. J. ALEIDA NIJLAND wijdt een artikel aan *Kalff's Nederlandse letterkunde* II, dat zij „een welsprekend pleidooi voor de 15de eeuw" en de „edele conste van Retorycke" noemt, en waarvan ze de inhoud nauwkeurig beschouwt en karakteriseert. — Het *Overzicht der Nederlandsche letteren* XVII door CAREL SCHARTEN handelt eerst over BOUTENS, dan over een zestal prozaschrijfsters en -schrijvers.

De Nieuwe Gids. — Maart. KLOOS spreekt in de *Literaire Kroniek* over MAAS en CYRIEL BUYSSE.

April. Het artikel van J. B. SCHEPERS: *De letterkundige en de school* vestigt de aandacht op HETTEMA'S *Taal- en Dichterstudies,* en wijst op het verband tussen de letterkundige beweging van '80 en de taalkundige beweging, gedragen door het tijdschrift *Taal en Letteren,* waarvan BUITENRUST HETTEMA een van de verdienstelikste leiders was, „de schakel tussen de letterkundige en de school, het leven." — J. DE MEESTER besluit zijn artikel *Iets over Nevrose in Letteren.* — De *Literaire Kroniek* handelt over SCHOENMAKERS: *Het geloof van den nieuwen mensch.*

De Twintigste Eeuw. — April. L. VAN DEYSSEL schrijft onder het opschrift: *Nederlandsche Letterkunde van den tegenwoordigen tijd* in het kort over CYRIEL BUYSSE (*Lente*); daarna over FREDERIK VAN EEDEN, die naar aanleiding van *Minnestral* als „een slecht schrijver" gekarakteriseerd wordt; ten slotte over HENRI VAN BOVEN (*Sproken*).

De Beweging. — Maart. MAURITS UYLDERT geeft een aantal korte *Boekbeoordelingen*; ALBERT VERWEY bespreekt kort: VAN SCHENDEL'S *Een Zwerver verdwaald* en STREUVELS' *Vlaschaard.*

April. J. KOOPMANS publiceert het eerste gedeelte van een studie over *Bilderdijks Treurspelen,* waarin voornamelik de *Kormak* behandeld

wordt. — MAURITS UYLDERT verwijt in een brede bespreking van *Albrecht Rodenbach's poëzie*, aan de Vlamingen, dat zij het dichterschap van deze voorganger te hoog aanslaan, wanneer ze hem op één lijn stellen met JACQUES PERK. Hij beschouwt RODENBACH's verzen als „ritmeloze poëzie", die dus geen poëzie is, en RODENBACH's *Gudrun* als „onrijp jeugdwerk".

Groot-Nederland. — **Maart.** W. G. VAN NOUHUYS behandelt VAN EEDEN's drama *IJsbrand.*

April. VIRGINIE LOVELING beschrijft *Een soirée bij Busken Huet*, in 1885 te Parijs. — W. G. VAN NOUHUYS bespreekt VAN EEDEN's drama *Het Beloofde Land* en PAAP: *Een Gracht-Idylle.* In de rubriek *Literatuur* is HERMAN TEIRLINCK aan het woord over VERMEYLEN en SABBE.

Elseviers Maandschrift. — **Maart.** H. ROBBERS schrijft een artikel *Over Stijn Streuvels*, naar aanleiding van zijn jongste werk (*De Vlasschaard*) en van A. DE RIDDER's boek over STREUVELS, waarvan hij weinig goeds zegt.

April. ROBBERS spreekt *Over Boeken van Vrouwen.*

Vragen des Tijds. — **Maart.** A. W. STELLWAGEN geeft een artikel *Boeventaal of Bargoensch*, met voorbeelden toegelicht, naar aanleiding van het Zakwoordenboekje *De Boeventaal*, uitgegeven door W. L. H. KÖSTER HENKE.

Van onzen tijd. — **Nummer IV.** MARIA VIOLA geeft een vergelijkende beschouwing over *Drie Voordrachten*, n.l. van EDUARD VERKADE (*Hamlet*), WILLEM ROYAARDS (*Gijsbrecht*) en KAREL VAN DE WOESTIJNE (*Verzen*). — TH. KWAKMAN prijst in een *Boekbespreking: Om de Kinderen*, door RACHEL DE VRIES—BRANDON.

Nummer V. TH. KWAKMAN bespreekt HÉLÈNE LAPIDOTH—SWARTH en BRUSSE.

Ons Tijdschrift. — **Afl. II.** J. VAN DER VALK vervolgt zijn studie *Jan Luyken, een mystiek Christen*, waarin hij de vraag *Luyken Spinozist?* ontkennend beantwoordt, en HYLKEMA *Een valsche munter* noemt, omdat hij LUYKEN voor een ketter hield. Daarop behandelt hij LUYKEN's verhouding tot *Jakob Boehme* en *Luykens Belijdenis.* Zijn konklusie is „dat LUYKEN het gezag der Schrift als het werk van den Heiligen geest ten volle erkent," en dat dus HYLKEMA „in LUYKEN den Christen miskent." — SCHRIJVER geeft een afbrekende kritiek van de „Calvinistische" roman *In 's Levens Opgang* door SEERP ANEMA. —

J. VAN DER VALK bespreekt waarderend BUITENRUST HETTEMA's *Taal- en Dichterstudies*, al kan hij zich met het standpunt van de schrijver niet geheel verenigen.

Afl. 12. J. VAN DER VALK kritiseert uitvoerig en scherp-afbrekend de roman *Godsonteering* van DAAN VAN DER ZEE.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde XXVI, Afl. 3—4. *Don Torribio en De deken van Badajos* is de titel van een uitvoerige studie, waarin A. BORGELD het motief van VAN EEDEN's bekend blijspel door de gehele literatuur volgt. — B. FADDEGON publiceert *Een empirisch-psychologische studie* over *Geleidelijke en springende klankverandering*, met statisties uitgewerkte gegevens. — NAUTA wijst op een plaats van het woord *overstrijden* bij HUYGENS (*Oogentroost*, 864). — Een bijdrage van C. G. N. DE VOOYS is getiteld *Iets over en uit het „Scaecspel"*. Na enige mededelingen omtrent de handschriften en een gissing omtrent de onbekende vertaler, wijst hij er op dat de geest van deze moralisatie verwant is met de denkbeelden van de legisten (Philips van Leiden) en maakt hij opmerkingen over de taal, waarin een streven om een „schrijftaal" te scheppen onder Latijnse invloed duidelik merkbaar is. Als *Bijlage* wordt een fragment afgedrukt over *De rechten en verplichtingen van de derde stand* en een groot aantal van de *Exempelen*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie (1908): J. W. MULLER wijdt een uitvoerig artikel aan de verrassende ontdekking van *Een nieuw handschrift van den Reinaert*, waarin voorlopige mededelingen en gissingen, o. a. omtrent het aandeel van de dichter ARNOUT, de plaatsnamen en de diernamen. Het nieuwe handschrift zal weldra door de ontdekker, Dr. DEGERING te Munster, uitgegeven worden.

Vaktijdschrift voor Onderwijzers. — Maart. P. L. VAN ECK vervolgt zijn artikel *Poëzie en Pedagogiek in de Nederlandse kinderdichters*, waarin behandeld worden: Johannes Hazeu Cornelisz., D. Onderwater, Petronella Cornelia van Alphen, Katharina Wilhelmina Bilderdijk, Petronella Moens, A. May van Vollenhove, Francijntje de Boer en M. Westerman. — B. J. DOUWES schrijft over *Het Taalonderwijs op de Lagere School*, naar aanleiding van HOOGEVEEN's werk.

Het Schoolblad (17 en 24 Maart) bevat een degelik artikel van J. KUIPERS over *Stelonderwijs op de Lagere School*. — HOOGEVEEN's artikelen werden bestreden in een artikel van J. BOK: *Het zuiver Schrijven — Hoogeveen contra Van Strien*. C. D. V.

PROEVE VAN EEN LES IN DE BEELDSPRAAK. [1])

Toen Onzelieveheer alle dingen geschapen had, heeft Adam ze een naam gegeven. Het een was 'n *boom*, zei hij; het ander 'n *aap* of 'n *ezel*; en zichzelf noemde hij 'n *mens*. Maar dat gebeurde in de Paradijstaal natuurlik, want Adam sprak geen Hollands.

Dat werk van Adam hebben wij later voortgezet, want aan alle nieuwe dingen die we leerden kennen, hebben we een naam gegeven; anders konden we er niet over praten. Het een is 'n *automobiel*, zeien we, en 't ander 'n *fiets*.

Als wij de klas eens rondkijken, dan zien we heel veel dingen, die alle een naam hebben: boeken, banken, jongens. Zo'n naam is net als een knopje op een schrijfmachine. Druk je op zo'n knopje, dan komt het beeld van een letter op 't papier. En spreekt men een naam uit, dan komt er een beeld in de geest van hem die 't hoort. Doe je ogen maar eens dicht. Je ziet niets. Een zwarte, lege ruimte. JANSEN! zeg ik nu opeens, en nu zie je in je geest het beeld van de jongen die *Jansen* heet.

Maar niet alleen *dingen* of zelfstandigheden hebben namen; ook handelingen, eigenschappen, toestanden. We zullen voor het gemak: mensen, dieren, planten, voorwerpen, handelingen, eigenschappen en toestanden allemaal maar *begrippen* noemen. Eigenlik zijn die dingen zelf, zoals ze bestaan in de buitenwereld, geen begrippen, maar 't beeld dat wij ervan hebben in ons hoofd. (Ik verwaarloos hier ekspres het verschil tussen een *voorstelling* en een *begrip*).

Een NAAM is dus een klank die een begrip wakker maakt in ons hoofd. Dat begrip wàs er al natuurlik, van vroeger; maar het sliep,

---

[1]) Een *les* en een *opstel* zijn zeer verschillend van karakter. 'n Opstel lijkt op 'n voordracht. Maar 'n goede les is 'n *gesprek*. De leraar praat met de jongens. Ze zoeken en vinden samen en komen zó tot het begrip der dingen. Daarbij worden de voorbeelden gegrepen uit de onmiddellike omgeving. De onnozelste dingen kunnen door het *gesproken* woord pikant worden. Dit opstel mag dus geen *les* heten, wat de vorm betreft. En de inhoud van deze weinige bladzijden zal rijk genoeg wezen voor een half dozijn lessen.

in 'n hoekje. Als ge nu zijn naam uitspreekt, is 't net alsof er een sergeant appèl houdt in de kazerne. JANSEN! roept ge *Presènt!* zegt het begrip, en daar staat het beeld van die jongen in onze geest. In een panopticum ziet men beelden waar een naambordje op hangt. Onze geest lijkt ook zo'n panopticum met tienduizenden van beelden en voorstellingen; en overal hangt heel netjes 'n naambordje op.

* * *

De nakomelingen van Adam, eigenwijze schepselen, veranderen dikwels de door hem gegeven namen. Wat hij 'n *mens* noemde, daar zeggen zij wel eens tegen: *aap* of *ezel*. Een boom noemen ze een *reus*, alsof 't 'n mens was, en een mens wordt wel eens *boom* geheten, als hij namelik bizonder groot en stevig is. Dàt is nu beeldspraak.

Beeldspraak is dus eigenlik 'n verkeerde manier van praten: men verhangt daarbij de bordjes, dat wil zeggen: de naambordjes. Verbeel-je dat men in een panopticum zo deed en onder het beeld van Napoleon 't naambordje hing van een berucht moordenaar. En ja, dat heb ik toch wel eens gehoord, dat iemand Napoleon 'n *moordenaar* noemde, bij wijze van beeldspraak.

Hier in Breda had men vroeger de gewoonte om in het park *'t Valkenberg* bij de bomen en struiken en bloemen 'n paaltje in de grond te zetten met 'n plankje, waarop de naam stond te lezen. Moedwillige jongens hadden wel eens de aardigheid om die paaltjes te verzetten, en dan las men onder 'n reusachtige eik dat 't 'n *vergeet-mij-nietje* was of-zo. Maar de opzichter vond die beeldspraak te vervelend en hij heeft daarom alle bordjes weggenomen.

In de klas is 'n jongen die *Jansen* heet. Een ander heet *Pietersen*. Kan men nu wel de een aanspreken met de naam van de ander? Zeker! Veronderstel, dat Jansen algemeen bekend was om z'n slordigheid; dan zou ik tegen Pietersen kunnen zeggen, als die ook eens erg slordig was: „O jou, *Jansen!*" Op die manier zegt men tegen iemand wel eens: *Nero* of *Socrates* of *Rembrandt*.

In de klas zijn banken en jongens. Zeg ik tegen 'n jongen wel eens *bank?* Och ja, dat kan. Bijvoorbeeld: de derde bank let niet op.

En als ik de schriften uitdeel, zeg ik, terwijl ik er een in de hand heb: „Dit is *Jansen*." Ik geef dan aan dat schrift de naam van zijn eigenaar.

Ook over handelingen, eigenschappen en toestanden kan men *overdrachtelik* spreken, dat wil zeggen: de naam van 't ene begrip overdragend op 't andere.

Bijvoorbeeld: het paard *vloog* voorbij. De handeling die het paard verrichtte, heet *galopperen*. Als men zou zeggen: de vogel *galoppeerde* voorbij, dan was dat ook beeldspraak. Maar dat is niet gebruikelik.

De lucht *stond in brand*, las ik in de beschrijving van een zonsondergang. Men bedoelde: *was vuurrood*. De naam van de ene toestand (in-brand-staan) werd nu gebruikt voor de andere (vuurrood-zijn).

En een *fluwelen* perzik is een *donzige* perzik. En dit laatste adjectief is ook al figuurlik, want *dons* is de naam voor kleine, zachte veertjes. Zacht *behaarde* perzik dan? Ook al oneigenlik, want *haren* groeien alleen op mens of dier.

Men ziet: dat overdragen van een naam is zo gewoon, dat men het doet, zonder dat men 't zelf merkt. En dikwels heeft men heel veel moeite, als men figuurlike taal wil vermijden.

* * *

En waarvoor veranderen de mensen toch zo de namen der dingen? Och, dat moet ge ze maar niet vragen. Ze weten het niet. Ze weten vaak zelfs niet, dàt ze het doen, zagen we al. Want beeldspraak is een natuurverschijnsel in ons. Men kan evengoed aan 'n boom vragen waarvoor hij toch in de herfst zoveel vruchten draagt.

En toch zullen wij naar de oorzaak zoeken.

Eens passeerde mij in de winter een kar met hooi. Ik werd getroffen door de sterke hooilucht, er kwam opeens 'n zomerbeeld voor m'n geest: groen landschap, blauwe lucht, zonneschijn, en ik voelde een vleug van zomerweelde door mij heen. Ik zei toen: De *zomer* passeert me. Toch was 't geen zomer, maar een kar met hooi, die voorbij ging.

In mijn geest was het beeld van die kar, en daarnaast kwam vanzelf het beeld van de zomer. Als men op 'n piano 'n toets aanslaat, gebeurt het wel eens, dat een tweede toets ernaast mee naar beneden gaat. Ze haken dan aan elkaar. En zo was in mijn geest het zomerbeeld gehaakt aan het karre-beeld. 't Haakje dat ze verbond, was: *de reuk*, de hooigeur.

Dit verschijnsel in ons hoofd heet: *associatie*. Het verschijnen van het ene beeld heeft tot gevolg, dat er terstond een tweede naast komt staan. *Socius* betekent in 't Latijn: *gezel*. Zo'n beeld krijgt dus een gezel of kameraad. En vele beelden zijn zulke trouwe makkers, dat het ene zich nooit vertoont of het andere komt erbij.

Die associatie is de oorzaak van het overdrachtelik spreken, maar daarvoor is nodig dat het tweede beeld, de *socius* of gezel, veel meer

onze aandacht trekt dan het eerste. De gezel gaat vóór zijn vriend staan en bedekt hem met zijn lijf. Maar dat lijf is doorzichtig, we zien de ander er nog doorheen.

Als het zover gekomen is, dan gaan we de naam van het tweede beeld geven aan het eerste. De overdracht heeft plaats. We spreken overdrachtelik. Er ontstaat beeldspraak.

En daardoor zei ik: de zomer passeert mij, in plaats van: een hooikar.

Zo'n associatie kan wel heel persoonlik wezen. Ik heb 't bijv. lang gehad, dat ik geen teer kon ruiken, of ik zag de zee voor me. „Ik ruik de zee", kon ik wel zeggen, in plaats van „ik ruik teer". Maar niemand zou mij begrepen hebben, omdat die associatie zo individueel was. De geteerde vissersschepen op 't strand waren natuurlik de oorzaak van dat verschijnsel in mijn hoofd.

* * *

Weer 'n stapje dieper doordringende in 't begrip: *beeldspraak*, gaan we nu vragen: Wat is de oorzaak der associatie?

Bij die hooikar en bij die teerlucht bleek dat reeds duidelik. De herinnering maakte 'n oud beeld in ons wakker, dat naast of achter het eerste kwam staan. En die herinnering ontstond door OVEREENKOMST. Die kar rook zo lekker en dat veld rook zo lekker, en dat was dezelfde geur.

Iemand zag 'n paard snel voorbij 't venster galopperen. Eén seconde zag hij 't maar. O ja, dat had hij nòg eens gezien, dat zich iets zo snel voorbij het raam bewoog. Hij kreeg een herinnering. Toen was 't een zwaluw, die langs 't venster scheerde. 't Galopperen ging zo snel, en 't vliegen ging zo snel, en door die overeenkomst ontstond eerst de herinnering, toen de associatie en daarna de naamsoverdracht of beeldspraak.

Wie wel eens bij avond 'n boerderij in brand heeft zien staan, herinnert zich de rode gloed, waarmee de lucht gekleurd was. Een indrukwekkend verschijnsel: die duisternis om ons heen, en daar in de verte die geheimzinnige rosse schijn. We zijn er van ontroerd, en vergeten het niet licht. Later zien we de zon eens ondergaan met zo'n vuurrode gloed, en we zeggen, zonder opzettelik onze woorden te kiezen: Heel de hemel *staat in brand.*

* * *

Niet alle beeldspraak ontstaat doordat er een treffende *overeenkomst* is tussen de twee begrippen. Toen ik zei: „de derde bank let niet op",

had ik geen overeenkomst opgemerkt tussen die jongens en de bank waar ze op zaten. Het gaat hier ook niet zó, dat ik eerst het beeld van een jongen voor de geest heb en dat zich daarmee vanzelf het beeld associëert van de bank; neen: die jongen en die bank zie ik altijd samen; die twee voorstellingen zijn vast aaneengekoppeld in mijn hoofd; het lijkt of ze één zijn, zoals de oude Indianen bij de ontdekking van Amerika meenden dat paard en ruiter één wezen vormden. En zo zijn er vele dingen, die wij altijd samen waarnemen, bijvoorbeeld: een potje en zijn deksel, een mens en zijn kleren, een fles of een glas en de drank die er in is, een soldaat en zijn wapen, een schrijver en zijn pen, een violist en zijn viool, een volk en het land dat 't bewoont.

In al die gevallen kan men de naam van het ene begrip overdragen op het andere. We zeggen: drink nog 'n *glas*; eet nog 'n *bordje*; die *witkiel* droeg mijn koffer; *Frankrijk* verklaarde ons de oorlog, enz.

Het ligt er maar aan, welk van de twee dingen die we met één blik bekijken, het meest onze aandacht trekt. De naam daarvan zullen we geven aan het andere of aan beide samen. We zien 'n soldaat met 'n rode broek. Dat rode kledingstuk treft onze aandacht sterker dan de man zelf en we zeggen tegen hem: *roodbroek*, niet omdat hij zo veel op 'n rode broek lijkt, maar omdat hij en z'n broek ons één geheel schijnt en van dat geheel de rode broek ons het meest treft. Als we een jongen zagen met rode wangen en rood haar, en we scholden hem uit voor *rooie-kool*, dan zou 't iets anders wezen: dan was er overeenkomst.

De overeenkomst-beeldspraak heet *metaphora*, en die andere die ontstaat doordat we twee dingen altijd samen waarnemen, heet *metonymia*. Andere beeldspraak is er niet. Wat dus geen metaphora is, moet een metonymia zijn, en omgekeerd. Er zijn nog wel veel andere namen gebruikelik voor verschillende verschijnselen in de figuurlike taal, maar deze behoren toch altijd tot één van beide hoofdsoorten.

Na al het voorgaande kunnen we dus de definitie uitspreken: beeldspraak bestaat daarin dat men de naam van het ene begrip overdraagt op het andere, doordat ze zo veel op elkaar lijken of doordat we ze altijd samen waarnemen.

* * *

Het spreekt vanzelf dat zùlke dingen die ons verrast of getroffen of ontroerd hebben, ook het makkelikst weer wakker worden bij

gelegenheid. Sommige mensen worden heel zelden verrast; ze zijn niet gauw verwonderd; ze vinden alles gewoon. Dat zijn doffe, ongevoelige naturen, en suffe, ordinaire koppen. Men kan er zeker van zijn, dat zij heel weinig beeldspraak gebruiken. Anderen daarentegen ontvangen heel diepe indrukken, ze hebben een scherp en indringend verstand en zien van alle dingen het karakteristieke; heel gewone dingen kijken ze met belangstelling aan en zeggen met stille verrassing in zichzelf: *Hé!* als een ander niets bizonders ziet.

Bij zulke mensen, dichters en denkers, ontstaan heel veel van die associaties; zij zien vaak overeenkomst tussen dingen die weinig op elkaar schijnen te lijken, omdat hun blik tot het verborgen karakter doordringt van alles wat bestaat. Zij gebruiken veel beeldspraak, die nu ook anderen verrast, omdat dezen ook dat verborgen karakter der dingen gaan bemerken.

Een dichter wandelt bijvoorbeeld door een bos. Hij ziet een zware beukeboom. Hij kijkt naar de dikke, sterke wortels die eerst een eindje boven de grond liggen en dan in de bodem verdwijnen, en hij zegt nu, dat die boom *met hartstocht* in de grond *grijpt* om zich te handhaven en er zijn voedsel te zoeken. Bij die wortels dacht hij aan de vuist van een mens die met hartstochtelike greep iets aangrijpt, zoals een uitgehongerde zou doen, aan wie men voedsel voorhoudt. Om zulk een overeenkomst te zien, moet men een dichterlike of filozofiese natuur hebben.

In de taal van dichters en denkers ontmoet men dus veel beeldspraak. Dat wordt mooi gevonden, en daarom zijn er anderen, die ook graag mooie taal willen schrijven en die nu *jacht maken* op beeldspraak. Maar dat is dwaasheid natuurlik. Zij vragen zich af: waarmee zou ik dit of dat wel kunnen vergelijken? is er niets dat er erg veel op lijkt?

De goede beeldspraak dringt zich vanzelf op. Zij wordt geboren. Het is geen erbij gesleepte stijlversiering.

Ik heb eens 'n plechtige eikelaan gezien, waar de koningin door moest rijden om 'n dorp te bezoeken. Met dat statig oprijzen der stammen, onder het veeltintig en veellijnig welfsel van takken en twijgen en blaren, met die zachte schemering waar de groene velden aan weerszijden scherp tegen afstaken, vormde die laan een waarlik vorstelike passage. Maar de dorpelingen vonden dat niet feestelik genoeg. Ze hadden kleine, armoedige masteboompjes gehakt, en die tussen de eiken in 't zand gezet, om de laan mooi te maken, weet u! Want als de koningin een plaats bezoekt, dan maakt men altijd de straten en wegen mooi met masteboompjes. Dat hoort zo. Dat

wisten de snuggere en vaderlandslievende dorpelingen heel goed.

Nu, en in de mooie taal van dichters en denkers, daar zie je altijd beeldspraak. Dat hoort ook zo. Dus als je nu je best doet om eens heel mooie taal te schrijven, dan moet je vooral voor wat mooie beeldspraak zorgen. Begrijpt u? Neen, neen, wij begrijpen 't net omgekeerd. Er is geen hogere schoonheid van taal te bereiken, dan door een gedachte of aandoening eenvoudig en scherp na te tekenen in woorden, zodat ze presies in 't hoofd of 't gemoed van anderen komt, gelijk ze was in onszelf.

Maar soms voelt men, dat men er niet in slaagt om met het gewone rechtstreekse praten aan anderen over te doen, wat men in zich heeft. Ze hèbben 't niet, ze krijgen 't niet, ze vatten en grijpen 't niet. Nu gaat men als hulpmiddel een opzettelik uitgewerkte beeldspraak gebruiken, die zich in zulke omstandigheden toch ook vanzelf moet opdringen. Men gaat van andere dingen spreken, die wèl bekend zijn aan de hoorders. En men zegt: *Kijk, zoals 't nu met deze aan-jullie-bekende dingen gesteld is, zo is 't ook met die andere dingen die je niet begreep.*

Indien ik bijvoorbeeld wil uitdrukken, dat ik me zacht en vergevensgezind voel; in stille vree, met het lelike zelfs, geneigd tot zachtjes kalmerend praten om de stille rust die in mezelf is, ook te brengen om me heen, dan kan ik zeggen (zoals Hugo Verriest op blz. 28 van zijn schetsenbundel *Op Wandel*):

Eene avondgoedheid, eene zomerzoelte doorwaart geheel mijn hert en wezen.

De vredige stemming van een stille zomeravond hebben allen wel eens gekend. En daarom zegt de hoorder, na zo'n woord van heerlike duidelikheid: *O, is 't zo? Ja, dan begrijp ik wat er in u is.*

Beeldspraak is dus middel en geen doel. En hoe duideliker zij 'n zaak maakt, des te mooier is ze. De schoonheids-aandoening van 'n mooi beeld bestaat in de verrassing waar men plotseling heel krachtig en diep en helder iets mee begrijpt, dat ons eerst vaag en duister was. Waar dus 't gewone rechtstreekse praten een zaak duidelik maakt, daar is een vergelijking overbodig en hinderlik, evenals die masteboompjes in de eikelaan.

De metonymia is uiteraard van minder belang voor de fijnere denk- en gevoeltaal. Ze is vanzelf iets meer ordinair, beter te bereiken voor gewone verstanden. Want om het meestal verborgen karakter der dingen te zien en aldus evereenkomst op te merken, daarvoor is een indringend verstand nodig; maar het steeds samen-zijn van twee dingen kan met een oppervlakkige blik worden waargenomen.

* * *

Ten slotte nog iets over 't leven en sterven der beeldspraak. Zodra we er niet meer aan denken, dat een figuurlik woord 'n *tweede* naam is, is de beeldspraak dood.

Op dorpen zijn vaak mensen, die iedereen kent met hun tweede naam: *het Vuurtorentje*, Jan *de Knol*, Willem *de Pruik*, *Kachelhout*, enz. Hun familienamen kent bijna niemand, omdat ze nooit gebruikt worden. Toen iemand voor 't eerst zei tegen 'n roodharige: *vuurtorentje*, werd er gelachen. Allen voelden het treffende van de overeenkomst: iets hoogs, slanks, en daarboven 'n klein rood schijnsel. Toen men dat voor de tweede keer zei, was 't al 'n beetje minder aardig. Als men 't voor de tiende keer hoort, is er alle aardigheid af; men denkt er niet meer aan, dat die man nog 'n andere naam heeft; men ziet naast zijn persoon niet meer de figuur van de werkelike vuurtoren, en de beeldspraak is dood: de overdrachtelike naam is de gewone naam geworden, n.l. een klank, die een voorstelling wakker maakt in onze geest.

Beeldspraak sterft dus door veelvuldig gebruik. Elke keer dat men zich bedient van een overdrachtelik woord, gaat er iets van de overdrachtelikheid af. De gewoonte ontneemt aan alle woorden op den duur hun frisheid en doorzichtigheid en pikantheid. De helderste samenstelling doorzien we ten slotte niet meer. *Roodkápje* wordt er gezegd, en *rookvléés*, zonder dat men denkt aan iets dat *rood* of *gerookt* is. De verplaatste klemtoon bewijst dit. Zelfs hoorde ik zeggen: *kacheldeùr* en *schoorsteenmàntel*. We begrijpen nu, waarom een vreemdeling in Den Haag spreekt van *'t Vóórhout*, en een Hagenaar van *'t Voorhoùt*. Hier in Breda spreken wij van *'t Kastelpleìn*, en alle vreemdelingen zeggen: *'t Kastéélplein*.

In het begin van onze les hebben wij *vloog* in de zin: „Het paard vloog voorbij ons huis", figuurlik genoemd. Maar voor de meeste mensen is 't woord niet overdrachtelik, omdat ze niet meer aan 'n vogel denken. *In galop voorbijvliegen* kan men dus niet fout noemen, ofschoon de voorstelling van een galopperende vogel ons doet lachen. Toch is het wenselik dat men de gewoonte in zich kweekt om zoveel mogelik de figuurlike woorden te doorschouwen; naast of achter de figuurlike, moet men de letterlike betekenis zien. Als men dat doet, dan wordt de taal iets geheel anders voor ons; wat vlak en egaal was, krijgt reliëf, er komt perspektief in, licht en schaduw, kleur en leven. Het lijkt of men achter een transparant een licht ontsteekt; eerst keek men er onverschillig naar, en nu blijft het verraste oog met vreugde kijken naar het tafreeltje dat er op geschilderd is. Het moet ons een tweede natuur worden om bij elk figuurlik woord 'n

tekening te maken in onze verbeelding. Wij moeten de beelden *zien*. Dan zal men bijv. ook niet meer dergelike dwaasheden schrijven:

In dit tijdperk wies een jonge schaar van dichters op onder de warmende wieken van Dr. Doorenbos; of

gij moet uw best doen om dit onweer af te drijven; of

de beelden vloeiden hem uit de mond; of

zijne woorden waren honing voor mijn oren; enz.

Maar wat eenmaal dood is, kan men niet meer tot het leven terugroepen. Wie dit probeert, ontkent dat de taal het recht heeft om te groeien; hij weigert de geschiedenis te erkennen, in zijn eigendunkelike neuswijsheid.

J. MATHIJS ACKET.

SYNONIEMEN-BEHANDELING BIJ HET ONDERWIJS.

Naar aanleiding van mijn *Kritiek van de gangbare synoniemen-behandeling* stelde een lezer de vraag, hoe ik mij dan de synoniemen-behandeling bij het onderwijs voorstelde.

Niemand zal, na de ontwikkelde bezwaren, verwachten dat we een nieuwe *systematiese* behandeling in de plaats van de gangbare zouden willen schuiven, want juist in het systematiseren zit de grote fout. Maar evenmin was de kritiek louter afbrekend. De formulering van de drie hoofdfouten is gemakkelik om te zetten in drie grondregels:

I. *Ga altijd uit van taalwaarneming.* Maak de leerling opmerkzaam op synoniemieke verschillen: 1°. in zijn eigen taalgebruik, bij zijn spreken en zijn schrijven — want dit moet in wezen één zijn —; 2°. in de taal van zijn omgeving; 3°. in de taal die hij in het verband van zijn lektuur leert kennen.

II. *Het gebruik, en niet de afleiding bepaalt de woordbetekenis.* Er is een groot verschil tussen bewust-etymologies verband, en de etymologie die we door nadenken of studie leren kennen.

III. *Breng de leerling al vroeg tot het heldere inzicht dat er velerlei taal is.* Dat geldt zowel voor zijn eigen taal, waarin meestal de „straat"-taal, het familiaar-beschaafd en het algemeen-beschaafd naast elkaar voorkomen, als voor de taal die hij hoort en leest.

Wie deze regels aanvaardt, en bij zijn onderwijspraktijk in het oog houdt, kan op velerlei wijzen synoniemen goèd behandelen. Wel zou ik er een vierde, paedagogiese regel aan toe willen voegen: *Behandel,*

zoveel mogelik, synoniemieke verschillen op een ogenblik dat de leerling er zich voor interesseert.

Voor mijn onderwijs-praktijk volgt daaruit dat ik met jongere leerlingen, van 12 tot 16 jaar, nog nooit opzettelik en uitvoerig synoniemen behandeld heb. In deze periode is er tweeërlei aanleiding om synoniemieke verschillen ter sprake te brengen, nl. 1°. *bij de bespreking van de opstellen*; 2°. *bij de lektuur.*

Dat de opstellen daarvoor mooie en leerzame stof kunnen leveren, behoeft nauweliks nader verklaard. Vooral het gevoel voor verschil in „kleur" tussen twee woorden: het platte of het algemene, het familiare en het „deftige", moet aangekweekt worden. Bij de lektuur lijkt het mij niet raadzaam verschillen uit te spinnen, of veel synoniemen er bij te slepen. Eén enkele vraag of opmerking kan soms volstaan. Liefst kieze men die woorden, die vanzelf bij de leerling een vraag doen rijzen of verwondering wekken.

We lezen b.v. in *Analecta* I: „en hij had ze op elke koon een zoen gegeven dat het klonk." Een gedeelte van de klas bestaat uit Drenten of Groningers, voor wie *wang* en *kus* de gewone woorden zijn, en die dus *koon* en *zoen* „deftiger" vinden. Voor anderen, in Holland geboren, is dat juist andersom. De verklaring van dit „zonderlinge" verschijnsel wekt belangstelling en lokt andere voorbeelden uit. Dan weer valt een woord op, doordat het afwijkt van het gewone taalgebruik, b.v. „De paardjes vlogen, aangevuurd door gillend geschreeuw, doordringend gefluit en *knerpend* gesis, in woesten galop stadwaarts." Zou jullie hier ook „knerpen" gebruiken? Wie kent *snerpend*? Waarvan heb je *knerpen* wel eens gebruikt of horen gebruiken? Mogelik geeft de klas ook aanleiding om andere geluidswoorden als *knarsen*, *knoersen* te vergelijken.

„*Beduusd* over zijn eigen brutaliteit staat hij daar nu aan den anderen kant, verlost uit zijn gevangenschap." Zou hier ook *bedeesd* kunnen staan? Waarom niet?

„Toen de verf koud en droog wèrd, voelde ik overal een pijnlijke *stramheid*." Ik zou nooit zeggen in zo'n geval dat mijn huid *stram* was, of dat ik *stramheid* voelde. Zou een van jullie dat woord gebruiken? Hoe zou je het anders zeggen? Wie heeft *stram* wel eens in een boek ontmoet? Begrijp je nu ook hoe de schrijver er hier toe komt om dat woord te gebruiken? Het gevoel van zo'n strakke, stijve huid lijkt wel iets op het gevoel van stijfheid in de spieren.

Het leesboek brengt de leerling ook in aanraking met andere taalkringen, met dialektiese taal van VAN MAURIK, WERUMEUS BUNING, CREMER, waarin afwijkend woordgebruik vanzelf tot vergelijking brengt,

naar inhoud en kleur, of met litterair taalgebruik, b.v. in fragmenten uit VAN LENNEP of in gedichten. Wanneer VAN LENNEP b.v. spreekt van het *blaauwe zwerk*, en verschillende leerlingen kennen dit woord uit de boeken voor een donkere wolkenlucht, dan is dit een geschikte gelegenheid om te wijzen op de vage betekenis van zulke litteraire woorden ten gevolge van hun zeldzaamheid, en om te laten zien dat de „boekentaal" ook weer niet één homogene massa is.

In een derde klas gaf meermalen het sterk afwijkend woordgebruik van Zuid-Nederlandse schrijvers — die in het derde *Leesboek* van VAN DEN BOSCH en MEYER goed vertegenwoordigd zijn — aanleiding tot bespreking van synoniemieke verschillen. In de volgende klas was de lektuur van STIJN STREUVELS ook in dit opzicht leerrijk. Wanneer TONY b.v. spreekt van de zon die door het *rillende* lover schijnt, dan ligt een vergelijking met ons *rillen* en *trillen* voor de hand. Of als CONSCIENCE iemands hart doet „*ontstellen* van zoete vreugd", kan de vergelijking met ons *ontstellen* en *verrukken* (en daarnaast het Duitse *entstellen* en *verrücken*) interessant gemaakt worden.

Verschil van kleur zal duidelik worden, tussen onze woorden *vlerken*, *vleugels* en *wieken*, als men de aandacht vestigt op deze zin van CONSCIENCE: „Hadde zij (Trien) vlerken, zij vloog in bliksemsnelle vaart naar gindsche torens." Nog één voorbeeld uit de vele die voor het grijpen liggen. In *De Bestedeling* van VAN BEERS lezen we: „ten halve verlicht bij den wagglenden glans van een roetkaers." Door de vraag: waarom zouden wij dit woord hier niet kunnen gebruiken? Wat heeft dit Vlaamse *waggelen* met ons *waggelen* gemeen? komt men vanzelf op verschillende woorden voor een heen en weer gaande beweging: *flikkeren*, *wankelen*, *wiebelen*, enz. Welke daarvan ter sprake komen hangt van de omstandigheden af. Een „volledige" behandeling is onnodig en ongewenst.

Ook de fijnere verschillen, berustende op de „gevoelswaarde" van het woord, kan men het best doen gevoelen door in de tekst zelf de woorden naast elkaar te zetten. In LINDO's *Pic-nic* (VAN DEN BOSCH en MEYER III, 241) staat b.v. (De Baron) „nam eene *pose* aan, zoo als op alle plaatjes van de jagt voorkomt, met de kolf van zijn geweer op den grond." De meeste leerlingen zullen voelen dat er iets verloren gaat wanneer *pose* door *houding* vervangen wordt, en ook wel rekenschap kunnen geven van het verschil.

Wanneer dus synoniemen-studie moet zijn: het wikken en wegen van de verwante woordbetekenis van twee of meer woorden-in-verband,

dan is de oefening bij uitnemendheid: *het vertalen.* Ook in dat opzicht kan het leren van een vreemde taal het begrijpen en hanteren van de eigen taal ten goede komen. Te vaak wordt vergeten dat bij ver doorgevoerde splitsing van vakken de leraar in het Nederlands maar voor een klein gedeelte de taalontwikkeling van zijn leerlingen kan leiden. De leraren in andere talen kunnen krachtig meewerken of... tegenwerken. Ik herinner mij nog levendig, hoe wij op het gymnasium PLATO vertaalden bij een leraar die een fijn taal- en stijlgevoel bezat, en hoe wij op die boeiende lessen ervan doordrongen werden, dat behalve het begrijpen van het Grieks de weergave in onze eigen taal iets heel belangrijks was. Daarentegen werkt het „woordelik" vertalen, het genoegen nemen met slordige vertalingen, verslappend.

De leraar in het Nederlands beschikt gewoonlik over te weinig tijd om deze stijloefening in praktijk te brengen. Bovendien zou hij daartoe eigenlik met kollega's moeten samenwerken, want zelden zal hij de vreemde taal zò beheersen als zijn eigen taal. Toch heb ik in die richting wel eens een proef genomen. In mijn vierde klas, dus met leerlingen van 16—18 jaar, behandel ik opzettelik de woordbetekenis: de naamgeving, de betekenisontwikkeling, o. a. de metaforiese, de gevoelswaarde, het eufemisme, enz. Na die behandeling vergeleken we dan, ter toepassing, een fragment van een Nederlands werk met een Duitse vertaling of van een Duits boek met de Nederlandse vertaling. Voornamelik werden passages of woorden besproken die ik of een van de leerlingen tevoren opgezocht had. De bedoeling was niet allereerst te leren vertalen of de vertaling te beoordelen, maar de woorden naar hun omvang, gebruiks- en gevoelswaarde tegen elkaar te wegen. Leerzaam waren vooral die gevallen, waarin een woord of een uitdrukking onvertaalbaar bleek. Dan moest nagegaan worden wat het ene woord meer of minder uitdrukte dan het andere, of waarin de gevoelswaarde verschilde. Ter verduideliking geef ik een paar voorbeelden waarbij ik de kommentaar aan de lezer overlaat. Wij vergeleken *De Kleine Johannes* met de Duitse vertaling van ANNA FLES (in de *Bibliothek der Gesamtlitteratur*). Voorbeelden van verschil in begripsinhoud leverden o. a.: „Johannes *tuurde* (*blickte*) tusschen de *schuifelende* (*wogende*) rietbladen door"; „achter een boom een vergeten haringkop *op te knauwen* (*hinunter zu schlucken*)"; „het was *warm* (*schwül*) aan den vijver en doodstil". Bij de bespreking kwamen vanzelf ook andere Nederlandse of Duitse woorden naar voren. Natuurlik werd er ook op gelet, wanneer een woord onnauwkeurig of minder tekenachtig was weergegeven, b.v. „*dirkjesbosch*" door „*Birnenwald*", of „*gazen haftvleugels*" door „*durchsichtige Flügel.*"

Maar in het biezonder werden fijnere verschillen opgemerkt, b.v. *wenschte* naast het onvertaalbare *ersehnte*, en omgekeerd *deftig* naast *abgemessen*; *teeder-blauw* naast *blasz-blau*; de opzettelike personificatie in: „de (water)spiegel trok rimpels" naast „Der Spiegel kräuselte sich".

Is deze uitmuntende „stijloefening" buitengesloten, wanneer leerlingen nog geen andere talen kennen, b.v. bij de onderwijzersopleiding? Uit de bovenstaande opmerkingen over de taal van Vlaamse schrijvers is al gebleken dat ook vergelijking van afwijkend taalgebruik een soort „vertalen" is. Dat geldt in sterker mate voor de taal van een oudere periode. De nauwkeurige bestudering daarvan leidt eveneens tot praktiese beoefening van synoniemiek.

Op mijn kursus voor de hoofdakte heb ik nog nooit op de traditionele wijze synoniemen behandeld, omdat ik onwaarheid er van te sterk gevoelde. Een kritiese behandeling van een paar synoniemen-rijen is wel nuttig om het taalinzicht te verruimen, de leerlingen voorgoed te overtuigen dat de verlangde beknopte formulering van het gemeenschappelike en het verschil meestal niet meer dan een mooie schijn is, en ze te waarschuwen voor het geloof dat de regel door anderen of door ons zelf gevonden, gezaghebbend zou zijn. Als b.v. een synoniemen-boek tot de konklusie komt dat *regeren* zich van *beheersen* en *besturen* onderscheidt doordat het vorstelike macht veronderstelt, kan men dadelik vragen: *mag* men dan niet zeggen: een voorzetsel *regeert* een naamval; dat kind *regeert* het hele huis; dat kind is niet te *regeren*? Daarbij kan men er op wijzen dat een alzijdige behandeling zou leiden tot een woordenboek-artikel. Om de proef op de som te geven, liet ik alle leerlingen opschrijven, waarin, naar hun mening, *aankondigen* zich van *verkondigen* en *voorspellen* (een traditioneel rijtje!) onderscheidde. Achtereenvolgens werd als het speciale kenmerk van aankondigen opgegeven: 1°. vertellen dat iets plaats zal hebben, 2°. meedelen dat iemand in aantocht, op de komst is, 3°. meedelen dat iets spoedig geschieden zal, 4°. niet persoonlik, maar in dagbladen iets meedelen, 5°. bekend maken door een teken waarvan de betekenis bekend is, 6°. aankondigen veronderstelt een vooraf beraamd plan, b.v. bij een verkoping, een lezing, een vergadering.

De oorzaak van deze verschillende oplossing was duidelik: ze waren allen uitgegaan van een of meer vooropgezette zinnen. Daarmee was duidelik aan te tonen hoe een abstrakte behandeling van het woord-op-zichzelf in nutteloze vaagheid verlopen moest. Niemand had er b.v. aan gedacht dat *boekaankondiging* gaat betekenen: het bespreken van een boek dat al verschenen *is*.

Door deze kritiese behandeling is de weg gebaand voor andere synoniemen-oefeningen. Als schriftelik werk gaf ik b.v. op, een fragment uit BRANDT's *Leven van Vondel* te „vertalen". Uit die vertalingen verzamelde ik de verschillende woorden waarmee één nu ongebruikelik woord was weergegeven. Die werden dan *in het verband van de tekst* vergeleken. Er stond b.v. bij BRANDT: „Zyn eerste rymen waaren plat en zenuwloos." Voor *plat* vond ik: *plat, alledaags, ruw, zonder verheffing, laag bij de grond*; voor *zenuwloos*: *eenvoudig, krachteloos, niet gespierd, kernloos, zonder pit, zonder bezieling*. Dat zijn synoniemen-rijen, waar wat mee te beginnen is, en waar allerlei nuttige besprekingen aan vast te knopen zijn, al is het resultaat dan ook niet dat ze alle verschillen, haarfijn uitgesponnen „zwart op wit mee naar huis dragen."

In hetzelfde fragment gaven *kindtsch, rymen, slaagen en aardigheden, liefhebber, fraaye geesten* interessante stof om synoniemieke verschillen te laten opmerken.

Elders zegt BRANDT over VONDEL's bekering: „Dit veranderen strekte veelen tot groote ergernisse, die zyne volgende werken, inzonderheit als ze *naar 't Roomsch rooken*, te min waardeerden." De uitdrukking *naar 't Roomsch ruiken* was op verschillende wijzen weergegeven, o. a. „voorliefde voor het Roomse geloof verraden, een Roomse kleur hebben, Rooms getint zijn." Anderen hadden omschreven: „als er een Katholieke geest uit sprak", „waarin zijn Roomsgezindheid doorschemerde". Dit was een aardige gelegenheid om de gevoelswaarde ter sprake te brengen. In geen van deze „vertalingen" kwam de geringschatting tot zijn recht, die uit BRANDT's woorden spreekt. Dat blijkt als we die uitdrukkingen vergelijken met: „als ze een Rooms bijsmaakje hadden", of met hetzelfde beeld, maar voor ons gevoel krasser uitgedrukt: „als er een Rooms luchtje aan was".

Met deze enkele mededelingen uit mijn onderwijs-praktijk heb ik alleen willen zeggen — ik herhaal het — hoe synoniemen behandeld *kunnen* worden. Hoofdzaak blijft, dat men helder inziet welke principiële fouten veelal gemaakt worden, en van welke beginselen men uit dient te gaan. Met dat inzicht zal men ook langs andere wegen het doel kunnen bereiken. Zonder dat inzicht zal men ook op nieuwe manieren de synoniemieke onderscheidingen verkeerd behandelen.

C. D. V.

DE *V* EN DE *W* IN HET NEDERLANDS.

Door de redactie van dit tijdschrift uitgenodigd mijn opvatting van deze vrij ingewikkelde vraag aan de lezers uit een te zetten, had ik sedert lange tijd tussen andere studiën door getracht het verzamelde materiaal er voor te ordenen onder de verschillende gezichtspunten die hierbij voorkomen. Op een ogenblik dat die uitwerking al een heel eind gevorderd is, moet ik die afbreken en voor dit doel geheel ter zijde leggen. Zo als het dikwels gebeurt bij een onderzoek naar het een of ander lastig punt, het o n tgaan en het omwandelen van de vele voetangels en klemmen die men op zijn weg tegen komt, maken die weg tot een langer wandeling dan men zich veroorloven kan. Ik zie mij dus genoodzaakt hier een uittreksel te geven uit dat langere stuk dat ik hoop binnen niet al te lange tijd geheel af te werken en uit te geven. Voor die studie zal ik dan moeten reserveren zo goed als alle bewijzen voor de hier aan te voeren beweringen, voor zover ik van de gewone opvatting meen te moeten afwijken; hier zal ik mij tevreden moeten stellen die aan te duiden, alleen bij uitzondering zal ik een betwistbaar punt enigsins kunnen uitwerken.

Ik wil nu trachten in wat hier volgt een duidelik antwoord te geven op de vraag: wàt maakt dat een Nederlands oor nooit twijfelt bij het horen van een van die twee klanken, door welk simbool die uit te drukken is. Men zal opmerken dat ik dus niet vraag hoe de Nederlander de *v* en de *w* uitspreekt. Het verschil van de twee procédés is dit: op de laatste vraag, en die vorm van de vraag is het welke, bewust of onbewust, vele onderzoekers heeft voorgezweefd, geeft elke spreker-onderzoeker zijn eigen antwoord, elk antwoord kan op zich zelf juist zijn d. w. z. er kan in zijn beschrijving van de door hem, op een zeker ogenblik geproduceerde klank géén f o u t zitten en toch kan die beschrijving in meer of minder belangrijke punten van de andere op zich zelf even juiste afwijken. Variis modis bene fit, 't geen h i e r betekent dat er verschillende klankvariëteiten zijn die het oor niet onderscheidt en de een 't dus verschillend uitspreekt van de ander zonder dat men zich daarvan bewust is. De

eerste door mij opgestelde vraag is misschien iets moeiliker te beantwoorden maar heeft, indien die juist beantwoord is, het voordeel dat punt of die punten beter te doen uitkomen waarin het verschil tussen de twee werkelik zit.

Nu ik om de hier boven aangegeven reden het hier niet in de eerste plaats op de bewijsvoering kan laten aankomen, begin ik met in de vorm van formules te geven wat men als het rezultaat van mijn onderzoek kan beschouwen. Voor zover nodig en voor zover de hier getrokken perken van dit opstel 't toelaten, zal ik van die formules dan 't een en ander bespreken en toelichten. Ook die voor de *f* geef ik op daar wij die in dit onderzoek ook nodig hebben.

De *v* is de mediale labiale fricativa, labiolabiaal of dentilabiaal in verband met het al of niet geronde karakter van voorafgaande en volgende klanken en wordt gevormd door de slechts weinig gespannen onderlip in de vorm van een spleet tegen de slechts weinig gespannen bovenlip of tegen de boventanden te doen artikuleren, terwijl de voortong reageert.

De *w* is de mediale labiale occlusief, labiolabiaal of dentilabiaal en met tongrug- of voortong-reactie in verband met het al of niet geronde karakter van voorafgaande en volgende klanken, gevormd door de slechts weinig of niet gespannen onderlip tegen de slechts weinig of niet gespannen bovenlip of tegen de boventanden aan te leggen met een zich meer of minder sluitende ovaalronde opening in het midden. [1])

De *f* is de tenuale labiale fricativa, labiolabiaal of dentilabiaal in verband met het al of niet geronde karakter van voorafgaande en volgende klanken, gevormd door de zich meer en meer spannende onderlip tegen de zich meer en meer spannende bovenlip of tegen de boventanden te doen artikuleren met sterkere voortongspanning.

Zo staan dan *v* en *w* tegenover de *f* als mediale klanken tegenover een tenuaal; de bedoeling met die termen is deze. Gewoonlik karakteriseert men „de" *v* als stemhebbend en „de" *f* als stemloos. Maar reeds de eenvoudige proef die twee klanken te fluisteren, waarbij de stembanden niet trillen, leert dat men een klank kan produceren die een elk als *v* zal herkennen en die toch niet stem heeft. Daarom heb ik in een dezer dagen verschijnende studie voorgeslagen de voor de *p* en *b*, *k* en *g* dikwels gebruikte termen tenuis en media ook over

---

1) De tenuale korrespondent van de *w*, als in een zekere uitspraak van een woord als *twist* en de nasale korrespondent er van als in *komfoor* behandel ik hier niet uitvoerig om mijn opstel niet al te veel uit te breiden. Ik stel mij voor daarop terug te komen.

de fricativen uit te breiden, 't geen het voordeel heeft ondoorzichtige termen te leveren die niet door de keus van de naam zelf het geval prejudiciëren waarin het verschil tussen *t* en *d*, *s* en *z* dan wel zit. Als ik dus de *v* en de *w* als mediale klanken en de *f* als tenuaal karakteriseer dan doel ik daarmee op het zekere karakteristieke verschil tussen die reeksen, een verschil dat men naar mijn (in dat boekje, „Tenuis en Media" enz. Gent, Van Goethem 1908, uitgewerkte) opvatting ten onrechte dus in de stemverhouding zoekt, maar dat eerder te vinden zal zijn in een sterkere spanningsgraad van de artikulerende organen. Vandaar dat bij de *v* en de *w* de weinig gespannen, resp. de ongespannen onderlip tegen de weinig, resp. ongespannen bovenlip artikuleert en die organen zich meer en meer spannen bij de „tenuale" *f*; door „meer en meer" heb ik willen aanduiden dat die kwestie van spanning niet een absolute is maar op een graadsverschil duidt. En door dat meer en meer gespannen tegenover weinig-gespannen bij de *v* te zetten, laat ik in 't midden of die spanning bij de *v* niet een andere is in oorzaak en wezen dan die welke de *f* van de *v* en de *м* van de *w* onderscheidt. Vandaar dan ook dat er verder in de definitie niets te vinden is over de stem. Of wij een *v* met of zonder stem uitspreken doet tot het karakter van de klank niet af, als wij die maar niet tengevolge van de omstandigheden die de stemloze *v* karakteriseren tot *f* doen verschuiven. Over het voorkomen van een *v* zonder stem en die toch geen *f* wordt, en omgekeerd een *f* met stem die geen *v* wordt moet ik naar bovengenoemd werkje verwijzen.

Het woord labiaal als slaande op de actie van lip of lippen en het woord fricativa waarvoor men dikwels, misschien minder gelukkig spirant gebruikt, behoeven geen verdere verklaring. Wel het feit dat ik de *w* in plaats van als fricatief als een occlusiva karakteriseer en dit des te meer om dat daar wáár dat woord dan nog in verband met de *w* wordt gebruikt, de term een ietwat andere betekenis heeft. Opdat dit verschil geen misverstand zal veroorzaken moet ik er met de nodige duidelikheid op wijzen, 't geen mij tegelijk de gelegenheid zal geven die afwijking te rechtvaardigen. Deze uit de medicijnen overgenomen term wordt n.l. bij VAN HAMEL en als ik mij wel herinner ROUSSELOT, gebruikt in de zin van een gesloten klank; zie b.v. VAN HAMEL's interessante hoewel niet afdoende studie over dit onderwerp: V *et* W *Hollandais* in het Kern-Album en daarna in de Julie aflevering van La Parole 1903, weer afgedrukt. Het is geen explosiva, zegt VAN HAMEL, in de ware zin van het woord, toch komt er volgens hem een variant voor waarbij wij „romp (ons) brus-

quement le contact; nadat wij hebben „fai(t) rentrer considérablement la lèvre (et) appuy(é) fortement les dents sur la partie supérieure de la peau tendue du *menton*," — een niet onaardig kunststukje voor een oliefant tussen twee haakjes gezegd, maar voor een gewoon mens zonder slagtanden enigsins lastig uit te voeren. Leest men hem na over die vraag (zie ook b.v. DIJKSTRA's Holländisch, § 23. 24) of de *w* werkelik een sluitklank is of niet, dan merken wij een sterke aarzeling op om tot een definitief besluit te komen en ditzelfde geldt van de andere die zich over de vraag hebben uitgesproken. Mij komt de zaak voor zo op te vatten te zijn dat de kleine ovaalronde opening (waarover later en zie de formule voor de *w*, supra) niet of altijd wèl of altijd niet gesloten is, maar zich soms meer soms minder, soms eens ogenblikkelik sluit, zonder dat dit in teorie feitelik bestaande verschil ons de perken van de *w* als typeklank doet te buiten gaan, d. w. z. zonder dat het enigsins opvalt. Dezelfde persoon zal in dezelfde zin, in dezelfde taal een *w* uitspreken nu eens de passage ogenblikkelik afsluitend, dan eens die iets, dan weer wat meer vrij latend. Wanneer wij zo dadelik de vorm van die opening nader bestudeerd hebben, dan zal op de waarschijnlikheid van deze opvatting een helderder licht vallen. Als ik nu de *w* een occlusief noem, dan betekent dat niet dat ik mij bij hen aansluit die menen dat „de" *w* een verschlusslaut is d. w. z dat de sluiting er als karakteristiek-iets bij moet komen, zo min als ik hen gelijk geef die beweren dat „de" *w* dat nooit is. Door occlusief te gebruiken in de zin van een zich sluitende klank heb ik een uitdrukking gewonnen die, zo opgevat als hier aangeduid, mij voorkomt de ware toestand het best te kenschetsen.

In alle drie de opgestelde formules heet het verder dat die labiaal zijn èn wel dentilabiaal of labiolabiaal. Ten eerste een woord over de gekozen termen. Daar labiaal op de werking van de lippen kan slaan niet alleen maar ook reeds op die van een lip, vind ik in dit verband dentilabiaal als staande tegenover labiolabiaal te verkiezen boven labiodentaal, want de beide vormen moeten op een variëteit van 't genus labiaal slaan, 't geen niet zeggen wil dat er b.v. tegen labiodentaal en bilabiaal op zich zelf enig bezwaar te maken is. Maar van meer belang dan de naam is de opvatting die met deze naam duidelik wordt aangegeven dat èn de *v* èn de *w* voor kunnen komen gevormd met de onderlip (die er altijd bij te pas komt) zo wel tegen de bovenlip artikulerend als tegen de boventanden. Om de *w* het eerst te nemen omdat die opvatting niet nieuw is, — terwijl W. S. LOGEMAN de *w* in zijn bekende studie in 1890 (Phonetische Studiën

dl. III) nog als „ein stimmhafter labiodental" karakteriseerde en van de mogelikheid van een bilabiaal zelfs niet gewaagde, geven b.v. VAN HAMEL en DIJKSTRA terecht voorbeelden en regels voor beide variëteiten. Zelfs heeft v. HAMEL aan de invloed van vokalen gedacht zonder er zich echter rekenschap van te geven welke omstandigheid bij de vokaal maakte dat de *w* „peut devenir bilabial sans l'être cependant toujours." [1]) Van de *v* erkent v. H. dit echter niet. Welk een enorme rol het verkeerd isoleren gespeeld heeft en nog steeds speelt heb ik in mijn genoemd boekje met enkele voorbeelden trachten aan te tonen. Dit zal mijn lezers duidelik zijn wanneer zij eens hebben leren opmerken welk groot verschil er feitelik te horen is tussen de ene of andere klank in de vloeiende rede of altans in een klankgroep aan de ene kant en geïsoleerd uitgesproken of zelfs als beginklank aan de andere; aan het niet opmerken van dat verschil is het o.a. te wijten dat „de" *b*, *d*, *g*, *v*, *m* enz. nog zo dikwels stemhebbend heten niet alleen, maar dat „de" *p*, *k*, *t*, *f*, *s* enz. altijd stemloos heten, zo dat het merkwaardiger wijze een ketterij is met een andere opvatting daaromtrent voor den dag te komen. Nu is het zeker waar dat het akoesties karakter van een labiolabiale *w* of *v* van dat van een dentilabiale zo weinig verschilt dat men de een voor de ander kan substitueren zonder dat de hoorder 't behoeft te merken. 't Gevolg is dat ik 't zelfde rezultaat verkrijg of ik de *v* isoleer of laat isoleren uit *koevoet* uit *boevig* of uit *drievoet*, de geïsoleerde *v* zal gewoonlik dezelfde zijn, n l. dentilabiaal òf labiolabiaal al naarmate de ene of de andere variëteit de spreker gemakkeliker valt. Maar nu ik er mijn lezers opmerkzaam op heb gemaakt, zal het hun niet moeilik vallen uit een interessant experiment dezelfde gevolgtrekkingen te maken die ik hier boven heb geformuleerd. Hoort men n.l. iemand woorden als *lievig*, *die willen*, uitspreken dan zal men kunnen opmerken dat de *v* en de *w* in beide gevallen dentilabiaal zijn, — in *koevoet*, *wou woest*, labiolabiaal. In *boevig*, *Louis* kan men de onderlip duidelik zien verschuiven van de bovenlip naar de boventanden en in *drievoet* en *drie wollen sokken* omgekeerd van de boventanden naar de bovenlip. Ik rekommandeer ten zeerste de lipstudie aan bij een (nonsens!-)zin als de volgende: „De lievigheden van die Louis Wierts, een boefie van een vent, die woelige jongen, die weer met een drievoet en een koevoet en een kieviet drie wollen sokken aan de stiefmoeder van de dief moest ontnemen," en als iemand dat kunststukje goed uitvoert, dan zal men een heen

---

[1]) Zo als ik post scriptum zie, schijnt die opmerking van LAND te zijn; zie Ellis, Early English Pronunciation dl. IV, bl. 1102, *n*.

en weer geglij van de onderlip kunnen opmerken dat de indruk maakt van iemand die een solo op een schuiftrompet speelt. Men probere daarentegen een woord als *hoeve* met een *volkomen* zuivere geheel-dentilabiale *v* uit te spreken of *lieve* met een zuivere geheel labio-labiale *v* en 't rezultaat wordt iets als [hu^{ə}v^{ə}] en [li^{u}v^{ə}] d. w. z. bij enigsins lang aangehouden uitspraak daarvan ontwikkelt zich een duidelike parasietiese vokaal. Ik geloof niet dat het nodig is langer uit te wijden over dat gedeelte van mijn formules die nu het labio-labiaal of dentilabiaal karakter van *v* en *w* doen afhangen van het al of niet geronde karakter van voorafgaande en volgende klanken, want mijn lezers hebben zich natuurlik al rekenschap gegeven van de omstandigheid dat de labiolabiale variant juist dáár voorkwam waar de vokaal gerond was of waar als in het geval van *stiefmoeder* er een andere klank achter staat die ook door artikulatie van beide lippen geproduceerd wordt.

Nu komt het moeilikste punt van de hele zaak, dat waar ik van geen andere dan voorlopige rezultaten wil spreken en waar dus de meeste twijfel nog bij mij heerst: de vraag naar de vorm van de articulatie die bij de *v* (en *f*) als een spleet, bij de *w* als een ovaal ronde opening gekarakteriseerd is. De namen spleet en ovaalronde opening zijn op zijn best niet veel meer dan een *notbehelf* die ik hier in elk geval niet in de ruime betekenis toegepast wil zien waarin die in het dageliks leven dikwels altans voorkomen, eerder als wetenschappelike benamingen zodat wij ze als techniese termen enigsins mogen beperken. De klankkundige van wie ik het idee van dit punt van verschil ontleen (maar zoals mijn lezers die van het vraagstuk op de hoogte zijn zullen weten, niet zonder mij, ten dele belangrijke, afwijkingen te veroorloven) n.l. Jespersen, geeft de opening bij de *w* op als een kleine rondte, de vorm van een ert, en die van de *v* als een spleet wel is waar, maar met een tekening er bij die vrijwel de indruk van een ovaal rond maakt. En hij karakteriseert dan ook de opening door die spleet gevormd als veel groter dan die bij zijn ertachtige opening. Nu kan het gebruik van elke brandspuit of glazenwassersspuit, en zoveel andere dergelijke „proeven", ons leren dat wij een krachtiger (water)stroom krijgen, naarmate die, bij dezelfde hoeveelheid (water of lucht), en dezelfde druk, door een nauwere opening wordt gedreven (reizigers in 't Berner Oberland zullen aan de Trümmelbach denken). Wat dit voor de klankleer betekent is zo ver ik zie nooit beter aangetoond dan door een Deen Forchhammer; mijn lezers die 't Deens niet machtig zijn kunnen daar een en ander over vinden o.a. in mijn genoemde studie. En zeer

terecht is door VAN HAMEL (en andere) opmerkzaam gemaakt op het verschil van kracht in de ademstroom, die voor de *v* veel groter is dan voòr de *w*. Onder die omstandigheden lijkt de grotere spleetvorm al à priori verdacht. Neen, waar het schuringsgeluid veel sterker is daar moeten wij de kleinste opening verwachten en involkomen overeenstemming hiermee merken wij dan ook op dat de lippen voor een bilabiale *v* ongeveer deze vorm innemen: ——————
Maar behalve die kwestie van vormverschil zal men in mijn formule en gedeeltelik in deze schematiese tekeningen nog een ander aangegeven vinden en dat is van veel meer belang, zo dat ik niet nalaten mag er uitdrukkelik op te wijzen. En dat is het feit dat die zekere lipopening bij de *w* (en met lip-opening bedoel ik, 't zij eens voor al gezegd, opening tussen lip èn lip, of tussen onderlip en boventanden), dat die zekere opening bij de *w* dus altijd in het midden alleen plaats grijpt, d. w. z. dat, welke de juiste vorm van die opening ook zij, cirkel-rond of ovaalrond, aan beide zijden en dan liggen de lippen op elkaar of de onderlip tegen de boventanden. Maar bij de *v* is dit anders. Met welke andere naam men die opening wil karakteriseren, ovaalrond volgens de tekening van JESPERSEN, en met groter lip-afstand dan bij de *w*, of, meer in overeenstemming met mijn observatie met slechts een zeer dunne s p l e e t, dus feitelik minder lipafstand dan bij de *w*, de lippen staan bij de *v* meer horizontaal uiteengetrokken, als ik 't zo noemen mag en als er aan de zijden van de opening lip-kontakt plaats heeft, dan is dat minder groot in verhouding tot de opening, dan bij de *w*. Die positie van de uit elkaar getrokken lippen bij de *v* voelen wij als een soort spanning die bij de geïsoleerde *w* of in een geval als b.v. *woelen* tegenover *voelen* niet op te merken is. Daarentegen komt lipspanning tot zekere hoogte zelfs bij de *w* voor, in een geval als Ndl. *twist*, waar de *w* altans in zijn eerste gedeelte onder invloed staat van de orgaanspanning waarmee de begin-*t* wordt uitgesproken. Deze „tenuale" *w* (die wij als [ʍ] zouden kunnen simboliseren) moet ik hier zoals ik reeds zeide, verder buiten beschouwing laten.

Het schijnt mij toe dat op deze manier, bij de hypothese van minder lipafstand bij de *v* dan bij de *w*, en daardoor alléén, de oorzaak van 't verschil van sterkte bij de ademstroom voldoende verklaard is. Dàt verschil, „la différence constante et très notable de la force expiratoire amène encore une autre différence entre *v* et *w*, différence qui doit, elle-aussi, se traduire pour l'oreille par une différence acoustique," zegt VAN HAMEL, p. 11 en hij gaat door: „Une expiration moins forte amènera pour *w* une tension moins énergique

des cordes vocales et celle-ci amènera une *différence de ton* dans le „Blählaut" du *w* comparé à celui du *v*." En dan geeft VAN HAMEL van het verschil een enkele kurve als illustratie. Zonder nu hier te willen onderzoeken in hoever dit punt als uitgemaakt kan beschouwd worden, wil ik er opmerkzaam op maken dat het verschil van klank van wat VAN HAMEL „blählaut" noemde (zou het niet beter zijn die term te blijven beperken tot de „stem" bij sluitklanken, achter de sluiting van explosivæ, momentaan opgehoopt?), dat het verschil van die „stem" dus, wel eens zou kunnen blijken de oorzaak, een oorzaak altans te zijn van het verschil van ademstroom-sterkte in plaats van volgens deze opvatting, het gevolg. Zou n.l. het feit dat er minder stemband-trillingen bij de *w* dan bij de *v* voorkomen, niet juist tot gevolg kunnen hebben dat de ademstroom bij de *w* minder sterk was? Maar ik laat dit gaan want het wordt tijd nu tot het laatste punt over te gaan: de vraag naar de tongreactie bij de *v*, *f* en *w*.

In dit opstel dat in verband met de mij opgelegde taak alleen over de *v* en *w* in het Nederlands loopt, moet ik mij zo min mogelik op vreemd terrein begeven. Ook daarom is dit gewenst omdat de lange verklaringen waarom ik mijn lezers dit uittreksel voorleggen moest juist veroorzaakt waren door de voor een grondig onderzoek naar 't mij voorkomt nodige détail-vergelijking met de *v* en *w* van andere talen. Nergens voel ik dit zo zeer als bij de vraag die ik opzettelik eerst zo algemeen mogelik samenvat in het woord tongreactie. Voor zover ik op VAN HAMEL's resumé van zijn voorgangers af mag gaan (ik kan op dit ogenblik niet alle door hem genoemde artiekelen naslaan) kent hij er slechts één die deze vraag opwerpt n.l. VAN HELTEN, waar ik er in elk geval nog een bij kan voegen, n.l. A. J. ELLIS die op een plaats waar men 't niet licht zoeken zal, n.l. in een onderzoek naar de „Anglo-Saxon Pronunciation", ook de Ndl. *v* en *w* ter sprake brengt (*Early English Pronunciation*, II, p. 513 *n*) en zie nu ook o.a. PAUL PASSY, *Petite Phonétique Comparée*, § 211 v.v. Terwijl VAN HELTEN uitdrukkelik opgeeft dat „de" tong opgeheven wordt bij de Ndl. *w*, blijkt uit ELLIS en PASSY dat zij dit ontkennen. Uit het feit dat DIJKSTRA er over zwijgt zou men opmaken dat die reactie ook voor hem niet bestaat. Terwijl in het Frans en Engels (om van andere talen niet te spreken) voor de *w* een zich opheffen van de tongrug wordt aangenomen en dan ook inderdaad op te merken valt, geloof ik dat VAN HELTEN volkomen gelijk had met zijn „(legère) élévation de la langue" (ik citeer zijn noot, Z. f. D. Alt. 36, 121 uit VAN HAMEL)"

alleen geloof ik dat wij *légère* wel weg kunnen laten want die opheffing is in sommige gevallen niet minder dan in andere talen, en dat VAN HELTEN ten onrechte nagelaten heeft het opgeheven deel van de tong te specificeren. Tongrug of voortong? Antwoord: voor het Nederlands, tongrug èn voortong naar mijn opvatting, d. w. z. voortong in verband met palatale en tongrug in verband met zogenaamde guttarale vokalen, — als ik de Engelse termen voor deze hier bedoelde klanken mag gebruiken, zal het mijn lezer opvallen hoe merkwaardig die termen de vraag al *à priori* schijnen te beslissen, hoewel ik niet na mag laten er bij op te merken dat ik volstrekt niet dit alles mooi als een sisteem in elkaar heb gezet na door zulk een aprioristiese redenering te hebben nagegaan wàt wij eigelik zouden mogen verwachten. Het voorste gedeelte van de tong, tongue-front bij front vowels; het achterste gedeelte, tongue-back bij back-vowels. Ik geloof dat het zijn belang kan hebben er hier bij op te geven dat dit parallelisme mij pas bij 't redigeren van deze passage opviel.

Wil mijn lezer nu het hier voor-opgegeven zinnetje nog eens zo natuurlik mogelik opzeggen en daarbij meer spesiaal de tongactie kontroleren, dan geloof ik dat hij wel zien zal, pardon, voelen zal dat de tong hier in zijn achterste deel of voorste deel wordt opgeheven in verband met het al of niet geronde karakter van de voorafgaande en volgende klank. En het is niet zonder betekenis dat ik hier tot het gebruik van dezelfde woorden geleid word als die welke ik in mijn formule bezigde in verband met het labio-labiale of dentilabiale karakter van de *v* en de *w*, want gelijke oorzaken schijnen hier als zo dikwijls gelijke gevolgen te hebben. Als ik om acht uur opsta en te negen uur een pakje aan moet hebben dat mij in mijn werk, in mijn bewegingen niet hindert, waarom zou ik 't dan niet dadelik aantrekken? M. a. w. als mijn lippen of tong voor een oe-klank op zekere wijze moeten artikuleren en ik de daarvóór uit te spreken klank mèt die posietie, in die positie uit kàn spreken, waarom zou ik 't dan niet dadelik doen?

En nu de *v*? Voor zover ik op dit ogenblik zie tegen alle andere opvattingen in (maar ik heb de fonetiese literatuur niet met 't oog op dit punt onderzocht) kan ik niet anders dan als mijn opinie opgeven dat er bij de *v* een duidelik-voelbare, hoewel niet sterke (dit is geen contradictie!) voortong-reactie op te merken valt. Voorbeelden hoef ik natuurlik niet te geven, men kontrolere maar zich zelf (bij andere is 't helaas niet op te merken) bij 't natuurlik uitspreken van b.v. deze zin die ik nu hier schrijf, waarin genoeg *v*'s voorkomen. En blijft er dan nog enige twijfel, dan verzoek ik mijn

lezer 't met een *f*-serie te proberen. In mijn formule voor de *v* en de *w* heb ik van voortong-reactie gesproken, in die voor de *f* van voortong-spanning. Dit zou aanleiding tot verwarring kunnen geven als ik er niet uitdrukkelik bijvoegde dat spanning hier al weer als een techniese term op te vatten is, die op het hiervoor met een enkel woord aangeduide tenuale karakter van de klank en daarop alleen duidt. Want spanning is er noodzakelik ook enigsins op te merken bij de reactie van de tongpunt bij de *v* en de *w* enz, feitelik bij alle actie van de in gebruik tredende uit hun rustpositie gehaalde organen [1]); een nieuw en door mij tot mijn spijt in genoemd werkje niet aangevoerd argument tègen het absolute gebruik van de termen „gespannen en ongespannen."

Bij de *f* voelt men nu het „gespannen" d. w. z. tenuale karakter heel sterk en wel niet àlleen in de lip-spanning maar óok in de tongspanning. Welnu als wij dan eenmaal weten dat het verschil tussen *f* en *v* in de spannings-graad ligt, dan zal men op een zekere, minder sterke, actie van de voortong voorbereid zijn, zelfs indien men die nog niet dadelik bij de eerste kontrolepogingen mocht voelen.

* * *

Uit mijn formule blijkt dat de *v* en *f* volgens mijn idee wel in verband met de klankomgeving van karakter veranderen wat betreft de lip-articulatie, maar niet wat de tong-reactie aangaat. M. a w. bij een woord als *voelen* zal de lip-articulatie dikwels bilabiaal zijn wegens het geronde karakter van de volgende vokaal. Maar is mijn opvatting juist, dan zou die zelfde ronde vokaal die wel een *w* met tong-rug kan doen artikuleren blijken ditzelfde effekt niet te hebben bij de *v*. Hoe dit kan komen is een niet gemakkelik te beantwoorden vraag die wel eens nadere overweging zou verdienen. Ik moet het er nu bij laten het feit zelf duidelik in het licht te stellen en er op te wijzen dat de verklaring wel eens zou kunnen blijken daarin te zitten dat een gecombineerde werking van tongrugspieren èn tongpuntspieren niet wel mogelik is in die mate waarin de tongpunt reageren moet bij de *v* en *f*-articulatie. (Het pakje van de voorgaande bladzijde dat ons in onze bewegingen wèl hindert, trekken wij niet aan vóór we het nodig hebben!). Dit zou een indirekte bevestiging bevatten van mijn opvatting dat er voortongreactie bij de *v* en *f* plaats grijpt.

---

1) Een dergelijke reactie resp. spanning van de voortong, 't meest in de tongpunt te voelen is op te merken bij de andere labiale klanken, *b*, *p*, *m*.

Zij die de literatuur over dit onderwerp kennen zullen misschien, waarschijnlik zelfs, met verbazing opmerken dat er al heel weinig doorschemert van een karakteristiek verschil tussen „de" Ndl. *v* en *w* aan de ene kant en b.v. de Franse, Duitse en Engelse aan de andere. En ik wil niet nalaten er hier bij te voegen dat naar mijn idee, een vergelijkend onderzoek dat ik hier niet nu met mijn lezers heb kunnen instellen, werkelik véél minder karakteristieke verschilpunten als rezultaat zou hebben opgeleverd dan men gewoonlik aanneemt. Ik zou hen onder mijn lezers die deze talen machtig zijn willen raden zelf een onderzoek te beginnen langs de lijnen die ik hier heb aangegeven, d. w. z. met in aanmerking nemen van de klank en de formatie bij verschillende klankomgeving, in klank-samenhang dus en nooit met geïsoleerde klanken te werken. Wie weet of zij dan niet met mij, b.v. tot de konkluzie komen dat de klank die 't Frans kent in een woord als *huile*, *buis* (zie P. Passy, l.l., § 212) ook in 't Ndl. en in 't Eng. te horen is en wat de relatie is van die [ɥ] tot de klank in het Engelse *which*. En zo zou ik meer aan kunnen duiden, b.v. ook de vraag naar de „tenuale korrespondent" van de *w* kan alleen bij een „internationaal" onderzoek tot zijn recht komen, want die komt in 't Ndl. niet dan onder invloed van andere tenues voor.

Maar ik moet de verleiding weerstaan over die en andere vragen uit te weiden en eindig met de wens dat belangstellende lezers de hier aangeduide nieuwe gezichtspunten eens aan een scherp ooronderzoek zullen willen onderwerpen.

H. LOGEMAN.

Gent, 26—28 April 1908.

HET ACHTERVOEGSEL -ZIEK.

Gewoonlik wordt in de spraakkunsten *ziek* niet genoemd onder de woorden die in samenstellingen verbleken tot achtervoegsel. Toch is het duidelik dat *plaagziek*, *spotziek*, *spilziek*, *twistziek*, *snoepziek*, enz. meer afleidingen dan samenstellingen zijn. *Ziek* is dan te vergelijken met *achtig*, maar met ongunstige nuance. In het biezonder is POTGIETER's taal rijk aan deze vormen, ook aan nieuwvormingen als *vergeetziek*, *redeneerziek*, *daverzieke* (wielen). Zijn taalgebruik gaat nog een stap verder; hij voegt *-ziek* ook achter substantieven: *titelziek*, *klankzieke* (omschrijvingen), *casteziek*, *bespiegelingziek*, enz. Vergelijk in VONDEL's taal een woord als *kommerziek*. C. D. V.

SCHOOLOPSTELLEN.

Im Rahmen des Alltags; 800 Aufsätze und Aufsatzthemen für das erste bis fünfte schuljahr, von H. SCHARRELMANN, Hamburg, 1908.
J. KUIPERS, Stelonderwijs op de Lag. School (Schoolblad, 17 en 24 Maart 1908).

„Schoolopstellen plegen zich te kenmerken door een verkeerde keuze „van de stof; door gedachtereeksen, die niet uit belangstelling voor „het onderwerp zijn geboren, en bijgevolg niet in staat zijn belang- „stelling te wekken; door een wijze van uitdrukking, die de schoon- „heid van de taal der lees- en litteratuurboeken zoekt te bereiken, „en door een hoogdravendheid en aan 't stadhuis herinnerende stijf- „heid in de bewerking."

Wij zelf wisten het en schreven het al lang, en mogen ons dus niet verwonderen, waar we die uitspraak als een bevinding van anderen ontmoeten. Tans is een buitenlander aan 't woord. En 't is belangwekkend, ook deze over z'n denkbeelden te horen, en bij hem na te gaan, niet alleen wat hij voor een verbetering noodzakelik acht, maar ook kennis te nemen, langs welke wegen hij tot een verbetering meent gekomen te zijn.

Want ook hier is een schoolman aan 't woord.

„Kijk", zegt hij, „daar zul je nu opgegeven hebben een opstelletje over *De Roos*, en je krijgt dit te horen:

DE ROOS.

De roos is een prachtig siergewas. Daarom wordt ze de koningin van de bloemen genoemd. Uit de wortel schieten houtachtige stengels op. De stengels en takjes zijn met harde doornen bezet. De bladeren zijn eivormig en hebben aan de randen zachte tanden. De tuinroos heeft verscheidene, de wilde roos heeft vijf bloemblaadjes Enz. enz.

— „dan zijn dit maar frazen, onkinderlik in de woordkeuze, en

„onkinderlik in de verbinding van de zindelen en in de ordening van „de woorden."

Dit komt, zegt SCHARRELMANN, van de onnatuurlike stof.

„Nooit, zegt hij, zal het een verstandig mens, buiten de dwang „van de schooltucht om, invallen om iets te schrijven over „De Roos", „De Lente" of „De Meikever".

„Niemand zal zich vrijwillig, zo gewrongen, zo onnatuurlik en zo „opgeschroefd schrijverig uitdrukken, indien hem de bekende opstel-„stijl in de school niet als „mooi" altijd weer opnieuw opgedrongen „was. Geen mens ten slotte zou uit eigen aandrift zo veel gewicht „op al het uiterlike, als schrift, spelling en grammatika leggen, „wanneer hem door het schoolonderwijs niet de juiste blik voor alles, „wat van waarde en onwaarde is, tot in den grond bedorven was „geweest."

De fout lag in 't nastreven van valse idealen.

„De algemene dwaling", getuigt ook deze auteur, „lag in de waan, „dat het op de leerlingen in de hoogste mate vormend en veredelend „zou werken, wanneer zij zich de vaardigheid eigen konden maken, „om over de onverschilligste dingen de onbetekenendste uitspraken „met het meest denkbare hoog vertoon van frazen op het papier te „brengen."

Deze dwaling, meet SCHARRELMANN uit, heeft onberekenbare schadelike gevolgen.

Het pogen, om over elk gewenst onderwerp een hoop „woorden" te maken en bijeen te brengen, moet oppervlakkigheid, huichelarij en een vermetele holheid kweken.

Niet *de stijl vormen*, doet zulk een opvoeder, verwijt hij, maar *de stijl doden*, omdat de stijl, welke niets anders dan de persoonlikheid is, door het wegcijferen van het innerlijk eigen leven nooit tot een openbaring komt

Stijloefeningen moeten meer zijn dan geestelike turnoefeningen, die niet hoger staan dan de handgrepen van het geweer. In onze schoolwereld, zegt SCHARRELMANN, is waarlik al mechaniese dressuur genoeg.

Wat verstaat SCHARRELMANN onder „persoonlikheid"?

„Het zelfgeziene", zegt hij, „het oorspronkelike, dat in z'n naïeve „vermelding de naïevieteit van het kinderlik opmerken tot zijn recht laat komen."

„Als een modelknaap schrijft: Een paard heeft vier poten, zal een „levendige, volbloedige jongen schrijven: Een paard heeft vier poten,

„aan elke kant één. Als de eerste de poten als een viertal ziet, „zal de laatste er ook de plaatsing van zien, op z'n eigen oorspron- „kelike wijs."

In de verste verte wil de schrijver dit niet als een *mop* hebben beschouwd. Hij zou het eer een mop vinden, als wij volwassenen zulk een naïeve opmerking belachelik vonden. Immers, ons heeft men het al lang afgeleerd om iets van dien aard te zeggen.

Een eerste vereiste om, in de opstellen van kinderen, dit persoonlike tot z'n recht te laten komen, acht de schrijver, dat de klasse in de nauwste betrekking staat tot het onderwerp, waarover moet worden geschreven. En in deze nauwe betrekking staat het kind alleen tot wat het beleefd heeft, en niet, tot wat het geleerd heeft. En de kring van de kinder-aanschouwing en kinder-ervaring is lang niet dezelfde als de kring van z'n schoolkennis. Integendeel, er bestaat een zeer groot onderscheid tussen de kennis, die de school volgens z'n methode aanbiedt, en die welke het kind van de straat en van zijn huis uit meebrengt. Wel is deze laatste kennis niet volgens een vast plan verworven, maar daar staat tegenover, dat het veel levendiger en veel langer in hem blijft bestaan, en veel meer samen blijft hangen met de gevoels- en de wilsrichting van het kind. Want de huis- en straatkennis is rijker dan men gewoonlik meent; reeds van de geboorte af begint het kind ze zich eigen te maken. Zo wordt het een duurzame kennis, en een vaardige kennis, zodat ze bizonder geschikt is om in opstellen te worden gecondenseerd. Daarentegen heeft de schoolkennis, al is ze verstandelik aangebracht, nog geen deel genomen aan het zieleleven van 't kind, en het klinkt niet uit z'n spel en z'n ongedwongen rede tot ons door. Langzaam, zeer langzaam groeit het schoolleven in, en de ziel neemt het, zoals al het nieuwe, slechts stuksgewijze op.

't Is door kennis te nemen van bovenstaande principes, dat men verstaan zal, wat de schrijver met z'n boekje wil. Wat hij er in geeft, zijn 800 opstellen en onderwerpen voor opstellen *uit het huis*, *van de straat*, een beperkt aantal *uit den vreemde*, *over de staat*, *in betrekking tot de tijd*, en ten slotte een bont *allerlei*. Hij begint met *het huis*, als de eerste kinderkring. Juist de talloze verschijnselen en gebeurtenissen uit het dagelikse kinderleven moeten het beste terrein voor de opstellen van kinderen zijn. Onderwerpen als *je vader*, *je moeder*, *je speelplaats*, *je straat*, enz. kan de school nooit uitputten. Ze bevatten een overvloed van oorspronkelik leven met steeds nieuwe kanten.

Het komt nu juist, meent de schrijver, dáár op aan, van het kind zulk een nieuwe zijde van een oude bekende los te krijgen. Daartoe moet elk onderwerp een oorspronkelik gezichtspunt aanbieden. Zo men b.v. een opstel over „de woonkamer" eiste, zou de klasse, ten uiterste raad, aan de arbeid gaan. De opgaaf zou niet pakken, maar gewoonweg koud laten. De vraag is te algemeen. En hoe algemener het onderwerp is, hoe vager de lust tot produceren wordt; de belangstelling mist een bepaald doel; ze zwenkt besluiteloos heen en weer; een prikkel ontbreekt. Een nauwer beperking van 't onderwerp, in „je woonkamer" of „onze bloemen" geeft al meer belangstelling. Maar toch, hoe onwaarschijnlik het ook klinkt, het allermeest beperkte onderwerp zal het meest tot oefening prikkelen. „Vertel eens hoe je woonkamer er uitziet, als de schoorsteenveger moet komen." „Vertel eens, hoe de bloemen op de vensterbank van je kamer er uitzien, en hoe jij ze verzorgt," enz. Daarom kan aan een klasse een onderwerp haast niet uitvoerig en nauwkeurig genoeg opgegeven worden. En al staat in een opstelschrift boven het werk: „Een militair koncert," dan zou toch nog, mondeling, als *het* opschrift, voor de klasse, moeten luiden: „Schrijf eens op, wat je gezien hebt, toen Zondag-middag in 't park de militaire kapel een uitvoering gaf" of zo iets. En zo moeten, wil de schrijver, ook de in het boekje opgenoemde onderwerpen, bijna ook allemaal voor de klasse veel nauwkeuriger en uitvoeriger opgegeven worden.

Het stellen van nauwe grenzen bij z'n opgaven leidt SCHARRELMANN er toe om in de praktijk, bij z'n les, het zuiver-klassikale standpunt te verlaten. Hiermee wijkt hij af van de gebruikelike weg. Hij breekt n.l. met de gewoonte, om aan z'n klasse gelijktijdig een en hetzelfde onderwerp op te geven. Hij beseft maar al te goed, dat met veel onderwerpen slechts een deel van de leerlingen een nauw persoonlike voeling heeft. Aanlokkelik komt het hem daarom voor, om een stuk of vijf, zes, onderwerpen te geven, en elk kind op zich zelf uit dit aantal het hem meest passende te laten kiezen.

Nog in een ander opzicht geeft de schrijver wenken aan, die vrijheden beogen, welke weliswaar methodies uit z'n praktiese toepassingen voortvloeien, maar toch ons, lagere onderwijzers voor klassen van 40 tot 48 leerlingen, hoge eisen stellen, omdat ze ons voeren op het gevaarlike terrein, waar ook de orde en tucht haar eisen hebben. SCHARRELMANN, die, zeer terecht, z'n opgaven schriftelik wil laten uitwerken, „omdat mondelinge proeven veel oppervlakkiger uitvallen dan schriftelike, vooral wanneer de onderwijzer *veel vingers wil zien*," —

zou willen dat, ofschoon ieder kind voor zich zelf moet werken, toch onderlinge samenspraken niet mogen worden onderdrukt. Dit praten zal van weerskanten aansporen. Zelfs moet het afkijken binnen zekere grenzen geoorloofd zijn; kleine stagnaties in het kinderlik scheppingsvermogen, welke ook bij de beste leerlingen kunnen voorkomen, moeten ze zo schielik mogelik zien te overwinnen. Wie van de leerlingen iets goeds meent geleverd te hebben, mag zich aanmelden om het voor te lezen. En dit voorlezen moet veel plaats hebben, om bij de minder vlugge leerlingen de nodige associaties op te wekken.

Ook al geven wij toe, dat dit „afkijken" en „met elkaar praten" niet door ieder zou worden gedoogd of kunnen worden gedoogd, dan zijn de beschouwingen, die onze schrijver geeft, wel waard, onze aandacht te vragen. Voor de lust van de leerlingen, tot zulk een op deze wijze voorbereide arbeid, staat hij in. Veeleer zal men bij enkelen die lust moeten intomen, en hun ijver beperken, dan dat men genoodzaakt is ze aan te sporen. In zulk een geval is het aan te bevelen, aan de omvang van het gevraagde opstel een grens vast te stellen. Nu en dan opdoemende frazen, of te vaag gehouden zinnen kunnen gemakkelik geweerd worden met de opmerking, dat men het niet kan „aftekenen". In 't algemeen is het „kunnen tekenen" van iets, wel de eenvoudigste en zekerste toets voor de aanschouwelikheid van 't geschrevene.

Gaan we de betekenis van de arbeid van SCHARRELMANN na, dan is ze deze:

De onderwerpen voor de kinderopstellen moeten worden genomen uit de stof, waarover de leerlingen onmiddellik kunnen beschikken, omdat ze hun eigen en onvervreemdbaar bezit is geworden; stof, die hun eigendom werd door hun belangstelling voor het leven, en die, door 't levenwekkend woord van de onderwijzer, hun weer opnieuw als sterk-intens leven bewust wordt. En al het mogelike — onderlinge steun door vragen en mededelen — wordt verder te baat genomen om in de kindergeest de voorstellen levendig te houden en duideliker te maken, opdat het in het meest opgewekte verbeeldingsleven die voorstellingen aan anderen kan meedelen.

Men lette er op: vooropgesteld wordt, dat het eigenlike leven buiten de grenzen van het schoolleven valt.

Doch, dat de school er voor is, om door de prikkeling van de verbeelding, in de gelukkigste momenten, het kind te leren zich te geven, en het er aan te gewennen, op ongedwongene, maar op een

gepaste en juiste wijze aan z'n voorstellingen, in woorden, bewustheid te geven.

Deze scheiding van de school en het leven, zo onomwonden uitgesproken, mag wel tot nadenken stemmen. Het klinkt zo heel anders dan de uitspraak van hen, die school en leven tot één bestaan ineensmelten; het wijkt zo af van het ijverige streven van velen, om door middel van de school het leven nog eens van nieuws af over te laten leven, en de wereld binnen de school te willen dragen in „begrip". Hier niets van dit alles. Zo hier, in SCHARRELMAN's arbeid, de leerling tot een vrije en ongedwongen uiting van z'n individualieteit komt, dan geschiedt dit alleen door de macht van het *leven buiten de school* als hefboom; de opgewekte verbeeldingswereld komt alleen met het zonlicht door de ramen en deuren naar binnen. Bij hem is de school een plaats, die buiten de sfeer van 't geïnteresseerde kinderleven ligt. De geheimen, de vreugden en de noden van 't kinderhart bevinden zich buiten het oord, waar het zich in 't gareel voelt gespannen, en voelbaar, binnen de jurisdictie staat van het koel overwegend verstand.

Zo de nuchterheid van deze waarheid ons niet mocht aanstaan, dan blijft het nog een voorrecht, dat de onderwijzers voor mannen blijken gehouden te worden, die, door hun leidend vermogen, het kind tot een warme mededeelzaamheid weten te prikkelen, die het de vrijheid van spreken tot een tweede natuur maakt. Want dit is en blijft de eerste voorwaarde bij 't opstel: de ongedwongenheid in 't mededelen. Eigenlik is dit alles. Het andere komt van zelf, en kan door een leidende hand terecht gewezen worden. Maar het kind er toe brengen, dat het tegenover z'n medeleerlingen, en wat nog veel meer is, tegenover z'n altijd over z'n doen en laten wakende onderwijzer, onbewimpeld z'n meningen en gewaarwordingen neerschrijft, het is zelfs zo veel, dat elk pogen er toe, en elke wegwijzing in die richting, in de schoolwereld recht op waardering mag vragen.

Want wij allen weten het wel, wat een tere plant de vrijmoedigheid is, en hoeveel moeite het haar kost, om onder de druk van de haar omhullende schroom, de eerste blaadjes van haar groei te ontplooien, en hoe licht, bij 't dreigen van het minste leed, zij, in haar mimosengeaardheid, zich veilig terugtrekt in een gesloten stilzwijgendheid.

De allereerste vraag bij 't opstellen-maken mag dus wezen: hoe maken we de kinderen het schrijven aantrekkelik?

En dan ligt voor de hand, dat we in de eerste plaats belangstelling

zien te wekken voor een onderwerp, dat ze geheel in de macht hebben, zodanig zelfs, dat ze in staat zijn een eigen gezichtspunt te kiezen, van waaruit ze de zaken op hun eigene wijze zien, en in het weergeven van het geziene hun eigen wijze van kijken weten te leggen.

Rekening houdende met de eerste en voornaamste factoren: de leerling en het onderwerp, vragen we dus:

Hoe staat de leerling tot het onderwerp?

En daarna:

Hoe is hij in staat dat onderwerp te zien?

Het laatste komt nà het eerste.

Het eerste is aan te bieden. Het laatste hangt af van gegevens, buiten de grenzen van 't zakelike om, van het *temperament* van de leerling, z'n *onbevangenheid*, van 't *ogenblik* dus, de *tijd* en de *plaats* en zoveel kleine dingen, die, zoals we weten, van onberekenbare invloed zijn op het al of niet slagen van geestesarbeid, en de voorwaarden voor een gunstig sukses conditionneren.

Het geschikte onderwerp kiezen, en door een inleidende opwekking al die bezwaren zo veel mogelik op te heffen, dit is de betekenis van de arbeid van SCHARRELMANN.

Het levende woord is ten slotte hier ook weer alles.

Doch de schrijver geeft *Im Rahmen des Alltags* zulk een overvloedige rijkdom van punten en omtrekken, dat de onderwijzer maar behoeft te grijpen, om zijn eigen verbeelding en dat van de kinderen aan 't werk te zetten.

Dat, in beginsel, de onderwerpen voor opstellen uit de kinderkring genomen moeten worden; dat deze kring zich met de kinderjaren en met de kinderervaring uitbreidt, en dus de onderwerpen gelijke tred dienen te houden met langzaam vergrotende voorstellingskring; dit alles beamen we gaarne. Doch dat de onderwerpen, waarvoor belangstelling moet worden gewekt, alleen te nemen zijn uit het kinderlik ervaringsleven, en dat er, — altijd binnen hun levenskring, — geen nieuwe voorstellingen op te roepen en aan te brengen zijn, die de verbeelding onmiddellik aan 't werk zet, menen we sterk te moeten betwijfelen. We weten dat door de leesles, door het verhaal, door 't bekijken en bespreken van platen en kaarten, door waarnemingen van allerlei aard, indrukken worden gewekt, die dadelik vermogen tot een beschrijving uit te lokken.

Hier zet het aanhoren van een heldenstuk een knaap in vlam. Daar prikkelt hem een koddige situatie. De geest wordt levend, en wat zich in lijnen, kleuren en beelden aan 't oog vertoont, krijgt door het leven beweging en wordt een afwisselende voorstellingsreeks

in 't voortspinnend verbeeldingsvermogen van 't kind. De enige zorg is nu, die beeldenreeks te leiden, te steunen en af te sluiten. Een richting geven, volstaat niet; een begin- en een eindpunt moeten nauwkeurig worden gesteld.

De eerlikheid gebiedt, naast de wijze van werken, door SCHARRELMANN voorgestaan, onze aandacht te laten gaan over methode van VAN STRIEN, die ons resultaten toont van die soort van opgaven, waarin hij de loop van het door eigen kinderbeelden voortgedragen verhaal slechts hier en daar, door enkele, in zichtbare onderlinge betrekking staande „momentopnamen" schraagt.

We weten het, hoe de oude schoolmannen begonnen met de geschiedenis, als *de* stof voor het stellen; de fazen van de gebeurtenissen, droegen, reeds mondeling verhaald of reeds schriftelik uitgedrukt, met de tijdsopvolgingen ook de logiese verbindingen mee.

VAN STRIEN doet het met z'n beeldenreeksen anders; weliswaar is ook hier de historie — al heet ze dan ook niet uit het leervak geschiedenis genomen — aan 't woord; doch hij laat door een vier- of vijftal in beeld zichtbare, niet door 't woord uitgedrukte momenten de voorstelling aan een onafgebroken, tot één geheel aaneengeschakelde beeldenreeks opwekken; 't is deze continuïteit in de handeling, die door de leerlingen in woorden wordt gebracht, waarbij dan tevens de gelegenheid, door de wijze van opmerken van ieder leerling afzonderlik, open is, dat elk z'n persoonlikheid in de bewerking van z'n beeldengalerij neerlegt. Wat hiermee te bereiken is, toont de praktijk; de heer VAN STRIEN was zo welwillend, ons, ter kennisneming, enige stellen van z'n uitgewerkte beeldengroepen ter beschikking te stellen. We nemen er uit, het werk van de 1e klasse van 't 6e leerjaar, van een 12-klassige school.

De beeldenserie is deze:

I. „Ik denk, dat daarin een nestje zit."

II. „Dat moet ik zien."

III. „Help, help!"

IV. „Ik hoor wat, maar ik zie niets."

V. De verlossing.

Deze beelden worden, desnoods, mondeling toegelicht.

Daarmee is de gang van 't verhaal, lopende over deze voor het kind zichtbaar blijvende steunpunten, gegeven.

Natuurlik is het, dat de bewerkingen onderling afwijken. Reeds dadelik blijkt dit al uit het gezichtspunt dat de verteller inneemt.

De een schrijft, heel onzijdig, „Het Vogelnestje".

Een ander ziet de dader, humoristies, als: „De kleine vogelvanger".

Velen doen het afkeurend: „Een ondeugende (nieuwsgierige, onvoorzichtige) jongen", of, met voldaan rechtsgevoel: „Eigen schuld"; „dat komt er van"; of, met filosofies betrachten: „Het kwaad loont zijn meester"; „Loontje komt (pikt) om zijn boontje"; „verdiende loon"; of, met een biezonder oog voor het koddige van de situatie: „De (vreemde) gevangenis."

Bij zo'n opschrift echter, moet men niet denken, dat onder de bewerking het gezichtspunt hetzelfde blijft. Vooreerst missen kinderen de eenheid van de greep. Dan komt er bij, dat van de gegeven beelden, de een meer regelrecht pakt, de ander echter rechts of links associérend werkt, en allerlei bijgedachten oproept. Doch waarom zou het niet! Alle opstelletjes over dit onderwerp lopen precies op 't zelfde punt uit, en 't is juist in de afwijkende bogen van de beschrijvingen, dat wij de eigen trant van vertellen van de leerlingen zullen herkennen. De een, dor en koud, maakt er een notarieële akte van: uitmuntend tiepe van een boedelbeschrijver. De ander voelt het leven opborrelen bij 't kijken naar de waarschuwende vinger van de vader, en brengt het onderhoud dat hij er bij hoort, in dialoog: wellicht een latere geestige verteller van z'n buurtleven. Een derde vermeit zich ongewoon in 't lange zoeken van de moeder, of grasduint in 't lange vergeefse roepen van de delinquent in de ton. Zo zijn er, met behulp van die opstelletjes, vooral door de onderwijzer zelf die met de kinderen omgaat, recht aardige gegevens te constateren over de aanleg van z'n leerlingen, en er zou aanleiding kunnen zijn, om dat biezonder persoonlike aan te moedigen en in met voordacht uitgekozen schetsjes tot z'n recht te laten komen. Dat is niet, om van die jonge kinderen van elf, twaalf jaar, schrijvers en schrijfsters te willen kweken, — de hemel weet waar dit naar toe moest, — maar om voor ons zelf te zoeken wat voor weg wij moeten bewandelen om het kind zich schriftelik vrij te laten bewegen, los van uitgewerkte (en daardoor al te bindende) schema's en voorbeelden, en los ook van de zo overweldigende massa van stel- en vooroefeningen.

Merkwaardig bondig is, met een vage zweving in 't begin:

Op de dorpsweg [1]) van een zeker dorp woonde een bakker. Hij was op dat dorp de eenigste. De bakker had een zoon en wel een ondeugende jon-

1) De opstelletjes zijn niet behandeld en ongecorrigeerd. Geleerd is, *den* te schrijven voor woorden waarvan ze 't geslacht kunnen weten of geleerd hebben. Anders moeten ze *de* schrijven: vragen naar 't geslacht mogen ze niet.

gen. Eens speelde Jo, zoo heette die jongen, in de tuin achter het huis. »Vader," riep hij. Vader kwam. »Wat is er," vroeg zijn vader. »Ja, misschien zit er een nestje in dien boom, ik zie aldoor vogeltjes af- en aanvliegen. Mag ik het uithalen." »Ben je dwaas jongen, ze doen jou ook niets." Toen ging zijn vader weg. Van die gelegenheid maakte Jo gebruik. Hij nam een oud krentenvat rolde het naar den boom, ging er op staan, greep en.... krak krak. Jo was niet meer te zien. Men hoorde niets dan »help help." Moeder kwam aanloopen en zocht en zocht, maar nergens was Jo te vinden. Eindelijk kreeg zij het vat in het oog, ze liep er naar toe, kantelde het vat om, en wie kwam er uitkruipen, de ondeugende Jo.

Men weet nu ook, in verband met die *ton*, waarom de vader een *bakker* is. Anderen wisselen dit krentevat om met een regenton (een lekke, zegt er een verklarend, om te laten horen waarom zo'n ding op z'n kop staat). Illustratief ook zijn toevoegingen als *eikeboom*, *beukeboom*, *vlierboom* (wellicht associaties met plaatselijke omgevingen!); of het optreden van een ongelovige vader: „Ach jongen, klets niet!" — of van een volhandige vader: „ik heb wel wat anders te doen dan naar vogels te kijken!" — of het zelfgenoegzaam guitig spelen met de klimmer: „...zit boven op de ton. Hij kijkt eens naar boven en er komt een glimlachje op zijn gezicht. Maar dat glimlachje blijft niet op zijn gezicht want krak krak en Jan zakt door de bodem. Nu is het geen gelach meer, 't gehuil is nader..."; of — de voelbare nabetrachting: „Jantje kreeg een geducht standje van zijn moeder en een paar flinke klappen van zijn vader voor zijn broek.

Dit laatste klinkt, klankpsychologies, verre van ongelukkig, en over 't algemeen, is de taal van de opstellers geheel gegrepen uit eigen fonds, de ongekunstelde, beschaafde omgangstaal.

De uitzonderingen zijn zeer weinige. Zoo zegt er bij één het spelend jongetje: „Zijn aandacht werd getrokken door een vogeltje, dat af en aanvloog,'' „hij strekt zijn handen uit om het nestje te bereiken." Dit zijn invloeden van het lezen, van zelf. [1]) Sterker blijkt die invloed nog in een serie opstelletjes van dezelfde school afkomstig, uit een hogere klasse. Op zichzelf voorbeeldig werk, valt het als resultaat van wat bereikt is, hoog te prijzen, maar mist het die levendige frisheid, die, bij de onmiddellike aanschouwing van

[1]) Zo ook, waarschijnlik, al kan hier de invloed van de dagelikse omgeving meespelen, een woordgebruik als: »zijn gedachte viel op een boom".

't echte leven, het beeldend vermogen in 't vlugge wisselen en bebewegen van z'n voorstellingen legt

Want dit, — de gemakkelike opvolging van de voorstellingen — is hierin de hoofdzaak. Dan heeft een banaal woord of een banale uitdrukking, die door 't boekenlezen onbewust in de hersenen bleef bewaard, het minst gelegenheid tussen trage beeldvervormingen door te dringen en hier en daar een ongewenste plaats in te nemen. Als een opstelletje aanvangt:

»Op een mooien Woensdagmiddag twaalf uur, kwam Gerrit, het zoontje van een bakker *met een verheugd gezicht* thuis. *Daar hij 's middags geen school had*, was hij blij dat hij nu *zijn plan ten uitvoer kon brengen*,"

dan moge 't verhaal onberispelik, de taal zonder fouten zijn, — het opstel houdt op een kinderopstel te zijn, zoals het op natuurlike wijze uit het opgewekte verbeeldingsleven van 't kind ontspringen moet. Door schoolse invloeden, werd het onberispelik maakwerk.

Gaan we liever, tot nadere karakterisering van het door VAN STRIEN bereikte, tot het naïevere werk van de 5de Leerjaar A.

Gegeven thema:

DE STOUTE KAT.

Er was eens een juffrouw die zat te breien aan Gerrit ze sokken. Ze had haar huiswerk al gedaan en ging een bakje thee zetten. Toen viel het kluwen op de grond. Poes die zich verveelde, zag dat en ging met het kluwen spelen. De juffrouw raapte het kluwen weer op. Poes ging aan het franje trekken. Hij trok het tafelkleed er af. Wat er op was, een kopje en schoteltje, viel kapot. De juffrouw schrok en gooide een slof naar ze kop. De kat liep miauwend de kamer uit.

1e Variatie.

DE KLUWEN.

Het was twaalf uur, en juffrouw REINDERS en haar man hadden gegeten. De man ging naar zijn werk, en de juffrouw ging de tafel afruimen. Toen alles klaar was, dacht ze, ik heb toch niets meer te doen, en ga een poosje breien. Toen ze een poosje gebreeën had, viel ze in slaap. Poes zag het en dacht, ik ga een poosje met de kluwen spelen. Hij trok de kluwen op de grond. Juffrouw REINDERS, die net wakker werd zag het, en nam de kluwen af. Poes dacht, als ik niet met de kluwen mag spelen, ga ik met de franje van het tafelkleed spelen, hij trok er aan. Het tafelkleed viel van de tafel af, en het kopje viel van de tafel, en viel stuk. De juffrouw die erg kwaad werd, nam de stoffer; en smeet die de kat naar zijn kop. De kat vloog onder de kast, totdat de juffrouw uitgeraast was.

2e Variatie.

HET SPEELSCHE POESJE.

Een juffrouw zat aan de tafel te haken. De kinderen waren al naar school, en haar man was naar zijn werk. Ze had haar werk al gedaan, en had dus niets te doen. Ze ging thee zetten. Ze schonk een kopje thee voor haar in. Ze was niet alleen thuis, ze had ook nog een poesje. Ze haakte hard door. Maar daar trok ze te hard aan het kluwen, en daar viel het op de grond. Poes zag dat, en ging met het kluwen spelen. Dat vond de juffrouw niet prettig. Ze raapte het kluwen op, en ging verder met haken. De juffrouw viel in slaap. Dat zag poes. Daar zag hij het franje van het tafelkleed, toen ging hij daarmee spelen, maar hij kon er niet bij. Hij nam een klein aanloopje, en daar had hij de franje te pakken. Maar de franje ging tusschen zijn tanden zitten. Dat vond hij een naar gevoel, en hij trok aan het kleed. De juffrouw werd wakker, en daar zag zij het tafelkleed op de grond vallen. Het kopje dat er op stond was stuk. En de poes was van schrik onder de kast gaan zitten. De juffrouw knorde op de poes. En de juffrouw keek of ze het kopje nog maken kon maar dat was voor goed kapot. De juffrouw was de heele dag boos op de poes.

Enz.

De laatste heeft wat moeite, zoals men ziet, met het tijdverband. Daarentegen is weer aantrekkelik dat gemoedelike in-mekaar-passen van de gevallen scherven. Aardig ook is de zelfbedachte verklaring, hoe het kluwen op de grond komt. Andere leerlingen, die dit werk maakten [1]), trachtten bij zich zelf na te gaan hoe het kwam, dat de juffrouw zo eenzaam zat; één zegt er: „ze had geen man meer, en de kindertjes waren dood".... Veel van deze en dergelijke trekjes laten zich verklaren uit het temperament; of kunnen reminiscenties zijn, of onmiddellike assosiaties met lokale gegevens.

Doch genoeg. Veel valt er te leren, waar veel werd gegeven. Non multum, sed multa, is hier ook de leus. En de stof is oneindig.

In zoverre dus, steunt de praktijk van VAN STRIEN z'n school de principes van SCHARRELMAN. De een als de ander zoekt, op welke wijze dan ook, maar zo veel en veelzijdig mogelik, in de geest van de kinderen hun eigen leven te wekken. VAN STRIEN geeft met z'n uiting van dat leven in de taal van dat leven, de proef op de som.

(*Wordt vervolgd.*) J. K.

1) Het werk van *alle* leerlingen, die dit en andere onderwerpen uitwerkten, ligt voor ons.

POTGIETER'S TIJDZANG: „EEN WONDER IS DE NIEUWE BEURS."

Deze tijdzang van 1845 is blijkens de aanhef een aanval op JAN SALIE, en moet dus gezien worden in het licht van *Jan Jannetje en hun jongste kind.* [1]) Maar ook uit het overige werk van POTGIETER is vrijwat ter toelichting van dit geestige gedicht bij te brengen.

Als kunstenaar zocht POTGIETER in de kunst de weerspiegeling van de volkshistorie en van de volksgeest. Daarvan is zijn *Rijksmuseum*, in ditzelfde jaar geschreven, het beste getuigenis. Litteratuur en schilderkunst verkondigden Hollands glorie in de zeventiende, Hollands verval in de negentiende eeuw. Maar daarnaast spreekt de bouwkunst, de gemeenschapskunst bij uitnemendheid, nog duideliker taal. „Onder alle kunsten toch is er geene, die ons straffer den spiegel voorhoudt, die ons strenger op den toets stelt, of wij geweten hebben wat wij wilden toen wij de hand aan den arbeid legden; die niet slechts ons leven lang, die van geslachte tot geslachte verkondigt waar wij slaagden en waar wij faalden!" [2])

POTGIETER sympathiseert met NAPOLEON's beginsel „dat de straat de Louvre is van het volk, dat zij de school voor den smaak der menigte zijn kan en zijn moet." [3])

De draad van deze gedachte kunnen we door het gehele werk van POTGIETER volgen. Het Amsterdam van zijn dagen gaf door de tegenstelling van karakteristieke oude bouwkunst en karakterloze moderne lelikheid voortdurend nieuwe stof.

Hoe sterk de bekoring van de oude Amsterdamse grachten voor hem was, getuigt menige plaats uit POTGIETER's werk: ik herinner aan de mooie strofe: „Oud-Amsterdam was 't kijkjen waard!" uit *Het Nieuwe Tolhuis der stad Amsterdam* (1859). Begrijpelik is daarnaast de verzuchting:

---

[1]) Vgl. de bekende inleiding van VAN DEN BOSCH in de *Zwolsche Herdrukken.*

[2]) *Amsterdam in 1860* (*Krit. Stud.* III, 192).

[3]) Aldaar blz. 194.

»Maar geen bezielende gedachte,
»Die van geslachte spreekt tot geslachte,
»In onze bouwkunst trad aan 't licht!"

De onmiddellik volgende regels:

Tenzij ze in tal verdwaalde zuilen,
Langs poort en beürs verspreid, mogt schuilen,
Er zegt waartoe toch? opgerigt! [1])

brengen ons terug tot de Beurs, die de getrouwe bezoeker een zo duurzame ergernis gaf, dat hij er nog zoveel jaren later niet van zwijgen kon.

In een gelegenheidsuitgave van 1846: *De Beurs van Amsterdam* door P. Scheltema vindt men een viertal staalplaten met afbeeldingen van de opeenvolgende beursgebouwen. Eerst de oude beurs, het sierlikluchtige gebouw van Hendrik de Keijser, met de slanke klokketoren, dat in 1613 geopend werd. Dit was de beurs die Vondel in 1640 bezong. [2]) Dan de achterzijde na de verbouwing, in 1670, met acht stijve aangeplakte zuilen en een smakeloos torentje midden op het dak. Eindelik de „nieuwe" beurs van 1845, die tot het lelikste behoorde, dat de eerste helft van de 19de eeuw op monumentaal gebied heeft voortgebracht. Vergelijken we dit karakterloze gebouw met de beurs uit de bloeitijd, dan wordt Potgieter's ergernis en spot begrijpelik. Temeer, als we vernemen hoeveel er in Amsterdam bijna tien jaar te doen geweest was, eer dit gebouw geopend werd. In 1836 werd een prijsvraag uitgeschreven. Geen van de bekroonde plannen werd uitgevoerd, maar wel een nieuw plan van de architekt Zocher, in 1840. Daarover ontstond een vinnige pennestrijd. [3]) In Aug. 1841 werd de eerste paal in de grond geslagen, en na lang treuzelen was de beurs eerst in 1845 voltooid. Bij de plechtige opening waren de koning en twee prinsen tegenwoordig. De hoofdstad vierde schitterend feest. In de Stads Schouwburg werd een gelegenheidsstuk gegeven, *de Inwijding der Nieuwe Beurs van Amsterdam*, dat „een tafereel bevatte van een Amsterdamsch huisgezin, waarin de schrijver, de Heer M. Westerman, op eene behagelijke wijze die deugden had

---

1) *Het Nieuwe Tolhuis*, Str. III.

2) Zie de twee gedichten in de uitgave Van Lennep IV, 22, 24.

3) O.a. een naamloze brochure tegen Zocher's plan: *Status quo van Amstels Beursgebouw, aan deszelfs ingezetenen gewijd* (1840).

geschetst, aan welke de Amsterdamsche kooplieden hunnen voorspoed in den handel vooral te danken hadden." Of de schrijver van JAN JANNETJE in intieme kring dit produkt niet onbarmhartig uiteengerafeld heeft? Het antwoord daarop geeft deze tijdzang, waarin POTGIETER op zijn wijze de inwijding vierde.

Ongetwijfeld zou men in de Amsterdamse periodieken en kranten veel kunnen vinden ter verklaring van POTGIETER's spotdicht. Maar de beste inleiding gaf hij zelf in het vierde hoofdstuk van de te weinig gelezen novelle ALBERT (1841), een tegenhanger van JAN JANNETJE. ALBERT, POTGIETER's *alter ego*, spreekt al de wens uit „dat men tot de overtuiging kwam, welk een gewigtig werk bouwen is, dewijl het onze begrippen vereeuwigt, dewijl het deze veraanschouwelijkt, den lof of den spot des nageslachts prijs geeft." [1]) ALBERT konstateert: „Er schijnt niet alleen ten onzent, maar alom een vloek op de hedendaagsche bouwkunst te rusten, alsof zij, spijt al haren trots op de kennis van allerlei stijl, bestemd is om niets geschikts te leveren voor het doel, waartoe men het stichtte, — de eerste eisch, welke die kunst moest bevredigen." [2]) In 't biezonder spot hij met de pseudo-klassieke richting in de bouwkunst: „In klassieken stijl is een Stadhuis een portiek geflankeerd met zuilen, — is eene Kerk een portiek door eene rij zuilen geschoord en met een' toren getopt, — is eene Poort een dubbel wachthuis met een portiek, neen, waartusschen een zuilengang den winden vrij spel laat — zonder zuilen geene klassieke architectuur, alles wat zuilen heeft is klassiek." [3])

En nu ging men zowaar na de Willemspoort, waartegen deze uitval gericht was, een beurs met zuilen stichten! Bij voorbaat houdt ALBERT een mooie lofrede op de schilderachtige oud-Amsterdamse bouwtrant (blz. 78—81) als spiegel van een oorspronkelike nationaliteit, en hekelt het treuzelen met de nieuwe beursbouw, in zo scherp kontrast met de zeventiende-eeuwse energie, door de profetie van de Vecht in HOOFT's *Geeraardt van Velzen* geïllustreerd.

Uit deze novelle blijkt dus dat voor POTGIETER „de geprojecteerde Beurs een steen des aanstoots was — waarover niet langer met een aardigheid viel heen te wippen." Aardigheden waren er genoeg te maken. „Eerst de profetie, dat onze dagbladen een' bluf wat ben je me zouden slaan, als Amsterdam Parijs de loef afstak: Parijs, dat eene Beurs heeft, die ge voor alles aan zoudt zien, voor eene kerk, voor een paleis, voor een' schouwburg, slechts niet voor wat zij,

1) *Schetsen en verhalen* II, 89. 2) Aldaar, blz. 81. 3) Aldaar, blz. 76.

waratje! toch is: eene Beurs, mijnheer! Toen de bekrooning van een stuk, waarvan men geen gebruik dacht te maken. — Eindelijk, we vermelden het misschien, den Londenschen beursbrand, neen, de gelegenheid daardoor beiden steden aangeboden, in traagheid te wedijveren; de bekrompenheid van het *London Exchange-Committee* dat plannen vroeg, òf in Griekschen, òf in Romeinschen stijl, terwijl ons programma wel vierderlei opvatting duldde, en *last, not least*, de vinnigheid der Engelsche dagbladen, over „een smakeloozen steenhoop te meer", waarbij „de schim van Wren zuchten zou!" [1])

En ondanks al die bluf wèrd nu Amsterdam begiftigd met een „smakelooze steenklomp", in „Griekschen stijl", een schande voor een natie die eens een Van Campen, een De Keyser had voortgebracht. Dat was het werk van Jan Salie. In zo'n gebouw zouden Jan Contant en Jan Crediet zich niet thuis voelen. Maar Jan Salie, die bluft op zijn „wondermooie beurs", die luidruchtig feest viert, die in de schouwburg juicht wanneer „op behagelijke wijze" ook zijn deugden worden geschetst, stelt zich daardoor bloot aan de vinnige spot van de dichterlike beursganger, die zich een andere tempel voor de Amsterdamse handel gedroomd had.

Zo ontstond temidden van de feestvreugde de tijdzang „*Een wonder is de nieuwe beurs.*"

De overtuiging dat een karakterloze bouwkunst een onmiskenbaar symptoom is van een slappe „volksgeest", is Potgieter, de „ontevredene" — wij zeggen liever de „teleurgestelde" idealist — levenslang bijgebleven. *Het nieuwe Tolhuis* (1859), uit rijper tijd, ademt dezelfde geest als „*Een wonder is de nieuwe Beurs*"; nog duideliker spreekt de satyriese toon in het kleine gedicht dat hij aan het opstel *Wandelingen door Amsterdam* (1861) toevoegde: [2])

»Het Tolhuis!" och, staak toch uw lofgetrompet,
  Dat oordeel verbijsterend doorslaat:
Onz' Raad heeft dat basterd-chaletje gezet,
  't Stadhuis werd gesticht door zijn voorzaat!
. . . .
Helaas! zoo Quellijn als Van Campen blijkt zoek!
  De beitel vier' feest bij de buren,
Wij vullen der voorhoven ledigen hoek
  Met witbare gipsen figuren.

In Aug. 1867 schrijft Potgieter aan Busken Huet: Viert heden

[1]) *Albert*, blz. 85—86. [2]) *Krit. Stud.* III, 228.

avond trots al onze leelijke huizen en scholen, trots onze onbeschrijfbare monumenten, die bewijzen hoe men niet bouwen moet, de Maatschappij van Bouwkunst niet haar Zilveren feest." [1])

En in een brief, het volgend jaar naar Indië geschreven, [2]) drijft hij de spot met het nieuwe gebouw van de Nederlandsche Bank: „We zijn een leelijkheid rijker geworden uit eene kas die een model had kunnen leveren." Blijkens deze brief begint POTGIETER de hoop op een herleving van onze bouwkunst te laten varen. „Het Museum Willem I (ter vervanging van het Trippenhuis) zal wel een vrome wensch blijven als het Paleis der Staten Generaal. Als het mij niet om het behoud onzer laatst overgebleven erfenis (de schilderijen) te doen was, zou ik er mij weinig om bekreunen, — misschien zouden de gebouwen maar een paar voorbeelden meer worden, hoe men *niet* bouwen moest."

Wat zou POTGIETER gezegd hebben van BERLAGE's beurs? Zou hij daarin de „bezielende gedachte, die van geslacht spreekt tot geslachte" gewaardeerd hebben? Een jong dichter, POTGIETER huldigend op zijn eeuwfeest, door een visioen dat de „droom"-lievende poëet waardig is, in kunstige Potgieteriaanse strofen, laat de schim van de grijze dichter het gewrocht van de nieuwe tijdgeest bewonderend aanstaren:

»*De zegepraal der rechte lijn! —*"
In zonneschijn
Staat blij te blinken
De stoere Beurs, als uitgehouwen
In roode rots, trotsch in den blauwen
Hemel — »Een ras dat zoo kan bouwen
Dee 't zuilental dat mij deed grouwen
Terecht verzinken." [3])

AANTEKENINGEN.

Str. 1. POTGIETER voelde het onredelike en dus het onschone van deze imitatie-kunst: een „zuilenlast", de vier zware zuilen, die een „gevel*tje*" moesten „dragen". Dergelijke proeven van bastaardstijl — vgl. BERLAGE's mooie lezing over bouwkunst in de W.B.-voordrachten — zijn sommige gerechtsgebouwen uit dezelfde tijd, en de uni-

---

1) In een brief, onlangs door G. BUSKEN HUET gepubliceerd (*De Gids*, Junie 1908).

2) 5 Nov. 1868, uitgegeven in de *Brieven aan Busken Huet* I, 323.

3) *Potgieters Eeuwfeest* door ALEX. GUTTELING, str. 7. (*De Beweging*, Junie 1908).

versiteitsgebouwen van Groningen (kort geleden verbrand) en van Gent. — De *Gulden cijfers* waren de grote gouden „getalmerken" MDCCCXLV, die een derde van de breedte besloegen.

Str. 2. Dat zou immers juist in de geest van JAN SALIE zijn: zo'n sukkel slentert immers liever naar boven dan dat hij zijn „verstramde knieën" vermoeit op de acht treden! Energie is immers geen vereiste op de beurs! POTGIETER oefent op zijn manier kritiek op de beursbouw. Zoo ook in

Str. 3. Er moest een klok zijn, die de treuzelaars er aan herinnerde, dat de tijd niet stilstaat. Vs. 5: „Ik weet, gij wilt geen overdek" wordt opgehelderd door SCHELTEMA's boekje (blz. 71): „Buitendien kon men ook, uit vreeze, dat eene volkomene afsluiting der buitenlucht nadeelige gevolgen zou hebben, zich moeijelijk met het plan vereenigen, om in navolging van Parijs eene geheel overdekte Beurs te bouwen."

Str. 4. Het „keurig beeldje" was een koninklik geschenk. „Midden op het plein stond op een verheven voetstuk een bronzen standbeeld van Mercurius, door Z.M. den Koning aan de Amsterdamsche Beurs ten geschenke gegeven." (SCHELTEMA, a. w. blz. 79). Dit produkt gaf iemand met gevormde kunstsmaak, die zich b.v. het werk van de beroemde ciseleur BENVENUTO CELLINI, uit de Italiaanse renaissance-tijd, te binnen bracht, een treurig beeld van de Nederlandse kunstnijverheid. Bovendien, de JAN SALIE-geest die hier heerste, zou beter gesymboliseerd worden door een weerhaan, dan door de gevleugelde handelsgod. Maar dan geen weerhaan als *koninklik* geschenk. Van de koning had POTGIETER betere verwachting; van hem hoopte hij tenminste leiding als de volksgeest wakker werd.

Str. 5. De dichter maakt zich vrolik over de grappige kombinatie van de „lakensche gordijnen" die de toegang moesten afsluiten in ons „jichtig" klimaat, en de Griekse zuilen, die de verbeelding naar „'t zonnig Zuiden" voerden. In het opstel *Amsterdam in* 1860 [1]) roemt POTGIETER „de ouderwetsche woning met hare witte en roode tegels, bij de bouwmeesters onzer dagen zoo gehaat, omdat zij heel hunne verwarring van begrippen, als duldde iedere hemel zuilen, als waren deze in ons beneveld wolkengraauw niet bespottelijk, wederlegt en beschaamt!"

„Dat togt waardeert" zullen we wel symbolies moeten opvatten: een frisse luchtstroom zou in deze duffe atmosfeer niet overbodig zijn.

Str. 6. Ook deze „duisternis" past in de satyre.

1) *Krit. Stud.* III, 187.

Str. 7. VONDEL's gedicht, hierboven vermeld („O vruchtbare acker, gront van steen") heeft waarschijnlik in die dagen opgeld gedaan. SCHELTEMA drukt het af vóór zijn boekje. De slotstrofe vangt aan: „O achtste weerelts wonderstuk!"

Het bedoelde gedicht van LOOTS goldt het *Tweede Eeuwfeest der Beurs van Amsterdam* (1813). POTGIETER toonde zich al vroeg daarmee ingenomen, nl. in zijn studie over LOOTS (*Kritische Studiën I*), in wie hij de geestverwant eerde, die „het laffe tegenwoordige met het schitterend verleden vergeleek." Hij zegt daar: „De zangen der Muze zijn kinderen harer eeuw, maar het is de pligt des waarachtigen dichters, zich in strekking daarboven te verheffen. Veelligt is dit minder moeijelijk in den tijd der verdrukking, dan in dien der vreugde. Immers mogen wij het niet ontveinzen, hoezeer in ons oog LOOTS' *tweede Eeuwfeest der Beurs van Amsterdam* het van zijne *Verlossing van Nederland*, in doel en schoonheid wint." [1])

Men leze ook de twee volgende bladzijden, die dit „vertroosten in zijn druk" verduideliken.

De slotregels zijn veelzeggend. In een betere tijd zouden de kunsten harmonies samenwerken tot verheerliking van de handel. De JAN SALIE-geest kan slechts bastaardkunst voortbrengen „niet uit bezieling geboren en niet bezielend. De oude Beurs vond zijn dichter in VONDEL; ùw Beurs zal roemloos ondergaan.

Ten slotte de opmerking dat POTGIETER in zijn zeven strofen van zeven regels naar kunstigheid van vorm streeft. De vier gelijke rijmen worden telkens omsloten door het hatelike „JAN SALIE!" dat als de grondtoon in het hele lied doorklinkt.

C. G. N. DE VOOYS.

1) A. w. blz. 108.

HERINNERINGEN AAN DROST IN POTGIETER'S WERK.

De bekende episode uit *Het Rijksmuseum*, waarin HUYGENS' *Scheepspraet* in scène gezet wordt, bevat een duidelike herinnering aan een soortgelijk toneel uit *De Pestilencie te Katwijk*, Hoofdstuk II (Uitgave—Verwey, blz. 34—37), waarin een „blonde kroeskop" in de herbergskamer te Valkenburg op een „ledige bierton" springt om het lied voor te dragen.

Evenzo komt het mij voor dat de *palanquin* en de *danseressen* van VAN DIEMEN (aldaar Hoofdst. VIII, blz 106), niet vreemd zijn aan de attributen van JAN COMPAGNIE in *Jan Jannetje*.

C. D. V.

BOEKBEOORDELINGEN.

De aanspreekvormen in 't Nederlandsch. I De Middeleeuwen door **J. A. vor der Hake.** Utrechtse dissertatie (Utrecht, P. den Boer, 1908).

Het eerste dat ons in dit proefschrift treft, vooral in tegenstelling met de monografieën die we over zestiende-eeuwse grammatika bezitten, is de uitnemende methode van grammaties onderzoek. Trouwens, zonder een helder inzicht in de onderscheidingen die naar plaats, tijd en taalkringen in het Middelnederlands dienen gemaakt te worden, zou dit onderzoek op niets uitgelopen zijn. Op het eerste gezicht lijkt het ondoenlik voor het gebruik van *du* en *ghi*, van *dijn* en *u(w)* bij Mnl. schrijvers regels te vinden. Het onderzoek wordt bemoeielikt doordat de uitgevers van Mnl. teksten tot nu toe te weinig „de taal, het dialect, en in verband daarmede de plaats en den tijd van het ontstaan van het origineel of van het afschrift hebben onderzocht." [1]) Daarentegen was de weg enigszins gebaand door een artikel van P. Leendertz Wzn in *De Navorscher* (1856) en de studie van H. Meert: *Het voornaamwoord du* (1890). Maar in het biezonder kreeg het onderzoek een stevige grondslag door de vergelijking met studies op dat gebied bij onze Franse en Duitse naburen, waarvan een breed overzicht gegeven wordt (blz. 23—55).

Op het voetspoor van Leendertz en van Ehrismann (*Duzen und Ihrzen im Mittelalter*) en met vermijding van de fout die Meert beging: — voorbeelden te verzamelen uit *het* Middelnederlands, dat drie eeuwen omvat — tracht de schrijver nu „de stof te groepeeren, een leidend beginsel te vinden in wat op het eerste gezicht verwarring lijkt." Met grote vlijt en scherpzinnigheid onderzocht hij achtereenvolgens: *Heinric van Veldeke*, *de Speelmanspoëzie*, *de Romans*, *het Dierenepos en de fabelverzamelingen*, *het geestelijk proza en de geestelijke poëzie*, *Maerlant's werken*, *de didactiek*, *sproken en boerden*, *de dramatische*

---

[1]) Vooral de afwijkende afschriften bemoeieliken het onderzoek. Zie b.v. de grote verschillen tussen de twee *Brandaan*-teksten op blz. 64.

poëzie, *de rechtsliteratuur*, en *de lyrische poëzie*. Hoewel hij moeielik alles kon nagaan [1]) staat hij met zijn kort saamgevatte konklusies op stevige bodem. Zeer terecht wordt een afzonderlik hoofdstukje gewijd aan *Het Friesch*. Mooi, vooral door zijn toelichting, is het *Grammatisch Overzicht*, waarin scherp de vraag gesteld wordt: welke klanken hebben we te zoeken achter de overgeleverde tekens? In hoeverre week de gesproken taal van het litterair gebruik af? Daarbij komt hij tot het resultaat dat de vormen *ju* en *jou* (misschien voor de klank *joe*), die juist in West-Vlaamsche, Hollandse (en Utrechtse) en Westfriese handschriften voorkomen, er op wijzen dat dit voornaamwoord waarschijnlik langs de hele kuststrook, onder Friese invloed, met *j* gezegd werd. Daardoor wordt hij versterkt in de mening dat *ghi* in de handschriften voor diezelfde streken de klank *ji* kan vertegenwoordigd hebben (vgl. *geesten* naast *yeesten*), al blijft het vreemd dat een schrijfwijze *ji* nergens aangetroffen wordt. [2])

Het resultaat van het gehele onderzoek wordt ten slotte in grote lijnen aangegeven (*Slotoverzicht*). „In de literatuur van de 12de tot de 15de eeuw is een gaandeweg toenemen van *ghi* en een daaraan evenredig afnemen van *du* duidelijk merkbaar; en, tegen het einde van de 16de eeuw ongeveer, is *ghi* (= *ji*?) overal, in alle literaire producten der zuidelijke zoowel als der noordelijke gewesten, regel." Men zal zeggen: dit was al lang bekend. Maar niet bekend was hoe dit eindpunt bereikt werd, welke twee stromingen tegen elkaar ingingen. Voor de oudste periode moeten we aannemen dat *du* voor het enkelvoud, *ghi* voor het meervoud in gebruik was Onder Fransehoofse invloed drong nu *ghi* door in de taal van de hogere kringen. Vandaar het gebruik in de ridderromans, terwijl de speellieden het volksgebruik bleven volgen.

Daartegenin gaat een andere stroming. De Latijnse bijbel onderscheidde scherp het enkelvoud *tu* en het meervoud *vos*. In bijbelse

---

1) Waar hij b.v. wijst op een tekort aan Noord-Nederlandse auteurs en handschriften (blz. 8), had hij in het proza nog wel wat meer kunnen vinden: o.a. DIRC VAN DELF, POTTER'S *Bloeme der dueghden*, het *Scaecspel*, historiese geschriften.

2) Wel werd als regel de enclytiese vorm met enkele *i* geschreven, b.v. *hebdi*, maar daarnaast komt de schrijfwijze *hebt ghi*, soms als jongere variant voor. De schr. had kunnen wijzen op een soortgelijk verschijnsel, n.l. dat in de laatste drie eeuwen het enclytiese vnw., b.v. *i*, *em* in het Nederlands met weinige uitzonderingen als *hij*, *hem* geschreven is. Het nageslacht zou door deze schrijfwijze in de waan kunnen komen dat er in die periode geen enclytiese vormen bestonden.

en godsdienstige geschriften houdt dus het enkelvoud *du* stand, en onder invloed daarvan ontstaat het „lerende" *du* in de didaktiek. MAERLANT schrijft in zijn hoofse periode *ghi*, later *du*.

Wanneer *du* terrein gaat verliezen, handhaaft het zich nog lang a) *in bijbelse geschriften* b) *in moraliserende geschriften* c) *waar van stemming sprake is* (in uitingen van liefde, vertrouwelikheid, tederheid, of van haat, toorn, verachting) d) *bij standsverschil* (tegenover laaggeplaatsten; bij *here* en *vrouwe* behoort *ghi*). In de beide laatste gevallen veronderstelt de schrijver „afspiegeling der levende taal", een „uiting van natuur tegenover cultuur."

Ondanks sommige positieve resultaten, o.a. de helder aangetoonde invloed van de bijbeltaal, noemt de schrijver zijn studie een „werk van veel vermoedens en veel vraagteekens." Zeer opmerkelik is b.v. dat in de boerden en kluchten, echte volkskunst waar men allerminst „hoofse" invloed verwacht, konsekwent *ghi* gebruikt wordt. Dat brengt ons tegelijk op het zwakke punt van dit verdienstelik proefschrift. De schrijver is te veel geneigd — al voelt men dat hij zelf die neiging telkens bestrijdt — om aanvankelik verkregen resultaten als vaststaand aan te nemen, en daaraan andere feiten te gaan toetsen. Zo voelt hij zich door dit konsekwente *ghi*-gebruik „teleurgesteld" (blz. 172), en is hij m. i. te voorbarig met hier onnatuur aan te nemen. Ik kan mij moeielik voorstellen dat deze taal op een zo kardinaal punt van de volkstaal af zou wijken. [1]) Zou *du* ± 1400 ten Zuiden van de Maas al uit de volkstaal verdwenen kunnen zijn? De hypothese dat „in dezen tijd *ghi* in de werkelijke taal het gewone voornaamwoord was, en *du* een gewild archaïsme" wordt op blz. 81 terloops geopperd, en op blz. 233 beslister herhaald („dat in Brabant en Vlaanderen het gesproken *ghi* al vroeg *du* is beginnen te verdringen"), maar elders wordt er geen rekening mee gehouden. Daar wordt eenvoudig aangenomen dat het regelmatig *ghi*-gebruik een bewijs van konventie, van ten top gevoerde „hovesceit" was (blz. 69), of van litteraire navolging bij onbeduidende dichters (blz. 224). Daarentegen wordt het overwegende *ghi*-gebruik in de *Reinaert* op rekening van de parodie, in de *Carel ende Elegast* op rekening van de afschrijvers gesteld.

Met de onzekerheid omtrent de originele teksten — het grote struikelblok voor dit gehele onderzoek! — heeft de schrijver niet altijd voldoende rekening gehouden. Al is hij er op verdacht, toch is het wel eens afhankelik van de goede dunk die hij omtrent een

---

1) Anders zou het staan, wanneer *du* en *ghi* elkaar afwisselden. BREDERO legt zijn Amsterdammers *je*, maar soms ook *ghy* in de mond.

dichter heeft, of hij aan „afschrijversfouten" denkt of aan afwijkingen die de kunst „ontsieren", of die zelfs „pijnlijk aandoen" (vgl. b.v. blz. 90 met blz. 126). Daarom lijkt het mij gevaarlik, aan te nemen dat de dichters van *Percevael* en *Ferguut* niet tot de aanzienlike stand kunnen behoren, *omdat* ze het hoofse gebruik van *ghi* en *du* niet kennen, gelijk b.v. de dichter van *Floris ende Blancefloer*. En HADEWIJCH dan, bij wie we dezelfde weifeling opmerken? Kan een aanzienlik dichter niet onder invloed van Latijnse of didaktiese geschriften staan?

Dit zijn enkele van de vraagtekens waarop de schrijver zelf zinspeelt, en die de aandachtige lezer van deze studie niet zullen ontgaan. Laat ik eindigen met twee vragen. Is het begrip „gesproken taal" niet wat te eng genomen, wanneer het hier en daar met de algemene volkstaal vereenzelvigd wordt? Waarschijnlik heeft de schr. immers opzettelik het woord „spreektaal" vermeden. Het „dudijnen" in de preek en in het gebed kan toch moeielik „navolging van literair voorbeeld" genoemd worden (blz. 227).

Hoe rijmt de schrijver zijn stelling „dat het pers vnw. van den tweeden persoon niet ten onrechte „het zwakste punt, de meest kwetsbare plek onzer taal" genoemd wordt" (blz. 1) [1]) met de waarheid dat „de taal altijd in eene ontstane leegte weet te voorzien"? (blz. 235). Zou ooit een Nederlander in verlegenheid verkeerd hebben hoe hij zijn landgenoten bij bepaalde gelegenheden mondeling of schriftelik moest aanspreken? En zelfs als men de rijkdom in verscheidenheid zoekt, dan zijn wij met onze drie voornw. *je* (*jij*), *u* en *gij* behoorlik voorzien. Die gewaande armoede bestaat alleen voor hen die in *gij* de enige „fatsoenlike", door „de" grammatika geaccepteerde vorm zien.

De schrijver van deze degelike studie is voornemens zijn onderzoek ook over de latere tijdperken uit te strekken. Wij delen zijn verwachting dat juist door dit latere onderzoek meer licht verspreid zal worden over de ontwikkeling in het nu behandelde tijdperk. Maar ook in latere eeuwen zijn interessante punten te onderzoeken. Stilzwijgend wordt nog meestal aangenomen dat de beleefdheidsvorm *u* uit *UEdele* ontstaan zou zijn, terwijl een veel aannemeliker verklaring geformuleerd is in VOR DER HAKE's eerste stelling: „Liever zie men in Nnl. *U* een als nominatief gebruikte accusatief dan een verbastering van *UEd.*"

1) Een lapsus is het stellig, wanneer de schr. als bewijs van die »kwetsbaarheid" aanhaalt, dat bij het gebruik van *U* »de mogelijkheid blijft bestaan dat niet het gansche gezelschap begrijpt dat thans het woord tot hen allen gericht wordt." Dan zouden immers het Frans, Duits en Engels met hun *vous*, *Sie*, *you* even kwetsbaar zijn?

Door de voorstudie in dit proefschrift, is de schrijver de aangewezen persoon om deze en dergelijke kwesties door feiten-onderzoek nader tot de oplossing te brengen.

C. D. V.

POTGIETER-FEESTGAVEN.

Het Testament van Potgieter. Gedroomd Paardrijden met inleiding en aanteekeningen ter gelegenheid van POTGIETER's eerste eeuwfeest uitgegeven door **Albert Verwey** (Maas en Van Suchtelen — Amsterdam — 1908). (Pr. *f* 2 90).

Droom en Tucht. Rede ter viering van POTGIETER's eerste eeuwfeest voor de litterarische faculteit der Leidsche studentenvereeniging uitgesproken door **Albert Verwey** (Maas en Van Suchtelen — Amsterdam — 1908) (Pr. *f* 0.50).

Het Rijksmuseum, door **E. J. Potgieter** met een voorwoord van ALBERT VERWEY, geïllustreerd (Haarlem — H. D. Tjeenk Willink en Zoon 1907) (Pr. *f* 1.50).

Jan Jannetje en hun jongste kind. Het Rijksmuseum door **E. J. Potgieter**) (geïllustreerd) (Nederl. Bibliotheek N°. XLII—XLIII) (Pr. *f* 0.40).

Een jubileum-hulde is zo dikwels als een officieel verjaarsbezoek: een handdruk, een glaasje... en dan weer aan 't werk. Maar een gelukwens en een uitgezocht geschenk aan iemand die we dageliks met onze genegenheid omringen, kan een biezondere waarde hebben. Geen beter hulde dan studie, uit genegenheid geboren. Daarom is ons de wijze waarop VERWEY de vereerde dichter herdacht heeft, zo sympathiek.

Zijn *Testament van Potgieter* is een vrucht van nauwgezette, grondige studie, van verdieping in de dichter. Zijn *Rede* is een poging om die dichter nader te brengen tot jongeren, die in een zo andere geestelike atmosfeer zijn opgegroeid.

De uitgave van *Gedroomd Paardrijden* is de verwerkeliking van een lang gekoesterd plan. Het is een onmiskenbare verdienste van Meerkerk, dat hij dit hoofdwerk van POTGIETER, dat bijna niemand kende, naar voren gebracht heeft, maar zijn uitgave was in verschillende opzichten onvoldoende [1]). En nog moeieliker de toelichting in détails is het

[1]) Vgl. *De Beweging*, Des. 1905 en *Taal en Letteren*, 1906, blz. 113—144.

doorzien van de samenstelling, de samenhang van het gedicht met POTGIETER's leven en werk. Tot *Gedroomd Paardrijden* moèt men ingeleid worden door een Potgieter-kenner

VERWEY laat aan het gedicht een brede *Inleiding* (125 blz.) voorafgaan, tevens een studie over POTGIETER's laatste levensperiode. Hij „voldoet daarmee tevens aan het verlangen van hen, die in zijn *Leven van Potgieter* een ruimer behandeling van de laatste jaren gewenscht hadden. Dáár ware die niet op haar plaats geweest, maar het bleef een genoegen ze afzonderlijk eraan toe te voegen."

Gedroomd Paardrijden is „in zéér nadrukkelijken zin, POTGIETER's eigen nalatenschap, zijn menschelijk en dichterlijk Testament." Toen POTGIETER de figuur van den Landjonker fingeerde voor de bijdrage aan *De Muzen*, in 1834, werd niemand door de simpele inkleding bedrogen. In 1870, toen hij diezelfde fiktie opnieuw ging gebruiken, kreeg deze „verbeelding van zijn ouderdom" een buitengewone betekenis. Tussen die jaren ligt zijn samenleven met BUSKEN HUET, de vriendschap die zijn ouderdom verjongde. HUET was na BAKHUIZEN VAN DEN BRINK „de eerste die zich een denkbeeld vormde van POTGIETER's persoonlijkheid" die het *Proza* en de *Poëzie* van zijn vereerde vriend tot de natie bracht. Maar terwijl de eerste bundel *Poëzie* ontstond onder de prikkel van HUET's levendige belangstelling, terwijl *Florence*, dat als „grote kunst" tegen de voorafgaande „genrekunst" afsteekt, onder zijn ogen ontstond, gaat de groei en de bekroning van de tweede bundel, door het imposante slot, grotendeels buiten HUET om. Het was niet alleen de afstand van Indië en Amsterdam die de vrienden scheidde: „de vriendschap was behouden, maar het was nu eene, niet tusschen gelijke, maar tusschen verschillende menschen" (blz. 33). Toen POTGIETER zich pijnlik bewust geworden was, dat hun wegen inderdaad uiteen gelopen waren, zocht de berustende dichter, die altijd zich gelijk gebleven was, troost in de „verbinding van vroegere met latere gevoelens," en dichtte hij *Gedroomd Paardrijden*, als synthese van Gemoedsgetuigenis en Tijdzang, de kroon op zijn werk.

Dit gaat VERWEY in biezonderheden na, in zijn vierde en vijfde hoofdstuk. Eerst zoekt hij het verschil tussen de „Nalatenschap" van 1834 en de vernieuwde fiktie van zijn ouderdom, in „het verschillend karakter van de liefde"; eerst „de teleurgestelde begeerte", en veertig jaar later „het verlangen dat, beantwoord of niet, de ziel van het leven blijft." De oude *Nalatenschap* wordt geheel afgedrukt, de nieuwe ontleed, in zover we daaruit de liefde van de Landjonker leren kennen. Zo krijgt het slotgedicht zijn ware belichting.

Het vijfde hoofdstuk is gewijd aan het gedicht zelf, de wording, het wezen, de aanleiding en de samenstelling. Het werd in de winter van 1872 op 1873 geschreven. Naast het geliefde motief van „gedroomd" paardrijden, dat de dichter levenslang heeft beziggehouden, en hem nu de gelegenheid bood „de wereld van historische visioenen" te omlijsten; naast de loutering van de begerende liefde tot „de zucht naar de schoonheid", die de onderstroming vormt, is er waarschijnlik nog een aanleiding geweest. VERWEY maakt het aannemelik, dat POTGIETER, die in 1872 niet gezind was mèt zijn tijdgenoten het nationale feest te vieren, „op eigen gelegenheid 1672 herdacht, zonder het iemand mee te deelen, en misschien wel vermoedende dat geen tijdgenoot-vaderlander het aan zijn gedicht zou zien" (blz. 113).

Zeer opmerkelik is de uiterst kunstige samenstelling: de 384 strofen bestaan uit 32-tallen, waarin één stelsel van rijmschikking telkens herhaald wordt. Wie deze strenge gebondenheid doorziet, zal ook het verwijt van „regellooze lust tot uitweiden", van „verwarrende volte" dat zo licht onder de indruk van de eerste kennismaking oprijst, terughouden. „Het gedicht is met een ongewone bezonnenheid geschreven. En juist dit gedicht is door de vrijheid van zijn vaart, de breedte van zijn gang en de schijnbare grilligheid van zijn voorstellingen en denkbeelden een voorbeeld van natuurlijke bewogenheid" (blz. 114).

In grote trekken worden dan de hoofdlijnen van het gedicht, die alle uitlopen op het jaar 1672, aangegeven. Menigeen zal vreemd opzien van VERWEY's uitspraak: „Alles in dit gedicht is helder. Er is voorzoover ik weet, nauwelijks eene plaats, die niet de eenvoud zelf is voor wie met aandacht lezen wil." Maar „in aandacht verzonken te zijn", en wij voegen er bij: met de wendingen van POTGIETER's geest vertrouwd te raken, is geen lichte eis.

Met de zorgvuldigheid van een filoloog heeft VERWEY de tekst, na vergelijking met het handschrift, gezuiverd [1]) en afgedrukt. Van eenzelfde zorg en zelfstandigheid getuigen de aantekeningen, die „aandachtige" lezers veronderstellen, en dus niet alle moeielikheden, ook voor de beginner oplossen. Alle noten van de dichter zelf zijn — zoals behoorde — onder de tekst blijven staan. Evenals voor de Inleiding werden ook voor de aantekeningen de *Brieven aan Busken Huet* met vrucht gebruikt. Voor het dieper begrijpen van P's kunst

[1]) Interessant is b.v. de verbetering van str. 138, vs. 1, op grond van de brieven aan Kruseman, door VERWEY voor 't eerst tot dit doel gebruikt.

vindt men ook hier menige mooie opmerking. Voor de Potgieter-studie heeft dit boek dus blijvende waarde.

In zijn rede voor de Leidse studenten heeft VERWEY het wezen van POTGIETER's poëzie gekarakteriseerd als *Droom* en *Tucht*. De lezer van *Gedroomd Paardrijden* zal begrijpen dat hiermee de vrijheid van de verbeelding en strengheid van het „vormvermogen" bedoeld zijn. De leuze van '80: „Poëzie is passie", waarmee de jongeren opgroeiden, staat, tot eenzijdigheid overdreven, de waardering van andersgeaarde dichters in de weg. Voor menigeen is POTGIETER te „gekunsteld", te veel „verstands"-dichter.

De redenaar neemt als uitgangspunt POTGIETER's vormelikheid in de maatschappelike omgang, ook met zijn intiemste vrienden, zijn „feestelijke behandeling van het leven", en wijst er dan op hoe BAKHUIZEN VAN DEN BRINK kunst kenschetste „als het vermogen der vormen." „De onschuldige bespieding van het uiterlijk" doet ons dus „een dieper trek van den *Dichter* bespeuren." POTGIETER's kunst kan men in 't groot, in twee groepen verdelen: „In verzen is ze een strofen-kunst. En in proza eene van woord en weerwoord, van gesprekvoering." De gebondenheid van beide is het tegengestelde van „natuurlijkheid." Maar „in de gebondenheid van POTGIETER was oneindig meer gemoed verborgen dan in de vloeiende verzen van anderen." — „Neen, POTGIETER was niet de gevoellooze, dien, naar oppervlakkigen indruk, de natuurlijke of de gemoedelijke van dezen vormenlievende maken wou" (blz. 19).

Als kind had POTGIETER het oneindigheidsverlangen van KLOPSTOCK en FEITH, als jongeling de liefde voor de kleur en de beweeglikheid van de romantiek, als man nam hij deel aan de verheerliking van de 17de eeuw, werd het nastreven van de Republiek de illuzie van zijn leven. Dit alles, een blijvend bezit, is nergens „zoo volledig en zoo schoon aanwezig als in *Gedroomd Paardrijden*."

Deze redevoering eindigt met een brede beschouwing van dit gedicht: de harmonie van „droom" en „tucht". Maar de eerste blijkt van het slot de meerdere: „De droom is overgebleven, iedere tucht is ten slotte hulpmiddel gebleken tot *zijn* zegepraal."

Vooral voor mannen van de wetenschap is deze huldiging van de dichter uiterst leerzaam. De piëteit die de wetenschap tegenover de Kunst past, mag nooit uit het oog verloren worden.

POTGIETER's *Rijksmuseum* lokt tot illustratie uit. De beide bovengenoemde uitgaven geven daarvan welkome proeven. De eerste, met

een pittige, maar korte *Voorrede* van ALBERT VERWEY, is keurig van uitvoering. Het aantal illustraties is beperkt tot achttien — ongaarne missen we b.v. het mooie portret van Coornhert, of dat van Maria van Reygersberg en van De Ruyter — maar die zijn dan ook zo geslaagd (b.v. het treffende Vondel-portret) dat ze een aanwinst zijn voor elke bibliotheek. Aantekeningen ontbreken in dit boek, dat meer een luxe dan een studie-uitgave is.

Het deeltje in de *Nederlandsche Bibliotheek*, dat door zijn prijs binnen ieders bereik is, beoogt in de illustratie volledigheid, en ontgaat daardoor het verwijt dat sommige afbeeldingen onbeduidend zijn. Jammer dat de onduidelikheid van de reprodukties de kunstwaarde van menig stuk zo weinig tot zijn recht doet komen. Maar we mogen niet te veeleisend zijn. Een voorlopige indruk kan tot nadere kennismaking met het origineel uitlokken. Te prijzen is, dat deze uitgave ook geïllustreerd werd door de aangehaalde zeventiende-eeuwse gedichten geheel of gedeeltelik af te drukken. Ook een reeks onmisbare historiese en andere aantekeningen — zonder *studie* is nu eenmaal POTGIETER niet te genieten — verhogen de waarde van dit boekje, al zal de lezer wel eens vergeefs naar oplossing van sommige moeilikheden zoeken. Goed gezien is het van de uitgever om *Jan Jannetje en hun jongste kind* vooraf te doen gaan. Ook dit moeielike stuk is door aantekeningen — aan de hand van VAN DEN BOSCH z'n uitgave — nader tot de lezer gebracht. De uitgever van de verdienstelike *Wereldbiblotheek* deed een goed werk door POTGIETER, als „examenschrijver" soms een „molik voor de jeugd," nog eens onder de aandacht van duizenden volwassenen te brengen, zelfs al vindt de dichter daaronder maar tientallen van ware vrienden.

C. D. V.

Het Rijks-Museum te Amsterdam van E. J. Potgieter, met Inleiding en Aanteekeningen door **A. G. van Dijk.** Klassiek Letterkundig Panthéon.

Wanneer we VAN DIJK's uitgave van het *Rijks-Museum* vergelijken met die van *Jan, Jannetje en hun jongste kind* door VAN DEN BOSCH bezorgd, maakt de eerste een vrij povere indruk. Bij V. D. B. een doordringen in de geest van de schrijver en de literatuur en geschiedenis van die tijd, welke bewonderenswaardig is en de Aantekeningen op zich zelf reeds tot een boeiende en interessante lektuur maakt. In

plaats van de breed opgezette Inleiding en nauwkeurige analyse van het stuk in de *Zwolse Herdrukken* vinden we in het *Pantheon* slechts een korte, weinig zeggende verhandeling en missen we een uitvoerige ontleding, terwijl de verklarende aantekeningen zich tot het hoogst nodige beperken.

Wie het *Rijks-Museum* verklaren wil dient in de eerste plaats thuis te zijn in de gehele letterkundige arbeid van POTGIETER om de geest van de schrijver te begrijpen; dan mogen onze 17e eeuwse klassieken geen vreemden voor hem zijn en dient hij de vaderlandse geschiedenis op zijn duimpje te kennen. Want de karakteristiek die POTGIETER geeft van CATS, HUYGENS, HOOFT, VONDEL kan alleen worden gevoeld, begrepen en uitgelegd door iemand die de werken van die schrijvers in zich heeft opgenomen. Verder wemelt het bij P. van toespelingen op feiten uit onze geschiedenis: BOR, VAN METEREN, HOOFT, BRANDT, WAGENAAR, BILDERDIJK had hij blijkbaar gelezen en herlezen. Van die lektuur is niet ieder, zelfs geen historicus op de hoogte. Vandaar dat sommige zinspelingen ook voor iemand, die vrij wel in onze geschiedenis thuis is, onbegrijpelik blijven. De uitgever van het *Rijks-Museum* heeft nu tot taak die moeilikheden op te lossen.

Door de verklaringen van de Heer VAN DIJK wordt het begrijpen van dit allermoeilikst stuk proza op vele plaatsen zeker wel vergemakkelikt, maar de bewerker is niet altijd van oppervlakkigheid vrij te pleiten. Een sterk staaltje daarvan is wel Aant. 62, waarvan al heel weinig deugt. P. doelt hier op de tocht van Karel V in 1535 tegen de tijdelike beheerser van Tunis: Hairaddin, bijgenaamd Barbarossa. Toen Tunis ingenomen was stond Karel zijn troepen toe de stad te plunderen en duizenden onschuldigen werden daarbij om het leven gebracht. Daarop doelde P., toen hij schreef, dat de banier des kruises zich voor de zonne van Afrika schaamde. V. D. heeft over die woorden heen gelezen en geeft dientengevolge een dwaze verklaring, welke ik hier niet behoef over te nemen. — Bl. 33 van de Pantheon-uitgave schrijft POTGIETER: „Kieskaauwer noch pilaarbijter, loop ik hoog met de *brabbeling* van eenen onzen oudste dichters, als schets der zeden eener burgerij, met moeite aan velerlei dwang ontworsteld, en alreede geprikkeld tot velerlei lust, — onderscheide ik, wat weer zegt, er die wijsbegeerte van het gezond verstand in, welke weldra de hollandsche worden zou.” De wijsbegeerte van het gezond verstand leert te midden van de moeilikheden des levens de levenslust niet te verliezen. Levenslust is slechts een der openbaringen van harmonie tussen hoofd en hart, zooals P. elders schrijft (bl. 78). De verklaring van V. D.: „De wijsbegeerte van het gezond verstand let

in de eerste plaats op het noodige en nuttige, op het bestaande en bereikbare" deugt m. i. niet in dit verband. — Aant. 147 geeft V. D. een totaal verkeerde opheldering van de uitdrukking *tegen den dag hangen*, welke bij P. meermalen voorkomt. Een schilderij hangt tegen de dag, wanneer ze met de rugzijde naar het licht is geplaatst en dus in het donker hangt, en niet, zooals V. D. beweert, wanneer het licht door de vensters er loodrecht op valt. Ten bewijze haal ik hier de beginregels van *Cluys-Werk* aan: „Een schilderijtje van Netscher op het Rijks-Museum te Amsterdam, in de zaal, die met de meesterstukken van Rembrandt en van der Helst prijkt; een schilderijtje, er nauwelijks te bezien, dewijl het op eenen smallen wand, tusschen twee vensters, tegen den dag hangt, trok dikwijls onze opmerkzaamheid tot zich." — Bl. 46 zegt P. van Cats dat hij was: „vol van liefde voor het landleven — al had het een weinig van natuur gaêslaan, om daarmede profijt te doen" en bedoelt daarmee dat Cats de natuur beschouwde om er allerlei nutte lessen uit te trekken; vgl. bl. 52: „Indien Cats aarde en hemel opmerkzaam gade sloeg, om stoffe te hebben voor bespiegeling, wij verbeelden ons, dat hij het wigtig deed." De opheldering van V. D.: „om daarvan voordeel te hebben. P. doelt op het inpolderen door Cats" is meer komies dan waar. — Aant. 212 wordt van Huygens gezegd dat hij ook Secretaris is geweest van Prins Maurits, hetgeen bezijden de waarheid is. — Bl. 62 zegt P.: „Omstuw hem op den huize te Muiden van de geniën en gratiën zijns tijds, van Casparus Barlaeus en Constantyn Huygens, van Leonora Hellemans en Tesselschade Roemers". V. D. vat hier *geniën* op als meervoud van *genius*, beschermgeest, waarmee ik het niet eens ben. Ofschoon ook *genieën* van mannen als Barlaeus en Huygens wel wat vreemd is gezegd, lijkt me dat toch aannemeliker, dan dat P. ze de beschermgeesten van hun tijd zou genoemd hebben. De spelling levert geen bezwaar op: bl. 79 zegt P. van de schilders Van Dijck en Rembrandt sprekende: „Gij verlustigt er u in, het lot van geniën in eene monarchie te vergelijken met dat van geniën in eene republiek; den gunsteling der Stuart's, met den vriend van Six." — Aant. 358 luidt aldus: „*het Prinsenhof*. Dat was toen [1650] nog het Stadhuis, want het nieuwe, „het achtste wereldwonder" (thans het Paleis), was eerst in 1652 gereed." Deze aantekening is in hoge mate onnauwkeurig en oppervlakkig. In de eerste plaats dan was het nieuwe Stadhuis niet in 1652 voltooid, maar in 1655; in 1652 brandde het oude Stadhuis af, terwijl men bezig was het nieuwe te bouwen, en sommige kantoren werden toen tijdelik ondergebracht in het Prinsenhof tot het gebouw

op de Dam gereed was. Maar dat alles doet hier niet ter zake, want het Prinsenhof, oorspronkelik een klooster, was na 1578 door de magistraat bestemd om tot verblijf te dienen van prinsen en andere aanzienlike personen die de stad bezochten. Na 1656 werd het gebouw het eigendom van de admiraliteit van Amsterdam en in 1808 toen het Stadhuis op de Dam Lodewijk Napoleon als paleis werd aangeboden, werd het Raadhuis. Vgl. POTGIETER's Poëzie toegelicht door Den Hertog, I, bl. 56.

Ik grijp deze gelegenheid tevens aan om iets in het midden te brengen aangaande de *rode* hand, waarvan bl. 103 sprake is. Volgens schrijven van iemand die het weten kan, artiest en tijdgenoot van POTGIETER, was de laatste geen kenner van schilderkunst, nog minder dan zijn vriend ZIMMERMAN. In het Trippenhuis ziet hij niet zozeer een verzameling van meesterwerken der schilderkunst als wel een Pantheon van Neerlands grote mannen. Nu zijn de schilderijen van Cornet nogal kleurrijk, in zijn koloriet was deze middelmatige kunstenaar zwak, en zo mag hij een hand wat *te* rood geschilderd hebben, maar dat hij opzettelik een *rode* hand zou hebben aangebracht is te gek om alleen te lopen. POTGIETER meent dat die hand met voordacht rood geschilderd is en zoekt daar dan een soort symboliek achter, welke hij in een schilderij minder passend vindt en waarvan de dichter slechts partij zou kunnen trekken.

In mijn beoordeling heb ik slechts enkele aantekeningen van de Heer VAN DIJK behandeld, maar genoeg om te doen zien dat deze uitgaaf niet dan met de grootste voorzichtigheid te gebruiken is. Men zij gewaarschuwd dat niet alles wat de bewerker verkondigt evangelie is en kijke uit eigen ogen.

Leeuwarden. K. POLL.

J. v. Vondels „Maeghden," uitgegeven en toegelicht door **Dr. C. G. van de Graft**. (Pantheon-uitgaaf). Zutphen, W. J. THIEME EN Co. (Prijs *f* 0.30).

VONDEL, de Rooms-Katholieke, was trots op zijn geboorteplaats. Keulen was voor hem van een oude en hoge adel met een heilig merk getekend. Christelik was ze voor hem in de eerste plaats: geen stad aan de Rijnkant, die zo vroeg gekerstend werd. Rooms, in de letterlike zin, was ze boven alle andere in Germania, omdat ze een kolonie uit de eerste keizertijd was. Wat haar in VONDELS ogen zo

moest vereren, was, dat ze opgegroeid heette onder de bescherming van Augustus' geslacht: Augustus, de vredevorst, tijdens wiens, nog nooit beleefde, gulden aëra de ster van Bethlehem boven de kimmen rees. Agrippa zelf, had de Ubieërs, die door de Katten in 't nauw waren gebracht, op de veiliger rechter-Rijnoever onder zijn bescherming genomen, en had hier de aloude stad der Ubieërs gesticht. Niemand minder dan Agrippa's bekende kleindochter Julia, de latere echtgenote van keizer Claudius, werd binnen haar burcht geboren. Haar naam gaf de jonge kolonie een onsterfelike faam; haar zorg en haar invloed omgaf haar wiegestee met muren. Van oorsprong keizerlik, werd ze heilig door haar kerken en haar relieken. Om haar torentransen ruisen gewijde legenden; op haar wapenen en op haar zegel bewaart ze symbolen van haar gehechtheid aan 't oude geloof en van haar aandeel in de geschiedenis der strijdende Kerk.

Aan haar uitverkiezing, reeds vroeg een leerling van de apostel Petrus, die in de „Maeghden" met de naam van de historiese Maternus gedekt wordt, tot bisschop te ontvangen, paart zich het voorrecht, een martelaarsoord te worden. Een Thebaans legioen van Christensoldaten weigerde het zwaard tegen geloofsgenoten te trekken: op keizer Maximianus' last werd het legioen vernietigd: op de doemplaats verrees de „Gouden Kerk", die, een stichting van keizerin Helena, de naam van de aanvoerder der bende, Jeroen, voor alle tijden vereeuwigt. De hoogste roem nochtans verwierf ze als 't martelveld van Sint Ursula en haar 10.000 maagden, waarom dan ook St. Ursula waard werd gevonden de patrones van deze Rijnstad te zijn. De kronen van de drie koningen (op keel) en de elf armijntjes op zilver, herinneren op 't Keulse wapen aan de koninklike volgelingen van Christus, en als VONDEL, zoals in z'n „Maeghden," de roem van de stad en de heiligheid van de Kerk samen smelt, spelen de hermelijntjes en de kroontjes, het bloedig rood en het zilveren wit uit de legendenschat door elkaar en ontstaat er een compositie, die maar één betekenis heeft: een loflied op de Heiligheid der Kerk, gebracht door Keulens historie, door middel van de pen van een aan haar traditiën trouw gebleven zoon.

DR. VAN DE GRAFT heeft in haar „Inleiding" de gebruikers van dit Pantheon deeltje, uit de haar beschikbare gegevens genoegzaam georiënteerd en ze voor de lektuur van 't werkje genoegzaam met voetnoten toegelicht, om dit „heiligenleven" te kunnen begrijpen en genieten.

De oudste bron, lezen we er uit, is het opschrift op de steen van

Clematis in de St. Ursula-kerk, en die uit de Romeinse tijd is. Op die steen wordt — ook in letterlike zin — gewezen door de Keulse geestelike in z'n gedachtenisrede, gehouden in de 8e of 9e eeuw. Reeds deze *Sermo in Natali* spreekt van het getal van 11.000, en ook, dat de maagden uit Brittannië afkomstig zijn. Tot die tijd toe steunen de gegevens althans nog op historiese legenden. Maar na de 10e eeuw wordt de legende door de dichterlike fantasie van een poëties opsierende, overal werkzame hagiografie verder bewerkt. De meest bekende behandeling, de *Regnante Domino*, weidt uit over Ursula's jeugd, gewaagt van een bedevaart naar Rome en knoopt er de tocht van Attila aan vast. Visionaire toevoegsels deden het overige, en zo ontstond de legende in de vorm, die ze tot een illustratie maakt van het doorlopend motief dezer martelaarslevens, en ze tot een herhaling maakt van het in het verlossingsdrama uitgewerkte principe: „Sterf en herrijs! Door de dood tot het leven!"

Vondel toont met dit zijn eerste propaganda-„treurspel" — in zijn „Peter en Pauwels" komt dit nog meer te pas, — heel wat oud-Christelike litteratuur verwerkt te hebben. Zijn Konstantijn-studiën waren door huiselike omstandigheden gestaakt; het materiaal, voorzover verzameld, doet nu dienst bij zijn overig werk. Zo vinden we in het Tweede Bedrijf, waar Beremond, de Hunnenpriester tegenover Ursula als de pleitbezorgster van de Kerk komt te staan, een kort apologeties-polemies verweer, dat zeer waarschijnlik uit de geschriften van de eerste verdedigers van de Christelike leer is genomen. Beremond herinnert in z'n aanval aan de „Caecilius," Ursula aan de „Octavius" van Minucius Felex. De minachting jegens een God, die gevangen wordt genomen en aan 't schandelike kruishout sterft; de verachting jegens een Vader, die z'n kind prijsgeeft aan de dood; de twijfel, of een kind, eenmaal dood en begraven, op nieuw zou kunnen voortleven; het misprijzen van 't eten van Christus lichaam of wat voor lichaam 't dan wezen mocht; het afkeuren van 't slachten van mede-Christenen; de afschuw tegen de onkuise vergaderingen, waarin na 't doven der lampen aan de wellust bot werd gevierd; — deze argumenten worden op de bekende wijze weerlegd; als met het wijzen op Jupiter, die op Kreta z'n grafstee heeft, en toch op de Olympus zetelt; op Saturnus, die z'n eigen kinderen verslindt; op de mensenoffers bij Heidense volken; op hun bloedige maaltijden, op eigen geweldpleging, enz. Alleen enkele trekken zijn naar de omstandigheden van tijd en plaats gewijzigd.

De aantekeningen, kunnen ons, in hun kortheid, goed voldoen. Al het onnodige is vermeden. Gaarne zagen we alsnog verklaard: *mut* (vs. 88) en *voortaen* (vs. 531). *Vast* is meer *ondertussen* dan *spoedig*. (zie vs. 547; 864).

J. K.

Hadewijch Proza I en II, uitgegeven door J. VAN MIERLO Jr., S. J. (Leuvense Tekstuitgaven N°. 4. Keurboekerij, Leuven, 1908) (Pr. fr. 8,40).

Sedert de brede behandeling in KALFF's *Geschiedenis der Ned. Lett.* is de merkwaardige figuur van HADEWIJCH voor velen geen onbekende meer, en zal haar werk meer belangstelling wekken dan voor enige jaren. Naast Dr. SNELLEN's kritiese uitgave van de *Gedichten* staat nu de bovengenoemde volledige uitgave van het *Proza*. Onbekend waren deze teksten niet meer. VERCOULLIE bezorgde in 1895 een uitgave voor de *Vlaamsche Bibliophi'en*, in een beperkt aantal exemplaren gedrukt. Maar deze uitgave laat, volgens VAN MIERLO, „wat de correctheid van den tekst betreft, nog al te wenschen over." Datzelfde geldt, zegt deze uitgever, van de *Liederen*-tekst in de beide uitgaven. Daarom zal hij ook daarvan, in drie volgende deeltjes, een nieuwe uitgave bezorgen.

VAN MIERLO wilde allereerst een studie-tekst geven: vandaar de buitengewone, bijna angstvallige nauwgezetheid. Van belang is, dat hij niet, zoals zijn voorgangers het Brusselse handschrift (A), maar het Gentse (C) aan zijn uitgave ten grondslag legt, omdat hij overtuigd is dat dit het nauwkeurigste is en waarschijnlik nog uit de 14de eeuw dagtekent. De varianten heeft hij *alle* opgenomen, ook de nietigste. Daardoor „verkrijgen de varianten," zegt hij terecht, „eenig warmer leven." „We zien de kopiïsten aan hun werk; we kunnen er uit opmaken soms wie ze waren: geletterd of ongeletterd, zorgvuldig of zorgeloos, enz. en te zamen hiermee, of de tekst reeds voor hen lastig te begrijpen was, en waar. Ik moet bekennen, dat ik meer dan eens een innig genoegen heb gevoeld, die sporen van ziel waar te nemen." — „Om den modernen lezer te helpen binnendringen in de beteekenis van den tekst, door wat vroegere lezers er in hebben gezien, worden alle bijzonderheden en kantaanteekeningen van de drie hss. mede vermeld."

We schreven deze zinnen af, om aan te tonen dat de uitgever goede gronden heeft voor zijn hechten aan kleinigheden, waarin menigeen

anders overdrijving zou zien. In het biezonder geldt dat voor de interpunktie. Juist gezien is het, dat VAN MIERLO naast de nauwkeurig aangegeven leestekens van het handschrift, zijn eigen leestekens en alinea's aanbrengt. Alleen had hij gerust wat zuiniger kunnen zijn met de redekunstige komma's, die voor het verstaan in de meeste gevallen onnodig zijn.

De schaduwzijde van een dergelijke uitgave blijft het bonte typografiese uiterlik van de tekst, dat de moderne, niet-filologiese lezer afschrikt. Maar nu dit proza voor ons nog zo veel moeielikheden oplevert, dat elke letter, elke punt van belang kan zijn, had de uitgever de beoefenaars van Mnl. letterkunde niet meer kunnen verplichten dan door een uitgave als deze. die ons zo dicht mogelik bij de handschriften brengt. Op de teksten belooft hij „te laten volgen de uitslagen van zijn studie over die werken, in verband met de mystiek; evenals over de schrijfster zelf." Dit laatste en belangrijkste deel van zijn studie zien we met grote belangstelling tegemoet.

C. D. V.

HOLLANDSE SCHERTS.

De Hollandse scherts is van een bizondere soort; zij vlamt niet op, ze schittert niet als een zonneflikkering op een gladde bajonet; zij is stil verborgen, als gloed onder de as in een ouderwetse turfhaard. Wie ze niet kent, meent dat er *niets* is; maar wie 't weet, die ziet wel dat zachte rode en gele daaronder, en kent dat als het smeulend vuur der verborgen vrolikheid en van de stille spot, die o! zo'n pret heeft met zichzelf, buiten het weten der andere mensen om. Een leuke Hollander zegt kalmpjes scherpe, spottende dingen, met een klein glimpje in zijn oog en een plooitje om zijn mond, en dan gaat hij weg, en om een hoekje, daar begint hij te grinniken in zijn ééntje.

Die leukheid is in onze literatuur: in de middeleeuwse *Reinaert*, in *Huygens*, in *Hooft*, in *Van Effen*, in *Wolff* en *Deken*, in *Hildebrand* vooral. Ze is echt nationaal; ieder Hollander heeft er wat van, en VAN KOETSVELD een goede portie.

(J. M. ACKET: *Van Koetsveld en De Pastorie van Mastland* in *De Gids*, Febr. 1908.)

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

(MEI—JUNI).

De Gids. Mei. Onder het opschrift *Taalpsychologie* bespreekt N. VAN WIJK het veelomvattende proefschrift van J. VAN GINNEKEN: *Principes de linguistique psychologique,* dat hij, ondanks de onjuistheid in sommige onderdelen, een werk van blijvende waarde acht.

Junie. In deze aflevering wordt het POTGIETER-jubileum gevierd door een aantal bijdragen. J. N. VAN HALL deelt interessante fragmenten mee *Uit Brieven van Potgieter,* nl. uit de korrespondentie met Mevr. BOSBOOM-TOUSSAINT, en uit de belangrijke korrespondentie met RÉNÉ BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, de zoon van zijn overleden vriend. Deze Indiese brieven, van 1870—1874 lopen evenwijdig met de brieven aan BUSKEN HUET uit zijn laatste levensperiode, en zijn daarvan een welkome aanvulling. Als *Aanhangsel* volgt nog een brief aan de 28-jarige Mej. TOUSSAINT. — H. P. G. QUACK vertelt in *Mijne Herinneringen aan Potgieter* hoe hij POTGIETER op de beurs en in de redaktie-vergaderingen van De Gids gekend heeft, en schildert hem als de volkomen tegenstelling van de oude JACOB VAN LENNEP. — De bekende Potgieter-biograaf J. H. GROENEWEGEN geeft in *Nog eens: Everhardus Johannes Potgieter* een zaakrijke schets van POTGIETER's persoonlikheid en betekenis. *Potgieter en de romantiek*, door ARTHUR VAN SCHENDEL, is een vluchtige omtrek in een paar bladzijden, van een onderwerp dat tot studie moest uitlokken. — G. BUSKEN HUET deelt *Twee inedita van Potgieter* mee, waaronder een brief aan HUET over het gedicht *Ter Gedachtenisse.*

De Beweging. Junie. Ook deze aflevering is voor een groot deel aan POTGIETER gewijd. ALBERT VERWEY publiceert een belangrijk fragment uit zijn *Inleiding tot „Gedroomd Paardrijden".* — ALEX. GUTTELING huldigt de dichter in een breed opgezet gedicht *Potgieters Eeuwfeest,* geschreven in Potgieteriaanse strofen, vol herinneringen aan de Tijdzangen, en zelf een Tijdzang. Hij laat nl. de vereerde grijze dichter zijn eigen huldiging gadeslaan en de Nieuwe Beurs bezoeken, om de idealen van de nieuwe tijd tegenover POTGIETER's vaderlandse toekomstillusie te plaatsen. — ALBERT VERWEY brengt

Een Hulde aan de dichter PENNING, die hij als „een onloochenbare zoon van POTGIETER" kenschetst. Hij wijst op het feit dat er „in dezen tijd van POTGIETER-vereering voor die merkwaardigste gedichten uit zijn school geen lezers, — geen koopers tenminste — en dus ook geen uitgever zijn." Daarop volgen brede *Fragmenten uit „Tom's Dagboek"* van POTGIETER's „stadhouder" PENNING. — In de rubriek *Sociale Hygiëne* bespreekt I. P. DE VOOYS het gedicht van POTGIETER *Aan Twente.* — De *Potgieteriana* van VERWEY zijn fragmenten uit een brief van POTGIETER aan BUSKEN HUET, over de détail-kritiek van *Florence.* Daaruit blijkt dat POTGIETER aan HUET soms belangrijke verbeteringen te danken had.

De Twintigste Eeuw. Mei. L. VAN DEYSSEL maakt in de rubriek *Nederlandsche letterkunde van den tegenwoordigen tijd* kritiese kanttekeningen bij het werk van TOP NAEFF.

Junie. L. VAN DEYSSEL schrijft een beknopt artikel over HOOFT's *Ware-Nar* en de vertolking daarvan door ROYAARDS.

De Nieuwe Gids. Mei. P. H. VAN MOERKERKEN Jr. schrijft een interessant artikel *Over Pieter Bruegel den ouden*, naar aanleiding van het jongst verschenen werk over deze merkwaardige zestiende-eeuwse schilder, dat veel aanrakingspunten heeft — ook waar er niet uitdrukkelik op gewezen wordt — met onze zestiende-eeuwse letterkunde. — De *Literaire Kroniek* van W. KLOOS handelt *Over Herman Gorter als denker en kritikus* en wil GORTER's hernieuwde aanval op de „burgerlike" kunst van '80 afweren.

Junie. WILLEM KLOOS brengt in drie sonnetten hulde aan E. J. POTGIETER. — H. DE BOER schrijft over *Warenar's Eerherstel*, nl. de WARENAR-opvoering door Rotterdamsche dilettanten met WILLEM ROYAARDS.

Onze Eeuw. Mei. J. M. ACKET tekent uit het bekende werk van JACOB VOSMAER de figuur na van *Meester Maarten Vroeg, de barbier-chirurgijn*, en bespreekt in de slotbladzijden *Het boekje* van deze „scherpe geest en filosofiese kop," die te definiëren is als een superieur soort van nuts-voordrager," „een verre nakomeling van JUSTUS VAN EFFEN," maar die „te weinig kunstenaar was, om een mens te kunnen scheppen uit één stuk."

Groot-Nederland. Junie. Onder het opschrift *Overgangen* publiceert MAURITS UYLDERT het eerste gedeelte van een studie over de

dichter P. C. BOUTENS. — W. G. VAN NOUHUYS beoordeelt ongunstig de studie van MAURITS UYLDERT over *Albert Verwey*, ook omdat het onderwerp hem onsympathiek is.

Elseviers Maandschrift. Mei. FRANS MYNSSEN waardeert in een geïllustreerd artikel *Echte tooneelspeelkunst* het talent van *Willem Royaards*. — H. ROBBERS vervolgt zijn kritiek *Over boeken van vrouwen*.
Junie. H. ROBBERS brengt in de rubriek *Boekbespreking*, naar aanleiding van het geïllustreerde *Rijksmuseum* POTGIETER's betekenis voor het jongere geslacht ter sprake, en beoordeelt daarna Mej. HAMAKER's proefschrift *Jacob Geel*

Ons Tijdschrift XIII, afl. 1. J. VAN DER VALK kritiseert scherp G. VAN ELRING's verzamelwerk *De Psalmen, gekozen en bewerkt uit vele dichters*, en wijst er op hoe deze psalmen „saamgelijmd" zijn, „een pot-pourri uit brokstukken van VOET, MARNIX, REVIUS, CAMPHUYSEN e.a." waarbij de bewerker voor de „allesbedekkende pleisterlaag" zorgt, en een bedenkelike voorkeur toont voor achttiende-eeuwse gladheid ten koste van zestiende-eeuwe kracht. — Van dezelfde hand is de waarderende bespreking van PRINSEN's boek *De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan van Hout*, maar waarin aan de schrijver het „eenzijdig realistische van zijn kunstschatting," en „humanistische partijdigheid" tegenover de reformatie verweten wordt.

Van onzen tijd — Nummer VI. H. W. E. MOLLER geeft een brede, kritiese studie over *Vondel's bekering door Dr. Gerard Brom*. Hij heeft de schrijver geheel gekontroleerd en prijst zijn werk als een „boek van ernstige doorzettende werkkracht", dat van „bewonderenswaardige voorstudie" getuigt. Hij wijst prachtige gedeelten aan, maar voelt zich ten slotte teleurgesteld, omdat „Dr. BROM ons 'en beeld heeft gegeven naar eigen maaksel en eigen zien, met weinig eenheid en veel verscheidenheid", een beeld „dat niet meer lijkt op et oorspronkelik; dat veel mooie gedeelten heeft, en veel lelike; dat ons als geheel niet voldoet omdat et onmogelik is in z'n tegenstrijdigheden, en toch aantrekt om vele afzonderlike partijtjes".

De Nieuwe Tijd. No. 4, 5 en 6. H. GORTER publiceert een nieuwe bewerking van zijn *Kritiek op de litteraire beweging van* 1880 *in Holland*. In deze drie stukken richt hij zich tegen VERWEY's geschriften en geeft naar aanleiding daarvan een opvatting van het dichterschap van Rousseau, Goethe, Shelley en Bilderdijk, wier karakteristiek hij

tracht te verklaren uit de ekonomiese toestand van de maatschappij. Later zal hij de theorieën van Kloos gaan bespreken.

Volkskunde. Afl. 5 en 6. Onder den titel *Eenige brokkelingen uit de Fransche en de Vlaamsche folklore van den hemel, de starren en de luchtverschijnsels* deelt A. DE COCK een en ander mee uit het belangrijke vierdelige standaardwerk van Paul Sébillot: *Le Folk-Lore de France.* — P. TACK verklaart in een artikel *De Trektang* een raadselachtig gevelopschrift te Mechelen. — G. J. BOEKENOOGEN vervolgt zijn *Nederlandsche Sprookjes en Vertelsels* (113—117). — A. DE COCK geeft een nalezing van zijn *Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk.*

Vragen van den dag. Mei. P. L. VAN ECK JR. zet in een artikel *Mauthner over Taal* de denkbeelden uiteen, door deze Duitse geleerde in een groot werk verkondigd, en die, oorspronkelik maar paradoxaal, tegen de gangbare taalwetenschap indruisen.

Op de hoogte. Junie. In een kort artikel, *Potgieter-herdenking*, wijst C. G. N. DE VOOYS op de belangrijke rol die Potgieter in het geestelik leven van de negentiende eeuw gespeeld heeft.

Vaktijdschrift voor Onderwijzers. Mei. P. L. VAN ECK JR. besluit zijn studie *Poëzie en Pedagogiek in de Nederlandse kinderdichters* (over Hanou van Arum, Müller, Parson, en een anoniem boekje dat de Van Alphen-periode besluit).

Opvoeding en Onderwijs. 30 Mei. H. W. E. MOLLER verklaart Vondel's *Wiltzangk*, en geeft een elementaire, heldere uiteenzetting *Taal en Spelling.* — **6 Junie.** J. A. BORRENBERGS schrijft *Iets over den aard en de schoonheid van Vondel's Lyriek.* — **20 Junie.** CHR. KOPS O. F. M. begint een artikel over *Onze letterkunde na* 1880, „een korte kritiesh-historiese beschouwing onzer belangrijkste en voornaamste kunstenaars na 80.”

De Amsterdammer. 31 Mei en 7 Junie. J. A. N. KNUTTEL beoordeelt ongunstig Te Winkel's *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde.* — **14 Junie.** H. DIFERRE bespreekt Kalff's *Geschiedenis der Nederl. Letterk.*

Weekblad voor Gymn. en M. Onderwijs. 4 Junie. G. BOLKESTIN beoordeelt uitvoerig en grondig de *Nederlandse Spraakleer* van Talen, Kollewijn en Buitenrust Hettema, die hij warm aanbeveelt.

C. D. V.

SCHOOLOPSTELLEN.

(Vervolg van blz. 197).

In de taal van het kind, en dus niet in een taal, die door 't vooruit-verhalen van de onderwijzer, of door 't nalezen van het op te geven onderwerp in de leesles, in 't geheel niet of voor het grootste gedeelte niet, z'n zelfgevonden zegsmanier is. En tegen deze manier is 't o.a. ook, dat de heer J. KUIPERS, hoofd ener school in Amsterdam, in een verdienstelik opstel in Het Schoolblad van 17 en 24 Maart j.l. („Stelonderwijs op de Lagere School") meent te moeten opkomen. In de eerste plaats, vullen we volledigheidshalve aan, verklaart hij zich tegen het, bij wijze van vooroefening, vormen en vervormen van zinnen. Als het kind in z'n omgang en z'n spel met andere kinderen, zelf z'n meedelingen weet te doen, zonder onzin te zeggen, dan is 't voor ons niet meer nodig het van nieuws af te leren een zin te maken [1]). Maar ook het nà-vertellen, — merkt de heer KUIPERS op, — is, waar de praktijk, na 't eindigen van de leerjaren, van onze gewezen discipelen eist, in hun brieven hun eigen bevindingen mee te delen, niet alleen iets onnodigs, maar ook iets verkeerds. De grote zaak in zulke epistels is, dat er nauwkeurig en eenvoudig het nodige in beschreven en uiteengezet wordt, en 't is de taak van de school, de leerling op gemakkelike wijze in z'n voor de hand liggende taal, nauwkeurig en zakelik, met een goeie blik op wat hoofdzaak is en wat bijzaken zijn, z'n woord aan anderen te leren richten. De heer KUIPERS, tevens een man van de praktijk, begint van meet af aan Dat de kleintjes het nog niet kunnen opschrijven, komt er minder op aan; ze moeten het dan eerst maar leren mondeling vertellen. De stof? Ook wederom uit eigen omgeving, altans bij de beginners. Want ook hier moet de gemakkelikheid van bewegen als hefboom dienen, om de opkomende vrijmoedigheid van de schroom te ontheffen. De eerste stap alzo, die de school te doen heeft is, om het jonge kind te gewennen, datgene wat hij van huis uit aan z'n kornuiten vertelt, ook aan „vreemden" te vertellen. Is dit gelukt, dan komt de school met de tweede eis, om zulk een beschrijving, die uitteraard ordeloos is, in een „geregelde" vorm te doen. En is dit „geregeld" vertellen gebruik ge-

1) Verg. Taal en Letteren, 1896.

worden, dan kan men, naast het mondeling weergeven, tevens overgaan tot het „schriftelik" verhaal.

Voor de eerste stap, het vertellen aan „vreemden", d. i. tegenover de klas, acht de heer KUIPERS een overgang nodig. Deze betreft de vorm. Niet dat de oorspronkelike vorm niet levendig zou zijn. „In „kleuren en geuren (vertelt het kind) aan een kameraadje op straat, „hoe het eerst boodschappen moest doen — laat terug — gauw een „boterham — hard loopen — brug omhoog — haast te laat —.... „Maar als dat vóór de klas, op 't trapje, moet gedaan worden, dan „verdwijnt de kleur en de geur en 't wordt; en toen, en toen, en toen ...."

De overgang, door de heer KUIPERS bedoeld, beoogt nu een corrigendum van dit „en toen".

De juffrouw begint met het verhaaltje. Een goed pratend kind vertelt het na. Een paar andere volgen. Nooit mag geholpen worden dan door een vraag. Of wel, 't verhaal wordt naverteld door de kinderen op de rij af elk een zin te laten zeggen. En na dit overgangsverhaaltje moet een goed pratend kind een enigzins overeenkomstig geval uit eigen ervariug vertellen. Andere kinderen ook. De hele klasse kan aan de les deelnemen door te luisteren en door bij beurten te vertellen: Jan zijn broer is ziek. Hij moest van morgen naar den dokter, enz.

Met het doel — vaardig schrijven èn spreken — voor ogen, wordt onder voortzetting van deze mondelinge stel-oefeningen gedurende de ganse leertijd, alleen de stof gewijzigd. Geheel anders, dan SCHARRELMANN het wil, laat de heer KUIPERS ook de schoolkennis, b.v. de geschiedenis- en de natuurkunde-lessen, van een vorige keer, om beurten, weergeven. Dit mondeling weergeven wil hij volstrekt niet gelijk gesteld zien met „napraten" van een anders woorden; het samenvatten van de behandelde stof, en 't geven van de hoofdzaken is als „steloefening" al belangrijk genoeg; bovendien is het vertellen van zulke stoffen slechts één van de vormen van het stellen; ervaringen uit het dageliks leven, boodschappen, kleine voorvallen in de school, hoe onbelangrijk ze ook schijnen, zijn in het navertellen soms steloefeningen van de beste soort, „gewennend aan nauwkeurig „waarnemen, nauwkeurig weergeven, de waarheidsliefde versterkend, „de zucht tot opsieren van eenvoudige gebeurtenissen — een algemeene „kwaal — op gezonde wijze ondervangend." De heer KUIPERS laat dan ook zulke korte notieties — opstellen kan men ze niet noemen — bij wijze van bladvulling, als 't werk wat vroeg af is, door z'n leerlingen optekenen, en „wie zulk een bladvulling in een schrift aantreft

„of een kind uit de hoogste klas zo hoort spreken" merkt de hr. K. op, „zegt beslist niet: wat drukt die zich ongelukkig uit."

Ondertussen is begin 3e leerjaar het schriftelik stellen begonnen. Eerst worden, voorlopig, de opstelletjes, zin voor zin, door de klasse samen, op 't bord gemaakt en dan overgeschreven. Al spoedig volgen de vrije opstelletjes, ieder z'n eigen verhaal of wel de gezamenlik opgenomen stof. Is 't een geschiedenisje dat ze zelf of samen beleefd hebben, dan is de volgorde in de stof van zelf geregeld. Vooraf bespreken, nu dit, dan dat, is niet gewenst. 't Is de vraag, merkt de hr. KUIPERS bij deze soort opstelletjes op, of 't ooit *goed* is, werk vooruit te bespreken!

Intussen is het zaak, wèl het „geregeld" beschrijven aan te leren, waar het de beschrijving geldt van een voorwerp, een tafereel en dergelijke. Niet echter door middel van boekjes met schema's, maar door de kinderen zelf moet bij die soort dingen de juiste en zakelike volgorde in 't beschrijven gevonden worden. Om een goeie vorm te leren vinden, laat hij de kinderen zelf, een in 't oog vallend voorwerp, b.v. een schoolkast, goed opnemen en de opmerkingen in zinnetjes onder elkaar op 't bord schrijven. In deze wanorde wordt nu, naar de *vorm*, de *dienst* of 't *gebruik* en verdere biezonderheden, een bepaalde orde gebracht. Dit uitzoeken geschiedt klassiekaal; wat bij elkaar hoort, wordt in grotere stukken van één of meer zinnen verenigd. Zo valt dan meteen zo'n opstelletje in stukken, die dan elk op een nieuwe regel moeten beginnen.

Komt dan b.v. „de kachel" aan de beurt, dan gaat dit weer klassiekaal: ieder levert z'n bijdrage; 't zo klaar gekomen opstel wordt overgeschreven en op een latere les uit het hoofd mondeling, en daarna schriftelik, weergegeven. Later geschiedt die beschrijving, zònder bespreking, dierekt op 't papier. Op aanwezige voorwerpen volgen afwezige, een meubel, een brug, of zo. In 't vierde of vijfde leerjaar komen taferelen aan de orde, voor 't gemak eerst naar platen, dan naar 't leven. Bij de platen wordt vooral op het gehele tafereel en op de hoofdfieguren met de bijbehorende zaken gewezen: op de bijfieguren naar rato van hun belangrijkheid. Zijn de kinderen gewend, de zaken te onderscheiden en tegelijk samen te vatten, dan komt de tijd tot een beschrijving van taferelen buiten de school: werkplaatsen, winkels, schilderijen thuis, uitzichten uit 't venster, punten op straat, etc. en vrij te kiezen onderwerpen.

De samenvatting van mondelinge en van lees-lessen, van belletristiese verhalen uit boeken van de bibliotheek, — bij 't mondelinge opstel niet uit het oog verloren, komt nu ook op 't papier aan de

beurt. Ten slotte volgen, voor de praktijk, de brieven; om prakties te zijn, worden ze in de ware vorm geoefend; altijd op postpapier, altijd in een envelop met adres, altijd gericht aan een levend persoon die antwoord geeft; zo kan een korrespondentie gevoerd worden tussen de twee hoogste klassen, of met de onderwijzer, om naast de familiare ook de minder familiare stijl te beoefenen. De stof wordt niet gefantaseerd, maar wordt ontleend aan het leven.

Het is de heer KUIPERS niet om „mooie" schriften met opstellen te doen, — iets wat iemand zal bereiken die alleen verhalen na laat vertellen, — maar 't is hem er om te doen leerlingen te vormen „die op deze wijze *hun* taal hebben leren gebruiken en er de gebreken „van hebben leren zien en verbeteren, en de school verlaten met de „durf om zich te uiten met zeker zelfvertrouwen, in het bewustzijn „dat ze spreken en schrijven kunnen, terwijl er reden bestaat om te „gelooven, dat hun waarnemingsvermogen geoefend is en ze de gewoonte „zullen houden, *naar waarheid* hun waarnemingen weer te geven."

In *hun* taal, „in de taal van het kind" zegt de heer KUIPERS, en ondanks z'n goed vertrouwen in de juistheid van z'n standpunt, menen wij toch, met verwijzing naar de opvatting van SCHARRELMANN er op te moeten wijzen, dat in dit „*hun* taal" een tweederlei zin kan liggen. SCHARRELMANN, zagen we, stelt zich de vraag: hoe kan ik de individualieteit van de leerling ontwikkelen: hoe werk ik prikkelend op z'n beeldend vermogen, dat het levendige proces in z'n hersens de beelden voortstuwt en ze, in woorden bewust geworden, de wereld in drijft. Anders doet de heer KUIPERS. Deze wil de schepping niet zo zeer doen uitgaan van het eigen, verlevendigd voorstellingsvermogen van 't kind, maar geeft er de voorkeur aan, de som van de kinderlike voorstellingen, uit hun eigen ervaring, en uit de aangebrachte schoolkennis, kortom, uit wat de geest kan opnemen en verwerken, te ordenen en te groeperen naar vaste door de school aangewezen vormen.

„Wie 't weet, kan 't vertellen," is bij hem de basis.

Bij hem wordt een beroep gedaan op 't oordeel, dat zich de wetenschap van 't gevraagde herinnert, en het, zo nodig, naar bepaalde voorschriften groepeert.

Zo zijn de opstellen bij hem meer een verstandszaak; bij SCHARRELMANN meer een zaak van stemming en gevoel.

Zal KUIPERS vragen: hoe zie ik uit je beschrijving van het beeld *het beeld zoals het is?* — SCHARRELMANN vraagt: hoe toon je uit je zien van het beeld *je zelf!*

Dit kan ook niet anders, waar SCHARRELMANN zegt, dat de schoolkennis drukt, en dat onderwerpen als „De Roos" en „De Meikever" geen opstellen leren maken, maar veeleer zullen strekken het ware opstellen-maken te doden.

En 't kan ook niet anders, waar KUIPERS zegt, dat het schetsmatig weergeven van behandelde kennis de beste manier is om te leren zien en groeperen.

Zo ver blijken dus deze twee mannen van elkander te staan.

Diep toch is 't verschil, waar de een verwerpt, wat de ander aanprijst. En dit, waar toch ook KUIPERS' leergang de kinderen hun kleine ervaringen laat meedelen voor de klas.

Is dan elders anders het geheim van hun principiëel verschil te zoeken?

Dit „geheim" nu, schuilt in wat de heer KUIPERS de „overgang" noemt, en wat, zooals we opmerkten, een soort correctie is. Oogenschijnlik ligt er wel wat aanlokkeliks in, om kinderen van wie we weten dat ze onder elkaar aardig hun woord doen, maar voor de klas die beklemdheid voelen, waarvan het ongedwongen spreken de bekende invloed ondergaat, in de eerste plaats van het telkens terugkerende „en toen" af te helpen. Doch door deze meest onmiddellike uitdrukking van de naastliggende volgorde der feiten te onderdrukken, òf te ondervangen door een omzetting der voorstellingen òf door een woord ter uitdrukking van een veel moeieliker in 't bewustzijn tredend oorzakelik verband (als *daardoor* en *want*), wordt het kind — de heer KUIPERS is een te goed psycholoog om dit te ontkennen, — nog veel meer de klem op de mond gelegd, en schept dit de meest gunstige voorwaarden om het onder het rechtstreekse woord te brengen van z'n leider. De toe te passen maatregel: het strikt verbod van „toen", „en toen"; het recept, zoals Kuipers het uitdrukt, alléén voldoende, mits van 't begin af streng gevolgd, om steeds goede zinnen te krijgen, — werkt niet alleen negatief, maar ook positief, en wel in die mate, dat heel de klas, de een zo goed als de ander, vertelt met de ervaringen en met de denkvormen van „vreemden", en dat van die „kinderervaringen", het *leven*, dat er ten grondslag aan ligt of er aan zou moeten liggen, door de strekking en de bewerking, als *taal*, door de spreekbuis van de school, is geworden tot *stof*. Ieder zal verhalen, bij beurte, met hier en daar een woordje soms meer of minder:

Mijn (Jans) broertje is ziek. Nu moest ik (hij) naar den dokter. Die woont op de Prinsengracht. Ik (hij) moest lang wachten, want er waren veel menschen. Daardoor kwam ik (hij) te laat. Maar ik

(hij) kreeg geen straf. Mijn (zijn) broertje krijgt een drankje. Ik hoop, dat hij maar gauw weer beter is. Enz.

Het principiële verschil tussen de twee leerwijzen komt ons — altijd theoreties gesproken — des te groter voor, naarmate we trachten KUIPERS' gehele gang van stellen te overzien. Hij toch wil z'n stelonderwijs in de eerste plaats spreek-onderwijs doen zijn, en daarna schrijfonderwijs. Aan z'n uitspraak: „Wie weet, kan 't zeggen" laat hij horen, dat hij de klemtoon wil gelegd hebben op 't weten, om te komen tot het kunnen zeggen. Met die woorden wijst hij er op, dat hij voor het spreken en schrijven in een geregelde volgorde van dragelik gebouwde en dragelik gevulde zinnen, voldoende vindt, dat er bij de kinderen de *kennis* van hetgeen ze te zeggen hebben, bestaat. Maar hij vergeet, dat, zo dit spreken en daarna opschrijven niet bloot een bewustwording van slechts op elkaar volgende klanken is, het een, veel moeieliker, bewustwording van voorstellingen en van een wel te overwegen rangschikking van opgeroepen voorstellingen moet zijn, en daarmee zal ophouden, — we willen niet zeggen een zogenaamde „uiting van gedachten", — maar zal ophouden een uitbeelding van levendige of tot leven geprikkelde voorstellingen te zijn. De kleur en het leven zal uit zulke schetsjes verdwijnen, en een ietwat tijdelike elkaar steunende orde en kennis, en een problematiese gehoorzaamheid aan een schoolse inhoud en vorm, is de schrale winst.

Zou de heer KUIPERS nu werkelik willen toelaten, dat van uit het half-militaire Duitsland een beroep wordt gedaan op de individuële werkzaamheid van de stellende leerling, en in het tuchteloze Nederland, hij zelf een proefneming doet ter invoering van een langs disciplinaire lijnen lijnen lopende spreek- en schrijfmanier? En zou hij, waar SCHARRELMANN de levensopenbaringen zoveel mogelik vrij wil houden van schoolse invloeden en schoolse kennis, van zijn kant met schoolse invloeden, met kennis en vorm als middel, op 't leven beslag willen leggen?

Eén ding is zeker: wanneer het iemand gelukt, de weg aan te geven, om de jeugd in ordelike, geleidelik aflopende en onafgebroken voortlopende zinnen, in beschaafde omgangstaal te leren spreken, zal hij een benijdenswaardig rijke provincie in 't rijk van de algemene Beschaving hebben veroverd. Hem zou, om deze rijke winst, heel z'n minachting voor de schoolse vakken-kennis vergeven worden. Op de bodem van 't vermogen om in de sfeer van z'n omgang goed het woord te kunnen voeren, ligt waarlik al fonds van de voortreffe-

likste levenskennis genoeg. En wie kan spreken, hem zal 't overige, het opschrijven en spellen, als van zelve toegeworpen worden.

Doch allereerst komt de vraag, of het wel gemakkelik gaat, kinderen aan 't spreken te krijgen over dingen, die, zo wel binnen de kring van hun bevatting, in geen geval in de lijn van hun levendigste belangstelling liggen. Want het leren „spreken," zoals we het hier en elders, waar over „spreekonderwijs" gehandeld werd, zien bedoeld, is dat bij kinderen wel het praten over „eigen" voorstellingen? En zo het waar is, dat een kind tot een „eigen" uitbeelding van „eigen" voorstellingen gekomen is, wordt dan bij deze manier van zeggen wel nauwkeurig overwogen, of hier werkelik een nieuw persoonlik proces plaats heeft gegrepen, dan wel of hier een parallel-schepping plaats vindt onder een aanhoudend herinneren aan de vorm, zoals die van te voren, al zij het in een gezamenlike klassikale beoefening, werd vastgesteld? En zo dit het geval is, is het dan niet de vorm van 't geheel, welke een opzettelik oproepen van voorstellingen eist, en de rangschikking van die expresselik opgeroepen voorstellingen beheerst? En moet er voor die rangschikking geen gelegenheid zijn, de rij der voorstellingen te overzien, en allereerst, nog vóór de rangschikking, geen ruimte zijn van tijd, om zich de voorstellingen één voor één bewust te worden? En zou er, om aan die voorstellingen te komen, wel een betere, we mogen wel zeggen, een andere bewustwording mogelik zijn dan in het, soms zo moeielik en uiterst traag loskomende *juiste woord?* Wij voor ons menen niet beter te weten, dan dat, voor ieder onzer, het juiste en intense onder woorden brengen niet anders kan geschieden dan gebogen over 't papier, gesteund door de aanblik en de aandrang van de geschrevene en elkaar controlerende woorden; en dat wij ook goed zouden doen, ook de kinderen, eerst op 't papier, hun woorden te leren wikken en wegen, om te komen tot een juiste ordelike, welovordachte, en daardoor, ook na onze correctie en terechtwijzing, voor hen zelf, des te leerzamer, woordekeus. Wij voor ons hebben een zwaar hoofd in spreekonderwijs als mondeling stelonderwijs. Het spontane vertellen achten we, zo dit mogelik is, alleen bestaanbaar bij sterk opgewekte verbeeldingen, waarin de kleur van 't leven zich laat omzetten in lust en kracht. Bij zakelike onderwerpen daarentegen menen we dat nuchter en langzaam overwegen een vereiste is. Ook daar nog, waar de onderwijzer modellen geeft en, zoals de heer KUIPERS doet, de tezamengebrachte gegevens doelmatig met z'n leerlingen tot modellen bewerkt.

Doch de heer KUIPERS heeft recht, als hij z'n praktijk aan 't woord wil laten, en eerst mondeling, later op 't papier, ons de volgende proeven geeft:

Corrie vertelt: [1]) (4de leerjaar).

KIBBELEN.

Eens hadden wij een schop op solder. Wij mochten er elken Zondag op schoppen.

Eens waren wij ook aan 't schommelen. Wij zouden elk twintig tellen gaan.

Mijn oudste zusje ging eerst, daarna mijn kleine zusje en eindelijk ik.

Mijn zusje ging op de schop. Zij schopte vijf en twintig tellen in plaatst twintig. Ik zei: Ik schop net zoo veel als jij.

Neen dat mag jij niet.

Dan zal ik het tegen moeder zeggen:

Nu dan mag jij ook vijf en twintig tellen.

Alles was nu weer goed.

Een ander vertelt:

KIBBELEN.

Corie had op zolder een schop. Daarmee mocht zij elken Zondag schommelen.

Eens waren zij aan het schomelen. Haar zusje zou eerst gaan, daarna haar kleinste zusje, en eindelijk zij. Ieder mocht twintig tellen. Maar haar grootste zusje ging vijf en twintig tellen.

Corrie zei: Dan moet ik ook vijf en twintig tellen. Anders zal ik het tegen moeder zeggen.

Haar zusje zei: Dan mag jij ook vijf en twintig tellen. Daar was het mee uit.

Niemand mene, dat de heer KUIPERS niet tot het beoogde doel zou komen. Voor ons liggen „Ervaringen" en „Beschrijvingen van voorwerpen" uit het 3de leerjaar; idem, idem, en „Weergegeven lessen" uit het 4de leerjaar; hierbij komen, in 't 5de leerjaar proeven, en heel aardige ook, [2]) van „Occasioneel stellen"; in 't 6de leerjaar

1) De heer KUIPERS had op onze aanvraag de vriendelikheid, ons ter bespreking enig werk van z'n school over te maken.

2) DE KONINGIN IN AMSTERDAM.

Op 20 April, kwam de koningin hier in de stad. Ik wilde graag kijken, maar dat kon niet, omdat ik naar mijn zuster moest gaan, om haar waschgoed te halen. Dat vond ik niet plezierig, doch ik troostte mij met het denkbeeld, dat ik haar wel eens een andere keer zou zien. Mijn moeder en mijn broertje gingen wel naar de koningin kijken. Mijn broertje was wat in zijn schik, dat hij mee mocht.

Ik ging gauw naar mijn zuster en haalde het waschgoed. Ik kreeg van

krijgen de „Brieven” een beurt. Veel in z'n arbeid is ons boven wat we aan stel-oefeningen van velerlei soort, tot heden toe, in onze handen kregen, sympatiek. Met z'n uiterst eenvoudige manier van korrektie gaan we helemaal mee. Wij ook achten het onnodig nog niet behandelde foutieve taalvormen te verbeteren, en waar verbeterd moet worden, het opschrijven van het veranderde woord aan de voet van 't opstel voldoende. Gaarne stemmen we toe, dat de taal- en speloefeningen zeer goed occasioneel kunnen geschieden; dat moeielike of veelvuldig foutief geschreven woorden afzonderlik kunnen worden genomen en als dictee gebruikt: ook ons inziens „de beste stof voor taaloefeningen”, omdat het eigen gebruikte kindertaal is. Met grote voldoening lazen we de opmerking, door de schrijver gemaakt, dat door deze wijze van „taaloefenen” een verkeerd denkbeeld uit de wereld kan worden geholpen, als zouden er twee soorten van taal zijn: de taalboekjes- en boekentaal met allerlei regels, voor dageliks gebruik ongeschikt, en de omgangstaal, ongeschikt om geschreven te worden. We stemmen volkomen in met de heer Kuipers, dat door gezond taalonderwijs onbewust bij 't kind moet worden ingeprent: er is één taal, de onze, hier en daar gebrekkig, en dat voor *deze* de geleerde regels en vormen gelden. En meer van dien aard.

Bij de vermenging van onze sympatie met deze arbeid, en onze bedenkingen tegen de formalitiese zijde van Kuipers' werkwijze, deed het ons ten slotte goed, dat, ondanks de schoolsheid van de leergang in theorie, in de praktijk, bij de heer Kuipers en z'n leerlingen, het persoonlike, zodra het actuele leven zich opdringt, zich veroorlooft z'n rechten te hernemen. Geen beter kroon op het werk van Kuipers — door 't geleidelike verhaal van beleefde ervaringen, — maar tevens geen beter kroon op de leer van Scharrelmann —

---

haar een koekje en een kopje thee. Toen ik weer thuis kwam, was mijn moeder nog niet thuis. Het was nog maar kwart voor twaalfen. Ik spoedde mij naar het station en net was ik er of daar kwam de koningin aan. Met een daverend hoera werd zij ontvangen. Ik was door de menschen heengedrongen en stond pal voor aan. Ik had een mooi plaatsje en kon de koningin goed zien. Zij was nauwlijks voorbij, of het was een drukte en gewoel van belang. Ik was spoedig uit het gedrang en liep zoo zoetjes aan naar huis. Om half een kwam ik thuis. Mijn moeder vroeg waar ik zoo lang gezeten had. Ik vertelde haar, dat ik hard naar mijn zuster geloopen was en toen ik terug kwam, was het nog vroeg genoeg, om naar de koningin te gaan kijken. En nu was ik maar gegaan. Mijn moeder was toch blij dat ik haar ook gezien had. En ik niet minder.

dat het ware stelprodukt het stigma draagt van de graad der prikkeling, en van de stand van de stemming en 't temperament, — dan de verhalen van de drie schooljongens, die, geïnteresseerden bij een straatstandje, waar een bij de meester klagende moeder bij te pas komt, nu op 't papier — gelukkige en praktiese greep van de heer KUIPERS! — ieder op z'n wijs, de toedracht van de twistzaak vertellen.

De eerste geeft, kroniekmatig, de feiten:

Wij waren aan 't bokspringen. Gijs Dorsthorst begon valsch te spelen. Hij ging weg. Op de hoek van de straat begon hij te schelden. Wij bennen er ook mee uitgescheeden. Wij zijn toen met stukjes glas gaan spelen. Toen we op hielden gingen wij naar huis. We zagen Gijs met anderen jongens voetballen. Nu begonnen wij te schelden. Hij gooide met een steen en liep hard weg. Wij zaten hem achterna. Bij zijn huis bleef hij stilstaan. Hij begon tegen Ari Klik te schelden. Teun Hopman zei: Ga jullui dan in 't schuttersland vechten. Dat deden zij. Gijs trapte op Ari Klik zijn sere teen. Ari viel op den grond en begon hevig te huilen. We trokken Gijs van Ari Klik af. Hij liep weg. Ari had een boekje van Gijs. Ari haalde het van boven. Hij vroeg aan Teun of die het boekje aan Gijs wou geven. Teun deed het. Hij deed poort open en net kwam Gijs er aan. Teun gooide het boekje naar hem toe. Even later kwam Gijs met een steen. Hij gooide tegen me arm. Hij liep toen hard naar binnen. Hij kwam niet meer op straat. Wij bennen toen naar binnen gegaan want het begon donker te worden. Alleen Ari Klik en Ari Wees bleven op straat.

Maar dat zij Gijs zijn moeder beleedigt hebben en tegen de ramen getik weet ik niet want daar ben ik niet bij geweest.

Breedsprakig druk, onder 't gevoel, dat van hem, Teun Hopman, nadere verantwoording gevergd wordt, is het opstel:

TWIST.

Om vier uur ging de school uit.

Ik liep op een draf naar huis.

Vroeg aan mijn moeder een boterham.

En ging toen op straat ik riep Gijs Dorthorst en toen Gijs er was riepen wij Gerrit Hopeman en Ari Klik kwam er aanloopen met Ari Wees.

Toen wij allemaal bij elkander waren gingen wij wat voor het school van Mijn heer Honing boksprink speellen.

Wij hadden allemaal gestaan behalve Gijs eindelijk moest Gijs staan.

Hij wou dat niet en toen zeide wij dan doen je niet meer mee. toen liep Gijs hart weg en scholt ons uit en gooide ons met steennen. Toen zag hij Jan de Bruin aan het voetballen wij liette hem maar gaan.

Wij vonden voor het school van Mijn heer Nootter een heele boel stukjes glas ik zei zullen we hier wat mee gaan speellen goed zeide de jongens en toen zijn we wat met deze stukjes glas gaan speellen. Gerret had geen glas meer toen gooide wij ons glas weg en gingen naar huis. Wij bleven op de hoek van dirkhartog staan Gijs was nog met J. de Bruin aan het voetballen.
Arie Wees zei tegen ons laten we reimtje maken op Gijs hij scholt hem uit biete neus. Hij hoorde dat er liep naar ons toe hij wou Ari Klik een klap geven maar wij hielpen hem. En Gijs liep hart weg en gooide een steen wij lieppe hem na en Gijs bleef voor de deur staan.
Wij zeide begin met hem in het schuttersland dat is goed zei Gijs en wij liepe naar het schuttersland.
Maar Ari Klik had een zirre toon.
Zij begonnen te vechten en Gijs trapte met al zijn kracht op Ari zijn toon en liep toen hart weg. Ari huilde van de pijn en ik het hem nog naar huis gedragen. Later is Gijs niet meer op straat geweest.

Ten slotte, met de kalmte van de van onschuld bewuste en ten onrechte verdachte:

Mijnheer ik weet niet veel van deze zaak. Wij kwamen woensdag op school. Ik hoorde dat er een dinsdag avond een groote ruzie is geweest tusschen Gijs Dorshorst en andere jongens. Maar ik was er niet bij geweest. Want toen was ik naar den bakker en wij kwamen brood te kort. Ik moest naar den bakkerij om brood te halen en een koek. Nu had ik mijn klanten bediend en ik ging met de legen (vul in: wagen) naar huis. Den volgenden avond kwam jufvrouw Dorshorst naar mijn moeder om te zeggen dat wij er gescholde (vul in: hadden) voor zulken gemenen taal. Ik begon er eerst om lachen want ik wist er niets van af. Ik (vul in: kreeg) een klap om ooren. Zoo waren er een paar dagen verloopen, ik dacht er niet meer aan. Zij kwam op school en heeft vertelt dat ik en Teun Hopman (vul in: haar) had uitgescholden. Of dat nu Teun Hopman of Gerrit Hopman heeft (vul in: gedaan) weet ik niet. Maar ik weet wel dat ik het niet gedaan heeft.

We wijzen er op, dat niet zozeer de zaak zelf, als wel 't gemoedelike, alzo: het persoonlik cachet ons in 't laatste verhaal het meest aandoet. Overigens wachte de heer Kuipers zich, om wanneer ook bij andere van z'n leerlingen, zoals dit bij de tweede van deze verhalers geschiedt, het gebruik van „toen" en „en toen" wat veelvuldig mag voorkomen, dit als iets uit den boze te weren. We zouden geen woord weten, dat in z'n betekenis en in z'n beginklank, en alzo spraakpsychologies, beter de momenten afdeelt dan dit veel misprezen woord „toen". Dat een kind tegelijkertijd die gescheiden momenten wil schakelen met „*en* toen", en alzo intuïtief, gelijktijdig twee denkprocessen voelt en ze uitbeeldt in de conjunctie, — zouden wij

onderwijzers dat afkeuren? Straks, bij hoger stand van z'n geest, worden de voorstellings-combinaties nog meer gecompliceerd en heeft het behoefte aan woorden die weer andere verhoudingen uitdrukken; het gebruikt *dus, want, hoewel.* We gevoelen voldoening, wanneer we in de productie de vorderingen van de kindergeest kunnen volgen, maar laten ze voortkomen uit de natuurlike groei, en zouden niet graag willen, dat ze, vóór de betekenis er van bewust werd, door de school als „aanbevelenswaardig" werden voorgeschreven. Vooral in z'n *schrijven* zoeken we de natuur van het kind.

Hoe onder de vele wegen die naar Rome lopen, de kortste en gemakkelikste gemeenlik 't meest voorbij wordt gezien, getuigen de volgende opmerkingen [1]), die mede dit voor hebben, dat ze de meest bruikbare elementen in KUIPERS' stelsel met de denkbeelden van SCHARRELMANN over het vrije opstel verzoenen:

„Toen ik een jaar of 9 geleden voor 't eerst de school binnentrad, „vond ik niets zo eenvoudig als het onderwijs in de Ned Taal. Ik „kreeg er een 3de leerjaar van 58 kindertjes. Wat hebben die stum- „pers een taaloefeningen gemaakt. Alle 76 uit den Voorlooper van „Kleinbentink en DE VRIES. Eerst mondeling, dan op de lei. Geen „enkele sloeg ik over. Met Mei was ik precies klaar en in de volle „overtuiging, dat het zo best was, begon ik mijn nieuwe klas weer „met moed van voren af aan"

„Aan stelonderwijs echter dacht ik niet."

„In mijn 2de standplaats werd het al een weinigje anders. Wel „waren daar de boekjes van KL. en D. VR. nog hoog in achting, maar „ik moest daar ook iets aan opstelletjes maken doen."

„Hoe moest dat? Wel heel eenvoudig. Ik begon met het aller- „gemakkelikste, en dan, volgens de wet der wetten, langzaam op te „klimmen. Ik schreef vragen op het bord. Een hele rij. Het antwoord „zagen de kinderen zó. Zes en dertig, elkaar op een haar gelijkende „opstelletjes waren mijn loon. Ja, ik zou ze 't wel leren. Taalfouten „kwamen er van zelf niet veel in."

„Maar 't werd moeiliker, iets moeiliker. Zinnen kwamen er op „'t bord, zinnen, die alle eindigden met puntjes. In de plaats van „die puntjes moesten één of twee woordjes worden ingevuld, waar-

1) De naam van de opmerker kunnen we op 't ogenblik niet meedelen.

„van de moeilikste, door elkaar, op een ander bord stonden ge-„schreven."

„Schitterend was weer het resultaat: 36 opstelletjes, uit evenveel „zinnetjes, woordjes, letters, punten en komma's bestaande".

„Zo schreed ik langzaam voort. Zoetjes aan werd de rij puntjes „langer, het aantal in te vullen woordjes meer, het aantal woorden „op het andere bord kleiner."

„Alleen de taalfouten, die werden niet minder."

„En toch beoefende ik met mijn klas naarstiglik, die gezellige, die „zo methodies gerangschikte taaloefeningen, waarin ze altijd 0, 1 of 2 „fouten hadden."

„Maar liet ik ze bij het stellen een weinig vrij, dan was het aan-„tal haast enorm."

„Waarschijnlik mede door dit mijn taalonderwijs, kreeg ik een „betrekking in een andere stad. Een 2de leerjaar, met een 40 smoe-„zelige kindertjes, werd me toevertrouwd. Zoo kreeg mijn stelonder-„wijs een beetje rust, want schriftelik stellen met peuters van 6, 7 „jaar, dat ging niet."

„Doch het tijdstip naderde, waarop ik zou moeten aanvangen alweer „met de Voorlooper. Ik zag er tegen op. Die oefeningen kende ik „half van buiten; met veel minder animo begon ik er weer aan „maar.... sloeg er wel eens een paar oef. uit over. Van schriftelik „stellen kwam heel weinig: ze schreven nog te veel fouten. Ja, de „zaken, die ze goed geleerd hadden in hun taalboekje, schenen „totaal vergeten, als ze iets schreven, wat met dat boekje niets te „maken had."

„Een klein beetje begon het voor mij te lichten. Zou het wel „helpen, al dat invullen met *a* of *aa*, *u* of *uu*, enz.? Als ik die „boekjes eens in de kast zette en ze nooit meer aankeek. Ik schrok „van me zelf. DEN HERTOG en LOHR dan, en KL. en DE VR. en „GAARENSTROOM en VAN DALFSEN en.... Zou ik dat nu beter willen „weten, ik klasse-onderwijzertje?"

„Maar 't einde is toch geweest, dat ik mijn 1e boekje van KL. en „DE VR. een slaapplaatsje heb gegeven nu ruim anderhalf jaar ge-„leden. Gesprekken met collega's die evenmin overtuigd waren van „taalmethode-zegeningen, hebben nu mee daarvoor de moed ge-„geven."

„En hoe doe ik het nu?"

„Opstelletjes maken is hoofdzaak. Vrije opstelletjes. Ieder kind „werkt op zijn eigen houtje en geeft met zijn woorden zoveel moge-„lik zijn gedachten weer. In mijn 5e leerjaar acht ik het genoeg,

„als ik, kort en zakelik, de stof voor het opstel geef. Op 't bord „schrijf ik niets. Een aansporing om er wat meer van te schrijven „dan ik er van zei, en zelf er iets bij te verzinnen, blijft nooit ach„terwege. Dat loopt in 5 minuten af. En dan: „beginnen!" "

„Als ik 't werk gecorrigeerd heb, wordt het op de kantlijn ver„beterd; een veel voorkomende fout wordt besproken. Zo nodig, help „ik. 80 à 90 % van de fouten worden door hen alleen in orde ge„maakt. Ze zouden ze niet gemaakt hebben, als.... ze geen kinde„ren waren."

„Door zo vaak als het kan vrij te laten stellen, wennen de kinderen „er aan hun taal-kennis te gebruiken bij hun eigen werk, voortdurend „op te passen voor de fouten."

„Vroeger maakten ze hun series oefeningen goed: de schuingedrukte „woorden, de streepjes, enz. waarschuwden al vooruit."

„Nu, zonder taaloefeningen, gewennen ze zich, altijd uit de ogen „te kijken en leren ze hun gedachten uiten bovendien."

„Voor dat laatste is bij ernstig volgen van een taalmethode te „weinig tijd."

„Hoe meer tijd men besteedt aan 't stellen, hoe beter, meen ik, „de vruchten van het gehele taalonderwijs."

Dit schrijven ging vergezeld met tal van opstelletjes, uit verschillende oorden afkomstig, waarbij er zijn, die laten zien, hoe ver men 7 à 8-jarige kinderen, schrijvers en schrijfsters van 6 à 10 regelige schetsjes kan brengen. Het aardigste hierin is, dat de kleintjes er aan gewennen vrij te zijn, en hoe langer hoe onbevangener hun persoonlikheid geven. Dit is *de* basis, en *de* winst, het steeds vergrotende fonds. Hoor ze eens praten, dat achtjarig meisje, dat het leven door de poort van haar openlikheid in de school heeft gebracht:

De malle streken van onze Poes.

Ik heb een kat, die krabt en bijt zoo graag. Als ik de poot van de tafel vastpak dan krabt ze mij en bijt mij. En als de meid aan het eten is, dan moet zij altijd vleesch hebben. Dan zeg Mama, dat ze dat niet mag doen en Papa ook. Soms zit ze te miauwen als een gek op de toonbank of op een kist. Dan noemen we haar een gek. Ze heeft de hele mat stuk gemaakt. En een doode muis lag er bij. Ze loopt altijd in de uitstalkast en dan wil ze voorzigtig loopen, maar van pret wagelt haar staart en gooit ze alles om. Op de toonbank wil ze altijd op het hoogste pak zitten. Soms zit ze op een klein puntje van de schrijftafel en dan begint ze te wiggelen dat ze bijna omvalt, ook op de leuning van de trap. Als er vleesch op tafel staat steelt

ze er wel eens van, ook als er wat op de vloer ligt. Ze heeft een mooie kraft van Mama gebroken en daarom mag ze niet meer op de kast. En als ze dan op de kast gaat zitten en wij haar dan weg jagen praat ze altijd tegen en zegt miauw miauw! J. K.

Form und Inhalt eines Aufsatzes stehen im engsten Zusammenhang. Neue Erkentnisse, neue Stimmungen und Willensrichtungen bedingen auch, neue oder doch modifizierte Formen der Darstellung. Jeder neue Begriff verlangt einen Namen; jede neue Gedankenverbindung, im Zusammenhang gegeben, als kleines Glied eines grösszeren Sprachganzen, verlangt jenes beinahe Unfaszbare, was man als Sprach „wendung" so unbestimmt bezeichnet.

Je selbständiger ein Mensch denkt, je selbständiger ist sein Stil.

Es gibt also eine sprachliche Vervollkommung, die mit der allgemeinen Bildung des Geistes unzertrennlich verbunden ist, die, unabhängig von allem besonderen Sprachunterricht, den Fortschritten des menschlichen Geistes parallel läuft.

Wie das kind an Gedanken wächst, so wächst es also auch an Mitteln der sprachlichen Darstellung. Darum ist die Vertiefung des Gedankenlebens im Kinde, die Weckung seines Innenlebens die notwendigste Vorbedingung für stilistische Übungen. — — —

H. SCHARRELMANN. Im Rahmen des Alltags.

EEN VRUCHT VAN HET OUDE „STELONDERWIJS".

Een belangstellend lezer zendt ons de volgende brief, door zijn negenjarig neefje afgezonden. Het postscriptum van de jeugdige briefschrijver is de beste veroordeling van zulke stelprodukten:

Lieve Grootmoeder!

Bij het begin van het nieuwe jaar bied ik U mijn beste wenschen aan. Ik hoop dat 1908 voor U een jaar mag zijn van gezondheid, voorspoed en geluk. God houde alle ziekten en kwellingen verre van U!

Liever zou ik U, beminde Grootmoeder, deze nieuwjaarswenschen mondeling aanbieden, maar dat gaat nu niet. Van den zomer hoop ik er evenwel getuige van te zijn, dat mijn wenschen van heden al gedeeltelijk vervuld zijn.

Nog menig gelukkig jaar volge voor U op 1908.

Uw heilwenschende kleinzoon

Willem.

P.S. Lieve Omoe en Tantes, deze brief heb ik op school geschreven. *Later krijgt U weer een gewone!* [1]) Veel groeten voor U drieën. Dag!!!

---

[1]) Kursivering van mij!

PLANTENNAMEN.

Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten, uit de gegevens, verzameld door de commissie voor Nederlandsche plantennamen bewerkt door H. HEUKELS (Amsterdam W. Versluys. 1907).

„Men mag aannemen, dat de kennis der plaatselijke plantennamen voor allen die in folklore belangstellen, van groote beteekenis zal zijn," zegt zeer terecht de Kommissie die het initiatief nam tot dit „bij uitstek nationale werk," en de sekretaris, de heer HEUKELS, bereid vond om het uit te voeren. De eerste bedoeling van deze verzameling, waaraan 120 belangstellenden meewerkten, was „eenheid te brengen in het gebruik van Nederlandsche plantennamen, voornamelijk in geschriften en bij het onderwijs." Daarna rijpte het plan om dit vrij volledig en kostbaar materiaal binnen ieders bereik te brengen, alfabeties gerangschikt en met een zeer uitvoerig register. De wetenschappelike waarde werd verhoogd door uit het *Middelnederlandsch Woordenboek* en Kiliaen, uit de oude „Kruijdt-boecken", uit De Bo's *Kruidwoordenboek* en Paque's *Vlaamsche volksnamen der planten* (1896) alle oude en Zuid-Nederlandse namen bijeen te garen. Laten we er dadelik bijvoegen dat dit Woordenboek ook de onvermijdelike tekortkomingen heeft die uit de samenwerking van velen voortvloeien: niet ieder gaat even krities te werk bij het verzamelen. De bewerker acht het vrij zeker dat soms „de volksnaam voor een verkeerde plant was opgegeven. Waar nu de plaats van herkomst aangegeven staat, is dit kontroleerbaar. Dubbel jammer is het dus, dat de heer HEUKELS een omvangrijke kollektie te verwerken kreeg van twee ijverige verzamelaars, die verzuimd hadden aan te tekenen waar de namen gebruikt werden. Die opgaven zijn dus niet te kontroleren. In elk geval geeft dit boek een uitnemende grondslag, en lokt het uit tot aanvulling en verbetering. Als velen aan het verzoek van de bewerker voldoen, kan het beloofde supplement ook in de plaatselike begrenzing van de verschillende namen meer zekerheid brengen.

Allereerst treft ons de buitengewone rijkdom. Het is geen zeldzaamheid dat voor één plant een vijftigtal namen opgegeven worden. Wie zich daarvan overtuigen wil, kan b.v de namen naslaan voor: *madeliefje*, *winde*, *sneeuwklokje*, *hondsdraf*, *lis*, *plomp*, *papaver*, *kruisbes*, *aalbes*, *bitterzoet*, *paardebloem*, *lisdodde*, *tuinboon*, enz. Bij nadere beschouwing begint men achter die namenopsomming het leven te zien. Veel overoude namen spreken van volksgeloof, dat gedeeltelik nog leeft. Giftige planten werden met duivelen en heksen in verband gebracht. Andere planten, vooral in Zuid-Nederland, dragen de namen van heiligen, waarbij Onze Lieve Vrouw het best bedacht is. Een naam als *Lieve-vrouwen-bedstro*, waarbij een Protestant zich gewoonlik niets voorstelt, wordt opeens duidelik door een parallel als *Lieve-vrouwen-wiegstro*. Naast bijbelse namen als *Judaspenning* en *Salomonszegel* vinden we rederijkersgeleerdheid in *Venusbloem* en *Venushaar*.

Bijgeloof vinden we b.v. bij de *donderbloem* (= zwanenbloem, blz. 46) die, driemaal over het hoofd gezwaaid, onweer brengt; *de blindebloem* (= winde, blz. 73), de *spokebloem* (= haagwinde, blz. 74), enz. De volksgeneeskunde speelt in de plantennamen een rol (b.v. *zeeroogenbloem*, voor drieërlei planten), maar andere planten brengen ziekten aan (b.v. de *kankerbloemen*). De zaden van de *molplant* (= doornappel, blz. 84) verdrijven de mollen.

Het is hier niet de plaats om daar verder op in te gaan, maar wel om op het taalkundig belang van dit woordenboek te wijzen. Voor de dialektstudie dient het met voorzichtigheid gebruikt te worden, omdat de medewerkers zo verschillend te werk gegaan zijn. Sommigen hebben, zooals behoorde, getracht de klank van het woord zo goed mogelik weer te geven; de meesten hebben de klanken en zelfs de woordbestanddelen tot de algemeen-Nederlandse herleid. Ook het register heeft onder deze inkonsekwentie geleden.

Maar in 't biezonder vindt men hier prachtig materiaal voor de naamgeving, een onderwerp dat voor ons taalonderwijs tegelijk leerzaam en boeiend is. Vroeger — en niet zelden ook nu nog — werd er in de schoolboeken druk geliefhebberd op het gebied van de geleerde etymologie: hogereburgerscholieren en onderwijzers wisten met benijdenswaardige zekerheid te vertellen van welke „stam" een woord afgeleid was, en wat het „dientengevolge" betekende. Afgezien van de halsbrekende toeren die half-geleerden op dit glibberig terrein verrichten, kan de wetenschapelike etymologie buiten de dieper gaande taalwetenschap nooit als objekt van onderwijs dienst doen.

Anders is het met de etymologie die binnen de waarneming van ieder niet-geleerde valt. Als we de vraag stellen: hoe komen de

dingen aan hun namen, dan moeten we uitgaan van het feit dat nog dageliks aan nieuwe dingen nieuwe namen gegeven worden, en dan doen opmerken dat dit altijd op soortgelijke manier gebeurd is. Natuurlik zal een verstandig onderwijzer zich in hoofdzaak beperken tot de gevallen die de leerling zelf beoordelen kan, en waarvoor hij zich dus interesseert. Ieder die op deze wijze wel eens de „naamgeving" behandeld heeft, weet wat een aardige onderwijs-stof dat is, en hoe het inzicht in wezen en wording van taal er door gescherpt wordt. Bij de behandeling stromen de voorbeelden toe: men vindt ze bij eigennamen van personen en plaatsen, bij namen voor voorwerpen en werktuigen, bij spot- en scheldnamen. Daarnaast levert de waarneming van de natuur een rijke voorraad: het volk stoort zich niet aan de klassificatie van de geleerden, en geeft aan dieren en planten *zijn* namen, die in elke streek en soms in elke mensenleeftijd kunnen wisselen.

Leerzaam zijn bovenal de plantennamen. Daarbij blijkt zo aardig hoe uit de vele kenmerken van de voorstelling er telkens één naar voren komt, dat de naamgeving beheerst: soms de plaats waar de plant gevonden wordt, de tijd waarin hij bloeit, het nut dat hij voor de mens heeft. Meestal is de bloem het meest opvallende deel, maar dan weer de biezondere bladen, de groeiwijze, de zaden, de knollen of andere onderdelen. In de bloem is het de kleur, de vorm, de gelijkenis, die de naam opdringen. Karakteristieke eigenschappen worden scherp waargenomen, en tekenachtig weergegeven, b.v. in de verschillende namen voor *trilgras* (blz. 44) o. a.: *beefgras, beverkens, nimmerstil, schöddeköpkes, siddergras, spinnekopjes, vrouwentongen, wemelgrasjes*, en in Vlaanderen: *bevernellekens, bibbelhändsche, bibberkens, daverhertekens.* Volkshumor, zoals voor den dag komt in het bovengenoemde *vrouwentongen*, is natuurlik niet zeldzaam: de paardebloem wordt b.v. *brievenbesteller* genoemd om de opvallende zaadverspreiding, het kleefkruid *Jan-plak-an*; een distelsoort *kale jonker* (blz. 55, 69), een andere plant *Haagsche juffertjes* [1]) de herfsttijloos: *naakte juffers, naakte mannen* of *naakte begijntjes*, (blz. 71), de hei: *Drentse tee* of *bruine klaver* (blz. 50). Opzettelik-vies zijn namen als *piespotjes* voor de winde (blz. 52, 73), *zwerende vingers* voor pruimen (blz. 202 vgl. *dooie vingers* voor de schorseneer, blz. 231).

Talloos en zeer interessant zijn de voorbeelden van zogenaamde metaforen bij de plantennamen. [2]) Ieder kent ze bij tientallen, òf in

1) Als ik mij niet vergis worden in het Westland ook de distels zo genoemd.

2) »Zogenaamd", omdat in veel gevallen geen bewuste vergelijking ten

samenstelling (*boterbloem*, *zonnebloem*, *hoefblad*, *zilverblad*, *pijlkruid*, *vingerhoedskruid* enz.) òf alleen, b.v. *kattestaart*, *sneeuwbal*, *gouden regen*, *kooltje vuur*, *duitse pijp*, *pannekoek*, *juffertje in 't groen*, enz. Toch worden we nog verrast, als we er in dit woordenboek naast de tientallen die we kenden, er honderdtallen vinden, die we nog nooit hoorden, aardig van vinding, b.v. *kindje-in 't pak* voor de aronskelk (blz. 29), *speldekussentjes* voor knoopkruid (blz. 59), òf talrijk bij éénzelfde plant, b.v. bij de *monnikskap* (blz. 4): *Adam-en-Eva in 't koetske*, *blauskoentjes*, *dokter-in-den-wagen*, *duifjes-voor-een-wagentje*, *helmbloem*, *huwelijksbootjes*, *huzarenmutsen*, *koets-en-paarden*, *kurassiers-muts*, *muiltjes*, *papenmuts*, *poppenschoenen*, *schippersmuts*, *schoenen-en-muilen*, *ijzerhoed*. Evenzo bij de *herderstas* (blz. 53) en verscheiden andere. Eigenaardig is het ook, de benaming in verschillende streken na te gaan: dezelfde bloem die onder de kaasboeren om de opeengestapelde zaden *kaasjeskruid* gedoopt werd, heet in het Katholieke Zuiden *paternosterbollenkruid*. Opmerking verdient ook dat bij de ontleding van de plant en de bloem de onderdelen bij voorkeur metafories benoemd worden: men spreekt van de *kroon* en de *kelk*, de *stamper*, de *meeldraden* en het *stuifmeel*, de *schubben* en de *sporen*, de *lip*bloem en de *vlinder*bloem, met *kiel*, *vlag* en *zwaard*, van een gal*appel* en een *katje*.

Bij het onderwijs is het ook van belang, zulke namen niet kortweg in het hokje van de „metaforen" bij elkaar weg te stoppen, maar op de verschillende graden te wijzen, waarin wij ons hun metaforiese kracht bewust zijn. Zelfs schilderachtige namen als *gouden regen* of *klokhuis*, produkten van naieve volksverbeelding als *paddestoel*, *herderstas*, *Judaspenning*, *duiveltjes-naaigaren* worden meestal gangbare namen die rechtstreeks de voorstelling wekken van de bedoelde plant, al blijft de mogelikheid dat de metafoor weer wakker wordt. Het is nog niet zo lang geleden dat ik mij voor 't eerst bewust werd, hoe eigenaardig-schilderend het woord *klokhuis* oorspronkelik is.

Ten slotte wijs ik nog op de talrijke voorbeelden van de zogenaamde „volksetymologie" [1]) die uit dit Woordenboek samen te lezen zijn, b.v. *pieterselie* of *potterselie*, *erebezemen*, *appelkoos* (naast *abrikoos*), *vennekool* (naast *venkel*), *kemphane* (*kennep*, *hennep*), *filippine* (voor *lupine*), *santorie* (naast *centaurie*), *pluumdeveeren* (*primula veris*), *haneroet* of

---

grondslag ligt, gelijk WUNDT heeft opgemerkt. Op deze kwestie komen we bij gelegenheid terug.

1) Op het ongelijksoortige van de verschijnselen die onder deze naam samengevat worden, komen we in een volgende aflevering terug.

woudthaenken (*anemoon*) *curaçousje* of *sukersousje* (corsouwe), *suikerij* (*chicorei*), *fliercijnkruid* (*wilde vlier*), *tijdeloos*, *titelloos*, *taalroos*, *taailoos*, *tijkeloos*, *tuiteloos* (voor *tijloos*, blz. 71 en 161), of naast elkaar: *madelief*, *maagdelief*, *meizoetje*, *meizoentje*, *meizaadje*, *meizoompje*, *meizötjes*, *meizuivertje* (blz. 36—37).

In deze korte aankondiging deden we maar een greep uit de rijke stof, die een interessant onderwerp zou opleveren voor een afzonderlike studie. Daarbij zouden de plantennamen in de naburige landen niet buiten beschouwing kunnen blijven. De onderzoeker zou dan aardige parallellen kunnen vinden in de volksnamen voor geneesmiddelen, en vooral in die van kleinere dieren, vogels en insekten, waar eveneens het volksvernuft bij de naamgeving vrij spel had. [1]) Dat een dergelijke studie, die in de eerste plaats folkloristies zal zijn, ook voor de taalkunde belangrijk is, hopen wij door onze bespreking aangetoond te hebben.

C. D. V.

ENKELE OPMERKINGEN OVER HET GEBRUIK VAN *IE*, *DIE*, ENZ. [2]).

De meeste schrijvers schijnt het, niettegenstaande het voorbeeld van MULTATULI e. a., tot nog toe te zijn ontgaan hoe onnatuurlik „hij" dikwijls is en hoe hun geschreven woord ook aan duidelikheid zou kunnen winnen als ze „hij" en „ie" of „die" daarin wilden onderscheiden, inplaats van de beide laatste woordjes, zoals de heer KOLLEWIJN het uitdrukt, tot „hij" of „zij" te „verschrijftalen". De omgangstaal kent hier fijne schakeringen van betekenis, die we bij het schrijven met opzet of bij ongeluk wegmoffelen. Het is niet hetzelfde of ik zeg: „Toen gaf ie ten antwoord dat ie 't niet doen wou," of „Toen gaf ie ten antwoord dat hij 't niet doen wou," of wel: „Toen gaf hij ten antwoord dat ie 't niet doen wou." Wie

1) Denk aan aardige namen als *molenaar*, *mulder* en *pastoor* (meikever), *hooiwagen*, *juffertje*, *glazenmaker*, *doodgraver*, en de vele namen voor rupsen, torren, vlinders, duiven, enz. De *Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging* aan wie we dit woordenboek te danken hebben, zou een goed werk doen, als ze ook de volksnamen voor dieren eens verzamelde.

2) Vgl. het artikel »Woordgeslachtsmoeilikheden" van R. A. KOLLEWIJN op blz. 8 van deze jaargang.

werkelik „hij" zegt, geeft een of andere tegenstelling te kennen, zwakker of sterker naar mate van de mindere of meerdere nadruk die hij op dat woordje legt. Zo'n tegenstelling kan door „ie" niet worden uitgedrukt. „Hij" heeft altijd wat meer, soms véél meer klemtoon dan „ie", dat enclities is, zodat we het wel altijd aan 't voorafgaande woord zouden willen schrijven, als we dan niet in nieuwe spellingmoeilikheden kwamen. Er zijn dus gevallen waar men door „ie" te schrijven, werkelik zijn schrijftaal expressiever maakt, dus verrijkt. Degenen die in vereenvoudiging taalverarming zien kunnen hiér gerust zijn.

Zoals nu doorgaans geschreven wordt, moet er eigenlik voortdurend op gelet worden of „ie" dan wel „hij" moet worden „uitgesproken". Bij Hollandse leerlingen heb ik niet gemerkt dat hun spreken er onder lijdt, maar hun lezen toch wel. Hoe is het bij degenen die gewoon zijn thuis dialect te spreken, in andere delen van het land? Bij hun wordt de moeilikheid om zich los en natuurlik in de algemene taal te leren uitdrukken er door vergroot, dunkt me. Anderen zullen hier met meer kennis van zaken kunnen spreken dan ik. Ook is het nog de vraag in hoeverre of men „ie" enz. tot de algemene taal mag rekenen [1]). Veel Indiese kinderen en volwassenen heb ik opgemerkt dat altijd „hij" zeggen, wat aan hun spreken dan iets onbeholpens geeft: „toen-hij-mij-dat-vertelde" en „gisteren-is-hij-nog-hier-geweest" (met ietwat te veel klem op „hij" en „mij") [2]), inplaats van, zoals iedere Hollander zegt: „toen(d)ie me dat vertelde", „gisteren is(t)ie nog hier geweest". Zijn hier de boekjes de schuld? Ik vrees van ja, er zijn immers veel Indiese kinderen die op school pas beginnen geregeld Hollands te spreken. Zeker weet ik het niet; wel dat de boekjes zouden kunnen helpen het te verbeteren.

Men geneert zich om „ie" te schrijven. Gelukkig dat de heer KOLLEWIJN deze valse schaamte eens aan de kaak heeft gesteld. Zijn stuk bracht mij tot nadenken en ik meen er nog wel iets aan te kunnen toevoegen, want helemaal ben ik het er niet mee eens. Zo eenvoudig als hij de zaak voorstelt wil die mij niet toeschijnen. In het biezonder heb ik het oog op zijn conclusie dat de moeilikheid die gelegen is in de keuze tussen „hij" en „zij", vooral tussen „hem"

1) In ieder geval schijnt er ook verschil te zijn in de keus tussen »ie" en »die" of »tie". Mijn waarneming betreft Den Haag.

2) Sprak de resident SLIJMERING zo, van wie MULTATULI schrijft dat ie dadelik naar Serang terug wou »Omdat . Hij . Het . Zoo . Druk . Had"?

en „haar", ondervangen wordt als men besluiten kan zich in deze consequent naar de omgangstaal te richten, *omdat die in de gevallen die schrijver op het oog heeft, altijd „ie" of „die" zou gebruiken.* In de aangehaalde zinnen mag dat waar zijn, al klinken sommige mij wat vreemd (in verband met de plaatselike verscheidenheid ie-die) — het kost weinig moeite er enige naast te zetten, waar nooit „die" maar wel degelik „hem" en „hij" wordt gehoord. Ik neem de bedoelde voorbeelden over en voeg er de mijne bij:

„Hoe lang sukkelt ze aan die kwaal?" — „*Die* zal ze voor 'n jaar of vier hebben opgedaan." Vgl. „Heeft ze die kwaal altijd gehad of heeft ze '*m* ergens mee opgedaan?" (Hier is *die* nog mogelik).

„Die vervelende kwestie? O *die* hebben ze bijgelegd." Vgl. „Ja maar toen heeft A. '*m* weer opgerakeld" (Hier wordt nooit *die* gezegd).

„De oorzaak van 't ongeval is niet bekend, maar *die* zal later wel blijken." Vgl. „Misschien vinden ze '*m* nooit."

„'t Is treurig met de armoede hier. *Die* wordt al erger en erger." Vgl. „Je kunt er wel wàt aan doen, maar '*m* afdoende bestrijden kan je toch niet."

„'t Is treurig met de armoede hier. Die wordt al erger en erger. *Hij* is nog nooit zo erg geweest." (N.B. *hij*!)

„Die berekening zal je tijd gekost hebben." — Ja, *die* heeft me anger opgehouden dan je zou denken." Vgl. „Zou (*d*)*ie* juist zijn?" — „Nu, Jan heeft '*m* gecontroleerd en die zegt dat ie goed is. Toen die af was heb ik er een grote inktvlek op laten vallen en toen heb ik '*m* helemaal weer over kunnen schrijven."

„Ik wil geen lid zijn van zo'n grote klub." — „Ja, maar *ie* is niet zo groot." Vgl. „*Hij* was niet groot (N.B. *hij*) maar ze hebben '*m* groot gemaakt."

Men zal mij toegeven dat in de meeste van de door mij toegevoegde zinnen voor „die" geen plaats is Ook kan ik niet vinden dat „hij" of „hem", waar ik die woorden geschreven heb, iets stuitends of hinderliks, d. w. z. in dit geval iets onnatuurliks hebben. Naar mijn waarneming worden ze werkelik gezegd. Wanneer men de voorbeelden kan aanvaarden, zal men moeten erkennen dat in deze gevallen wèl een geslacht wordt gekozen, en wel altijd het mannelike, blijkens het gebruik van „hij" of „hem". Vooral wordt met die woorden *vervolgd.* Inplaats van „maar ie is niet zo groot" hoor ik ook: „maar hij is niet zo groot," hoewel „hij" dan heel onduidelik, zonder, of met zwakke aspiratie wordt uitgesproken. „Zij" of „haar" is in zinnen als deze ten enen male uitgesloten. De opmerking van KOLLEWIJN (blz. 13 noot) zal wel door ieder als juist erkend worden; ik meen

dat het daar bedoelde gebruik vooral woorden betreft die in de dagelikse taal weinig voorkomen. Natuurlik komt men dan, als men ze gaat gebruiken, onder invloed van de officiële taal.

In het bovenstaande hebben wij getracht aan te tonen, dat zo er al inplaats van „hij" of „zij" dikwijls „die" of „ie" wordt gezegd, waardoor men ten opzichte van het geslacht neutraal schijnt te blijven, daarnaast (of daarna) toch weer „'m" of „hij" voor den dag komt. Maar is het ook wel waar, wat KOLLEWIJN zegt, dat er bij het gebruiken van „die" of „ie" geen sprake is van het kiezen tussen een mannelike en een vrouwelike vorm? K. erkent dat „ie" niet gebruikt wordt van vrouwelike personen. Maar als „hij" of „hem", gebruikt om een abstract zelfstandig naamwoord te vervangen, mannelik genoemd mag worden, mag „ie" het ook. „Ie" staat tot „hij" als „'m" tot „hem". Intusschen, dit is een kwestie van woorden. Iets anders is het of we „die" mogen vereenzelvigen met „ie". Er *is* een „die" dat gelijk staat met „ie": „Wat wil die?" „En toen zei die" „Wanneer die komt" „Toen die dat zei" staan, mits „die" geen klemtoon heeft, op één lijn met „Wat wil ie?" „En toen zei ie" (minder gebruikelik) „Wanneer ie komt" „Toen ie dat zei". Hiernaast staat „tie": „Alstie komt" „Toen lieptie weg" [1]) = „Als ie komt" „Toen liep ie weg". Of „die" of „tie" gezegd wordt, hangt af van de voorafgaande medeklinker, is maar een sandhi-geval. Naast zulke zinnen staan er, waarin het voornaamwoord, dat hier enclities is, met nadruk wordt gezegd, zinnen met „hij" en zinnen met „die". Terwijl nu aan „hij" een voorwerpsvorm „hem", aan „ie", resp. „die" „tie" (enclities) een voorwerpsvorm „'m" beantwoordt, correspondeert met het beklemtoonde „die" een voorwerpsvorm „die". Terwijl als er van personen sprake is, naast „hij" „hem" „ie" „'m" de vrouwelike pronomina staan, wordt het beklemtoonde „die" ook van vrouwen gebruikt. M. i. hebben we dus in het laatstbedoelde „die" een aanwijzend, in het eerstbedoelde, met „ie" en „tie" afwisselende, een persoonlik voornaamwoord te zien. Het aanwijzende kàn met klemtoon worden gebruikt, maar kan ook zwaktonig zijn; alleen waar het dan met „ie" afwisselt, zou ik het persoonlik willen noemen. Waar het aanwijzend voornaamwoord gebruikt wordt, is inderdaad geen sprake van het kiezen tussen een

[1]) Als spelregel zou kunnen gelden: schrijf *tie* (dit alleen in verband met een voorafgaande scherpe medeklinker voorkomt) steeds áán het voorafgaande woord: *istie*, *lieptie*, *alstie*. Dan ontkwamen we aan een zwevende *t* (is-t-ie), die een zonderlinge indruk maakt.

mannelike en een vrouwelike vorm. Enige voorbeelden mogen dit toelichten.

„Hoe kómt die jongen aan die opgewondenheid?" — „*Die* heeft ie van z'n váder." — „Hoe komt die jongen aan die opgewóndenheid?" — „*Díé* heeft ie van z'n vader." (*Die* is voorwerp, kan met klemtoon worden uitgesproken, staat niet gelijk met *ie*; er is geen sprake van mannelik of vrouwelik).

„Ze hebben de daad veel erger voorgesteld dan *die* werkelik is". (*Die* heeft geen klemtoon; *ie* kan ook voorkomen; als voorwerp: „Ze hebben *'m* dus overdreven voorgesteld;" de mannelike vorm is gekozen).

„'t Is treurig met de armoede hier. Die wordt al erger en erger. Als je *die* afdoende bestrijden kon, zou de ontevredenheid ook wel verdwijnen" (*die* als voorwerp; klemtoon). — „Je kunt er wel wat aan doen, maar *'m* afdoende bestrijden kun je niet" (*'m* als voorw.; er is een geslacht gekozen).

Het minder beklemtoonde aanwijzend voornaamwoord „die" is in zijn functie soms moeilik van het persoonlik voornaamwoord „(d)ie" te onderscheiden. Histories schijnt dit laatste ook uit een door elkaar lopen van „ie" en „die" verklaard te moeten worden. Zoals Kollewijn zegt: doordat *wat ie*, *heeft ie* èn *wat die*, *heeft die* beide als *wattie*, *heeftie* worden voortgebracht en gehoord, zijn *ie* en *die* verward; misschien hebben euphoniese oorzaken meegewerkt om hier en daar *gingdie*, *toendie* gebruikelik te doen worden. Het ontstaan van *ie* (*i*) uit *hi*, door prof. Logeman betwijfeld op grond van we < wi en je < ji wordt misschien aannemeliker als men het op *ie* uit *ji* in: „Hebbie dat gedaan?" „Kommie gauw?" „Loopie daar al lang?" zoals hier in gemeenzame omgangstaal veel gehoord wordt.

Den Haag. D. C. Tinbergen.

DE WOORDEN OP *LOOS*.

In 't Nederlands gaat, in de regel, aan 't achtervoegsel *loos* een lettergreep zonder klemtoon vooraf. *Loos* komt dus dan alleen onmiddellik achter 't zelfstandig naamwoord, wanneer dat zelfstandig naamwoord op een lettergreep zonder klemtoon uitgaat, b.v. *ademloos, bodemloos, kinderloos, levenloos, moederloos, vaderloos* enz.

Bij eenlettergrepige woorden, in 't algemeen bij woorden met klemtoon op de laatste, vindt men bij samenstelling met *loos* een *ə* (geschreven *e*) tussen hoofdwoord en achtervoegsel, tenzij 't woord uitgaat op een *l* of een *r*.

Voorbeelden zijn de volgende woorden: *brodeloos, baardeloos, hulpeloos, nameloos, tomeloos, vormeloos, zinneloos, zouteloos* enz. Daarnaast staan woorden als *doelloos, eerloos, gevoelloos, peilloos, talloos, weerloos* enz.

De reden van dit verschijnsel schijnt te liggen in de neiging van de Nederlanders om een botsing van klemtonen te vermijden. *Loos* is een „bijtonig achtervoegsel" (GARENSTROOM, De klemtoon in de Nederlandsche Taal, 1897, blz. 43). Dat de verklaring in de aksentuatie gezocht moet worden, blijkt, dunkt me, uit een woord als *voorbéeldeloos*. In *voorbeeld* heeft de tweede lettergreep wel minder klemtoon dan de eerste, maar toch blijkbaar te veel dan dat het woord, wanneer het met *loos* wordt samengesteld, zou kunnen eindigen op wat ik nu maar een daktylus zal noemen. Om diezelfde reden — de eis van een daktylus als uitgang — wordt van *meédogen medógenloos* gevormd.

Enkele woorden op *loos* hebben de klemtoon op de laatste sylbe, b.v. *goddeloós*, soms *trouweloós* en (in 't meerv.) *werkelózen*. Deze regressie is wellicht uit tweeërlei te verklaren. Ten eerste hebben deze woorden veel voorkomende zelfstandignaamwoorden op *heid* naast zich, waarbij 't aksent op *loos* overgaat: *goddeloósheid, werkeloósheid, trouweloósheid.* Een afdoende reden kan dit intussen niet wezen, want men gebruikt ook dikwels de substantieven *moedelóosheid, lusteloósheid* enz. zonder dat de adjektieven van aksent zijn veranderd. Men zal er ook wel rekening mee moeten houden dat *goddeloos* en *werkeloos* meer dan de ander adjektieven op *loos* zelfstandig voorkomen. Men spreekt en sprak van de *goddelozen* („de raad der goddelozen" Ps. 1, 1.

„'t grondsop is voor de goddelozen"), en tans vooral van de *werkelozen*; het is waarschijnlik dat deze woorden door dit gebruik het aksent hebben gekregen der zelfstandige naamwoorden op *oós*, meerv. *ózen*. *Trouweloos* heeft het aksent op de laatste wanneer het predikatief („hij is trouweloós"), maar op de eerste wanneer het attributief wordt gebruikt („de troúweloze vriend"); ook hier ziet men dat bij eigenlik bijvoegelik gebruik het aksent niet wordt verplaatst. Nog zou men ter verklaring van de wijziging in de klemtoon kunnen denken aan de invloed van enkele in de 17de eeuw naar Frans model gevormde woorden als *perikeloós* (naar périlleux), maar hun aantal schijnt te klein en hun gebruik te beperkt om langs deze weg een verbreiding van oorspronkelik Franse aksentuatie aan te nemen. [1])

Bij de woorden op *r* en *l* (vooral bij de laatste) heeft *loos*, door verwantschap of identiteit met de slotklank van het hoofdwoord, vermoedelik geringer klemtoon dan in samenstelling met woorden op een andere klank eindigend, zodat dáár geen botsing van aksent is te vrezen. *Voórbeeldloos* is geworden tot *voorbeéldeloos*, maar een vorm *voórdeelloos* zou niemand hinderen.

Ik heb mij, bij mijn poging om de regel te verklaren, telkens bediend van de woorden „misschien", „vermoedelik", „naar 't schijnt", omdat men m. i. op de vraag naar 't waarom van dergelijke verschijnselen eerst met stelligheid zal kunnen antwoorden als de aard van het Nederlandse aksent wetenschappelik zal zijn onderzocht, wanneer men n.l. zal hebben uitgemaakt in welke mate de elementen tijdsduur, toonhoogte en kracht van uitademing daarbij zijn vertegenwoordigd. Het is herhaaldelijk bewezen dat men zulk een onderzoek niet aan 't gehoor kan overlaten, maar dat men de proefondervindelike klankleer te hulp moet roepen. [2]) Zolang dit niet gedaan is, kan men slechts gissen.

Op de regel die ik formuleerde bestaan, of schijnen te bestaan, zeer talrijke uitzonderingen. Geen uitzondering acht ik het dat bijna

---

1) *Tyloós* kan ik niet verklaren. Betekent het woord inderdaad *tijdeloos* (Mnl. *tidelose*, Duits *Zeitlose*) dan blijft niet alleen het aksent (een substantief-aksent?) maar de gehele formatie raadselachtig. De herfsttijloos (colchicum autumnale), zegt men, bloeit na de andere bloemen, — maar kan dit begrip uitgedrukt worden door *tijdeloos*, vooral wanneer *loos* de oudere betekenis heeft waarover ik zo straks zal spreken? Verwonderen zou 't mij niet als 't woord oorspronkelik niets met *tijd* te maken had, maar een vervorming van een uitheemse bloemenaam was.

2) Vgl. Dr. J. H. GALLÉE, Duur en toonshoogte van Nederlandsche klanken en lettergrepen (Handelingen van het derde Nederlandsche Philologen-Congres, Groningen 1902, blz. 115 vlg.).

al de woorden die ik hierboven noemde, als *brodeloos*, *baardeloos*, *hulpeloos* enz. in poëzie kunnen voorkomen als tweelettergrepig, zonder de ə; dit klopt volkomen met de verklaring uit de aksentuatie: die woorden kunnen, waar 't rythme dat eist, een aksent krijgen dat zij in proza niet hebben. Ook kan men zulke afwijkende vormen vinden wanneer 't de bedoeling geweest is om 't hoofdwoord door biezondere aksentuatie sterk te laten spreken, waardoor de samenstelling een eigenaardige betekenis krijgt. Het een zoowel als het ander kan men opmerken in de volgende versregels die als opschrift dienen van het Jean Pesijnhofje te Leiden:

Dus ziet men uit het puin van een bouwvallig nest
Een braaf gebouw gesticht door *vruchtlooze* echtgenooten.[1])

Maar wèl een uitzondering zou men de volgende woorden kunnen noemen, waarvan 't aantal door iedereen gemakkelik vermeerderd kan worden: *beenloos*, *boomloos*, *draadloos*, *geluidloos*, *naamloos*, *planloos*, *pijnloos*, *rookloos*, *taktloos*, *tandloos* enz. Die woorden hebben alle deze eigenaardigheid dat zij van jonge datum zijn en dat men van de meeste nog goed gevoelt dat ze door het schrift tot ons zijn gekomen. Ik noem slechts de *draadloze* telegrafie, een *pijnloze* operatie, een *naamloze* vennootschap (tegenover 't oudere een *nameloos* lijden), *rookloos* kruid, de orde der *tandlozen* (tegenover een *tandeloze* bes) enz. enz. Vraagt men nu waarom die nieuwe, grootendeels „geleerde" woorden, de ə niet hebben, dan is mijn antwoord dat wij ook hier de invloed van het Duits op onze taal — voornamelik, maar niet uitsluitend, op onze geschreven taal — kunnen waarnemen. In 't Duits zegt men *arglos*, *blutlos*, *bartlos*, *herzlos*, *nutzlos* enz., terwijl wij van *argeloos*, *bloedeloos*, *baardeloos*, *hárteloos*, *nutteloos* enz. spreken. Ook 't Engelse *less* wordt onmiddellik achter 't hoofdwoord gevoegd en zo kan een woord als *draadloos* wel navolging zijn van *wireless*. Maar de grote verbreiding van de nieuwe vorm van samenstelling is toch ongetwijfeld toe te schrijven aan de massa Duitse woorden die wij (o. a. uit purisme!) in de laatste vijfentwintig jaren, half vertaald, in onze taal hebben opgenomen. Daardoor is 't gevoel voor de aksentuatie der woorden op *loos* bij ons gewijzigd; in 't Duits, en ook in 't Engels, heeft het hoofdwoord een veel overheersender aksent dan te minste

---

1) Een aardig voorbeeld doet Dr. de Vooys mij nog aan de hand; hij maakt mij opmerkzaam op de volgende regels van het geuzenlied *Helpt U self:*

De Spaensche hoochmoet, vals en boos,
Sant U een beudel [beul] goddeloos
Om U godloos te maken.

vroeger bij ons 't geval was. Van botsing van klemtoon is in 't Duits en Engels bij de woorden op *los* en *less* geen sprake, en met de nieuwe woorden op *loos* zal 't bij ons wel evenzo gesteld zijn.

Bij het beoordelen van het al of niet voorkomen van de *ə* in de samenstellingen met *loos* in het Nederlands van vroeger eeuwen is men natuurlik afhankelik van de schrijfwijze der auteurs en der lexicografen; iedereen weet dat zij in de spelling, vooral van zulke biezonderheden, zich allerlei vrijheden veroorloofden en daardoor valt het moeilik voor vroeger tijden omtrent dergelijke fonetiese kwesties betrouwbare gegevens te verkrijgen. KILIAEN b.v. schijnt een voorliefde te hebben voor vormen als *grondloos*, *raedloos* enz., die de etymologie van de woorden zoo duidelik laten zien, maar waaruit men volstrekt niet mag afleiden dat in de 16[e] en 17[e] eeuw de gewone uitspraak niet *grondeloos*, *radeloos* was.

Voor een verandering in de betekenis van de woorden op *loos* kan men met meer hoop op vaste resultaten de oude schrijvers raadplegen. In de vorige jaargang van dit tijdschrift (blz. 151—152) heeft Dr. KLUYVER aan de invloed van 't Duits toegeschreven dat er woorden op *loos* in onze taal zijn binnengedrongen waarvan het eerste deel, het substantief, niet, gelijk 't geval is bij de oudere, echt Nederlandse formaties, iets aanduidt dat gemist wordt. Die betekenis heeft *loos* in die oudere woorden niet omdat men in het achtervoegsel een zekere verwantschap met een woord als *verliezen* gevoelde, maar door 't overheersen van samenstellingen als *ouderloos*, *eerloos*, *moederloos* enz. De eigenaardige beteekenis van *loos* is door analogie ontstaan, en daarom is 't niet te verwonderen dat er enkele woorden voorkomen die Dr. KLUYVER's opmerking niet bevestigen. De regel door hem opgesteld is niettemin in hoofdzaak volkomen juist; in het „Middelnederlandsch Woordenboek" vond ik maar drie woorden die er tegen strijden, n.l. *boetloos* (waarop geen straf staat), *brokeloos* (zonder misdaad) en *costeloos*, tegenover een veertigtal die er mee in overeenstemming zijn. Uit later tijd (18[e] eeuw) kan men nog als afwijkend in betekenis aanhalen *belangeloos*, zonder baatzucht, en enkele op zich zelf staande woorden als *breekloos* (zie Tijdschr. v. Nederl. Taal- en Letterk. III, blz. 262). In onze tijd is echter het aantal woorden waarin *loos* geen gemis aanduidt legio, ook in de beschaafde spreektaal, en nu is 't opmerkelik dat die wijziging van betekenis veelal samengaat met het verdwijnen van de *ə*. Een *nameloos* lijden is een lijden waarvoor men te vergeefs een naam zoekt, maar een *naamloze* vennootschap wil geen bepaalde naam van een partikulier dragen; bij de *draadloze* telegrafie, bij een *naadloze* buis, bij *rookloos* kruid, een *geluidloos*

geweer en een *pijnloze* operatie zijn *draden*, *naden*, *rook*, *geluid* en *pijn* overtollige, ongewenste dingen. De opmerking van Dr. KLUYVER, die op de inhoud betrekking heeft, klopt dus volkomen met hetgeen ik omtrent de vorm van zulke woorden in 't midden heb gebracht. Het is, dunkt me, zeer waarschijnlik dat ook hier vorm en inhoud nauw zijn verbonden. De betekenis van *loos* is van „gemis aanduidend" meer en meer verzwakt tot een eenvoudige ontkenning; zou daarmee niet samenhangen vermindering van klemtoon op 't achtervoegsel? Dan zou 't verwaarlozen van de overgangsklinker niet uitsluitend 't gevolg zijn van Duitse invloed, maar daarmee parallel gaan.

Ik geloof dat bij de meeste schrijvers en sprekers uit onze tijd het gevoel voor de oudere beteekenis van *loos* zoo goed als verdwenen is. Een *boomloos* landschap ('t adjektief komt niet in 't Woordenboek voor, en de eerste voorbeelden zal men wel uit naar 't Duits bewerkte catalogi moeten halen) vindt bijna niemand meer vreemd; ook een *beefloze* [1]) hand (QUERIDO en anderen, zie b.v. 't Handelsblad van 9 Jan. 1908) treft ons nauweliks meer. Levendiger is nog de behoefte aan de *ə* als scheidingsklank; vooral bij veelvuldig gebruik van hetzelfde woord sluipt de *ə* wel eens in. Een paar maanden geleden hoorde ik iemand die zeer z.g. korrekt spreekt, en geen enkele buigingsuitgang tracht te verwaarlozen, in een redevoering zes keer het woord *naamloze vennootschap* gebruiken; alleen de eerste maal sprak hij 't woord uit zo als ik 't hier schreef, in de vijf overige gevallen werd 't bijvoegelik naamwoord van de *ə* voorzien. Ook *werkloos* heeft tot heden alleen op schrift getriumfeerd; men spreekt van *werkelozen* en van *werkeloosheid*. De kunstmatige onderscheiding van *werkloos* (gebrek hebbend aan werk) en *werkeloos* (zich onthoudend van arbeiden) kan naar mijn mening alleen bijdragen tot het vergroten van de afstand tussen het geschreven en het gesproken woord; voor het taalgevoel bestaat die onderscheiding niet; ze is daar zelfs mee in strijd, indien de hier meegedeelde beschouwingen waarheid bevatten.

De moderne woorden op *loos* kan men, voor zover ze in de beschaafde spreektaal zijn doorgedrongen, niet langer als Germanismen beschouwen. We moeten er in berusten dat onze taal, misschien tot haar voordeel, dezelfde weg is ingeslagen als het Duits. Wie intussen de oorsprong van die woorden kent zal allicht een estheties bezwaar hebben om ze zelf te gebruiken, maar dat is een subjektief gevoelen dat men niemand kan en mag opdringen. D. C. HESSELING.

[1]) *Loos* komt niet alleen achter substantieven voor, men denke aan *reddeloos*; bij *duldeloos* en *roekeloos* wordt tans 't hoofdwoord niet meer als zelfstandig naamwoord gevoeld.

DE NEDERLANDSCHE RENAISSANCE-DICHTER JAN VAN HOUT.

De Nederlandsche Renaissance-dichter JAN VAN HOUT, door **Dr. J. Prinsen J.Lzn.** Amsterdam, Maas en Van Suchtelen, 1907.

De Hollandsche historiografie heeft zoo haar grillen en haar wegen zijn vaak wonderlijk. Ziehier nu een man, dezen JAN VAN HOUT, universeel als de besten van zijn generatie, in het bezit der volle toenmalige beschaving, een pionier van onze Renaissance-poëzie, een personage van beteekenis in den opstand en een der voormannen in het beleg van Leiden, een drijvende kracht in het kleine gemeenebest van zijn vaderstad, kortom een figuur om meer dan één reden een type van zijn tijd, al was het alleen als dienaar, meer nog als representant van dat stoere maar brutale regentenras, dat de regeeringsmacht in onze steden ging vermeesteren; en — afgezien van een oppervlakkig gelegenheidsgeschriftje van SCHOTEL — zijn wij eerst zeer onlangs in het bezit gekomen van een betrouwbare, wetenschappelijk-gedocumenteerde monografie aangaande hem van de bekwame hand van PRINSEN, nadat reeds een aantal bescheiden, hoofdzakelijk uit het Leidsche archief door denzelfden auteur in het *Tijdschrift* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, in de *Bijdragen en Mededeelingen* van het Historisch Genootschap en in *Oud-Holland* waren gepubliceerd of besproken. Dat dit niet reeds eerder geschiedde, is evenwel slechts ten deele te wijten aan het volslagen gebrek aan organisatie van het historisch onderzoek ten onzent. Al wie een weinig op de hoogte is, weet van hoe recenten datum de kennis onzer Vroeg-Renaissance-literatuur is. Voor het verschijnen van KALFF's *Geschiedenis der Ndl. Letterk. in de* 16e *Eeuw* (1889) was deze periode, behalve dat er door half-competente liefhebbers wat in gesnuffeld was, volslagen onbekend terrein. Dit boek was een wegwijzer: het opende nieuwe gezichtspunten, stelde nieuwe problemen, lokte tot nader onderzoek. Er kwam langzamerhand perspectief in de dingen, verschijnselen en personen begonnen zich af te teekenen; VAN DER

NOOT en VAN MANDER werden bekend. En thans: JAN VAN HOUT.

VAN DER NOOT, de Pléiade-dichter van Nederland. VAN MANDER, de popularisator van klassieke literatuur, het hoofd der Heliconisten, de ijverig in de nieuwe fransche maat rijmende „hervormde" rederijkers. Maar VAN MANDER zelf wijst op VAN HOUT terug als den man, die het eerst in onze taal „uyt Petrarcha, Ronsard, en ander, sulcx (d.i. de Renaissance-maat) van in zijn jeught waerghenomen, en ghevolght heeft." Wij weten nu, dat dit niet juist is, dat VAN DER NOOT in dezen den in ander opzicht zoo merkwaardig-vroegrijpen VAN HOUT is vóór geweest. In het Noorden echter blijft hij de eerste, die de jambe gebruikte en als hij in de schatting van een man als VAN MANDER een „groot dichter" en klaarblijkelijk zijn bewonderd voorbeeld is, als ook andere tijdgenooten hem den „coriphaeus et princeps inter poëtas Belgico idiomate canentes" noemen, dan heeft hij toch ongetwijfeld een eigenaardige plaats in onze toenmalige cultuur ingenomen. Wij mogen PRINSEN derhalve dankbaar zijn, dat hij met zooveel liefdevollen ijver „leven en werken" van den poëtelijken Leidschen secretaris uit het „vergetelstof" heeft trachten op te delven, om het letterkundig beeld van den tijd te helpen vervolledigen. Zoo kan hij tenslotte een beslissend woord spreken en brengt de laatste bladzijde van zijn boek dit resultaat: „Sedert VERWEY in 1895 zijn bloemlezing uit VAN DER NOOT gaf, hebben we geleerd, dat niet COORNHERT, SPIEGHEL en ROEMER VISSCHER, maar VAN DER NOOT, VAN HOUT en VAN MANDER de wording der wezenlijke Nederlandsche Renaissance beheerschen." Daarmede is aan de voorstelling der oudere literatuurgeschiedenis, die stokstijf op Amsterdamsch-zeventiend'-eeuwsch standpunt stond, voorgoed een eind gemaakt.

* * *

Na in een korte inleiding niet zonder zwier met een enkele lijn het „teeken" geschetst te hebben, waarin onze Renaissance-tijd stond, komt de auteur tot een overzicht van JAN VAN HOUT's leven, dat in de volgende hoofdstukken nader uitgewerkt wordt. Zijn afkomst en familie, zijn uiterlijke levensomstandigheden, zijn huwelijk en nakroost, zijn ambten en waardigheden, zijn vrienden en kennissen, als JAN VAN DER DOES, SPIEGHEL, COORNHERT, LIPSIUS, BERTIUS, — alles wordt even gememoreerd, soms iets nadrukkelijker aangestipt. De figuur van den ouden CORNELIS MEESZ., VAN HOUT's vader, die inderdaad „een aardige baas" geweest is, wordt vluchtig maar treffend geteekend. Kostelijk is het gehaspel met den ongedurigen neef JAN ORLERS,

den lateren burgemeester en stadsbeschrijver, die met mandjes granaatappelen ooms misnoegen tracht te bezweren. Dat oom VAN HOUT geen heer was om mee te gekscheren, blijkt o.a. uit de stichtelijke historie met dominee TALING, die om zijn uitvaren tegen den Leidschen magistraat bijna door den erentfesten secretaris midden onder den dienst van den preekstoel geschoten was. De apostolische vermaning „houdt vrede met alle menschen" stond voor JAN VAN HOUT vergeefs geschreven. Tegen DIRC VAN EGMOND, secretaris van het Hoogheemraadschap van Rijnland en tegen PAULUS BUYS, een man van gewicht in het collegie van Hoogheemraden, voerde hij jarenlang een proces van injurie, al moet men toegeven, dat deze polder-potentaten hem alle reden daartoe gegeven hadden; bij de Leidsche studeerende jeugd had hij, de secretaris van Curatoren, het dermate verbruid, dat men zijn huis bestormde en hem zelf te water joeg. „Van zekere mate van heerschzucht zal VAN HOUT wel niet vrij te pleiten zijn geweest," zegt PRINSEN.... Inderdaad, hij was wel een „Gewaltmensch"; — en als de auteur zijn al te voorzichtig geuite veronderstelling wat scherper in het oog gehouden had, dan zou zijn karakterteekening van dezen zestiend'eeuwer wat minder glad-modern, haast had ik gezegd: vrijzinnig-democratisch uitgevallen zijn. Wat minder „sympathiek", maar meer overeenkomstig de waarschijnlijkheid. Gelijk PRINSEN zich over het algemeen meer had moeten hoeden, het stokpaardje der historische continuïteit te berijden en toenmalige opvattingen en denkbeelden naar analogie van onze hedendaagsche te willen reconstrueeren; al dient erkend te worden, dat VAN HOUT in enkele opzichten, als secretaris en archivaris, doch vooral in zijn historisch-critische opvattingen, eigenschappen vertoont, die moeilijk anders dan als modern te qualificeeren zijn. Zijn positivisme schijnt zijn eigen tijd beslist vooruit.

Hoe stond VAN HOUT tegenover de maatschappij? De waarde (immers in een biografie van VAN HOUT) van dit overigens belangwekkende en goedgeschreven hoofdstuk hangt grootendeels af van de beantwoording van de vraag of het Rapport over armenzorg, in 1577 op verzoek van burgermeesteren ende gerechte van Leyden samengesteld, al dan niet van JAN VAN HOUT afkomstig is. PRINSEN meent dit „vrij zeker" te mogen aannemen, — DR. CHRISTINA LIGTENBERG brengt in haar proefschrift *De Armenzorg te Leiden tot het einde van de* 16^e *Eeuw* gewichtige bezwaren daartegen te berde. Het kan mijn doel niet zijn, deze kwestie hier tot een oplossing te brengen; wien het interesseert kan de argumenten pro en contra vergelijken en zijn eigen conclusie trekken. Toch, niet onaardig is het op te merken, hoe

PRINSEN zelf een tegenspraak constateert tusschen de strekking van het rapport van 1577 en de berustende arme-drommels-moraal, door „Ware Onderwijzinge" aan het slot van het Loterijspel van 1596 ten beste gegeven. „De man van het historisch-materialisme, zegt hij „n.l., vindt er misschien aanleiding in om te constateeren, dat VAN „HOUT sedert het rapport over armenzorg, al zij het dan ook onbe- „wust, zijn rok heeft omgekeerd en thans heult met de bourgeoisie, „dat de geest, die de overheerschende klasse bezielt, ook hem er toe „gebracht heeft, arme tobbers het evangelie der berusting te verkon- „digen." — „De man van het historisch-materialisme" zou dunkt mij, wellicht nog een andere mogelijkheid overwegen: of niet, gezien den afstand, die er bestaat tusschen den rapporteur, die den vroedschappen-drapeniers voor de voeten gooit, dat ze de loonen drukken, zoodat de menschen liever gaan bedelen dan werken in de lakennering en den zinnespel-dichter, die de oorzaak der maatschappelijke ellende in de zonde zoekt, de vraag gewettigd is, of we hier inderdaad met een en denzelfden persoon te maken hebben. Ook, of de Leidsche magistraat den (in 1577 nog niet voor vast aangestelden) secretaris, die blijkens zijn rapport dan zoo weinig aan de zijde der werkgevers stond, in zijn ambt gecontinueerd zou hebben?

JAN VAN HOUT, de dichter. Omtrent zijn werkzaamheid als zoodanig mocht men eveneens wenschen beter gedocumenteerd te zijn. Zijn volledig oeuvre, dat bij zijn leven niet uitgegeven was, al had hij er octrooi voor aangevraagd (schuilt hier misschien nog een restje van de bekende rederijkers-scrupule?), heeft hij bij testament vermaakt aan zijn vriend PETRUS BERTIUS, „proregent van tcollegie der theologyen", later hoogleeraar in de filosofie te Leiden. In 1619 als Arminiaan verdreven, vluchtte BERTIUS naar Parijs, waar hij ten slotte katholiek geworden is en als koninklijk historicus en professor in de wiskunde overleden. Op zijn omzwervingen schijnen VAN HOUT's manuscripten spoorloos zoek geraakt te zijn. Wat nog rest zijn enkele lofdichten in werk van anderen, mèt wat in het Leidsche archief ontdekt is, alles te zamen hoogstens een twintig stuks, waaronder het zinnespel van 1596. Dat is niet veel. Doch VAN HOUT's beteekenis zoekt PRINSEN (m.i. terecht) niet alleen in de toepassing van de nieuwe verskunst der Renaissance, maar vooral in de formuleering der nieuwe theorie en in zijn scherp en bewust stelling nemen tegenover de ouderwetsche Rederijkerij. Naast DU BELLAY, naast SIDNEY: JAN VAN HOUT. Van het grootste gewicht voor de kennis van VAN HOUT's denkbeelden op dit stuk is de gelukkig bewaard gebleven *Opdracht* aan den bekenden flagellant broeder CORNELIS ADRIAENSZ. voor de

vertaling van BUCHANAN's Franciscanus, waarin naast een geweldigen uitval tegen de Rederijkers-kannekijkers een exposé van het gebruik van den Alexandrijn voorkomt, een program, „welks geheele inhoud volmaakt nieuw is in 1576 in Noord-Nederland". „In zijn strijd tegen den ouden geest der rederijkers was VAN HOUT den „Nederduytschen Helicon" (1610) dien men wel eens in de verte met de Nieuwe Gids heeft vergeleken een stevige dertig jaar vooruit en dat op een manier, waarbij de Heliconisten een poover figuur maken."

Hoe staat VAN HOUT dan ook midden in het literaire leven van zijn tijd! Hij schijnt nog al heel wat vertaald te hebben, al is ons van den „bondel van translatien oft overstellingen in Nederduytsch" niets ter hand gekomen. „Uit zijn eigen mededeelingen, uit gedichten van JANUS DOUZA, vader en zoon, en eenige andere gegevens kunnen we vaststellen, dat hij uit het Latijn overzette naar BUCHANAN, JANUS SECUNDUS, HORATIUS, uit het Italiaansch naar PETRARCA, uit het Fransch naar RONSARD en DES PORTES." Vergelijk de besliste, zaakkundige wijze, waarop hij in zijn rijmbrief aan KUENRAAT DE RECHTERE over Italiaansche en Fransche poëzie en poëten spreekt, met de kinderlijke, pronkerige en tegelijk stumperige nomenclatuur van Helicon-dichtertjes als CELOSSE en JASPER BERNAERDTS! Hun is het slechts om den klinkklank der namen, hem om het begrip te doen.

Om het begrip. Want, — of JAN VAN HOUT meer de man van het verstand dan van het intuitief-artistiek gevoel was (wat waarschijnlijk is), — waar hij zelf „pogelic" is geweest, om de theorie in practijk te brengen en de vaderlandsche poëzie met verzen naar den nieuwen trant te verrijken, daar kenmerkt zich zijn werk door iets droogs en kunstmatigs. En dat zit nog minder in de houterige adjectieven en andere grammaticale onbeholpenheden, waarin PRINSEN het vooral zoeken wil, dan wel in zijn gewoonlijk schoolsche, onberispelijk-schematische versmaat. Zijn syllaben, vooral in zijn Alexandrijnen, zijn als met de schaar afgeknipt. Eene gunstige uitzondering maakt de vrije vertaling van Horatius' ode *Eheu fugaces, Postume, Postume,* die VAN HOUT in het album van AELBRECHT VAN LOO, heer van Hodenpijl schreef. Doch op zijn voordeeligst vertoont hij zich als „vrije Rijmer", buiten de boeien van de Renaissance-maat, in het zinnespel van 1596. Wat de compositie betreft, staat het beneden een spel als Maryken van Nieumeghen: het dramatische ontbreekt totaal; het is een reeks zedeprenten, door den band van den dialoog ternauwernood samengehouden. Maar juist door de realistische schildering, door de uitbeelding des dagelijkschen levens treft het ons als modern, „juist door zijn streven, om de werkelijkheid met het eigen-

aardig sprekend karakter, dat zich in ieder deel van die werkelijkheid openbaart, getrouw en in geestige correctheid weer te geven. Een grootsch gecomponeerd geheel van gansch het leven en bedrijf eener wordende wereldstad te maken, was voor BREERO weggelegd. Dat lag nog ver boven de kracht van JAN VAN HOUT, maar hij heeft toch de noodzakelijke voorstudie geleverd en dit zijn werk staat in modernen geest en kunstwaarde ver boven iets wat VAN MANDER of de Heliconisten hebben voortgebracht."

Achter deze laate sententie veroorloof ik mij een vraagteeken te zetten, tenminste voor zoover zij VAN MANDER betreft, — al was het alleen, omdat het punt van vergelijking me ontgaat. Het is dunkt me zoo moeilijk om „den geest" en „de kunstwaarde" van ongelijksoortige dingen tegen elkander af te wegen. Suum cuique; hetgeen hier, vrijelijk overgezet zijnde, wil zeggen: Elke vogel zingt zooals hij gebekt is. JAN VAN HOUT, de zelfbewuste Renaissancist, die in Holland het eerst de kunsttheorie van de Pléiade verkondigd en „van in zijn jeught ghevolght heeft", die niet alleen als artist maar ook als ambtenaar een proza schreef, dat naast het beste zestiend'eeuwsche kan bestaan, die in scherpe waarneming en uitbeelding van de realiteit een voorlooper van BREDERO mag heeten, blijft daarom niet minder in onze literatuur een figuur van groote beteekenis.

Rotterdam, 30 Juli 1908. R. JACOBSEN.

VERKLAREN VAN UITDRUKKINGEN OP EXAMENS.

Dit jaar is op de acte-examens gevraagd een soort uitlegging van „iemand tantaliseeren"; „goederen in de doode hand" en „de lakens uitdeelen." Daar gelaten nu de mogelijkheid, dat de candidaten denken kunnen — door de malle opleiding, door 't malle milieu, — dat ze die uitdrukkingen historisch moeten verklaren — deze examenopgaven zijn verkeerde. Ten eerste: dat de examinator kiest, en niet de geëxamineerde, beteekent: de examinandi moeten een zéér groot aantal „spreekwijzen" kennen. Dat wordt wel eenigszins verholpen, doordat èn examinators èn opleiders 't zelfde kringetje zijn, en er op den duur een vast stelletje examenpaardjes worden gefokt,.... wat eigenlijk ook weer een rotte toestand is....

Maar laten we 't onderzoek naar 't kennen van eigenaardige spreekwijzen opvatten als een onderzoek naar wat er àchter die kennis kan zitten: belezenheid en algemeene ontwikkeling. Dan dient men iemand voor 't examen op te leiden — door 'em belezenheid en algemeene ontwikkeling te geven; niet door er een boekje van SCHUTTE (of hetzelfde in „aanteekeningen") in te pompen.

(TH. J. THIJSSEN: *Schoolmeesters-studie!* in *De Nieuwe School* 1908 N°. 5).

BOEKBEOORDELINGEN.

G. A. Bredero's Spaansche Brabander, uitgegeven en van eene inleiding en aanteekeningen voorzien door T. TERWEY. Tweede, herziene uitgave door Dr. C. G. N. DE VOOYS, Groningen, J. B. Wolters. (Pr. ƒ 1.20).

Om een model-uitgave van de *Spaansche Brabander* te kunnen leveren zou men o.m. moeten doorkneed zijn in de zeventiende-eeuwse volkstaal, welke is opgetekend in de oude blijspelen en kluchten. Een nauwgezette lektuur van die dramatiese voortbrengselen zou tal van parallelplaatsen aan de hand doen, waardoor de betekenis van een woord of uitdrukking kan worden vastgesteld, zodat twijfel buitengesloten is. Men had dan niet zo zeer te letten op allerlei eigenaardige, op het eerste gezicht vreemd lijkende uitdrukkingen, aangezien die reeds door OUDEMANS en andere Woordenboekschrijvers en uitgevers van oude blijspelen voldoende zijn toegelicht. Maar wel had men acht te geven op vele heel gewone woorden, die ook nu in de algemene spreektaal gangbaar zijn en die alleen door een kleine schakering van betekenis van de hedendaagse afwijken. Want juist die schijnbaar allereenvoudigste en gewone woordjes leveren de grootste moeilikheid op en zijn de oorzaak dat veel in onze oude klucht- en blijspelen nog altijd onopgehelderd blijft. Natuurlik zou met een uitgebreide lexicologiese een even degelike grammaticale kennis moeten gepaard gaan.

Verder moest de bewerker een grondige kennis hebben van de kultuur-historie van die tijd, van zeden en gewoonten, van huisraad, klederdrachten, volks- en kinderspelen. Belangrijke bronnen zijn daarvoor in de eerste plaats de toneelspelen zelf, dan de bekende werken van LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Natuurlijke Historie van Holland;* SCHOTEL, *Oud-Hollandsch huisgezin* en *Maatschappelijk Leven;* TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam* en het door hem geredigeerde Tijdschrift *De Oude Tijd*, waarin vele interessante artikelen zijn opgenomen.

Daarenboven zou de commentator de onmisbare *flair* moeten bezitten om als bij intuïtie de betekenis van die woorden te raden,

welke niet elders worden aangetroffen en waarvan de zin niet uit het verband is op te maken.

Het doel nu van de Heer DE VOOYS heeft niet zoo hoog gelegen, blijkens de aanvangswoorden van zijn Voorbericht: „Deze herziene uitgave, door een verzoek van de uitgever ontstaan, heeft niet de pretentie van een nieuwe uitgave. Daartoe ontbreekt mij de nodige belezenheid in de zeventiende-eeuwse kluchten." De uitgever beweegt zich hier dan ook op een gebied dat hem tot dus ver betrekkelik vreemd was. Hij heeft zich daarom tot taak gesteld de verschillende bestaande edities met elkaar te vergelijken, daarbij zijn gezond verstand en taalkennis te raadplegen en zo getracht de beste verklaring van het blijspel te geven. Hij heeft gebruik gemaakt van hetgeen door anderen in tijdschriften en elders gepubliceerd was om de uitgave op de hoogte van de tijd te brengen. Met ernst en toewijding is hij daarbij te werk gegaan, heeft de verschillende uitleggingen tegen elkaar gewikt en gewogen en na rijp beraad de zijns inziens beste lezing gegeven. Bovendien gaf DE V. naar aanleiding van de studie van HERMAN SMOUT over *Het Antwerpsch dialect* en de dissertaties van Dr. NAUTA en DR. VAN DER VEEN enige opmerkingen over BREDERO's taal ten beste, waardoor het begrijpen voor eerstbeginnenden gemakkeliker wordt gemaakt en de bruikbaarheid van deze uitgaaf nog verhoogd. Zo heeft de bewerker voor aankomende Neerlandici en studerende onderwijzers een geschikte editie van de *Spaansche Brabander* geleverd, welke aanbeveling verdient. Maar een standaard-uitgaaf is het niet geworden, daarvoor blijft er te veel onverklaard en zit er te weinig eigen werk in.

Latere commentatoren zullen niet kunnen beweren dat deze uitgever hun het gras voor de voeten heeft weggemaaid. En voor DE VOOYS met zijn grote liefde voor de spreektaal blijft er nog altijd een aantrekkelik veld van studie over, waarin hij naar hartelust kan grasduinen.

Bij de lektuur heb ik hier en daar korte op- en aanmerkingen gemaakt, welke ik zo vrij ben hier te laten volgen. De plaatsruimte mij in dit Tijdschrift afgestaan verbiedt mij op vele zaken dieper in te gaan; de uitgever gelieve het volgende dan ook meer te beschouwen als een blijk van belangstelling in zijn arbeid dan als een nieuwe bijdrage tot verklaring van *De Brabander*.

Bl. 16, vs. 12 is *Meyr* zeer waarschijnlik de naam van het bekende plein te Antwerpen, de *Place de Meir*; vgl. het artikel van NAUTA in het Leidse Tijdschrift 1898. Blz. 40, vs. 324 en 336 vinden we twee zeer goede aantekingen van DE V., welke in de oude uitgaaf

niet worden aangetroffen. Op dezelfde bladzijde is de uitdrukking *zijn gat uyt schudden* DE V. duister gebleven; m.i. betekent de plaats: „ik zal mijn gat wel bergen, er heelhuids af weten te komen," vgl. in dit verband vooral vs. 320 en 321 met vs. 328 en 329. Bl. 46, vs. 397 betekent *mee hebben* etc. niet „mee ten huwelijk," maar: „zij moet net zo goed als een ander prachtig gekleed gaan, waarom ook niet?" Bl. 58, vs. 520 betekent *gruys* „schrapsel der nagels", de roman wijst het uit; *dick en vol* vat ik hier op als een komiese overdrijving, waarvan DE V. toch elders ook niet afkerig is, vgl. vs. 12. Bl. 59, vs. 526: hier had met verwijzing naar de roman: „ik gae eens uyt tot ons Pastoor en Koster" moeten verklaard worden als: „ik ga de mis eens hooren." Op bl. 62, vs. 578 heb ik *wilt* altijd opgevat in de zin van „hitsig", vgl. vs. 675, en vs. 579: „se souweme wel gaande maacken," als: „ze zouen me wel aan de gang maken, daarvoor zou ik mij wel geven aan een man", maar ik stem gaarne toe dat de mogelikheid voor andere verklaringen open blijft. Blz. 59. vs. 529 maakt het een zonderlinge indruk dat de oude aantekening van T. is blijven staan, nu *op s'en genevoys* uitstekend en afdoende door Nauta verklaard is. Bl. 72, vs. 740: *tockelen* had moeten verklaard zijn, vgl. de uitgaaf VERWIJS-NAUTA. Bl. 79, vs. 872: DE V. is mij te scepties, m.i. is de uitdrukking *speck tot palm* na het artikel van Stoett volkomen duidelik. Bl. 88, vs. 1020: hier schuilt m.i. geen drukfout, „en een ander" betekent: „en andere vreemdelingen"; met *wy* bedoelt Andries zich zelf en Jan Knol, die immers ook een vreemdeling is, vgl. vs. 1014 en vs. 1067. Bl. 93, vs. 1102: *Knoet* was in 't algemeen een scheldnaam van de Moffen; Westfaling is een nadere bepaling met wat voor soort van „Knoet" men te doen had; hier is geen tegenstelling. Bl. 100, vs. 1186: *evenhouten* betekent geen dobbelen, maar kegelen, zoals door Stoett is aangetoond in het Leidse Tijdschrift XVI, 318. Bl. 106, vs. 1283 vlg. had DE V. ter verduideliking kunnen opmerken, dat zelfmoord in de 17e eeuw als een grote schande beschouwd werd, dat de lijken van zelfmoordenaars op een horde naar de galg gesleept werden. Bl. 115, vs. 1374: de verklaring van T. is uitstekend, de andere passen helemaal niet in de mond van iemand als TRIJN. Bl. 125, vs. 1584 is *bottekroes* = domoor, stommerd; Robbeknol is toch geen drinkebroer. Bl. 131, aant. bij vs. 1664 staat *dijnen*, lees: *Symen*. Bl. 136, vs. 1740 vlg. had De V. kunnen verwijzen naar HOOFT's *Warenar*, vs. 1430 vlgg.: een mooie parallelplaats. Bl. 142, vs. 1807: het beste lijkt mij nog *hun* als een ethiese datief op te vatten. Bl. 158, vs. 1983: de verklaring van DE V. vind ik de

beste; ook is er veel te zeggen voor zijn aant. bij vs. 1320.

Ik wens nog even terug te komen op de uitdrukking *kauwghyse*, welke wordt aangetroffen in vs. 439. *Kauwghyse* is evenals *likjyse* een boertige benaming voor *stercus* en staat wat de vorming betreft *misschien* enigszins onder invloed van *saucysen*, maar de plaats uit het *Kluchtspel* van VAN VLOTEN kan daarvoor niet als bewijs dienen, aangezien *kausyse* daar een drukfout is; in het oorspronkelik wordt die vorm met *s* niet gevonden. Slordige edities als die VAN VLOTEN zijn voor de woordverklaring slecht te gebruiken.

Een deugd vind ik het in DE VOOYS dat hij niet aarzelt zo nodig een vraagteken te plaatsen en er rond voor uitkomt wanneer iets hem niet duidelik is; dat is eerliker dan over de moeilikheden heen te lopen en de schijn aan te nemen dat ze er niet zijn.

Leeuwarden. K. POLL.

Onze Letterkunde. Overzicht der Nederlandsche Letterkunde met Bloemlezing door **Dr. J. van der Valk.** Deel I: Middeleeuwen (Rotterdam — J. M. Bredée — 1907). (Pr. *f* 2.40).

Deze breed opgezette bloemlezing wil in drie delen van ± 500 blz. de ontwikkeling van onze letterkunde illustreren. Dat is een goed denkbeeld. De studie van de letterkundige geschiedenis mag nooit de letterkunde-studie verdringen. Historiese kennis krijgt eerst kleur en betekenis, als men tot de schrijvers zelf gaat. En niet ieder heeft een bibliotheek tot zijn beschikking. Een zorgvuldig bewerkte bloemlezing kan inleiden en liefde wekken.

Aan de keuze en toelichting heeft de verzamelaar veel zorg besteed. Wij zijn het volkomen met hem eens, dat het verkeerd is, het letterkunde-onderwijs te doen beginnen bij de Renaissance. In die opvatting zijn trouwens VAN DEN BOSCH en VAN SCHOTHORST hem voorgegaan. Het volks-eigene van de Middeleeuwse letterkunde ligt, ondanks de moeielike taal, meer binnen de bevatting van de jeugd dan de verfijnde renaissance-kunst. En voor diepergaande studie spreekt het van zelf dat een geheel voorafgaand tijdperk niet straffeloos verwaarloosd wordt. Toch is het goed dat het hier nog eens gezegd wordt, omdat door de invloed van de veel verspreide bloemlezing van DE GROOT, LEOPOLD en RIJKENS de Middeleeuwen, vooral in de onderwijzers-studie veelal buitengesloten blijven.

Voor beginners zijn de meeste moeielike woorden en plaatsen in voetnoten verklaard. Voorzover wij dit konden nagaan, is het met takt en nauwkeurigheid geschied. De keuze getuigt van zelfstandige studie.

In vergelijking met de bloemlezing van VERWIJS krijgt het proza zijn rechtmatige plaats, [1]), en is het Lied met voorliefde behandeld, in eene ruime keuze, waarvoor menig lezer de verzamelaar dankbaar zal zijn.

Naast dit goede is er veel dat onbevredigd laat. De hoofdfout van dit deel lijkt mij dat de schr. het aanvankelik bedoelde als een populair boek voor de school, en dat het onder de bewerking uitgedijd is tot een studie-uitgave, zodat het nu aan tweeslachtigheid lijdt. In verband daarmee wijzen we op een onnauwkeurigheid in de ondertitel. Er staat: overzicht met bloemlezing, in plaats van: bloemlezing met toelichting. De weinige bladzijden „overzicht" geven nl. te veel en te weinig. Te veel voor de scholier, die voor de overvloed van namen in de bloemlezing zelf geen steun vindt. Te weinig voor de zelfstandig studerende, die men de gekozen stukken eerst in het ware verband leert zien door hem een uitvoerige geschiedenis van de letterkunde in handen te geven. Voor hem had een verwijzing naar KALFF of TE WINKEL kunnen volstaan.

Een zo uitvoerig boek, dat een overzicht wil geven van het beste in onze Middeleeuwse letteren, mocht ook twee van de verdienstelikste gedichten, *Karel ende Elegast* en *Beatrys* niet voorbijgaan, op grond van de toevallige omstandigheid dat daarvan een goedkope uitgave bestaat. Geldt datzelfde niet voor de *Esmoreit?* Als er ruimte gewonnen moest worden had het hoofdstuk ridderromans, dat meer dan een vierde van het boek beslaat, gemakkelik bekort kunnen worden. De Inleiding bewijst dat de waarde van deze geschriften door de bloemlezer wel wat overschat wordt. Over 't algemeen staat hij, in dit deel, ook blijkens zijn indeling van de stof, nog vrij sterk onder den invloed van JONCKBLOET's litteratuurgeschiedenis. Zou het geen overweging verdiend hebben om, evenals VERWIJS en PENON met hun bloemlezingen JONCKBLOET illustreerden, nu in hoofdzaak de gang van KALFF's litteratuurgeschiedenis te volgen, en de lezer telkens er naar te verwijzen?

Wanneer de beide volgende delen van dit werk voltooid zijn, komen we er op terug. De drie verschenen afleveringen, die veel nieuwe stof bevatten, maken dit waarschijnlik dat dit boek in zijn geheel een aanwinst zal zijn voor school- en onderwijzers-bibliotheken.

C. D. V.

---

[1]) Waarom koos de schr. hier, behalve voor de Marialegenden, uit VAN VLOTEN, nu er zoveel teksten (bv. Ruusbroec, Des Coninx Summe) gedrukt zijn?

Vondel-Studiën II, door **J. J. G. Boelen S.J.**, Vondels bespiegelingen van Godt en Godtsdienst, gr. 175 blz. Ing. *f* 0.90; geb. *f* 1.25.

Vondel-Studiën III (*Vervolg*), gr. 224 blz. Ing. *f* 1.10; geb. *f* 1.45. Uitgevers: N. Alberts, Kerkrade. — Jos. Alberts, Heerlen, 1907.

Beide bundeltjes zijn een voortzetting van Vondel-Studiën I (Vondel en de Sterrenkunde) aangekondigd in dit tijdschrift, afl. 6, 1907.

Samen houden ze twaalf afzonderlike opstellen in (VI—XVII) over Vondels Bespiegelingen; alleen hoofdstuk XVII is een afzonderlik gehouden fragment, dat uit het 5de Boek van de „Bespiegelingen" vs. 899—1265, bevattende 't „Geloofshooftpunt van de H. Dryeenigheyt" parafraserend toelicht. Overal gaan toelichtingen vooraf en wisselen met de te verklaren en tot onderrichting bestemde tekst, terwijl taalkundige, historiese aantekeningen, woordverklaringen en een veertiental kritiese toelichtende „Aanhangsels" nader de weg wijzen. Het geheel getuigt van liefde en zorg, van kennis en van ijver. En waar de schrijver meent, dat hij, hetzij door onvoldoende kennis der bronnen, of door Vondels afwijkende voorstelling der dingen of door hier of daar een duistere bewoording, de dichter een ogenblik los moet laten, daar schaadt z'n eerlikheid allerminst de indruk van z'n belezenheid en van de ernst van z'n onderzoek, dat hij zich onvermoeid heeft getroost.

De schrijver heeft zich de moeielikheid van het werk dat hij heeft aangedurfd niet ontveinsd.

(Zij) „steekt niet zoozeer in de taal of de poëzie; ook niet.... in „de tallooze toespelingen op fabelleer, geschiedenis, verouderde dier- „en plantenkunde, en wat dies meer zij"; (maar) „in de hoofzaak „zelve: wijsbegeerte, en nog wel scholastische wijsbegeerte, die schering „en inslag van 't werk is."

„Hiervan toelichting dus, — maar hoe?"

„Twee wegen schijnen open te staan. Of wel een omschrijving „(paraphrasis) in helder proza tegenover die tekst geplaatst; of wel „verklarende noten (maar dan bij de vleet!) aan den voet der blad- „zijden."

„Noch 't eerste, noch het tweede is hier afdoend. 't Gaat toch niet „aan, allerlei philosophische stellingen en zegswijzen (die meestal „vroegere stellingen en uitdrukkingen als bekend vooronderstellen) „overal in te lasschen, behoorlijk uiteen te zetten en te verduide-

„lijken voor wie van wijsbegeerte niets of weinig afweten. Neen, de „lezer moet vooraf vrij wat kennis bezitten van de Scholastische leer: „eerst dan wordt toelichting mogelijk en vruchtbaar." [1])

Daarom wil de schrijver zich niet ophouden met de wijsgerige stellingen, bewijsgronden en uitdrukkingen als zodanig te verklaren. Hij wil zich beperken met zoveel doenlik een goed begrip van de Bespiegelingen te geven, èn voor zoverre dat kunstwerk onderrichtend en wel, wijsgerig-didakties is; èn voor zoverre het een gedicht van hoge kunstwaarde moet heten. Tevens geeft hij er een rijke bloemlezing uit. [2])

Over de Bespiegelingen hebben ook anderen hun mening gezegd. GEERAERDT BRANDT, Vondels biograaf, prijst de „zuivere tale" en „kunstige welspreekendheid," alsmede, — en dan heeft hij juist op dit geleerd dichtwerk het oog, — de kennis, die V. er „met groot overleg en raad van geleerde mannen" er in „bearbeid" heeft. VAN LENNEP looft de voortreffelike dialektiek; als dichtstuk beschouwt hij het als „een der schoonste, die uit VONDELS pen gevloeid zijn", wat te prijseliker is, „als men de ontzettende moeilijkheden overweegt, „waarmede hij uithoofde van den aart zijns onderwerps te kampen had."

Dit oordeel krijgt echter pas betekenis, wanneer mannen, die over die „aard der moeilijkheden" gerechtigd zijn te oordelen, de dichter over z'n werk onverdeelde lof toebrengen. BAUMGARTNER deed het in *Joost v. d. Vondel. Zijn leven en zijn werken*; uitvoeriger nog Prof. DE GROOT in z'n artiekelen in de *Dietsche Warande* (later afzonderlik bij v. Langenhuijsen te Amsterdam, in 1879 uitgegeven) in vijf stukken. Pater BOELEN echter, ofschoon hulde brengend aan het werk van z'n voorgangers, meent toch, dat hij hier en daar (vooral in 't Ie en IIIe Boek) uitvoeriger over dat wijsgerige moet handelen; zich voorstellende te schrijven voor jongelieden, die uit zich zelf, en voor andere lezers, die om andere, zij 't ook „goede" redenen, tegen de lectuur van dit leerdicht opzien, treedt hij als een mentor op, en eerst besprekende wat de aanleiding kan zijn, dat VONDEL zich zet tot het betoog dat hij in dit geleerde kunstwerk geleverd heeft (het veldwinnen van deels atheïstiese, deels rationalistiese meningen in z'n eeuw, die verwant met oud-Heidense leringen, het Openbaringsgeloof op een wankel voetstuk dreigen te zetten), deelt hij z'n onderwerp in; beschrijft de korte inhoud van de „Vijf Boeken"; brengt ons op de hoogte, wat en wie hij in z'n tegenpartij had te bestrijden;

---

1) Algemeene Beschouwingen, (VIe Hoofdstuk) blz. 11.
2) blz. 12.

verdeelt z'n stof van onderricht, en gaat geregeld, zonder zich te overhaasten, en zonder onnodig uit te weiden, aan de hand van de tekst ons, met aanwijzing van het schone in de zeggingswijze, verklaren, wat hij voor 't goed verstaan van het interessante werk te verklaren nodig acht.

En dit onderwijs-werk is, naar we uit hetgeen we ter kennisneming raadpleegden, aan goede handen toevertrouwd.

Zij die de Bespiegelingen willen begrijpen en genieten, vinden in deze beide deeltjes een leidsman. Immers, zonder theologiese vakkennis, en zeer zeker, zonder de zo maar niet voor de hand liggende scholastiese studiebronnen van de 17[de] en voorgaande eeuwen, is zulk een didakties-theologies betoog niet te volgen.

Bovendien, schijnt VONDEL in z'n Bespiegelingen een werk van zeer samengestelde aard, wat de elementen van z'n geleerde inhoud betreft, te hebben geleverd. Een „tamelijk bestemde" opgaaf van VONDELS bronnen vermag de heer BOELEN, tot z'n spijt, niet te geven. Wel dreef hem de studie van 't Leerdicht tot de opsporing er van; het goede voorbeeld van anderen werkte daarbij als een nieuwe prikkel; doch 't resultaat van z'n zoeken en speuren kon hij niet anders dan als gering en onzeker beschouwen.

„Hee! wat gelukkiger is Dr. MOLLER geweest bij zijne doorwrochte „en leerrijke uitgave van de Heerlijckheit der Kerke, toen „hij BISCIOLA's *Epitome* op 't spoor kwam. Gelukkiger de hr. GER. „BROM met zijn *Mirakelbockje* van L. MARIUS. Gelukkiger P. MOL-„KENBOER O. Pr., toen hij voor de Altaargeheimnissen wees op „de *Controversiae* van BELLARMINUS, en tot mijn niet gering genoegen „bevestigde, wat ook bij mij reeds vaststond."

De reden van z'n minder resultaat dan de anderen acht P. BOELEN gelegen in de omstandigheid, dat, volgens BAUMGARTNER, VONDEL in z'n werk, zoals DANTE in z'n *Commoedia*, heel z'n weten en kennis heeft neergelegd; zodat in de Bespiegelingen niet zozeer één hoofdpunt, maar allerhande voorname vraagstukken ter sprake komen, vraagstukken, die door talloze wijsgeren en godgeleerden naar zeer onderscheiden methode en doel behandeld zijn. „Telkens rijst de vraag: „wie is bij *dit* punt het waarschijnlijkst onder zoovelen VONDELS „zegsman?" — — „Doch 't antwoord op die vragen is moeilijk; het „wordt te lastiger, omdat VONDEL vele punten niet ex professo en „niet om zich zelve, maar slechts voor zooverre zij tot zijn doel „noodig of nuttig konden zijn, heeft besproken. Iets dergelijks doet „zich duidelijk voor, waar hij handelt over de ziel en hare onster-„felijkheid; eveneens, m.i., bij het onderwijs over de H. Drieëenheid,

„waarbij het volgen van een bepaalden schrijver mij hoogst onwaar-„schijnlijk voorkomt".

De hr. BOELEN zullen zeer zeker dergelijke bevindingen eer tot aanmoediging dan tot ontmoediging strekken. Er is nog werk in overvloed, blijkt er uit. Veel is verwaarloosd, waarvoor tans de belangstelling wakker wordt. Maar terugziende op de weinige jaren, die onmiddellik het onze voorafgaan, valt er, met de hulp van ijverige en kundige katholieke medewerkers, altans wat de kennis van VONDEL en z'n werken betreft, nog niet te wanhopen.

J. K.

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.
(Julie—Augustus).

De Gids. Julie. Onder het opschrift *Potgieter herdacht* geeft J. N. VAN HALL een waarderende bespreking van de Potgieter-feestgaven van VERWEY en van SIMONS, die wij in de vorige aflevering aankondigden.

Aug. J. N. VAN HALL schrijft naar aanleiding van POMES' proefschrift een kort artikel over *Van Alphen's kindergedichtjes.* — CAREL SCHARTEN behandelt uitvoerig *De grondslagen eener nieuwe poëzie* van ADAMA VAN SCHELTEMA, dat na een prijzende opzet grotendeels afgebroken wordt. Zijn voornaamste grieven zijn: dat de schrijver het proza niet als kunstvorm beschouwt, dat hij geen eigen prozastijl heeft, dat hij zich bezondigt aan „lichtzinnige polemiek" tegenover de tachtigers, dat zijn „zwaarwichtige theorie" overbodig is, omdat zijn kunstbeginselen in de grond „oude waarheden zijn, door alle groote kunstenaars van alle eeuwen stilzwijgend erkend" en geen noodwendig uitvloeisel van zijn sociaal-demokratiese levensbeschouwing en filosofie. Het boek behoudt volgens de criticus waarde als „beknopte poëtiek, een vrij volledige verzameling gezonde kunstprincipes en een schat van nuttige werken."

De Beweging. Julie. J. PRINSEN J.L.z. begint een interessant artikel over *Multatuli en de Romantiek,* om aan te tonen „dat in den ideeënvoorraad van MULTATULI's werk weinig oorspronkelijks is," maar dat dit volstrekt niet gelijk staat met „impotent teren op anderen." Hij wil later zien „hoe MULTATULI meegeleefd heeft met zijn tijd, gegroeid is uit zijn eeuw, en dat men alleen Hollander van 1860 moet zijn om te meenen dat MULTATULI een doldrieste hemelbestormer is, die buiten alles en allen staat." Met de Romantiek

bedoelt de schrijver in dit verband „het gansche letterkundig leven van ongeveer 1750 tot plus minus 1850, gevoeld als één groote eenheid, één streven naar machtige, zelfstandige kunst.” Met een reeks parallelle ideeën wordt dan op ontleende of verwante uitingen gewezen. — J. KOOPMANS vervolgt zijn studie *Bilderdijks Treurspelen* met een beschouwing van de „nationale” spelen *Floris V*, als spiegel van BILDERDIJKS vorsten-ideaal, en het zwakkere *Willem van Holland*, „meer melodramaties dan tragies”, mat dat eerst zijn juiste betekenis krijgt „als een manifestatie van BILDERDIJKS Staatsrecht-leer.” Beide stukken stelt de schr. beneden de *Kormak*, „een koninklik stuk, hoog van stijl, en met koninklike gevoelens.” „Voor het billiker oordeel van het nageslacht staat de „Kormak” als de vereenzaamde belichaming van een antieke gedachte. Het draagt het stempel van BILDERDIJK: het is BILDERDIJK zelf.” — Onder de *Boekbeoordelingen* geeft MAURITS UYLDERT een uitvoerige afbrekende kritiek van een drietal dichters: Edw. B. KOSTER, VICTOR DE LA MONTAGNE en REDDINGIUS — G. GOSSAERT spreekt onder het opschrift *Lucretius, Dr. Koster en Sappho* een zeer scherp oordeel uit over Edw. B. KOSTER als vertaler. — ALEX GUTTELING bespreekt onder het opschrift *De Nederlandsche Letteren en het Onderwijs* de *Hist. schets van de Ned. Letterk.* door C. G. N. DE VOOYS en *Woordkunst van onze Tijd* door J. B. SCHEPERS.

Aug. J. PRINSEN vervolgt zijn studie over *Multatuli en de Romantiek* met de beschouwing van een paar episoden uit zijn werk, die in hun samenstel onder invloed van de Romantiek staan, nl. *De Bruid Daarboven* en de *Woutergeschiedenis*, waarnaast hij VON SALLET's *Contraste und Paradoxe* legt. Daarin wijst hij op een kenmerkende trek van de gehele romantiek: „de opstand van het individu tegen de maatschappij”, onder de machtige invloed van ROUSSEAU. Ook in „zijn verteedering voor de gevallen vrouw”, zijn pleidooi voor de vrije liefde staat MULTATULI onder de romantici niet alleen. Soortgelijke aanrakingspunten vindt men in zijn levenspraktijk, zijn vage idealen en zijn „Don-Quichotterie.” „Hij heeft de litteratuur der Romantiek te veel au serieux genomen, hij heeft zijn eigen leven, hoe bitter ook, getooid in het kleed zijner opgezweepte fantasie.”

Onze Eeuw. Julie. N. VAN WIJK geeft een heldere en populaire uiteenzetting van het veelbesproken vraagstuk: *Waar heeft het Indogermaansche stamland gelegen?* Hij gaat daarbij uit van de klankleer, en toont aan hoe de studie van de klankverandering tot een aannemelike hypothese geleid heeft. Een voorname oorzaak van veranderingen in het klank- en aksent-systeem is de zogenaamde „Sprach-

mischung", die ontstaat wanneer aan een volk, waarvan de spreekorganen aan andere klanken en aksenten gewend zijn, de taal van veroveraars opgedrongen wordt. Waar dus het Indo-Germaans door „Sprachmischung" veranderd moet zijn, b.v. in Indië en Zuid-Europa, kan de bevolking oorspronkelik niet uit Indo-Germanen bestaan hebben. Uit een nadere beschouwing van de Balto-slaven en de Germanen blijkt dat hun taal in bepaalde perioden wel ingrijpende veranderingen heeft ondergaan, maar daarvoor moeten andere oorzaken geweest zijn. Zolang zij samenwonen bewaart hun taal het Indo-Germaanse karakter. Op die grond mogen we aannemen dat hun „Urheimat" deel uitmaakte van het Indo-Germaanse stamland. De konklusie luidt dus „dat zoowel de West- en Zuidwestkust als de Zuidoostkust van de Oostzee met een groot gedeelte van het daarachter liggende binnenland tot die Indogermaansche „Urheimat" hebben behoord." Vermoedelik heeft ook het stamland van de Kelten, dat in Zuid-Duitschland tusschen de Rijn en Bohemen gezocht wordt, er deel van van uitgemaakt. „Het gebied van de Indogermanen was dus blijkbaar heel groot: het strekte zich uit van den Rijn tot den Dniepr." Het lijkt vreemd dat een zo uitgestrekt gebied een betrekkelik homogene taal zou hebben gehad, maar minder belangrijke dialekt-verschillen zijn niet buiten gesloten en zelfs op een enkel punt aangetoond.

De Indogermaanse periode, d.w.z. de „laatste eenheidsperiode" behoeft niet vóór 2500—2000 v. Chr. gesteld te worden, om al wat daarna gebeurd is, te kunnen verklaren.

De Nieuwe Gids. Aug. Edw. B. Koster protesteert, in een artikel *Beweging-Beweging* tegen de afbrekende kritiek van zijn poëzie in het tijdschrift *De Beweging.*

Elseviers Maandschrift. Julie. H. Robbers bespreekt de uitgave van Lodewijk Mulder's *Verspreide Geschriften*, en stelt tegenover de overschatting door Van Nouhuys zijn mening dat in Mulder's werk weinig van blijvende waarde is.

Aug. Onder het opschrift *Over den Humor en over Van Hulzen* bestrijdt H. Robbers de mening van Van Nouhuys, als zou de onze litteratuur tussen 1880 en 1900 verstoken zijn van humor. Behalve het werk van Van Hulzen wordt in deze aflevering ook de Vlaming Victor de Meyere besproken.

Groot-Nederland. Julie. Een artikel van Maurits Uyldert, *Overgangen* (II) schetst de ontwikkeling van Henriëtte van der Schalk als dichteres.

Aug. R. A. KOLLEWIJN bespreekt in een artikel *Nederlandse literatuur-geschiedenis* TE WINKEL'S *Ontwikkelingsgang der Ned. Lett. I* en KALFF'S *Geschiedenis der Ned. Lett. III.* In het biezonder toont hij aan, dat TE WINKEL'S opvatting dat „persoonlike ethetiese waardering bij de geschiedschrijver buiten spel moet blijven" onhoudbaar is, en dat de *Inleiding* in dit opzicht vol tegenstrijdigheden is. De daar ontwikkelde kunsttheorie en flozofiese beschouwingen acht hij zeer zwak. Verder acht hij het een leemte dat een uitvoerige dokumentering ontbreekt. — FRANS BASTIAANSE publiceert het eerste gedeelte van een artikel over *Het Geestelijk Lied,* geschreven naar aanleiding van KNUTTEL'S proefschrift. De schr. verwerpt KNUTTEL'S criterium voor volkspoëzie, en tracht een nieuw te geven, waarbij hij het begrip volkskunst zo verruimt, dat de verzen van CATS er onder vallen. Verder maakt hij KNUTTEL het zonderlinge verwijt dat hij „een meerderheid van onbeteekenende, voor de kunst waardelooze gedichten" in zijn studie behandelt. — W. G. VAN NOUHUYS bespreekt de *Nieuwe Dante-vertalingen* van RENSBERG en BOEKEN.

Tijdschrift voor Ned. Taal en Letterk. XXVII, afl. 1—2. J. S. SPEYER behandelt de etymologie van *blond,* dat hij uit het Romaans als „honingkleurig" verklaart, verwant met het Latijnse *blandus* = vleiend. — H. P. J. VAN ALPHEN bevestigt het bestaan van een werkwoord *kloppen* in de biezondere betekenis van *castrare.* — N. VAN WIJK bespreekt, in aansluiting bij zijn studie over vokaalrekking vóór r + dentaal, de woorden *bord, dorschen, worden,* op grond van de Noord- en Zuid-Nederlandse dialektvormen. — Dezelfde schrijver gaat na de verhouding van Mnl. *soe* en Ned. *zij* en daarnaast de vorm *hij,* waarbij hij eveneens zijn betoog op dialektstudie baseert. — F. P. H. PRICK VAN WELY ziet in *pardoes* „een eenvoudige klanknabootsing." — LEONARD WILLEMS geeft een uitvoerige tekstkritiek op Reinaert I onder het opschrift *Reinardiana IV.* — J. A. N. KNUTTEL tracht aan te tonen dat de vier spelen van *Den Handel der Amoureusheyt* alle geschreven zijn door COLIJN KEYAERT VAN RIJSSELE, de schrijver van de *Spiegel der Minne.*

Ons Tijdschrift. Afl. 5. CHR. STAPELKAMP verklaart voor leken een aantal *Verouderde woorden en uitdrukkingen uit den Statenbijbel* door ze in hun oorsprong na te gaan, en uit vroegere of gelijktijdige werken bewijsplaatsen aan te halen. In deze aflevering worden o.a. behandeld: *beginsel, aenbegin, smetsbroeder, tellieurlecker, balgh en behoorte.*

De Katholiek. Aug. G. M. A. JANSEN geeft het eerste deel van een helder-elementair artikel *De Vereenvoudigde Spelling. Ter herinnering en ter opwekking.*

De Vlaamsche Gids. Aug. bevat o.a. ALBRECHT RODENBACH, naar zijne onuitgegeven Nota's en onze persoonlijke Herinneringen door FERDINAND RODENBACH. — Het letterkundig leven te Gent in de 15e eeuw door A. VAN WERVEKE.

Opvoeding en Onderwijs. No. 14 vgl. CHR. KOPS vervolgt zijn artikelen over *Onze letterkunde na* 1880. — FRATER THARCISCO schrijft een uitvoerig artikel over *Het geestelijk lied in vroeger eeuwen*, op grond van KNUTTEL's proefschrift.

School en Leven. 30 Julie. HETTY ROBBERS laat een groot aantal ongekorrigeerde briefjes en enige „vrije opstelletjes" afdrukken, in een artikel *Het stellen van de kleintjes*, en vertelt hoe zij deze aardige resultaten bereikt heeft.

De Nieuwe School. No. 5. THYSSEN karakteriseert in een artikel *Schoolmeesters-studie* de tweede druk van SCHUTTE's boekje *Spreekwijzen aan het dagelijksch leven ontleed, verklaard en toegelicht* als een aftreksel van STOETT. Maar zijn kritiek krijgt een wijder strekking wanneer hij er heftig tegen protesteert dat deze „papagaaiengeleerdheid" op onderwijzers-examens als maatstaf van taalkundige ontwikkeling moet dienen. Wij geven met volle instemming in deze aflevering een citaat er uit. In *No. 7* en *8* parodieert S. A. EINACH als *Aanvulling op Schutte* de dilettantiese spreekwoorden-verklaring. — DE BOER stelt in twee artikelen: *Examen-studie* (N°. 6) en *Woordverklaring* (N°. 7 en 8) de taalgeleerdheid van KOENEN aan de kaak. Deze kritiek, ingegeven door echte verontwaardiging, zou sterker staan, als de persoonlike hatelikheden achterwege bleven, en het bewijsmateriaal door studie aangevuld werd. Wanneer de mannen van de *Nieuwe School* de strijd aanbinden tegen de sleur en de waanwijsheid van „taalspecialiteiten" in de onderwijzerswereld, dan zullen ze in ons tijdschrift een bondgenoot vinden. Maar is het hun daarbij allereerst om praktiese resultaten te doen, dan moeten ze inzien dat de te schelle VAN DEYSSEL-toon hun streven schaadt. Hun verontwaardiging kan zich doeltreffender uiten; de nuchtere feiten zijn welsprekend genoeg. En onder het wegruimen van de afbraak moet men het nieuwe bouwplan voor ogen hebben.

C. D. V.

IETS OVER ZOGENAAMDE VOLKSETYMOLOGIE.

De term „volksetymologie" wordt terecht door de tegenwoordige wetenschap verworpen. De verschijnselen van woordvervorming en betekenisverandering die gewoonlik onder deze naam worden samengevat, dient men streng te scheiden van de eigenlike etymologie. De taak van de etymologie bestaat in het verklaren van een woord uit zijn bestanddelen, of in het aantonen van de samenhang met andere woorden of zogenaamde woordstammen van verwante betekenis. Naast de streng-wetenschappelike etymologie stond en staat een dilettantisme dat gissingen en stoute veronderstellingen voor waarheid uit wil geven, en dat — vooral in onderwijzerskringen — in bondgenootschap met een halve-wetenschap niet minder gevaarlik wordt. In dit dillettantisme heeft men de brug gezien naar de „volks"-etymologie. De spraakmakende gemeente — zo redeneerde men — bezit een aangeboren afkeer van onbegrijpelike woorden, en streeft naar etymologiese helderheid. Is een woord duister of zonderling, dan doet men lukraak een poging om het door vervorming doorzichtiger te maken, of de vreemde woordklanken door bekende te vervangen.

Deze bewering is in strijd met de eenvoudigste waarneming. Het „volk" — geleerden en ontwikkelden — etymologiseert niet *onder* het taalgebruik. Men neemt genoegen met honderden „onheldere" woorden. En zelfs wanneer een woord in zijn etymologie volkomen helder is, denkt men daar in het gebruik meestal helemaal niet aan. Wie is zich b.v. de bestanddelen bewust van de samenstellingen: vinger*hoed*, *toon*bank, borst*rok*, schoor*steen*, hoofd*kaas*, pot*lood*? Dit wil niet zeggen dat onder het volk niet geëtymologiseerd wordt. Een kelner beweerde dat *wentelteefjes* eigenlik moest zijn: *wenteleventjes*, omdat ze even gewenteld werden. Een Zwollenaar verzekerde dat *oalderien* (lodderijn, eau de cologne) behoorde te zijn *oanderien*, omdat het van Keulen „oan de Rien" kwam. Een jongen meende dat *sabbat* genoemd was naar het bad dat men op die dag nam. Dergelijke voorbeelden kent ieder. Maar dit is reflexie achterna. Alleen in zeldzame gevallen kan dit wellicht een faktor tot woordvervorming zijn bij een bepaald

individu. De vervorming geschiedt gewoonlik *zonder* reflexie. Bewuste etymologie kan dus *de* faktor niet zijn.

Bovendien, het grootste deel van die vervormingen zijn precies het omgekeerde van etymologie. In plaats van de vreemde woordklank schuift men bekende klanken, maar waaraan een betekenis verbonden is, die allerminst het vreemde woord opheldert, en onmogelik als een poging daartoe uitgelegd kan worden. Laten we een paar klassiek geworden voorbeelden tegenover elkaar stellen: in *zondvloed* uit *sinvloed* zou men nog een etymologiese poging kunnen zien; in *scheurbuik* (een ziekte van het tandvlees) uit *scorbut* is dat onmogelik. Zolang men dus deze beide gevallen uit één gezichtspunt, als „volksetymologie" wil beschouwen, kan men onmogelik een helder inzicht krijgen in het wezen en de oorzaken van deze vervormingen.

Eigenaardig is het, de geschiedenis van het begrip „volksetymologie" na te gaan. De Zweed KJEDERQVIST schreef daarover voor enige jaren een interessant artikel, dat we hier in hoofdtrekken volgen [1]) Deze term werd het eerst gebruikt in 1852 door W. FÖRSTEMANN, die op dit verschijnsel het eerst opzettelik de aandacht vestigde. [2]) Hij ging uit van het feit, dat in de taal door „verbastering" en door het opnemen van vreemde woorden het etymologies verband vaak verloren gaat. De taalrijkdom maakt velerlei associaties mogelik. In volksetymologie zag hij een bewijs van gezonde volksgeest. Want voor hem was de taal een levend organisme, waarvan de gezondheid onderzocht moest worden.

Sedert FÖRSTERMANN hebben verscheiden taalgeleerden dit verschijnsel besproken. MAX MÜLLER [3]) zoekt ook de oorzaak in een drang naar etymologie. Van zijn wetenschappelik standpunt zijn zulke volksetymologiese vervormingen verbasteringen.

De man die zich verdienstelik maakte door het bijeenbrengen van overvloedig materiaal voor deze studie uit verschillende talen, is ANDRESEN. Zijn boek *Ueber deutsche volksetymologie* (1876) zwol in de opeenvolgende uitgaven steeds meer aan. Ook hij ging uit van de stelling dat het taalgevoel zich verzet tegen het woord als lege klank. Volksetymologie definieerde hij als „een kracht waardoor twee

1) J. KJEDERQVIST: *Lautlich-begriffliche wortassimilationen. Zur halbhundertjahrigen geschichte des begriffs der volksetymologie* in Paul und Braune's *Beiträge* XXVII (1902).

2) Zijn artikel is te vinden in het *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, 1852.

3) In zijn *Vorlesungen* II; ook in de *Essays*.

woorden, die gewoonlik onderling niet verwant zijn, met elkaar in verband gebracht worden."

Evenzo legt O. WEISE in een artikel over dit onderwerp [1]) de nadruk op het streven naar duidelikheid, waardoor hij niet dieper in de kwestie doordringt.

In hoofdzaak staan dus al deze onderzoekers op hetzelfde standpunt. De Nederlandse taalgeleerden die opzettelik dit onderwerp behandelden en met voorbeelden uit onze taal illustreerden, sluiten zich daarbij aan. De redevoering van MOLTZER: De *volksverbeelding in het rijk der taal* (1881) toont al door zijn titel de verwantschap met de geschetste opvatting: hij beroept zich op MAX MÜLLER en WEISE. Voor hem is volksetymologie „bekoorlijk onkruid". Aan FÖRSTEMANN'S opvatting herinnert deze slotpassage: „Elke volksetymologie is een sprekend bewijs van warme belangstelling eener natie in hare taal, en haar ernstig streven, om 't dierbaar erfgoed der vaderen zuiver, van vreemde smetten vrij, en tevens met al de aantrekkelijkheid der nieuwheid en frischheid, over te leveren aan de nakomelingschap." [2])

VERDAM, die zich eveneens verdienstelik maakte door het verzamelen van Nederlands volksetymologies materiaal [3]), plaatst zich op het standpunt van ANDRESEN. Ook hij meent dat „het volk geen vrede kan hebben met een woord of een uitdrukking, welke het niet begrijpt." „Het wil nu eenmaal begrijpen wat het zegt, en zoekt en zoekt, totdat het een vorm meent gevonden te hebben, waardoor het woord, hoe dan ook, tot zijn taalbewustzijn spreekt." Blijkens de latere formulering „de werking der bijgedachte in de taal" wil de schrijver dit verschijnsel scheiden van eigenlike etymologie.

Ondertussen had men in Duitsland de verklaring van dergelijke woordvervormingen langs psychologiese weg gezocht. W. WACKERNAGEL [4]) had deze verschijnselen al streng gescheiden van de bewuste etymo-

---

1) *Zur charakteristik der volksetylomogie* in het *Zeitschrift für volkerpsychologie* XII (1880). Een artikel van L. MALINOWSKY in de *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung* VI (1870), door KJEDERQVIST besproken, vermelden we terloops: ook hij maakt het »volk" tot etymologen.

2) a. w. blz. 30.

3) In de *Nutsalmanak* van 1883; *De geschiedenis der Nederlandsche taal* (1890), blz. 158—163. In de omwerking *Uit de geschiedenis der der Nederlandsche taal* (1902), blz. 282, is dit gedeelte sterk bekort, met verwijzing naar het artikel *De werking der bijgedachte in de taal* (*Noord en Zuid* XXI).

4) *Die umdeutschungen fremder wörter* (Basel, 1861).

logie, en in verband daarmee de naam „volksetymologie" vermeden, maar zijn indeling berust op onwezenlike kenmerken. De eerste die naar psychologiese voorwaarden zocht, was H. STEINTHAL [1]), maar met meer vrucht geschiedde dit in H. PAUL's *Prinzipien*. Bij zijn verklaring is de etymologiese „neiging" van de „volksgeest" geheel buitengesloten. Hij ziet in de „annäherung in bedeutung und lautform" geen willekeur. In de 2e en 3e druk van zijn werk legt hij meer nadruk op de klankgelijkheid en wordt de begripsassimilatie een sekundaire faktor. Op grond van deze beschouwing komt hij tot een geheel nieuwe indeling, die natuurliker en verkiesliker is dan die van ANDRESEN. [2])

Nieuwe gezichtspunten gaf, ook op dit gebied, de *Völkerpsychologie* van WUNDT. Doordat hij, in afwijking van HERBART's psychologie, aannam dat de associaties plaats hebben tussen voorstellingselementen, ontkwam hij aan de moeielikheid van Paul: of de stoot gegeven werd door de klankassimilatie of de begripsassimilatie. Want zoals Paul de kwestie stelt, is de prioriteit niet uit te maken. Zo komt Wundt tot een rangschikking van de verschijnselen, die door KJEDERQVIST, m.i. terecht, een „ganz ideale einteilung" genoemd wordt. Als samenvattende naam bedacht hij de term *Lautlich-begriffliche wortassimilationen*, die niet gemakkelik te vertalen is. Omslachtiger, en minder nauwkeurig, zouden we kunnen zeggen: woordassimilaties door klank- en begripsfaktoren, of woordvervorming door klank- en begripsassimilatie.

Wanneer nu het toekomstige onderzoek op de grondslagen door WUNDT gelegd, voort wil bouwen — merkt KJEDERQVIST op — dan is allereerst nodig: nieuw materiaal te verzamelen. Tweede-handse gegevens zijn moeielik kontroleerbaar. Eigen waarneming bij nieuwe vormingen, ook al zijn ze toevallig en vluchtig, verschaft eerst gelegenheid om dit verschijnsel in zijn oorsprong te bespieden. Wat soms bij latere kennismaking zinloze verdraaiingen lijken of zuivere

---

1) *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (1863 en 1890).

2) Een uitvoerige uiteenzetting en vergelijking ligt niet in de bedoeling van dit artikel. Ieder kan het trouwens naslaan. Een beknopt overzicht geeft ook het artikel van KJEDERQVIST. De verdere litteratuur over het onderwerp die daar genoemd wordt, bestaat uit: A. S. PALMER, *Folk-etymologie. A Dictionary of verbal corruptions* (Londen 1882), waarin ANDRESEN'S indeling in hoofdzaak gevolgd is; een populair boek van NYROP voor het Deens (Kopenhagen 1882), artikelen van A. NOREEN, vooral voor het Zweeds (*Nordisk Tidskrift* 1882 en 1887) en een gedeelte van BEHAGHEL: *Die deutsche Sprache* 1886 en 1902).

klankassociaties, blijken soms gevallen te zijn waarbij begripselementen meewerken die nu niet meer binnen onze gezichtskring vallen. Het onderzoek zal dus bij voorkeur gericht moeten zijn op heel jonge vormingen, waar men met de gedachtenkring en de taalmiddelen van hen bij wie ze ontstonden, zo goed mogelik op de hoogte is. KJEDERQVIST licht dit toe met alleraardigst gekozen voorbeelden uit de taal van zijn omgeving. Toch blijkt ook daaruit, hoe men de omstandigheden waaronder de vervorming ontstond, meest eer konstrueren dan waarnemen kan.

Met een aantal oudere en nieuwere voorbeelden uit onze eigen taal zullen we nu trachten een overzicht van deze verschijnselen te geven.

Verléid dòor een traditionele, maar onzuivere beeldspraak, beschouwt men vaak de taal als een levend organisme. Onwillekeurig kent men daaraan dan een zeker zelfstandig bestaan toe. Dit is onjuist. Taal is een funktie van de mens. Taal ontstaat in elk individu opnieuw, niet als *spruit*, maar als *nabootsing*. Een kind wordt geboren met spreekorganen, die door erfelikheidswerking gelijken op die van zijn ouders en van zijn volk; de taal van zijn omgeving verkrijgt het niet door overerving, maar door nabootsing. Daarom is studie van kindertaal voor de kennis van taalwording zo belangrijk. De gelijkmaking van de eerste gebrekkig gehoorde en onbeholpen nagebootste woorden met de taal van de omgeving kunnen we stap voor stap volgen. Herhaaldelik horen en herhaaldelik voortbrengen leidt tot nauwkeurige aanpassing. Dat geldt zowel voor de klank als voor de betekenis. Zo komt het dat de taal van een volgend geslacht betrekkelik weinig van de oudere afwijkt. Maar de afwijkingen die we in verloop van tijd konstateren, in klank en betekenis, moeten uit dit oogpunt beschouwd worden. Als men spreekt van „afstamming", of zegt: „dit woord komt van dat", dan moet men bij de termen bedenken dat tussen die woorden niet dezelfde verhouding bestaat als tussen een plant of dier en zijn „afstammeling."

Woorden die men zelden hoort of zelden reproduceert, staan begrijpelikerwijze het meest aan vervorming bloot. Ook hun betekenis zal gewoonlik vager en meer voor verandering vatbaar zijn dan die van dageliks voorkomende woorden. De verschijnselen die we hier gaan bespreken, zullen dus het scherpst waar te nemen zijn bij dergelijke woorden.

In de eerste plaats zijn er gevallen waarin alleen de klank verandert. Het woord kan door uitheemse klanken (b.v. speciaal-Franse,

Duitse of Engelse medeklinkers of klinkers), door lastige klankkombinaties of een ongewoon aksent moeielik te reproduceren zijn. Dan heeft een vernederlandsing of vervorming plaats, die het vreemde woord tot „bastaardwoord" maakt, b.v. *krant* uit het Franse *courant*. De bastaardwoorden in de taal van minder ontwikkelden gaan in de vernederlandsing dikwels nog een stapje verder. De gebrekkig gereproduceerde woorden in kindertaal verschillen in wezen niet van zulke bastaardwoorden. Het enige verschil is, dat ze in die kindertaal in een doorgangsstadium verkeren en met het vorderen van de ontwikkeling voor nauwkeuriger reproduktie plaats maken.

In al deze gevallen behoeft niet alleen gedacht te worden aan onvermogen om de vreemde klanken voort te brengen. Ook door onnauwkeurig horen, en door gebrekkige herinnering kan die vervorming veroorzaakt worden.

Hiermee komen we op een gebied waar klank- en begripsassociaties vrij spel krijgen. In ons geheugen bewaren we een groot aantal klankkombinaties, waarmee we meer of minder vertrouwd zijn. Daaronder zijn er ook, die we zelden horen en een enkele maal gebruiken, of die door ongewone samenstelling moeielik terug te roepen zijn. Zulke woorden raken licht achteraf. Zoeken we er een, dan dringen zich andere op, die er gelijkenis mee vertonen. Ieder heeft wel eens zitten zoeken naar een lastige eigennaam, die hem maar niet te binnen wil schieten. „'t Moet zo iets zijn van...", en dan komt er een bekend woord. Datzelfde gebeurt vaak onbewust: de meer bekende klank die zich in de plaats stelt van de verlorene, wordt niet als de verkeerde herkend. Zo ontstaat een onnauwkeurige reproduktie onder invloed van bestaande klankkombinaties. Aardig kunnen we dat bestuderen in kindertaal. Mijn driejarig dochtertje had horen zeggen dat ze een hele boeket bloemen moest gaan plukken. Toen ze er mee aan kwam dragen, zei ze dat ze „een heleboel ket bloemen" had. Later, toen ze voor het raam zat en de zon schuil zag gaan, vertelde ze dat het zonnetje „onder de wol kropen" was. Voordat men daarin „beeldspraak" gaat zoeken, moet men bedenken dat een flauwe herinnering aan het woord „wolk" in het spel kan zijn, al bleek mij bij onderzoek niet, of ze dit woord kende.

De volle nadruk moet er op vallen, dat deze associaties plaats kunnen hebben door een *onbewust* zoeken naar de benaderende klank. Die nieuwe klanken zijn gewoonlik met andere begrippen geassocieerd, maar die begripsinhoud *kan* er volkomen van losgemaakt worden. Bekende voorbeelden daarvan zijn *scheurbuik*, *oorlam*, *suikerij*, *zenuw-*

bladen, jakhals, hondsdraf, bestelbeschuit, heiligmaker, nachtmerrie, meermin, armborst, halsberg, vijfwouter. [1])

In de laatste tijd tekende ik nog enige andere voorbeelden aan, [2]) o.a. *gemarioneerde* haring, *provinsiehout*, zeeuwse *jannen* (voor *jammen*), *hazenoten* (bij Hollanders, die de hazelaar waarschijnlik niet kenden) *stok*verf (voor *stop*verf), *oaleklonje* (in Drente, *oale* = oude). In Twente noemen de arbeiders een soort verbindingsbuis (Eng. *junction*) een *junkske.*

DAPPER spreekt in zijn „Beschrijving van Amsterdam" van „*Belhamers* en muitenmakers". Dat die vorm nog voortleeft, vernam ik onlangs. Op het adres van een brief aan een infanterist stond vermeld dat hij diende bij de *eenvandrie.* Uit dit laatste voorbeeld blijkt dat zulke vervormingen ook een tijdelik karakter kunnen hebben. Ieder zal het aantal uit eigen ervaring gemakkelik kunnen vermeerderen. Ik herinner er nog aan hoe talrijk zulke zinloze vervormingen zijn onder de plantennamen [3]), plaatsnamen en bastaardvloeken.

Van geheel andere aard dan deze associaties die op onbewust-onnauwkeurige woordreproduktie berusten, zijn de opzettelike vervormingen. Daartoe behoren de komiese verdraaiingen, soms zinloos (b.v. in jongenstaal *zemelachtig* of *zemelappig* voor *zenuwachtig*; *kattegezanik* voor *katechisatie*, de volksnaam *Kaatje aan de dijk* voor *extractum cardui benedicti*), soms om een woordspeling te maken (b.v. *minder netjes* voor de zwendelmaatschappij *Mindrinetti*; *komt niemendal* voor een weinig bezocht hotel *Continental*; *kom en eis-winkel* voor *komenijswinkel*). Op één lijn daarmee staan schertsend of ernstig bedoelde woordspelingen door vervorming, b.v. bij MARNIX *leugende* voor *legende*, *bottoor* voor *doctoor*, bij een tijdgenoot *wind-heer* voor *winter* [4]), bij VONDEL *Wel-hem* voor *Willem* enz.

Deze opzettelike vervormingen dienen gescheiden te worden van de verschijnselen die wij te bespreken hebben, gelijk PAUL opmerkt.

---

1) Vgl. over *suursak* of *zuurzak*, een Indiese vrucht, het artikel van H. KERN in *Tijdschr. v. N. T. en L.* XXVI (1907), en over *beeldwit* uit *belewitte* (slaapwandelaar), het artikel van J. W. MULLER in *Volkskunde* XIX (1907).

2) Een groot deel van het materiaal, in dit artikel gebruikt, heb ik aan de hulp van anderen te danken, in 't biezonder aan mijn vriend J. H. VAN DEN BOSCH.

3) Vgl. het artikel *Plantennamen* in de vorige aflevering (blz. 243—244) en het daar besproken *Woordenboek.*

4) Vgl. bij KILIAEN: *woud-heer*, en al in het Middelnederlands: *Roomheren* (Romeinen) en *biechthere* (FRANCK *Mnl. Gramm.* § 39).

Maar hij voegt er bij dat ze er wel toe gaan behoren, zodra dergelijke komies bedoelde vervormingen door naieve hoorders of door kinderen ernstig opgevat en overgenomen worden. Daarbij komt, als de verdraaiing zinloos-grappig is, dat door herhaald gebruik de „grappige" associatie verbroken wordt, en het nieuwe woord eenvoudig als rechtstreekse aanduiding voortleeft. De grens is dus niet altijd te trekken. Ik meen mij te herinneren dat het woord *kwast* (citroendrank), toen het opkwam, als grappige verdraaiing gevoeld werd. Nu is het dat misschien nog voor iemand die het voor 't eerst hoort, maar voor de meeste mensen stellig niet. De *Marconi-straat* wordt in de volksmond de *Macaronistraat*. Wellicht is nu al niet meer uit te maken of dat aanvankelik grappig bedoeld is. Nog minder bij de oudere naam *Lorrestraat* voor *Laurastraat* (Den Haag). Datzelfde geldt voor *aangezicht* naast *aanzicht*, de vernederlansing van *ansicht*, en het is niet onmogelik dat ook bij andere bovengenoemde voorbeelden in vroeger tijd die invloed gewerkt heeft (b.v. *scheurbeuk*, *oorlam*). Stellig behoren tot deze soort van vervormingen veel bastaardvloeken, uit de zeventiende-eeuwse kluchten bekend. [1])

Tot nog toe behandelden we gevallen waarbij de associatie geheel of bijna geheel beheerst werd door de klankelementen. De begripselementen, die gewoonlik met de nieuwe woordklank verbonden optreden, konden hier moeielik bewust worden, omdat ze niets te maken hadden met het begrip van het oorspronkelike woord. Maar de mogelikheid bestaat dat ze wel bewust worden, en naast de hoofdbegrip komen te staan. De nieuwe elementen kunnen dan zózeer bijzaak zijn, dat het hoofdbegrip er niet door gewijzigd wordt. Menige jongen zal bij de naam *kattepul* (het bekende schietwapen) aan de katten herinnerd worden, die als mikpunt dienst doen. Die associatie is niet noodzàkelik, maar mògelik. Zo herinner ik mij dat ik betrekkelik laat te weten kwam dat *sterkers* de oorspronkelike naam was voor wat wij *sterk-ès* noemden, en waarin *sterk* in verband gevoeld werd met de sterke smaak. Niet altijd zal de gehele voor-

1) Uit de volkstaal van vroegere eeuwen, zoals we die in de kluchten leren kennen, valt menig voorbeeld te noteren, b.v. in Bredero's *Spaansche Brabander*: *ninnennijptsch geloof* voor Mennoniet, met zinspeling op *ninnen* = drinken. In LANGENDIJK'S *Spiegel der Vaderl. Koopl.*: *apenteker* voor *apoteker*. (Zie de Aant. van MEIJER in de Pantheon-uitgave, blz. 89, die naar VAN EFFEN verwijst). Maar ook in zulke gevallen kan de scherts ernst worden. We zouden b.v. licht in *ouwe-vaer* = ooievaar (HOOFT'S *Warenar*) opzettelike scherts zien, maar datzelfde woord vinden we als bij een oudere tijdgenoot.

stelling optreden. Wanneer het volk uit het Engelse *pain-expeller*, een smeermiddel tegen reumatiek, *peniks-pillen* of *pijn-pillen* maakt, dan kan de klank *pillen* natuurlik hier niet samengaan met een voorstelling van de pil-vorm, maar wel met de voorstelling: geneesmiddel, die ook door die klank opgewekt kan worden.

Andere voorbeelden uit de volkstaal [1]) zijn: *drieangel* (*triangel*) met onbewust-juiste vertaling van het eerste bestanddeel; *sukerla* (*chokola*); *lekkeris* (*lacarissa* = drop); *prulleet* (*proleet*); *fiegedalen* (te Zwolle, voor *fytedalen*; in Holland eveneens: *vijgedalen*); *honing-graat* (*honingraat*, waarin ik als kind *graat* hoorde); *kerrekezasie* (*katechisatie*, meestal in de kerk gehouden; op Oud-Beierland, volgens OPPREL, maar ook ten Noorden van de Maas); *heel gemoedereerd* (kalmpjes, in gemoede); de *gassestraat* (in Den Haag = *Chasséstraat*, in de nabijheid van de gasfabriek. De klank is hier waarschijnlik gewijzigd onder invloed van het schrift); *domeneer* (*dominee*). In kindertaal: *manheer* (*meneer*); *broteram* (*boterham*); *botrammarcheertrommel* (*botaniseertrommel*, waarin boterhammen gepakt werden voor een uitstapje); *lepeltraan* (*levertraan*). Uit oudere taal herinner ik aan woorden als *toneel* (vroeger *taneel*) *gaanderij* (*galerij*), *standaard* (*esterdard*). In het Middelnederlands is één voorbeeld opgetekend van *blasune* voor *basune*; bij een dichter van omstreeks 1600 komt dit woord terug in de vorm *blasoen*. Een tijdgenoot schrijft *poortael* voor *portaal*. HOOFT spreekt in zijn *Baeto* van *trouwanten* voor *trawanten*. [2])

Eigenlik zouden al die gevallen één voor één bekeken en besproken moeten worden, wanneer we de wording wilden nagaan. Als de lezer dat doet, zal hij zien dat al die gevallen niet gelijk staan. De individuele oorsprong is bijna nergens met zekerheid te vinden, omdat we de omstandigheden zelden nauwkeurig kennen. De vraag of de klankwijziging de associatie van nieuwe betekeniselementen voorafgegaan is, dan wel of die betekenisassociatie de oorzaak is van de klankwijziging, is dus uiterst moeielik te beantwoorden. Konstrueren

---

1) Vgl. de bij VERDAM e.a. genoemde voorbeelden als *geeuwhonger*, *hondeweer*, *vriendhoudend*.

2) VERDAM wijst op *kookerrollen* (spiraalveer) uit *caracolle* (*Ned. Hist.*). Als voorbeeld uit dialekt noemt hij het Zaanse *hooper* voor *opper*. Uit dialektwoordenboeken zal men nog menig voorbeeld kunnen halen. Uit de taal van de Bommelerwaard noem ik b.v. *heileuver* (ooievaar) *mansvilder* en *eengoal* (egaal), dat ook elders, o.a. in Drente, voorkomt. (Zie VAN DE WATER en BERGSMA).

we de omstandigheden waarin zo'n woord ontstaan kan, dan bestaan vaak bij één woord beide mogelikheden. KJEDERQVIST geeft daarvan een aardig voorbeeld [1]) waarvoor ik een gelijksoortig Nederlands in de plaats stel. Een kind zegt *lepeltraan* doordat hij de levertraan met een lepel inneemt. Dat is duidelik. Maar heeft hier de klankassociatie of de begripsassociatie de stoot gegeven? We kunnen ons beide gevallen voorstellen. Jan moet levertraan gaan gebruiken, maar heeft dat woord nog nooit gehoord. 's Avonds nadert de vooruitgestoken lepel met het vocht, en de vreselike herinnering laat hem vooreerst niet met rust. Vraagt men later: Wel, hoe smaakte die levertraan? dan zal hij daarin licht „lepeltraan" horen.

Nu kan het geval zich ook zó voordoen: Jan hoort uit een gesprek van vader en moeder dat hij *levertraan* moet gaan gebruiken. Dat éóns gehoorde woord laat een vage herinnering achter. 's Avonds ziet hij op tafel een onbekende fles met een lepel er bij. De vage klank, die is blijven hangen, heldert zich nu opeens op, en hij vraagt: Is dat lepeltraan?

Natuurlik zijn er honderd andere omstandigheden denkbaar, maar uit deze gekonstrueerde mogelikheden blijkt in elk geval, dat zowel klank- als begripselementen primair kunnen zijn.

In de besproken gevallen ging de betekenisassociatie samen met klankverandering. Dat is niet noodzakelik. Ook zonder die verandering kan een gelijkluidend woord invloed krijgen, en in het woord nieuwe betekeniselementen brengen, al blijft het hoofdbegrip hetzelfde. De geleerden hebben uitgemaakt dat *lint* in *lintworm* oorspronkelik ook *worm* betekende, maar voor het bewustzijn van de tegenwoordige mensen heeft het dier zijn naam aan de *lint*-vormigheid te danken. Men kan dus veilig zeggen dat *lintworm* inderdaad met

---

[1]) Om te laten zien dat twee gevallen elkaar nooit geheel dekken, deel ik het hier mee. In het Zweeds maakte men van *Engels odontine*, een middel tegen kiespijn: *indetene* (= in de kiezen). K. stelt nu deze beide gevallen: 1°. A zegt tegen B dat hij kiespijn heeft, en iets nodig heeft om in zijn kies te stoppen, en vraagt of B in de apoteek een stuiver Engels *odontine* wil kopen. Nu kan B. dat licht verstaan als *indetene*.

2°. A vraagt aan B of hij een stuiver Engels *odontine* voor hem halen wil, maar zegt niet waar het voor dient. C hoort het, maar denkt verder niet aan dat woord. Later ziet C dat A een propje watten met odontine in zijn kies stopt. Nu gaat hem een licht op. De herinnering aan de klank *odontine* is verflauwd. Plotseling heldert die zich op als: *indetene*.

In het eerste geval is het begrip, in het tweede de klank primair.

ons woord *lint* in verband staat. Evenzo is door de wetenschap aangetoond dat *wildbraad* aanvankelik niet met *braden* in verband stond (brāt = week vlees), *oudroest* niet met *roest*, *verweeren* niet met *weer*, maar dat er nù verband bestaat tussen de begripsinhoud van die woorden, is zonder twijfel. In het begrip *hanteren*, uit het Franse *hanter*, ligt nu opgesloten dat het met de *hand* gebeurt. Vandaar de neiging om het woord te spellen: *handteren*. De veel voorkomende spelfout *uitwijden* voor *uitweiden* zal wel op dezelfde wijze te verklaren zijn: de klank *wijden* wordt nooit meer geassocieerd met *weide*, maar heel licht met *wijd*[1]). Wie de spreekwijze: *hij is niet sterk van inhoud* hoort, zal onwillekeurig *inhoud* gaan schrijven, en daaraan een ander bijbegrip verbinden dan de uitdrukking in oorsprong bezat. *Inhout* was nl. een scheepmakersterm voor het hout binnen in het schip. In Drente zegt men nog: *neet stark van inholten* [2]).

Als de Goudse pijpmakers het instrument om de pijpesteel te doorboren een *wijjer* noemen, dan denken ze waarschijnlijk aan *wijd*, al is de oorsprong van dit woord in het Engelse *wire* (ijzerdraad) te zoeken.

Opmerkelik is het hoeveel mensen, ook Hollanders — ondanks de *ie* — verband voelen tussen *kiekje* (oorspronkelik van de Leidse fotograaf Kiek) en *kijken*. Soms is het gevoelde verband en dus ook het nieuwe betekeniselement naast het hoofdbegrip, individueel. Door de klankgelijkheid blijft het dan verborgen, totdat het door een toeval aan den dag komt. Een aardig voorbeeld is het volgende: een Zuid-Hollandse boer dacht bij *opereren* aan het ope(n) snijden, want hij vertelde van iemand die te Leiden *ope gereerd* was. [3]) Uit dat voor hem nieuwe woord *opereren* had zich een werkwoord *reren* kunnen

---

1) Niet op één lijn daarmee, maar wel verwant, is de geleerd-etymologiese spelling aâmechtig (*adem*) voor *amechtig* (*on*machtig); *aëloud*, waarvoor verschillende latere dichters (± 1830) *adeloud* schrijven, of de spelling *Godt woud's* voor *Godwouts*, die ik bij VONDEL aantrof. (*Jephta*, vs. 445). Vgl. ook de spelling *balddadig*.

2) Zie BERGSMA *Drentsch Woordenboek*. Andere aardige voorbeelden, die men o.a. in het genoemde artikel van VERDAM kan naslaan, zijn: *wonderolie*, *wittebrood*, *ongelikt*, *beklinken*, *rendier*, *ooglid*, *hangmat*. Voor de tegenwoordige gebruiken heeft *hangmat* wel degelik iets te maken met *hangen*, al gaf het vreemde *hamaca* de stoot tot het ontstaan van dit woord.

3) Onder de korrektie vernam ik dat *ope-gereerd* in Zuid-Holland meer voorkomt.

losmaken, evengoed als b.v. VONDEL in *vaandrig* het laatste deel *drig* als drager opvatte, en daarnaast woorden als *blixemdrig* maakte. [1])

Wie de besproken voorbeelden nagaat, zal zien dat de nieuwe begrips-elementen, al bleef het hoofdbegrip onveranderd, niet altijd even los daarnaast staan. Soms zijn ze geheel bijkomstig, maar in andere gevallen (b.v. *hanteren*) beginnen ze op de voorgrond te komen. Dat kan van zoveel invloed zijn, dat het hoofdbegrip een sterke wijziging ondergaat, of zelfs geheel door de nieuwe elementen verdrongen wordt, zodat de betekenis verandert. Met nog meer recht kunnen we dan van een nieuw woord spreken. Een grens is niet te trekken. De begripsinhoud van een woord is niet scherp te omlijnen: er is een kern met een vage omtrek. We kunnen niet nauwkeurig aangeven, wanneer een bij-element de kern gaat aantasten. Bovendien moet men bedenken dat ook een betekenisnuancering of -wijziging individueel kan zijn. Terwijl ontwikkelden *dieet* opvatten als: „geneeskundige leefregel", ontstaat daarnaast de beperkter betekenis: „matige eetregel", aanvankelik misschien bij minder ontwikkelden door een natuurlike associatie die de klank *eet* veroorzaakte. Sprekender zijn bekende gevallen als *potig* (oorspronkelik koppig), *ophemelen* (oorspronkelik schoonmaken, nu: ten hemel verheffen). Naast *kokerellen* = koken (oorspronkelik een dans [2]), kunnen we plaatsen de Drentse uitdrukking: „Hi hef hum dat mooi gebakkeleid, [3]) waarin *bakkeleien* door klankgelijkheid de betekenis van *bakken* overneemt. Het woord *nijdas*, waarschijnlik eerst een diernaam (*eidas* = hagedis), kreeg zijn tegenwoordige betekenis onder invloed van *nijdig*. Het Maleise *gladakker* werd opgevat als een *gladde* kerel; het Bargoense *kalis* als een *kale* vent [4]). Het Middelnederlandse *rudarijs* = een dom mens, moest wel betekeniswijziging ondergaan door de klankgelijkheid met *ruw*. In het tegenwoordige Beierlandse dialekt leeft het nog in de vorm *rouwdaris* [5]) met de betekenis: een ruw mens, een wilde jongen. Op dezelfde wijze ging *wildzang* bete-

---

1) Deze formatie (vgl. *schepterdrig*, *roedrig*, *myterdrig*) is waarschijnlik al ouder. Ook bij gewone zeventiende-eeuwse prozaschrijvers komen zulke samenstellingen voor, b.v. *waterdrig*. Van invloed kan geweest zijn dat in de litteraire taal van ± 1600 veel samenstellingen met *drightigh* bestonden (*woldrightigh*, *schaeldrightigh*, *koorndrightig*, *vederdrichtig*).

2) Zie het artikel van EYMAAL in *Tijdschr. v. N. T. en L.* XI.

3) BERGSMA, *Drentsch Woordenboek*, blz. 25.

4) Zie KLUYVER in het *Tijdschr. v. N. T. en L.* XIV.

5) OPPRELL: *Het dialect van Oud-Beierland*, blz. 80.

kenen: een wilde jongen, en *dwingeland*, onder invloed van *dwingen*, een dwingend kind. Ten slotte herinner ik aan de betekenis *duur*, die *durabel* in de Hollandse volkstaal ontwikkelde, en aan de niet zo gemakkelik verklaarbare betekenis: inhalig, die het vreemde woord *intressant* onder minder ontwikkelden heeft. [1]) Misschien heeft behalve het woord *interest* = belang, ook de klank *in* meegewerkt.

Hetzelfde verschijnsel, nl. dat een bestaande woordklank op grond van klankgelijkheid, zich met een geheel nieuwe begripsinhoud associeert, waardoor een nieuw woord ontstaat, is ook in auteurstaal aangetoond. POTGIETER gebruikt in zijn *Jan Jannetje* een woord van ROEMER VISSCHER: *zeebarich* (= zedig), maar vat het op als: „golvend gelijk de zee". Nog aardiger is de betekenis die hij in de *Liedekens van Bontekoe* aan *passedijsje* geeft, nl. een dansje, terwijl het oude woord een dobbelspel aanduidde. Behalve de dansnaam *passemede*, die hem uit ROEMER VISSCHER voor de geest speelde, zal ook de klank *pas* (vgl. *pas van drie*) hier wel van invloed geweest zijn [2]).

Wanneer we, op grond van WUNDT's indeling, langs de aangegeven lijn de verschijnselen trachten te rangschikken die gewoonlik onder de naam „volksetymologie" worden samengevat, dan klimmen we dus van de meest zinloze klankassociaties op tot de gevallen waarin met de klankassociaties nieuwe begripselementen naast het hoofdbegrip komen te staan, om eindelik te komen tot gevallen waarin die nieuwe begripselementen zich naar voren dringen, en de oude betekenis ingrijpend wijzigen of zelfs geheel verdringen. Eerst door deze opvatting komt er orde in de chaos. De zogenaamde „volksetymologie" is dan niet langer een verzameling van taalkuriositeiten, maar een stuk taalpsychologie.

C. G. N. DE VOOYS.

---

1) Deze betekenis komt in het achttiende-eeuwse Hollands, o.a. in de brieven van Betje Wolff voor.

2) Vgl. TERWEY in *Taal en Letteren* 1892, blz. 268 en VAN DEN BOSCH in zijn uitgave van *Jan Jannetje*, blz. 99—101.

VAN ALPHEN'S KINDERGEDICHTJES.

Dr. H. Pomes, Over Van Alphen's Kindergedichtjes. Bijdrage tot de kennis van de Opvoeding hier te lande in de 18de Eeuw. — Met een Portret en 32 Illustraties. Rotterdam, 1908. W. L. en J. BRUSSE. (Pr. *f* 3.90, geb. *f* 4.90).

Dit, met ijver en toewijding geschreven boek is een proeve, om, als 20ste eeuwer, die uit de tijd van VAN ALPHEN gegroeid is, maar *histories* voelt, een objektief oordeel te vellen over de paedagogiese waarde van de kinderpoëzie van die dichter.

Daartoe vraagt hij allereerst, en terecht: Wat eiste de tijd van VAN ALPHEN? Eiste ze wat biezonders? Had dit z'n oorzaak? Kon die tijd, daaraan voorafgaande, dit geven? Wat gaf die voorafgaande tijd dan? Wat bracht VAN ALPHEN, en in welk opzicht kenmerkt dit de nieuwe tijd? Wat zouden *wij* nieuwere mensen er wel in willen terugvinden? Stond VAN ALPHEN alleen? Wat is ten slotte z'n betekenis?

Men ziet, dat dit boek vragen stelt en toelicht, die de moeite van 't kennisnemen waard zijn. In de onderwijswereld zal een dissertatie als deze dan ook niet nalaten de aandacht te trekken. En het verdient zeer zeker, als een cultuurstudie over de opvoeding van het kind door middel van moraliserende poëzie, ook in dit tijdschrift een blijk van onze belangstelling.

Er is voor de opbouw van dit uitvoerig werk (264 blz. met Eén Wóórd Vooraf, een Register van de Aangehaalde Werken en een gedetailleerde Inhouds-opgaaf) heel wat voorstudie nodig geweest. In de eerste plaats, was het nodig, kennis te nemen van de toenmaals bestaande vaderlandse *kinderboeken*, die naar vorm of inhoud ter vergelijking konden strekken met deze nieuwe godsdienstig-zedelike kinderpoëzie. Daarnaast moest een onderzoek ingesteld worden naar de *denkbeelden*, die in de voorafgaande periode hier te lande verkondigd werden omtrent opvoeding in 't algemeen, en omtrent godsdienstig-zedelijke opvoeding in 't biezonder. Kennis van enkele voorname buitenlandse paedagogen bleek hierbij ter oriëntering noodzakelik.

Bij dit verzamelen van bouwstoffen stond de bewerker al spoedig voor een tekort. Hij bevond, dat „aan de geschiedenis van de eigenlijke *opvoeding* in deze periode nooit voldoende aandacht is geschonken" [1]). Ook „de toenmalige beschouwingen over opvoeding eisten „dringend nader onderzoek". Daarbij misten we de blik op „de intiemere verhouding tussen ouders en kinderen". Tevens laat zich het gemis gevoelen van „'n betrouwbaar werk, dat met volledige „kennis de hoofdstromingen kon hebben aangewezen in heel 't toen„malige geestesleven van ons volk". Deze voelbare leemten, merkt de schrijver op, mogen ieder tot een aanbeveling strekken, z'n „aan„dacht te wijden, aan de velerlei gegevens, die waarschijnlik nog „verscholen liggen in talloze afbeeldingen en geschriften van lagere „rang". Dr. POMES heeft ondertussen gedaan wat hij kon. Zichzelf een weg banende, hield hij voortdurend, als een wegwijzer, van ALPHEN's gedichtjes voor de geest; en in de te verzamelen gegevens datgene terzijde latende, wat de blijkbare bedoeling had bloot profane kennis aan te brengen, liet hij vooral de zedelik-godsdienstige strekking van de nieuwe kinderpoëzie de richting aanwijzen van z'n werken. Hij had het voorrecht, daarbij treffende biezonderheden voor den dag te zien komen, die begrijpelik maken, waarom VAN ALPHEN's Tijdgenoten zo ingenomen waren met diens versjes, en waarom van hem gezegd kan worden, dat hij een nieuw tijdperk in de geschiedenis van de vaderlandse kinderlitteratuur heeft geopend.

Deze „biezonderheden" uit de tijd, voorafgaande aan de verschijning van VAN ALPHEN's „Gedigtjes" zijn eigenlik nog uitvloeisels van een voorafgaande periode, waarvan de denkbeelden nog wel in herdrukken van 17de eeuwse werkjes worden levendig gehouden, maar die in de artiekelen, brosjures en vooral in de verhandelingen van de „Genootschappen" in de 18de eeuw blijken plaats gemaakt te hebben voor de nieuwere inzichten, die zich hier evenals elders in Europa hebben gevormd, en nu door de standaardwerken van een Locke en een Rousseau, een vastere vorm of een sterkere ruggesteun krijgen. In de kinderboeken van de 18de eeuw echter, is de geest nog aan de nieuwe theorieën vreemd. We zien er een allegaartje van allerlei, meest onkinderlike en altans zeer eenzijdigmoralieserende geschriftjes ten behoeve van een onverkwikkelike

---

1) Wel aan »de voornaamste biezonderheden omtrent schoolmeesters, schoolboeken en leerwijzen", heeft de schrijver opgemerkt. En vooral aan de uiterlike levensomstandigheden van de »schoolmeesters", voegen wij er aan toe.

dorre schooldressuur in [1]). De inhoud er van gaat ver boven de kinderlike bevatting, en staat geheel buiten de kinderlike levenskring; noch de eenvoud van de behandeling, noch de toon helpen hier de kleinen hun gedachten leiden om van uit hun klein en teer natuurlik milieu zich te leren verplaatsen in een door strenge leer en strenge tucht afgebakende zeden-school. Want niet zozeer verandert met een in-godsdienstig man als VAN ALPHEN de zin van het leven en de strekking van de opvoeding. Alleen, ze wordt door 't indringen van de Aufklärungs-begrippen minder theologiserend, algemener in oorsprong en strekking, breed-kosmopolitieser en meer onmiddellik en menskundig. Maar de grote betekenis er van is wel deze, dat door de drang naar dat algemene en naar dat afdalen tot de grote gemeenschap van de mensenwereld, tevens naar de middelen om de jonge geesten tot die universele samenleving te brengen, wordt gezocht, en verder, dat die middelen zijn ontdekt, en nu gelukkig worden ter hand genomen en met sukses aangewend. Wat men tot toenmaals verzuimd had, doet VAN ALPHEN; en wat wij als een twede natuur hebben leren beschouwen, moest door deze man als een nieuwe vinding, om zo te zeggen voor 't eerst, in praktijk worden gebracht. Hij had het geluk de kindertaal en de kindertoon voor de stemming van de toenmalige opvoedingswereld te vinden. Zo die stemming ons te „braaf" of te „vergenoegd" moge voorkomen, we dienen niet uit het oog te verliezen, dat men het levens„geluk" gevonden had, en ook de „kennis" en de „deugd" als de nimmer misleidende wegen tot dat „geluk" had ontdekt.

Men wist nu alles, en leefde in het geloof aan de heerlike toekomst der tijden, in „dankbaarheid" en in „deugd". Men kon zich zelfs geen „ondankbaar" gemoed en geen mens zonder de wens om „braaf" te zijn, voorstellen. Daarom beijverde men zich om 't kind alvast voor te houden, wat een rechtgeaard mens nodig had, om zich „gelukkig" en „voldaan" te voelen. En, zoals we opmerkten,

---

1) Zie de uitvoerige bespreking (in Hoofdstuk III) van de kinderboeken, waarin zijn genoemd en gekarakterieseerd: De stamboeken; Gelliers, *Trap der Jeugd;* Cramer, *Trap der Jeugd;* Hengelenburg, *Klein Woordenboek;* De Wit, *Nieuw A B C boek;* Stellingwerf, *Nieuw voorschriftboecsken;* Van Egmond, *Nieuwjaarsgifte;* Koolenkamp, *Sendbrieven;* Hakvoord, *Sendbrieven; Nieuwjaars en andere hoogtijdsbrieven; Nieuwe verzameling van gedigten;* allerlei *kinder-, school-* en *huisbijbels; katechismen; Nieuwe spiegel der jeugd, of Fransche Tyranny;* Luiken, *Des menschen begin, midden en eynde;* De Beaumont, *Magazijn der kinderen; Zedelijke Tooneelspellen;* Perrault, *Sprookjes van Moeder de Gans*, enz.

VAN ALPHEN vond daarvoor in z'n oprecht en warmgevoeld streven de gelukkige uitdrukking en toon.

Dit, de keuze van z'n gedichtjes, wat inhoud, eenvoud van woorden, en hartelik meevoelen met wat de kinderwereld zo niet interesseert, dan toch overeenkomstig de stemming van z'n eeuw zou moeten interesseren, bepaalt de waarde van VAN ALPHEN's zes en zestig kinderversjes, die hem een vermaardheid hebben gegeven, die z'n overige poëzie, in hoofdzaak van stichtelike inhoud en van zeer gewoon gehalte, niet in staat zou zijn geweest, hem te verlenen.

Uit het bovenstaande is al van zelf op te maken, dat VAN ALPHEN bedoelt met z'n gedichtjes de kinderen het goede te leren, opdat ze het kwaaddoen zullen nalaten. De twee hoofddeugden die hij ze inscherpt, zijn ijver, om de lessen der kennis en der deugd te betrachten, en dankbaarheid aan God, die de mens de vermogens heeft gegeven, om het goede en schone in z'n werken, in een wandel naar Zijn wil, en tot geluk van het schepsel, te kunnen genieten.

Die ijver en die blijde zin stralen ons uit elk gedichtje tegemoet. Ook al is het waar, dat soms de lering wel eens wat ver de rationalisties-utilistiese kant uitgaat; — men vergelijke b.v.

HET VERSTANDIG ANTWOORD.

Gij vraagt mij, waarom ik aan God gehoorzaam ben;
't Is daarom, dat ik Hem als wijs en goed erken.
Hij heeft aan ons zijn wet uit liefde alleen gegeven,
Op dat wij vergenoegd en vroolijk zouden leven;
En al wat ons die wet verbiedt,
Is, hoe 't ook schijnen mag, ten onzen voordeel niet.
Wil iemand dan gelukkig wezen,
Die leer gehoorzaam God te vreezen.

—, of krijgt de natuurbeschouwing ook soms een Feithiaans tintje — men neme daartoe

DE VERWELKTE ROOS.

Waarom verwelkt de roos zo ras?
Zei Jantjen: och of 't anders was!
God wierd ook dunkt me, meer geprezen,
Zoo 't roosje langer bleef in wezen.

Al denkt ge, dat ge 't wel doorziet,
Mijn lieve Jan! het is zoo niet.
De Schepper weet het best van allen,

Waarom 't zoo schielijk af moet vallen,
En wil ook, dat ge gadeslaat,
Hoe ras het aardsche schoon vergaat.
De Schepper, dien 't ons past te vreezen,
Wordt door bedillen nooit geprezen.

—, in de regel is de toon de kinderlike eenvoud zelf, en valt ook in het zoeken naar kennis, waarheid en deugd de hartelikheid en de opgewektheid van de onmiddellik in 't rijke leven grijpende kinderfantasie niet te miskennen.

HET VROLIJK LEEREN.

Mijn speelen is leeren, mijn leeren is speelen,
En waarom zou mijn dan het leeren verveelen?
Het lezen en schrijven verschaft mij vermaak.
Mijn hoepel, mijn priktol, verruil ik voor boeken;
Ik wil in mijn prenten mijn tijdverdrijf zoeken;
't Is wijsheid, 't zijn deugden, naar welken ik haak.

Er zijn er nog veel meer, die beter, dan 't voorafgaande, de zuivere kinderwereld van alle tijden, in taal en toon en denkwijze vertegenwoordigen, maar 't bovenstaande is dan toch wel specifiek op z'n VAN ALPHEN's. De hele eeuw van z'n denken en voelen spreekt er uit.

Wie er meer van wil weten, raadplege het ook voor de onderwijswereld zo belangwekkend boek van Dr. POMES. Wat er van de gedichtjes te zeggen valt, is daar gezegd. Het boek is, zoals we reeds, maar nog niet voldoende opmerkten, van een voortreffelike ordening, wat het overzicht van de stof gemakkelik maakt. (Hoofdstuk I: Buitenlandse Hervormers van de Opvoeding; II: Denkbeelden over Opvoeding in ons Land ± 1730—1778; III: Nederlandsche Kinderboeken ± 1730—1778; IV: VAN ALPHEN's Kindergedichtjes (A. Inhoud; B. Vorm; C. De ontvangst bij 't Publiek; D. Duitse Voorgangers). De vergelijking van V. ALPHEN met z'n Duitse voorgangers BURMANN en WEISZE geeft ons geen biezondere aanleiding om hierop terug te komen. (Zie echter VAN ECK in Groot-Nederland, 1908). Alleen maken we er de opmerking bij dat al deze mannen, zij 't dan ook verschillend genuanceerd door de eigenaardigheden van hun talent en van hun atmosfeer, de uiting is op te merken van een zelfde nieuwe tijd, die hoewel oppervlakkig-wijsgerig wat de diepe kwesties betrof, toch op prakties gebied grote dingen heeft gedaan, en zeer zeker de

volksontwikkeling en het organies schoolonderwijs op de basis van een met ijver en sukses bewerkte „openbare mening", en daarna met niet minder ernst en vrucht op 't gebied van de staatsbemoeingen heeft overgebracht. In dit licht beschouwd, is het een welkomer taak, hun de hulde van een „dankbaar" nageslacht toe te brengen, dan uit te maken, in hoeverre de een of de ander, naast die van z'n prijzenswaardig streven, ook nog een afzonderlike waardering zou moeten ontvangen voor wat hij boven anderen verdient.

Want ook in hun geest, voelden zij zich broeders, als arbeidende voor een grote gemeenschap.

J. K.

LEESONDERWIJS.

Men moet aangenaam leezen; dat is, niet te hard en niet te stil; niet te schielijk en niet te langzaam; niet slaaperig, niet binnensmonds, niet eentoonig, niet zingend; maar opgewekt; met eene klaare stem, levendig en met dien nadruk en die veranderingen van toon, welke met den aard der zaaken, die men leest, overeenkoomen. *Met één woord, men moet zo leezen gelijk men natuurlijk spreekt.* Anders is immers de toon van vraagen, anders die van vertellen, anders die van zich te verwonderen, anders die van gebieden, anders die van bidden of verzoeken, enz.....

De onaangenaamheid in het leezen ontstaat uit verschillende oorzaaken. Ik zal slechts de twee volgende hier noemen,

1. daar uit, dat men duidelijk meent te leezen, wanneer men alle lettergreepen en elk woord min of meer even lang of nadruklijk uitspreekt. Aldus leest men doorgaans in de Kerken en in meest alle onze Kinderschoolen. Doch zulk eene leezing strijdt geheel en al tegen den aart van onze taal. Geen mensch spreekt immers zo.

2. daar uit, dat men meest alle woorden en zindeelen op den zelfden toon uitspreekt, of wel met eene altijd gelijke verheffing of daaling, zonder op den zin der woorden te letten; waardoor dan ook de geheele leezing eene soort van eentoonig en walgelijk gezang wordt, zonder nadruk, zonder gevoel, en dus min of meer zonder verstaanbaarheid.

Men moet, hoe hard men ook leeze, evenwel altijd die veranderingen van toon hebben, die men in de dagelijksche samenleeving heeft, wanneer men natuurlijk spreekt.

(Uit *Vaderlandsch A—B Boek voor de Nederlandsche Jeugd*, door SWILDENS, anno 1781).

DE VERWAARLOZING VAN DE KLANKLEER IN DE NEDERLANDSE SPRAAKKUNSTEN.

Onderwijs in de Nederlandse spraakkunst is een moeilik vak voor menig jong leraar. Het is niet, zoals bij de vreemdetaal-leraar, de vraag: hoè moet ik het onderwijs geven?; maar de veel moeilikere: wàt moet ik onderwijzen? Menigeen begint met zich aan het boek op het programma te houden. Maar algauw merkt hij, dat hij niet weet wat het doel is, niet weet waartoè hij onderwijst wat hij onderwijst. Dan volgt de beslissing: zal hij met de sleur meegaan of een eigen weg trachten te vinden? In het laatste geval is de eerste stap niet zelden: afschaffen van elk systematies spraakkunstonderwijs. Ik geloof dat men dat niet afkeuren kan: spraakkunstonderwijs door iemand die niet weet waar het toe dienen moet, kan geen nut hebben, wel schadelik zijn. Maar het spreekt vanzelf dat men met deze positie niet duurzaam vrede kan hebben. Want wie zegt dat er nog genoeg voor de leraar te doen overblijft: schrijven en lezen leren, beweert daarmeè toch, dat alles maar op goed geluk behandeld moet worden.

Hoe kan nu het spraakkunstonderwijs dienstbaar gemaakt worden aan het Nederlandse taalonderwijs? Dat kan, als men het spraakkunstonderwijs zó inricht, dat de leerling inzicht krijgt in z'n eigen taal, inzicht in de verhouding daarvan tot de taal van anderen, in het leven van de taal. Nu hebben we vaak genoeg gehoord dat taal klank is. De vraag is echter, hoe dit tot geestelik eigendom van de leerling gemaakt kan worden. Daartoe is nodig waarneming van de taal die hij spreekt, en van de taal van zijn omgeving. Zo wordt noodzakelikerwijs de klankleer uitgangspunt en grondslag van het spraakkunstonderwijs. Elk hoofdstuk van de spraakkunst dat men behandelt moet door de leerlingen uit hun eigen taal opgebouwd worden. En van dit spraakkunstonderwijs moet ook het onderwijs van lezen en schrijven uitgaan. [1])

De vraag is nu hoe de behandeling van de klankleer in het Neder-

---

1) Vgl. v. d. Bosch *Inleiding* op het *Lees- en Taalboek* (1896) en *Methodologie van het onderwijs in de Nederlandse taal* (Philologenkongres 1902), ook afgedrukt in *Taal en Letteren* 1903.

landse spraakkunstonderwijs moet ingericht zijn. In de eerste plaats dan, moet de leerling zijn eigen uitspraak leren waarnemen. Dat is veel moeiliker als de onervarene geneigd is te denken. Vooral het schriftbeeld komt storend tussenbeide. En het helpt niet of men eenvoudig dekreteert dat spelling en uitspraak niet verward mogen worden. Wie met zo iets meent te kunnen volstaan bewijst zonder uitzondering zelf de twee dingen niet uit elkander te kunnen houden. Ook in wetenschappelike werken wordt in dit opzicht nog vaak gezondigd. In de Grundriss der germanischen philologie, in het hoofdstuk LAUTsystem der niederländischen sprache, wordt b v. onderscheid gemaakt tussen de tweeklank *ei* en *ij*, en gesproken van *een* tweeklank *ui*. Ook leest men daar dat „viele stimmhaften verschlusslaute und spiranten der schriftsprache" stemloos uitgesproken worden, enz. Onderschatting van de moeilikheid blijkt uit de aanwijzingen die men soms in schoolboeken geeft om onjuiste uitspraak tegen te gaan. Alsof leerlingen zich aan zulke papieren voorschriften stoorden. Er is geen kennis bij te brengen, maar een gewoonte aan te kweken. En om de leerlingen het luisteren naar hun eigen taal en die van anderen tot een gewoonte te maken is niets zo nuttig als ze te oefenen in fonetiese transkriptie. [1]) Langzaam voortgaan is daarbij noodzakelik. Men kan met woorden beginnen, dan overgaan tot woordgroepen, en zinnen. Bij de transkriptie van zinnen ontdekt men niet alleen klanken die in het woord op zichzelf niet voorkomen, maar merkt ook, dat hetzelfde woord in verschillend verband verschillende uitspraak kan hebben. Als deze oefeningen een poosje zijn volgehouden, is door de vergelijking van de verschillende transkripties al gebleken, dat we vaak verschillend spreken. De een zegt: ik hep ət əm wel tienmaal gəvraacht," n⁰. 2: „tiemaal"; n⁰. 3 vindt „ik heb ət" natuurlik, en n⁰. 4 erkent dat het misschien niet zo fijn is, maar hij zegt: „ket əm wel tiemaal gəvraacht." In: „hij zei dat hij niets met ons te maken wou hebben" krijgen we ook een reeks varianten: zei, zee, zee[i], see; niets, niks, nies; ons, õs, os; maakə(n), maakn; hebə(n), hebm. In: „Hoe vind-je zo'n antwoord?" varieert vin-jə, vin-jə (met palatale n), vĩ-jə en vi-jə; ook antwoort en andwoort. Een zinnetje als: 't Is niet voor mij, 't is voor Anna, leidt tot de ontdekking dat de *r* in onbeklemde klankgroepen vóór een medeklinker vaak verdwijnt, voor een klinker niet, dus niet in veranderen, wel in vergeten.

1) Daarbij zijn heel weinig nieuwe tekens nodig. Desnoods kan men het zonder enig nieuw teken doen.

Na deze oefeningen kan men de klanken leren isoleren, om ze te ontleden. Daarbij moet beslist worden of men wil een akoestiese, of een genetiese indeling. De eerste heb ik nooit kunnen proberen, en de ervaring in het voorbeeld van TRAUTMANN [1]) is ook niet uitlokkend voor wie er voldoende muziekale aanleg voor heeft. Bezwaar tegen de genetiese indeling van de klanken maakt ten BRUGGENCATE *Klankleer* bl. 76, omdat zijn tabel van Nederlandse klanken verschilt van die van ROORDA. Maar verschil van resultaat is toch gemakkelik anders te verklaren: 1. onvoldoende oefening van een van de beide (of van beide!) waarnemers, 2. soms ook verschil van uitspraak. En als men b.v. het onderscheid van klinkers en medeklinkers zoekt in een verschil van muziekale toon en geruis, en zegt dat voor een muziekale toon nodig is dat de trillingen van de lucht gelijkmatig zijn, dan mag men toch vragen, hoe de hoorder die gelijkmatigheid van de trillingen moet konstateren. Ik geloof daarom dat de genetiese (of wil men liever, organiese) indeling voor de school de enig mogelike is. Dan dient een korte beschrijving van de spraakorganen vooraf te gaan aan de onderscheiding van klinkers en medeklinkers. Bij de verzameling van de Nederlandse klinkervoorraad heb ik nooit konsekwent de organiese indeling naar de stand van de tong durven volgen. Het lijkt me te moeilik, en bovendien geloof ik niet dat het nodig is. Natuurlik loopt men echter bij het uitgaan van de letters gevaar dat de leerling weer zal gaan spreken van de klinker (enkelvoud) in *dag*, *dagen*. Daar dient tegen gewaakt. En ook is het gemakkelik de leerling te laten vinden dat klinkerverschil ontstaat als men de stand van de tong verandert (p*a*k, p*i*k), of van de lippen (p*ie*k, *u*). De analyse van de medeklinkers is gemakkeliker, en daar kan op nauwkeurigheid aangedrongen worden. Klapper en glijder, stemhebbend en geademd, en de plaatsverschillen zijn niet moeilik na te gaan voor de meeste klanken.

Op de behandeling van de afzonderlike klanken volgt de klankgroep en de beklemming er van; daarna de volzinklem. Voor deze beide onderdelen verwijs ik naar V. D. BOSCH en MEYER *Lees- en Taalboek I.* — Ten slotte komt de beurt aan de toon van de zin; ook dit onderdeel laat zich het best behandelen in aansluiting aan het leesboek; veel aanwijzingen geven de noten in de *Analecta's*.

De voortgezette transkriptie-oefeningen geven telkens aanleiding om op te merken dat verschillende klanken gesproken worden, zoals de tweeërlei of meerderlei *r*, de Hollandse *t* en de Oost-Ned. geas-

1) Zie ROORDA, *Klankleer*.

pireerde *t*, enz. Ook dat dezelfde klanken verschillend gebruikt worden, hetzij door plaatselik verschil, zoals Hollands *eetə* en vaak *zeei* ,zee', Oost-Nederl. *eeitən*, (resp. *eeitn*), *zeei*; of door persoonlik verschil, zoals *energie*, *ingenieur* met de *g* van *goed* of de *ž*; *automobiel* met *au* = *ou* of *oo*; *villa* met *i* van *kip* of met *ie*, en talloze verschillen meer.

Hoever men in finesses wil gaan hangt af van de klas die men voor zich heeft, en.... van de fonetiese ervaring van de leraar. Men kan het verschil doen opmerken tussen de *s* in *sarren* en de geronde *s* in *spelen*; het verschil in plaats van de *j* in *jacht* en *jicht*, van de *k* in *bak*, *bik*; van de *t* in *toen* en de implosieve *t* in *Etna*, misschien óok van de *t* in een onbeklemd *later*. Maar ik geloof niet dat het wenselik is zover te gaan. Wel schijnt het vanzelfsprekend dat de klankleer in het onderwijs voor a.s. taalonderwijzers een veel grotere plaats dient in te nemen als in dat voor leerlingen van de M. S.[1]) Voor beide kategoriëen lijkt het me bovendien wenselik iets over historiese klankleer te behandelen. Op die wijze kan de leerling zich werkelik bewust worden dat de taal voortdurend verandert. Van de kuriositeitenverzameling die de ouderwetse spraakkunst met de karakteristieke naam van „grammatiese figuren" etiketteerde kan dan nog

---

1) Sedert het schrijven van mijn artiekel kreeg ik in handen de »Regulations for the Training of Teachers for Elementary Schools" (1907), waarin een »syllabus" van een kursus in de spraakkunst van de moedertaal, een syllabus die in de Regulations van 1908, dus na een jaar ervaring, onveranderd is herdrukt:

OUTLINE COURSE ON STRUCTURE OF ENGLISH LANGUAGE.

The Course should be designed to impart a knowledge and understanding of broad principles rather than detailed information.

1. The sounds of spoken English and the method of their production simply treated: —
   Simple description of the shape and positions of the organs of speech.
   Analysis and classification of the sounds of spoken English: —
      Breath, voice, whisper.
      Oral and nasal sounds.
      Vowels: front, back; high, low; rounded, diphthongs.
      Consonants: labials, linguals, palatals, gutturals; stops, nasals, etc.
   Synthesis: Stress; quantity; intonation.
   The general tendencies of English speech.
   Spoken language and written language; the relation of the sounds of modern English to the alphabet.
2. The functions of words in the sentence.

heel wat geleerd worden. Zo kan met de ontwikkeling van *nadder* tot *adder* worden duidelik gemaakt dat het woord geen fonetiese eenheid is, en dat er evenmin een vaste grenslijn te trekken is tussen de klankgroepen.

II.

Is nu het oordeel in het opschrift van dit artiekel rechtvaardig? Ik zal hoofdzakelik spreken van de schoolspraakkunsten en van de uitvoeriger handboeken voor onderwijzers. Het is voldoende te zeggen dat de weinige boeken buiten deze kategorieën, voorzover ik ze ken, zich in niets van de schoolspraakkunsten onderscheiden.[1]) Het is ook niet wenselik alle spraakkunsten de revue te laten passeren. De dogmatiese spraakkunst kòn geen waarde hechten aan klankleer. De elementen waarin de schrijftaal werd ontleed waren woorden, deze in letters. Spellingregels bekleden een voorname plaats, en voor klankleer is er eigelik geen plaats. Onder de drang van de nieuwere taalwetenschap deed men nu wel enige konsessies, maar het wezen bleef gelijk, en zo werden de enkele opmerkingen die men over klankleer meende te moeten maken onder dak gebracht in het hoofdstuk Spelling. En wat er op die manier van klankleer gemaakt werd is beneden ernstige kritiek. Het schijnt me daarom nutteloos uit te weiden over de behandeling van het onderwerp bij TERWEY, nog minder bij zijn navolgers. De *Kleine Spraakkunst* van VAN HELTEN behandelt de klankleer niet, en valt daarom buiten bespreking. Het standpunt van VAN HELTEN is misschien wel te verdedigen: immers de klankleer moet grotendeels op het onderricht in de klas berusten; maar een schematies overzicht kan toch nuttig zijn. En in elk geval is een afspraak omtrent fonetiese terminologie voor de overige hoofdstukken noodzakelik: VAN HELTEN geeft die dan ook in de ,voorafgaande opmerkingen', die ik hieronder zal bespreken. In hoofdzaak komen dus in aanmerking de spraakkunsten van DEN HERTOG, HASSELBACH, HOLTVAST, VAN WIJK, en de *Proeve* van TALEN, KOLLEWIJN en BUITENRUST HETTEMA. Daarbij verwijs ik voor HOLTVAST naar de tweede druk van zijn boek, die juist in het hoofdstuk Uitspraak tal van verbeteringen heeft ondergaan. Ook stel ik voorop dat de behandeling van de klankleer in de spraakkunst slechts het geraamte

[1]) Het degelike werk van ROORDA (*Klankleer* 1899, 2e druk 1903) behandelt de algemene klankleer, en van het Nederlands hoofdzakelik de afzonderlike klanken, en hun historiese veranderingen.

van het klankleeronderwijs kan zijn, en dat het gebruik van het leerboek zonder oefeningen gelijk zou staan met een onderwijs in de meetkunde zonder vraagstukken.

Aan welke voorwaarden moet het leerboek voldoen?

1. Beperking tot het onderwerp: klankleer.

Over het belang daarvan heb ik boven al iets gezegd, ook over de moeite die niet-geschoolden hebben om zich vrij te houden van spellingvoorstellingen. Als het zo is bij een taalgeleerde, zal men zich niet verwonderen dat men z'n leerlingen telkens moet herinneren aan de tijd die hun nog van 5 Des. en de banketletters scheidt. Zo zegt ook TEN BRUGGENCATE *Klankleer* 1562: De h is dan ook nog al verschillend in de verschillende talen. In het Fransch *b.v.* (!) wordt de *h* nooit gehoord." Wat nu de vijf met name genoemde spraakkunsten betreft, sommige daarvan trachten klank streng van spelling te scheiden. VAN WIJK echter behandelt de klankleer in twee hoofdstukken: *Accent* en *Klankleer*. Bij het eerste behandelt hij de interpunktie, bij het laatste de spelling. En nu is het niet, zoals bij HOLTVAST b.v., dat het hoofdstuk eigelik in twee gescheiden delen uiteenvalt: klankleer en spelling. VAN WIJK vermengt die twee; vandaar geen onderscheiding van klankgroep (of syllabe) en lettergreep, en de opmerking dat klinkers „in het schrift aangegeven worden door *a*, *e*, *i*, *o*, *u* en verbindingen er van" (wat is de *ij* dan in *waarlijk?* [1]) En zo komt het dat te midden van ‚spelling van de consonanten' in een opmerking gewezen wordt op een zo belangrijk verschijnsel als de stem-assimilatie (in *stopverf*, enz.) Ernstiger is mijn bezwaar tegen de „*Proeve*". De schrijvers zeggen in de voorrede wel dat ze geen volledige spraakkunst geven, maar dat slaat toch zeker voornamelik op het ontbreken van een hoofdstuk over *De leer van de zin*. Hoe dit echter ook zij, vertegenwoordigers van het nieuwe taalonderwijs hadden in geen geval mogen verzuimen in hun *Proeve* de klankleer te behandelen niet alleen, maar ook voorop te zetten als het fundament van het hele gebouw. Wat ze echter gedaan hebben is erger als niets, want in het laatste hoofdstuk, Spelling, leveren ze het bewijs dat ze de moeilikheid van de onderscheiding tussen klank en teken niet kennen. Wegens deze methodiese fout verliezen de vele juiste (soms nieuwe) opmerkingen over klankleer veel van hun waarde. Erkend moet echter, dat ook de andere drie spraakkunsten, al scheiden ze theoreties klankleer en spelling, toch niet vrij zijn van de oude zuurdesem. Duidelik komt dat uit in wanhopige pogingen die ze doen om iets gemeenschappeliks

1) VAN WIJK gebruikt in z'n spraakkunst de antikwariese spelling.

te vinden in de met éénzelfde teken aangeduide klinkers van *dag* — *dagen*, *hol* — *holen*, enz. DEN HERTOG onderscheidt heldere klinkers (als in *baal*, *balen*, *beten*, *bieten*, enz.) en doffe (als in *bak*, *bek*, *bik*, *bol*, enz.). HOLTVAST gebruikt de termen volkomen en onvolkomen, voegt er in de tweede druk echter bij dat onvolkomen een onjuiste term is. VAN WIJK spreekt ook over het verschil, neemt de terminologie lang en kort aan, maar zegt dat „de hoofdzaak is dat er klankverschil bestaat tusschen een langen klinker en den korten die door 't zelfde teeken voorgesteld wordt." HASSELBACH sluit zich aan bij DEN HERTOG, onderscheidt de heldere klinkers echter in „volkomen: *stee-nen*, *le-zen*", en „gerekte", als dezelfde klinker vóór een eind-medeklinker staat, dus in *steen*, *lees*. DIJKSTRA (*Holländisch*, in VIETORS *Skizzen Lebender Sprachen*) gebruikt helder en gesloten als gelijkwaardig, daartegenover dof en open. De heldere of gesloten vokalen (als in *kater*, *wegen*, *zoen*) zijn halflang, de doffe of open vokalen zijn kort.

Karakteristiek voor al deze onderscheidingen is, dat geen van de schrijvers zich rekenschap geeft van het fonetiese verschil; geen van hun geeft een definitie. TE WINKEL (in de *Grundriss*) geeft een historiese verklaring: onvolkomen heet een vokaal die „ursprünglich" (d. w. z. in het Oudgermaans) kort was, volkomen die welke oorspronkelik lang waren, of in de loop van de tijd lang geworden zijn. VAN HELTEN in zijn *Ned. Sprkk.*, aangehaald in het *Ned. Wdb.* definieert als volgt: „De onvolkomene klinkers.... dragen hun naam naar de onvolkomen uitspraak des vocaals, welke veroorzaakt wordt, doordien de, in dezelfde lettergreep onmiddellijk volgende, consonant.... belet, dat dezen vocaal de volle.... eisch gegeven worde." VAN WIJK erkent dat zijn onderscheiding geen fonetiese is; hij voegt er echter bij: „Een eigenaardigheid van de korte klinkers is dat ze nooit aan het eind van een lettergreep staan, b.v. *band*, *bin-den*, *pen-nen*." Ook hier zit echter achter de schijnbaar fonetiese waarneming een spellingverschil. Wanneer we de spellingverflaag van de door VAN WIJK aangehaalde woorden verwijderen, krijgen we *bint*, *bin-dən*, *pe-nən*. Dus komt de ‚korte' *e* wèl voor aan het eind van een lettergreep, beter gezegd klankgroep. VAN WIJK denkt natuurlik aan de regel dat een lettergreep op een klinker eindigend open heet, een lettergreep op een medeklinker eindigend gesloten (zo bij HOLTVAST in het hoofdstuk Spelling, ook in de *Proeve* § 325). De regel is door de verwarring van lettergreep en klankgroep zinledig, maar de bedoeling is natuurlik om tot de spelregel te komen, dat onvolkomen klinkers altijd in gesloten lettergrepen voorkomen, volkomen klinkers

daarentegen in gesloten lettergrepen met een dubbel, in open lettergrepen met een enkel teken geschreven worden: *baal* — *balen* enz. Dat deze regel onjuist is, heb ik aan het voorbeeld *pennen* duidelik gemaakt.

Wat nu de onderscheiding van volkomen en onvolkomen klinkers betreft, en al de andere benamingen voor het verschil in klank tussen de klinkers in *dag* — *dagen* of *hol* — *holen*, men denkt daarbij niet alleen aan de spelling, maar ook aan de buiging van zelfst.n. en werkwoorden. De regel luidt dan dat sommige zelfst.n. (resp. werkwoorden) in het enkelv. een onvolkomen, in het meervoud een volkomen klinker hebben — *dag* — *dagen; hol* — *holen; kom* — *komen; kwam* — *kwamen*. Maar het klinkerverschil in *hol* — *holen* is minstens even groot als in *schip* — *schepen*. Toch leest men, b.v. in HOLTVAST, dat in *dag* — *dagen* de onvolkomen *a* in het meerv. volkomen wordt, in *schip* — *schepen*, daarentegen, het meerv. een andere klinker heeft. Men verbergt achter deze indeling het eenvoudige feit dat enkelv. en meerv. in al deze gevallen een verschillende klinker vertonen.

Is er dus geen fonetiese grond voor een onderscheiding als de besproken boeken alle maken? Voorzover betreft het klinkerverschil in *dag* — *dagen* enz., neen. Maar wèl vertonen de klinkers in *dag*, *weg*, *wig*, *hok*, *dol* een eigenschap die ze van de klinkers in *dagen*, *wegen*, *wiegen*, *holen*, *roep*, *reuk* onderscheidt: de klinkers van de eerste groep komen alleen voor met een onmiddellik volgende medeklinker, in dezelfde of in de volgende klankgroep m. a. w. ze zijn altijd *gedekt*. [1]) De klinkers in *dagen*, *wegen*, enz., daarentegen, kunnen ook voorkomen op het eind van een woord: *ja*, *nee*, enz., m. a. w. ze zijn *vrij*. Het behoeft misschien nauwliks gezegd te worden dat met deze definitie het foneties feit nog maar gekonstateerd is. Dat echter het verschil niet toevallig is, blijkt uit de moeilikheid om sommige gedekte klinkers geïsoleerd aan te houden. Een ongeoefende die probeert de *a* van *dag* aan te houden gaat over tot de *a* van *dagen*. [2])

Wanneer men nu in plaats van al de gewraakte termen zich beperkt tot de onderscheiding van gedekte en vrije klinkers worden ook de spelregels voor de beklemde klinkers vrij eenvoudig:

1. De gedekte klinkers worden geschreven met de enkele tekens *a*, *e*, *i*, *o*, *u*.

2. De vrije klinkers *ie*, *eu*, *oe* worden altijd met deze dubbele tekens geschreven.

---

1) Als uitzondering kan men beschouwen de klinkers in interjekties, b.v. *hè*.

2) Voor een verklaring vgl. JESPERSEN, Phonetik § 205.

Uitz.: op het eind van een klankgroep schrijft men in beslist vreemde woorden de *ie* met het enkele teken *i*: *pi*, *alibi*, *logika*.

3. De vrije klinkers van *dagen*, *wegen*, *mogen*, *uren*, worden met het enkele teken geschreven, behalve:

a. vóór een eindmedeklinker of een groep van medeklinkers: *baar*; *baard*, *vaardig*.

b. voor — *ch*, — *tj*: *loochenen*, *maatje*. [1])

c. de *ee* op het eind van een woord en zijn afleidingen: *twee*, *tweede*.

En voor de medeklinkers:

Een enkele medeklinker in het midden van een woord wordt na een gedekte klinker met het dubbele teken geschreven, behalve de *ch* en de *tj*: *vallen*, *vitten*, *lachen*, *katje*.

Het zal wel niet nodig zijn aan te tonen dat de zinledige onderscheiding tussen de „zachtvolkomen", of „zachtheldere" *e* en *o* van *lezen*, *vernomen* en de „scherpvolkomen" of „scherpheldere" *e* en *o* in *ree*, *stro* opgeruimd moet worden. HASSELBACH gebruikt de termen, verklaart dat de onderscheiding doorgaans berust op de afleiding, soms (bij achtervoegsels) op de klem, maar tracht de onderscheiding te redden door de opmerking dat de scherpe klinkers zich van de zachte onderscheiden in dialekten, waarbij de zachte „langer zijn, en een weinig gebroken naar *ei* en *ou*."

Het is niet nodig het punt: verwarring van spelling en uitspraak nader uit te werken. Uit de gegeven voorbeelden is echter duidelik geworden dat men ook zondigt tegen een tweede methodiese eis:

2. De fonetiese terminologie moet door een definitie afgebakende begrippen weergeven.

Daartegen zondigt men door het gebruik van letterklank naast letterteken. Als letter in het eerste woord aan iets doet denken dan is het zeker een klank die door een bepaalde letter wordt voorgesteld of een letter die een bepaalde klank voorstelt: juist de verbinding die een goede terminologie moet vermijden. Waarom niet eenvoudig klank en letter? Nog erger, ten minste theoreties, is het gebruik van letter voor klank bij de medeklinkers: lipletters, tongletters en keelletters. HOLTVAST ziet blijkens de opmerking bij § 233, de onjuistheid van de termen wel in, maar gebruikt ze toch: aan zulke kritiek heeft een schoolboek weinig. En dan de tong- en keelletters! De waarde van een indeling van de medeklinkers is toch wel, dat de leerling zich bewust wordt van het feit dat het verschil tussen de medeklinkers bepaald aan te wijzen oorzaken heeft.

1) De *ch* en *tj* zijn tekens voor enkele medeklinkers.

Zonder dat kan hij immers ook nooit de overgang van de ene medeklinker in de andere begrijpen. Een indeling echter zonder grondslag, zooals die in de lip-, tong-, keelletters, is schadeliker dan geen; en het helpt niets of men in een opmerking zegt dat de naam keelletter „onjuist is", omdat deze klanken gevormd met de rug van de tong en 't verhemelte (dus zijn het ook tongletters? zegt een snuggere leerling). Daarom is ook de indeling bij DEN HERTOG (lip-, tong-tand-, en tong-gehemelte letters) en VAN WIJK (lip-, tand-, verhemelte — medeklinkers) te verwerpen; de aanvangmedeklinkers van *sarrren*, *sjorren*, *ja* horen niet in een rubriek. De onnauwkeurigheid is vooral bij VAN WIJK wonderlik, want hij geeft zelf vier nasalen op: *nu*, *mak*, *eng*, *oranje*. De laatste wordt in het overzicht natuurlik niet genoemd, want waar zou hij moeten staan? Had de schrijver de verhemelte-m. in tweeën gedeeld, dan zou hij bovendien gevonden hebben dat niet alleen de nasaal van *oranje* maar ook de *tj* in *katje*, *pitje* een middenverhemelte-medeklinker is.

Het onderscheid tussen de medeklinkers in daad enz. wordt vaak op weinig afdoende wijze duidelik gemaakt. HOLTVAST zegt eenvoudig dat, *b*, *d*, *g*, *v*, *z* en de zachte *k*) zacht zijn, *p*, *t*, *ch*, *f*, *s*, *k* scherp.

In de eerste plaats maak ik opmerkzaam op de ernstige fout van letters in plaats van woorden te spreken. Zo spreekt ook VAN WIJK over „Ndl." *w*, alsof er geen onderscheid was tussen de w's van *wist*, *twist*, *bouwen*. Wat de lijst bij HOLTVAST betreft, vraagt men waarom de andere medeklinkers niet naar hun zachtheid of scherpheid worden onderscheiden. VAN HELTEN, bl. 60 plaatst boven de kolom met *m*, *l*, *r*, *n*, *ng*: *vloeiende altijd zachte;* boven die met *w* en *j*: *halfklinkers altijd zachte.* [1]) De reden dat hier geen onderscheid gemaakt wordt tussen stemhebbend en geademd is, dat ze geen afzonderlike letter hebben voor het klankverschil! VAN WIJK zegt dat de „zachter uitspraak" van *d*, *z*, *b*, *d* veroorzaakt worden kan 1. „doordat de lucht met minder kracht is uitgeblazen; òf 2. doordat de stembanden meetrillen". Geen enkel voorbeeld om dit duidelik te maken. Is het de schrijver wel zo helder? Ook de schrijvers van de Proeve (in navolging van TERWEIJ?) verklaren dat „zacht en stemhebbend gewoonlik (zo!) hetzelfde betekenen; zo ook scherp en stemloos". Maar ook hier geen voorbeelden, die vooral zo gewenst zijn van de gevallen dat zacht en stemhebbend, scherp en stemloos niet gelijkbetekenend zijn. En ook hier twijfel ik

1) Dat de *w* een halfklinker heet, ook in de *Proeve*, is zeker omdat de daardoor in andere talen aangeduide klank een halfklinker is.

of de schrijvers wel nauwkeurig weten wat ze bedoelen, want waarom anders in § 309 bij *afzeggen*: „de geschreven *z* klinkt bijna als *s*" enz., bijna?

De onderscheiding van klinkers en medeklinkers is even gebrekkig. DEN HERTOG: „Een klinker kan op zichzelf uitgesproken worden: *aa*, *ee*, *ie*, enz.; ook kan men klinkers fluisteren." Dit kan natuurlik even goed van medeklinkers gezegd worden, wat Den H. zelf bij de „medeklinkers" meedeelt. HASSELBACH meent te kunnen volstaan met de mededeling dat de medeklinker een geruis is (zie over de akoestiese indeling boven, bl. 294). VAN WIJK en HOLTVAST 2e druk zien het onderscheid in de onmogelikheid om van de klinkers de juiste plaats aan te wijzen, waar ze gesproken worden. Kan dat werkelik niet even goed van de *ie* van *niet* als van de *j* in *ja?* Ik zie er geen moeilikheid in. Maar VAN WIJK geeft ook het organiese verschil tussen klinkers en medeklinkers. Het was beter geweest *alleen* dat verschil op te geven. Over de indelingen van de klinkers heb ik boven gesproken. Een allerdwaast voorbeeld van zinledige termen vindt men in de *Korte Nederlandsche Spraakkunst* van Dr. J. M. HOOGVLIET: klinkers van de eerste rang (*aa*, *oe*, *ie*); van de tweede rang (*ee*, *oe*, *uu*) enz. Daarbij „als door (gedeeltelijke) stemspleetsluiting ontstaande wijziging staat naast de *aa* de *à*, naast de *ie* de *ì*, en naast de *oe* de *ó* van zocht" enz. En welk denkbeeld moet de leerling van DEN HERTOG verbinden met scherp en zacht als die termen gebruikt worden om het onderscheid te bepalen

a. tussen de klinkers in *blok* en *dol*,

b. tussen de medeklinkers in *daad*.

Over de termen bij de behandeling van klem en toon kan ik kort zijn; er wordt zelden van gerept. TEN BRUGGENCATE (Klankleer § 123) meent dat we „eigenlijk" moesten onderscheiden tussen „nadruk of klem en accent of toon". Maar bij de bespreking van „toonval (of het eigenaardige zinsaccent)" geeft hij voorbeelden van verschil van klem tussen Fries en Nederlands. Afgezien van dit oppervlakkige werkje vond ik het onderwerp behandeld in VAN WIJKS boek, in een afzonderlik hoofdstuk, waaruit voor de grote meerderheid der Neerlandici nog veel te leren valt, al is de stof misschien minder pasklaar gemaakt voor jongere leerlingen. HOLTVAST spreekt over klem en aksent in de inleidende opmerkingen van zijn boek; hoe weinig het fonetiese principe heeft door gewerkt blijkt hieruit, dat bij de woordvorming niet gesproken wordt van klem als kriterium voor samenstellingen (HOLTVAST § 199). Op de uitstekende Aksent (d.i. klem) oefeningen in het *Leesboek* van V. D. BOSCH en MEIJER heb ik boven al gewezen.

3. De derde eis is systematiese samenhang van het geheel.

In het eerste deel van dit opstel heb ik daarover gesproken. Hier behoef ik alleen te wijzen op de fout om van het woord uit te gaan in plaats van de volzin. Daardoor is aan de schrijvers van alle spraakkunsten ontgaan dat de ž niet alleen voorkomt in vreemde woorden, als in *gendarme*; zo staat bij HASSELBACH, VAN WIJK, terwijl HOLTVAST alleen de *sj* (in *sjorren*) kent, DEN HERTOG nòch š noch ž. En toch had dr. KOLLEWIJN in Taal en Letteren VII, p. 204 v. er op gewezen dat de ž in Nederlandse zinnen voorkomt: wat kies *je*? verbaas *je* maar niet, enz. Om de leerling te overtuigen dat het woord geen fonetiese eenheid is, kan men hem een zin uit een hem onbekende taal laten ontleden: hij komt dan tot de ademgroepen (of spreekmaten), die hij verdeelt in klankgroepen. Een klankgroep zal dan soms een woord representeren, soms een deel van het woord, soms meerdere woorden.

4. Eindelik mag ook van de spraakkunst gevraagd worden naast *juistheid* een redelike *volledigheid* in de opgave omtrent de beschaafde spreektaal en zijn variaties. Aan overmaat van volledigheid lijdt de behandeling bij VAN WIJK als hij spreekt over theoreties bestaande maar niet waargenomen klanken.

Daarentegen verzuimt hij, evenals de anderen, op te geven de klinkers in de beklemde klankgroepen *karrière, amazone, freule*. Zelfs wordt vaak de opmerking gemaakt dat de klinker die het eerste lid van de tweeklank in *lui* uitmaakt, alleen in die verbinding voorkomt. Vaak wordt uitdrukkelik gekonstateerd dat het Nederlands geen neusklinkers heeft (bv. bij DIJKSTRA § 7, TEN BR. § 71). VAN WIJK vermeldt, *bij de behandeling van de medeklinkers*, dat er in dialekties Ndl. ook neusklinkers voorkomen. In de Proeve daarentegen, worden nasaalvokalen in *oranje, konjak* als algemeen ondersteld, bij sommigen ook in de uitspraak van *kon je, ben je, pan, ben, kon*. Maar is neusklinker niet algemeen-beschaafd in de eerste klankgroep van *aangaande, aangenaam, aanstaande, anjelier, bonbon, onbepaald*, enz.? Ik hoor daar vaak geen neus-medeklinker in het gewoon-vlugge spreken. — Bij de tweeklanken wordt *ai* opgegeven als alleen voorkomende in het tussenwerpsel, betere voorbeelden zijn de vreemde woorden *failliet, serail.* De meeste schrijvers nemen tweeklanken aan in *leeuwen, nieuwe, uwe.* TEN BRUGGENCATE eveneens in *sneeuw*, terwijl hij klinker + liptand-*w* spreekt in *nieuwe, huwen*. Dit is niet biezonder helder, maar als men in aanmerking neemt dat t. B. op bl. 29 de *u* van *hout* analyseert als een stemloze lip-*w*, op bl. 74 spreekt van de klinker *u* in *ou*, is het niet al te gewaagd onhelderheid bij de schrijver aan te nemen. Zo hoeft men de analyse van DIJKSTRA ook niet al te ernstig te

nemen; hij beschrijft de klank in *leeuw, nieuw, uw* als een tweeklank (§ 13), maar in § 36 spreekt hij van de tweeklank (enkelvoud) in *lui, buit* als gevormd door klinker + *ü*, in § 12 als klinker + *ü*, „oder auch *v̄* + *i*" zonder een regel te geven. En op bl. 10 geeft hij de uitspraak *ewəx* ,eeuwig'. EIJKMAN, wiens oordeel meer gewicht in de schaal legt (Drie Talen 14, 127) spreekt een tweeklank in *leeuw, nieuw*, daarentegen klinker + liptand-*w* in *leeuwen, nieuwe*. Hij voegt er echter bij dat sommigen ook in de inlaut een tweeklank spreken. BRANCO VAN DANZIG (Phonet. Wdlijst) geeft uitsluitend de uitspraak met enkelvoudige klinker in *eeuw, nieuw*. Ik geloof dat EIJKMAN gelijk heeft, ofschoon de *oe*-klank in *leeuw* enz. zeer zwak is Wanneer sommige schrijvers onderscheid aannemen tussen de *au* en *ou* (als in *nauw, kou*) is vermoedelik invloed van het schriftbeeld aan te nemen [1]), ofschoon het onderscheid in de dialekten natuurlik bekend genoeg is. — Wat de medeklinkers betreft, heb ik er boven op gewezen dat de indeling niet nauwkeurig genoeg is. Zodoende ontbreekt bijna altijd de onderscheiding tussen de lip-*w* van *bouwen* en de lip-tand-*w* van *wist, twist*; eveneens de stembandklapper die wij uitspreken voor een beklemde klinker aan het begin van een ademgroep, terwijl de stembandglijder *h* nooit ontbreekt. En is niet de *m* in *kamfer* een liptand-neusmedeklinker?

Nog belangrijker dan deze onvolledigheid is de verwaarlozing van de invloed van de klanken op elkaar. Alleen in DEN HERTOG is een bladzijde te vinden met voorbeelden van stem-assimilatie (*stopverf* enz.), en in HOLTVAST wordt er in een opmerking bovendien op gedat „*mandje, kindje*, ongeveer worden uitgesproken *majntje, ki-jntje*". Maar in geen enkel boek wordt het belang van dit verschijnsel voor de taalstudie ingezien. Niet alleen dat het veel klankveranderingen verklaart, maar ook blijkt bij de behandeling van de assimilaties dat er tal van verschillen bestaan onder beschaafde sprekers. Voorbeelden daarvan zijn gegeven door BUITENRUST HETTEMA in *Taal en Letteren* IX, 428, en zal menigeen zelf ontdekken als hij zijne uitspraak vergelijkt met die van VAN HELTEN, in *Taal en Lett.* V, 229 v.v. Dit punt, de verschillende vormen van beschaafd, verdient overigens een meer opzettelike behandeling in de spraakkunst. Hier en daar vindt men wel opgemerkt dat in *zee* soms een tweeklank *eei* gesproken wordt (zo in de Proeve, naar aanleiding van het meervoud *zeeën*)

---

1) Zo zegt HASSELBACH, I bl. 53 v.: »Doorgaans klinkt *au* als *ou*; toch hoort men in naast elkaar staande woorden nog wel eenig verschil: nou — nauw, douw — dauw."

maar wie zo spreekt zal toch ook wel een tweeklank spreken in *zo*, *reu*. En Dijkstra (p. 55) noemt diftongiese uitspraak ook voor medeklinkers gewoon, waarbij het tweede lid van de tweeklank in *reuk* een *ü* is, evenals in *luid*. Naast dit verschil in alle woorden met dezelfde klank kan behandeld worden het verschillend gebruik van algemeen-Nederlandse klanken. Den Hertog (*Ndl. Taal* II 195) spreekt over de tweeërlei *o* in *dol* en *dok*, en geeft de afwijkingen in zijn uitspraak van die in het Ndl. Wdb., een lijst ook in Dijkstra, en in de bespreking van het laatste door Roorda in *Taal en Letteren*. Maar het aantal woorden dat door beschaafden verschillend wordt uitgesproken, is legio. Voor wie er niet dadelik een aantal voor de geest komen, enige voorbeelden.

Wat de klinkers betreft: men hoort *ie* en *i* in admin*i*strateur enz., art*i*llerie, komprom*i*tteren, l*i*teratuur, s*y*llabe, s*y*steem, tap*i*sserie; *ā* of *a* in *a*gent, *a*gentuur, *a*frikaan; *ē* of *ə* in all*e*gorie, el*e*gie, J*e*zuiet, n*e*géren, pr*e*sent, pr*e*fect enz.; *ü* of *u* (als in put) in fak*u*lteit; *ou* of *ō* in appl*au*disseren, *au*dientie, *au*reool, *au*thentiek, *au*tomobiel, *au*toriteit; *a* of *e* in *e*mballage, *e*mplooi. Men spreekt een neusklinker of een klinker + medeklinker in onbeklemde klankgroepen, in k*on*sept, k*on*tant, k*on*klusie, *een*vormig, *aan*wezig, *aan*staande, *on*verschillig. Wat het gebruik van de medeklinkers aangaat: men hoort *ts* of *s* in ambitie, generatie enz; *ch* of *š* in archipel, architect, charter; *g* of *ž* in agitatie, chirur*g*ie, in*g*enieur, korr*i*geren, ori*g*ineel; *ch* of *g* in ci*ch*orei, do*g*ma; *ch* of *k* in ana*ch*ronisme, *ch*ronometer; *kw* of *k* in e*qu*ivalent, *qu*otient. Een groot aantal van de aangehaalde woorden zijn leenwoorden, maar er zijn toch ook nog een aantal Nederlandse woorden, die op meer dan een manier uitgesproken worden: *v* of *w* in kie*v*it; stemhebbende of geademde medeklinkers voor de uitgang in achtbaar, vruchtbaar, bewijsbaar, ook *f* naast *v* in afwezig; *ei* en *i* in dergelijk; eig*e*lik en eig*en*lik; koningin met *iŋ* en *ig*.

Op klemverschillen die hun oorsprong hebben in verschillende dialekten die de beschaafden in hun jeugd spraken, of waarop hun beschaafd Nederlands berust, heeft Kollewijn (*Opstellen*) gewezen. Over de klemverschillen bij éenzelfde spreker, mèt of zònder betekenisverschil (uitmuntend, altaar) handelt van Wijk (bl. 168 v.v.). Waar geen betekenisverschil is hangt de klem soms af van de maat van de zin: Z'n tietel is àartshértog — maar aártshèrtog Ferdinand.[1]).

[1]) Karakteristiek voor de beoefening van de klankleer door de Nederlandse taalgeleerden is, dat het grote Woordenboek, ook in zijn laatste afleveringen, zo goed als geen notitie neemt van de uitspraak van de behandelde woorden.

Ten slotte wil ik, om misverstand te voorkomen, niet nalaten te verklaren dat de grotendeels afkeurende bespreking van het hoofdstuk Klankleer in de uitgekozen spraakkunsten volstrekt niet bedoelt een afkeurend oordeel over het geheel van die werken, al blijft het waar dat de fouten van dit hoofdstuk zich ook in de behandeling van de andere gedeelten doen voelen. Integendeel, het boek van HOLTVAST is een grote vooruitgang als men het vergelijkt met zijn voorgangers. En uit het boek van VAN WIJK en uit de Proeve heb ik veel geleerd. Ik geloof dat de lektuur van deze beide boeken nuttig zou zijn niet alleen voor de onderwijzer van de moedertaal, maar ook voor ieder Nederlander die een vreemde taal wil bestuderen.

E. KRUISINGA.

EEN AUTEUR OVER HET OUDERWETSE „OPSTELLEN"-MAKEN.

Dat het ouderwetse „opstel" leidt tot de heerschappij van de „frase", en het schrijven als rechtstreekse uiting belemmert, bewijst de volgende passage uit PIERRE LOTI's autobiografies book *Le roman d' un enfant.*

„Et une des parties où j'étais le plus nul était assurément la narration française; je rendais généralement le simple „canevas" sans avoir trouvé la moindre „broderie" pour l'orner. Dans la classe, il y en avait un qui était l'aigle du genre et dont on lisait toujours à haute voix les élucubrations. Oh! tout ce qu'il glissait là-dedans de jolies choses! (Il est devenu, dans un village de manufactures, le plus prosaïque des petits huissiers). Un jour que le sujet proposé était: „Un naufrage," il avait trouvé des accents d'un lyrisme!.... et j'avais donné, moi, une feuille blanche avec le titre et ma signature. (LOTI, *later de beschrijver van zoveel, maar werkelik doarleefde, geziene stormen!*)

Non, je ne pouvais pas me décider à développer les sujets du Grand-singe (*'n leraar*): une espèce de pudeur instinctive m'empêchait d'écrire les banalités courantes, et quant à mettre des choses de mon cru, l'idée qu'elles seraient lues, épluchées par ce croque-mitaine, m'arrêtait net. Cependant j'aimais déjà écrire, mais pour moi tout seul par exemple, et en m'entourant d'un mystère inviolable....

P. V.

EEN NIEUWE NEDERLANDSE SPRAAKLEER.

Nederlandse taal. Proeve van een Nederlandse spraakleer, door **J. G. Talen, R. A. Kollewijn** en **F. Buitenrust Hettema**. Zwolle, W. E. J. Tjeenk Willink. Ing. *f* 1,75, geb. *f* 1,90.

In de laatste tijd beginnen de denkbeelden over taal en taalonderwijs, die al zoveel jaren in het tijdschrift „Taal en Letteren" zijn uitgesproken, vrij algemeen ingang te vinden bij het jongere geslacht van neerlandici. En hiermee gaat samen dat de Vereenvoudigde Spelling steeds meer aanhangers vindt, vooral ook onder de jongere taalonderwijzers. Met het oog hierop is het heel begrijpelik, dat juist nu drie van de hoofdmannen van de nieuwe richting er toe hebben besloten, een handboek samen te stellen, waarin de belangrijkste problemen van de Nederlandse grammatika volgens de nieuwe methode worden behandeld. Waarin deze nieuwe methode zich onderscheidt van de oude, dat kan men leren uit de — gelukkig niet polemies geredigeerde — „inleiding", die „enkele taalpsychologiese opmerkingen" bevat. Terwijl oudere generaties van taalkundigen zich er mee tevreden stelden de taalverschijnselen te klassifiseren naar het model van systemata, die door geleerden van lang vervlogen eeuwen voor de klassieke talen waren samengesteld, is men in de laatste tijd allengs tot het inzicht gekomen, 1°: dat alle verschijnselen van een taal niet, zoals die oude geleerden dat wilden, in een logies geordend systeem zijn onder te brengen, aangezien Taal wel een produkt van de menselike psyche is, maar geenszins een uitvloeisel van het logiese denken: m.a.w. de taalbeschouwing moet psychologies, niet logies zijn, 2°.: dat een klassifisering, die voor de ene taal geldt, niet zo maar op een andere mag worden toegepast. Deze zaken spreken als 't ware van zelf en in onze dagen zullen er weinig linguisten bestaan, die deze beide stellingen niet beamen; maar helaas is dikwels het verschil tusschen theorie en praktijk heel groot, en juist van de grammatika van TALEN, KOLLEWIJN en BUITENRUST HETTEMA is het een

grote verdienste, dat hierin de theorie inderdaad in praktijk is gebracht.

Natuurlik zijn er op dit boekje wel enige aanmerkingen te maken. De manier waarop het tot stand is gekomen brengt mee, dat de homogeniteit wel eens te wensen overlaat. Drie personen hebben er aan gewerkt, en ofschoon blijkbaar een van hun ten slotte als redactor is opgetreden, is dat zeer duidelik merkbaar. Zo valt het ons al gauw op, dat sommige gedeelten uitstekend als hoofdstukken van een zuiver deskriptieve spraakkunst van het Nederlands zouden kunnen fungeren, bijv. blz. 21—35 over het „zelfstandig naamwoord", terwijl andere stukken, bijv. het laatste hoofdstuk over de „spelling" veeleer in een „orthografies handboek" of in een „handleiding bij 't schrijven van Nederlands" zouden thuis horen. Typies is ook een vergelijking van blz. 24 § 30 met blz. 111 § 234. § 30 luidt: „In 't meerv. komen voor de uitgangen *-(e)n*, *-s*, of *-eren*, *-ers*." Dat er ook mensen zijn, die beschaafd Nederlands praten en het meerv. nooit op *-(e)n*, maar wel op *-e* (= *-ə*) vormen, daarvan geen woord. Dit was toch, dunkt mij, meer de vermelding waard geweest, dan de 2de persoons-vormen *hiel je, dul je, moch je, haas je* van § 234. Een zekere vrijheid van behandeling hebben de schrijvers zich voorbehouden, blijkens blz. 9 v.: „Alleen om 't bepaalde praktiese doel, dat met deze Spraakleer wordt beoogd, is er slechts over de taalabstrakties (= spraakkunstige begrippen) 'woorden' en 'klanken' meegedeeld, wat er — en wel steeds in verband met de schriftelike voorstelling (spelling!) ervan — van belang over waar te nemen viel in 't beschaafde Nederlands....; maar tevens tot opwekking van een onbevangen waarneming van die geabstraheerde taalelementen, ook zonder samenhang met hun voorstelling in schrift."

Maar hiermee zijn toch niet alle vrijheden geëxcuseerd! — Opvallend is ook hier en daar het verschil in behandelingswijze van hele hoofdstukken, vergelijk bijv. dat over de „tijden" met dat over „modaliteit." In het laatste worden achtereenvolgens de verschillende manieren beschreven, waarop modaliteit wordt uitgedrukt. De vraag, waarop dit hoofdstuk een antwoord geeft, is: Welke vormkategorieën dienen in het Nederlands tot aanduiding van modaliteit? Dan worden die kategorieën een voor een besproken en door voorbeelden toegelicht. Het hoofdstuk over de tijden evenwel vraagt niet: Welke tijdvormen hebben wij en hoe worden ze gebruikt? — maar: Hoe wordt een tegenwoordig resp. verleden en toekomstig feit meegedeeld? [1])

[1]) In dit geval is beslist de behandelingswijze van de modaliteit beter, ook als wij § 270—274 over »duratief" en »perfektief" negéren. Als wij deze

Ik heb op enige onvolkomenheden van het werkje gewezen, maar deze zijn van ondergeschikt belang, vergeleken met de goede eigenschappen er van. Tot nog toe bezaten wij geen Nederlandse spraakkunst, waarin de nieuwere taal-ideeën streng waren doorgevoerd. Sedert enige jaren waren er twee schoolgrammatika's, een van Dr. K. HOLTVAST en een van mij zelf, die deze richting uitgingen; maar uit praktiese overwegingen was het onmogelik, in een schoolboek de nieuwere prinsiepes tot de uiterste konsekwenties toe door te voeren. Een van de belemmerende oorzaken was de oude spelling, die minder dan de nieuwe rekening houdt met de wezenlik bestaande kategorieën van onze taal. Het feit dat dit nieuwe taalboek zonder transigeren de resultaten van de psychologiese beschouwing meedeelt, is op zich zelf al heel lofwaardig, niet minder is dit de manier, waarop het dat doet. Bij het doorlezen viel mij dat telkens weer op, soms juist in paragrafen, die over dergelike onderwerpen handelen als ik zelf in mijn grammatika heb besproken, maar waarin de feiten op een andere manier beschouwd en geklassifiseerd worden. Een moeilikheid van onze grammatika is bijv. de grensbepaling tussen de beide kategorieën, die wij „bijwoord" en „bijvoeglik naamwoord" noemen. In geen geval dekt deze grens zich met die tussen het 'adverbium' en 'adjectivum' van de Latijnse grammatika. Na lang overwegen heb ik de grens zo getrokken, dat ik al de attributieve bepalingen van znww. tot de bijvoeglike naamwoorden reken, alle volgens de oudere grammatika adjektiviese en adverbiale delen van het gezegde tot de bijwoorden, zowel *goed* in *hij zingt goed* als in *hij is goed*. Mijn mening is tot heden toe niet veranderd, niettegenstaande TALEN, KOLLEWIJN en HETTEMA er anders over denken. Zij noemen *makkelik* in *de stoel is makkelik* een bijv. nw., evenzo ook *door* in *'t jaslint is door*, *mee* in *Wie is* (*er*) *mee*? enz. (blz. 69 v.). Ik herhaal het, ik zelf klassifiseer nog anders. Maar dat mijn indeling de enige juiste is, kan ik niet aantonen.

§§ wel in beschouwing nemen, valt ons nog meer op, dat wij van vormkategorieën moeten uitgaan, omdat deze in de eerste plaats als kategorieën worden gevoeld. De onderscheiding van »Aktionsarten", in de eerste plaats 'perfektief' en 'imperfektief' (N.B. »duratief" en »perfektief" vormen geen tegenstelling!) heeft alleen zin in een taal, die ze werkelik formeel onderscheidt. Het Russies doet dat. Hier is elke verbaalvorm òf perfektief òf niet perfektief. In menig geval gebruikt de Rus een perfektieve vorm, waar ons taalgevoel beslist een imperfektieve zou verlangen. Dat wijst er op, dat een onderscheiding van twee Aktionsarten in een taal, die de vormkategorieën als zodanig niet kent, iets volkomen willekeurigs is, — even willekeurig als de ouderwetse onderscheiding van drie geslachten in het Nederlands.

Wellicht zal eenmaal onder de neerlandici eenstemmigheid over de kwestie (vooral een definitie-kwestie!) bestaan. Nu kan ik slechts 't menigsverschil konstateren, en daarbij ook konstateren, dat de van mijn mening afwijkende opinie wel degelik op een nauwkeurig waarnemen en bestuderen van de taalverschijnselen berust. Vooral heeft mij de voortreffelikheid van 't eerste hoofdstuk, over het geslacht, getroffen. Het lijkt al heel weinig op wat tot nog toe in onze grammatika's geleraard werd. Het is wel mogelik, dat op den duur enige kleinigheden niet juist of niet prakties zullen blijken, maar in ieder geval staat toch de inhoud van dit hoofdstuk niet heel ver van de waarheid af. Is dat nu geen grote verdienste van de schrijvers, dat zij niet alleen absoluut gebroken hebben met de zolang algemeen erkende fouten, maar dat zij ook behalve dit negatieve een positief resultaat bereikt hebben en het onjuiste door iets onnoemelik veel beters vervangen? Niet alle hoofdstukken staan in dit opzicht even hoog. Zo komt het mij bijvoorbeeld voor, dat de voornaamwoorden veel te veel in aansluiting aan onze oudere grammatika's behandeld zijn. Mogen wij in het Nederlands de persoonlike, aanwijzende voornaamwoorden enz. als een aparte woordsoort beschouwen, die zich door gemeenschappelike eigenaardigheden van de substantieven, lidwoorden enz. onderscheidt? Vaker nog kwamen bij ondergeschikte kwesties dergelike bezwaren bij mij op. Behoort bijv. § 54, over meervouden als *adjunkt-administrateurs*, *exekuteurs-testamentair* handelend, aldus geredigeerd in dit boek thuis? Is *deze en gene*, zooals in § 123 wordt meegedeeld, een aanwijzend voornaamwoord?

Zulke opmerkingen zou ik nog wel meer kunnen maken. Maar ik doe dat niet, omdat ze weinig waarde hebben, vergeleken met het vele goede, dat in dit boek bereikt is. Wanneer er veel van zulke boeken reeds bestonden, dan zou het zin hebben, een volledige lijst van kleine onjuistheden en meningsverschillen op te geven. Maar zo ver zijn wij nog lang niet. Deze spraakkunst is nog maar een van de eerste schreden op de goede weg. Gelukkig is het een belangrijke schrede, en ongetwijfeld zullen allen, die in het vervolg zich er aan wagen, onderwerpen van Nederlandse grammatika te behandelen, met dankbaarheid van dit boek gebruik maken: zowel de tekst met zijn klare, beknopte en nauwkeurige uiteenzettingen als de lange lijsten van goed gekozen voorbeelden hebben een blijvende waarde.

De schrijvers noemen hun boek een „proeve van een nederlandse spraakleer". Zij hebben geen afgerond geheel willen geven. Op 't ogenblik zou dat ook nog niet goed mogelik zijn. Toch zou het heel nuttig zijn, als iemand zich eens aan zo'n onderneming waagde.

Enige hoofdstukken zijn in deze „proeve" zo uitvoerig behandeld — gedeeltelik in aansluiting aan artikels in „Taal en Letteren" —, dat zij in een volledige grammatika gerust wat beknopter zouden kunnen wezen; andere onderwerpen evenwel zijn slechts kort of in 't geheel niet besproken, die toch van het allergrootste belang zijn; vooral heb ik er drie op 't oog: 1. de zinsontleding, — die bij 't gebruik van nieuwe spelling zoveel klaarder en juister kan worden behandeld dan vroeger, 2. de klankleer, 3. de woordvorming. Deze laatste vormt misschien het allerlastigste hoofdstuk van de Nederlandse spraakkunst. Toen ik voor een paar jaar mijn „Nederlandsche Taal" schreef, heb ik mij helemaal niet aan 't onderwerp durven wagen. Maar als wij ons het goede opstel van Dr. BUITENRUST HETTEMA, in Taal en Letteren, over dit onderwerp herinneren, mogen wij toch verwachten, dat ook dit hoofdstuk van de grammatika wel eens in een volledige spraakleer op een waardige wijze zal worden behandeld. Wij willen hopen, dat door deze „Proeve" het verschijnen van een goede volledige grammatika zal worden verhaast. Wij hebben nu een belangrijke voorstudie, de moeilikste helft van 't werk is gedaan!

N. VAN WIJK.

BOEKBEOORDELINGEN.

Der papierne Drache, von **Otto Anthes**, Oberlehrer in Lübeck. — 5—7 Tausend. R. Voigtlander's Verlag in Leipzig, 1907. — Pr. 2 Mk.

Uit het „Voorwoord" bij de twede druk:

.....; das eine sollt ihr auch auf eurer neuen Ausreise auf allen Gassen verkünden, dieses nämlich:

dasz das Deutsche kein Fach ist wie andere Fächer; das man zum Lehrer des Deutschen noch lange nicht hinreichend ausgerüstet ist, wenn man trau seine Germanistik studiert hat;

dasz der Unterricht im Deutschen sein Ziel nicht von ferne erblickt, wenn er sich damit begnügt, ein Sprachunterricht zu sein wie der in Lateinischen oder im Französischen.

Sondern:

dasz es gilt, an die Stelle des Unterrichts von der deutschen Sprache einen vom deutschen Wesen zu setzen. Das heiszt zugleich: in der Schule einen Platz zu schaffen, wo alle Bächlein und Rinnsale geistigen Lebens zusammenströmen und geläutert werden,

wo der Schüler gebildet wird zu einem Menschen von stammhafter, volkstümlicher Kultur.

Deze uitspraken stempelen al dadelik de schrijver tot een geestverwant van de nieuwe taalbeweging hier te lande, en wanneer we de inhoud van 't aantrekkelik boekje volgen, vinden we ook in de verschillende opstellen en fragmenten — bladen eigenlik die door één windstoot in dezelfde richting gedreven worden — het nieuwe beginsel in al z'n konsekwentieën doorgevoerd.

De inhoud wordt verdeeld:

Dichter und Schulmeister (over de behandeling van dichterlike arbeid in de school).

Der papierne Drache.

Die Regelmühle.

We komen er nader op terug.

Alleen dit nog, in verband met het onderwijs in 't „Nederlands":

Von den Regeln.

„Alle moeite, die wij bij ons onderwijs in de spraakkunst besteden, „heeft op het oog, in 't hoofd van onze leerlingen, een grammaties „stelsel op te bouwen. We willen uit de afzonderlike „spraakleer"- „verschijnselen een regel trekken, zoeken de leerlingen die regel in „te prenten en brengen hem er toe, zich in de toepassing er van te „oefenen. Dat wil zeggen: we jagen bestendig naar systematies „spraakkunst-onderwijs. Of we nu een volledig dan wel een onvol- „geheel aanbieden, en of we dit van voren naar achteren dan wel „van achteren naar voren of nog anders doen, verandert aan de zaak „al bitter weinig. Zodra we trachten taalregels te vinden, ordenen „we de afzonderlike taalverschijnselen tot een systeem; wanneer we „de leerlingen noodzaken, die regels vast te houden, omspinnen we „het ganse veld van hun waarnemingen in taal, met de draden van „dit systeem, en terwijl we ze er toe brengen, de geleerde regels „weer in alle mogelike op zich zelf staande gevallen toe te passen, „voeden we hem op in de mening, dat het systeem de eens voor „altijd noodwendige, en alleen zuivere vorm moet wezen om iets „taalkundig uit te drukken, aan welke vorm geen mens iets mag „veranderen, maar waarnaar iedereen zich goedschiks heeft te voegen. „Hoeveel verschillende zienswijzen omtrent de beste methode van „spraakkunst-onderwijs de paedagogiese litteratuur ook bijbrengt, 't „doel blijft overal hetzelfde; de leerlingen moeten zoo goed mogelik „de taalregels kennen; hij moet een zo diep en zo ruim mogelik in- „zicht hebben in de bouw van de taal. Dat het onderwijs in de

„spraakkunst zelf reeds het grootste gewicht legt op het aanleren „van de regels, blijkt ten overvloede ook nog uit de weg, die het „bijna overal inslaat. Eigenlik toch, kan, wel beschouwd, van een „vinden van de taalregels, van de kant van de leerlingen, zelfs „niet eens sprake zijn. De taalregel wordt veeleer toch in een voor„beeld aangewezen, en op 't zelfde ogenblik geformuleerd. „Van vinden is dus eigenlik niets te merken. De leerlingen worden „er veeleer met de neus op geduwd. En nu zij ze hebben, worden ze „aan 't werk gezet, om ze toe te passen. Dat wil zeggen: de be„doeling van de volgende oefeningen is niet, dat de leerlingen de „regels in de werkelikheid van de taal bevestigd zullen vinden; maar „dat ze van de kommandobrug van de taalregels af de taal zullen „dirigeren.

„.... En nu meent men met het bezit van die regels, met het „inzicht in de bouw van de taal, met de kennis van haar systematiese „aan vaste wetten gehoorzamende regelmaat, — wat alles hetzelfde „is — òf het denkvermogen te ontwikkelen (vanwege de logika), òf „de taalzuiverheid te bevorderen (door op de fouten en de dialekten „te letten) òf het onderwijs in de vreemde talen te vergemakkeliken „en bovendien of wel bij dit alles tegelijk het peil van beschaving „bij de leerlingen te verhogen."

„Maar dit zit nog."

J. K.

S. Hofker. De taal van Melis Stoke. Groningen, M. de Waal. 1908 (Amsterdamse dissertatie).

Het boek van mejuffrouw Hofker bestaat uit vier hoofdstukken, het eerste handelt over de handschriften, de andere drie over Stoke's taal en afkomst.

Er bestaan drie handschriften, A, B en C. De onderlinge verhouding hiervan is heel moeilik te bepalen, en ook de drie fragmenten van handschriften, die wij bovendien nog bezitten, helpen ons niet veel verder. Brill, de laatste uitgever van Stoke, heeft gepoogd, de handschriftenkwestie op te lossen. Als zijn hypothesen overtuigend waren, dan zouden wij heel wat weten van Stoke en zijn letterkundige werkzaamheid, maar juffrouw Hofker is er goed in geslaagd aan te tonen, dat Brill meer een roman dan een waar histories verhaal heeft geleverd. Het is verdienstelik, dat zij zich niet er toe heeft laten verleiden, om ook harerzijds haar fantazie te veel te laten werken.

Daardoor zijn de positieve resultaten van dit hoofdstuk niet heel groot: maar het is te betwijfelen of hier iets anders dan een negatief resultaat voor wie ook bereikbaar zou wezen. De gegevens zijn al heel gering.

Ook de andere hoofdstukken kunnen in 't algemeen goed genoemd worden en de tekortkomingen er van zijn voor een groot deel te verklaren uit het gemis van voorstudieën. Ik wil op twee punten wijzen, waarmee zij meer rekening had kunnen houden:

1. Zodra een taal als schrijftaal begint op te treden, ontwikkelt zich tegelijk een soort van orthografiese conventie. Telkens blijkt uit nieuwe taalkundige onderzoekingen, dat men daar wel eens al te weinig rekening mee gehouden heeft. Ook in het Middelnederlands heeft deze bestaan. Beschouwen wij b.v. het woord *nu*. Aan deze spelling beantwoordt alleen de uitspraak in het Westvlaams, terwijl de tweeklank *ui* (*öü*) in het Oostvlaams uit *ü* ontstaan is. Maar het Zeeuws en enige oostelike dialekten hebben *oe* (*ū*) de andere (holl., brab., limb.) *ou, au, ā*, welke klanken uit *oe* (*ū*) en niet uit *u* (= *ü*) ontstaan kunnen zijn: wanneer nu in het Mnl. de spelling *u* verreweg de overwegende is, zal dat wel aan een spellingsconventie zijn toe te schrijven: evengoed als de regelmatige *nu*-spelling in het Nederlands van onze dagen. In het Mnl. was blijkbaar bij sommige klanken de orthografie vrij vast, bij andere variëerde zij meer. Ik had graag gezien, dat mej. H. wat meer aandacht gewijd had aan de vraag, in hoeverre de verschillende afschrijvers onder invloed van een orthografiese conventie staan.

2. Als wij eens luisteren, hoe een Amsterdammer van onze dagen het woord *mes* uitspreekt, is het heel moeilik uit te maken, of de *e* dichter bij de (*m*)*e*(*s*)- of bij de *i*(*s*)- klank van het beschaafde Nederlands staat, en in allerlei lokale dialekten vinden wij dergelike klanken, die tussen onze *ĕ* en *ĭ* liggen. Zoo was het ook in de Middeleeuwse dialekten van Noord- en Zuid-Nederland, en niet alleen bij de *ĕ*-*ĭ*. Een enkele keer houdt mej. H. hier rekening mee, bijv. blz. 46, waar zij van de *i*-*e*-spelling van de oorspr. *i* zegt: „Zooals dus buiten rijm de *i*-vormen ABC in de meerderheid waren, zoo zijn hier de *e*-vormen talrijker. Hoe dit verschijnsel te verklaren? Vermoedelijk zijn beide hem zéér goed bekend geweest of was zijn uitspraak zwevend en spelde hij uit traditie *i*, doch rijmde gemakkelijk zijn *i* op *e*." Maar gewoonlik houdt zij er weinig rekening mee en schijnt zij de verschillende lettertekens als simbolen van duidelik van elkaar gescheiden, vrij ver van elkaar afliggende klanken te beschouwen.

Maar dit zijn kleinigheden, die gedeeltelik door het zich-aansluiten bij een oude traditie, gedeeltelik door het ontbreken van een traditie verklaard kunnen worden. Want helaas waren er tot nog toe weinig onderzoekingen gewijd aan middelnederlandse dialektologie.

Mejuffrouw H. komt tot de konkluzie, dat het dialekt van STOKE veel overeenkomst heeft met de door VERSCHUUR, VAN WEEL en OPPREL beschreven nieuwndl. dialekten van Noord-Beveland, Goeree en Oud-Beierland. Ik kan volkomen meegaan met haar redenering en haar konkluzies. Over allerlei kleinigheden zou ik nog kunnen spreken en meermalen zou ik dan kunnen vertellen, dat ik enigszins van mening verschil met de schrijfster — zowel bij het reconstrueren van STOKE's taal uit die van de H.S.S. als ook bij de beoordeling van de eerste —, maar ik onthoud mij liever van een uitvoerig ingaan op punten van ondergeschikt belang. Als later het goede voorbeeld gevolgd wordt door anderen en ook van andere mnl. geschriften de taal wordt bestudeerd en gelokalizeerd, zal wellicht ook STOKE's taal ons nog helderder worden dan nu; maar al de latere onderzoekers zullen veel hebben aan Mej. H.'s werk en niet kunnen nalaten, het nauwkeurig te bestuderen.

Als eenmaal de mnl. dialektkunde ijverig beoefend wordt, zou het dan ook niet van groot belang zijn, naar de dialekten van afzonderlike handschriften een onderzoek in te stellen? Zulke onderzoekingen zullen van minder belang zijn voor de afkomst van de schrijver, maar van des te meer belang voor het Middelnederlands als taal.

N. VAN WIJK.

DE SPELLINGBEWEGING.

Er is een tijd geweest waarin de meeste onderwijzers geloofden dat onderscheiding van mannelik en vrouwelik woordgeslacht tot het wezen van de Nederlandse taal behoorde, en dat de beschaafde spreektaal, die zulk een onderscheiding niet kent, daardoor haar geringere waarde bewees; de schriftelik overgeleverde taal was de ware taal en wie de uit boeken geleerde regels 't best kende was ook de beste kenner van 't Nederlands. Velen geloofden ook dat wie precies wist wanneer men één enkele en wanneer men een dubbele *o* of *e* moest schrijven, daardoor toonde te weten hoe de woorden „eigenlik" waren. Dat geloof is verdwenen; niet wat geschreven, maar hetgeen door beschaafde mensen gesproken wordt beschouwt verreweg het grootste gedeelte van allen die onderwijs geven als de norm waarnaar men zich bij de studie van onze hedendaagse taal moet richten.

Vandaar dat zulk een groot, dageliks toenemend, aantal Nederlanders zich voelt aangetrokken tot een spelling die meer rekening houdt met het gesproken woord en tal van onderscheidingen die alleen op schrift voorkomen verwerpt. (D. C. HESSELING in *De Amsterdammer*).

UIT DE TIJDSCHRIFTEN.

(SEPTEMBER—OKTOBER).

De Gids. Okt. FREDERIK ROMPEL geeft een beschouwing over *Het Hollandsch in Zuid-Afrika.* Hij beschrijft hoe de richting van de Paarlse predikant DU TOIT, die vijandig aan het Nederlands, het Afrikaans wilde „skijf soos jij praat" doodgelopen is. Maar nu is naast de *Taalbond,* die het vereenvoudigde Nederlands propageert, een krachtig streven van de jongeren merkbaar om een middenweg te zoeken. GUUS PRELLER gaf de stoot tot de oprichting van de *Afrikaanse Taalvereniging,* die in een door het Hollands veredeld Afrikaans op KOLLEWIJNSE manier gespeld, de ware oplossing ziet. Deze beweging beoogt aansluiting bij de Nederlandse kultuur, en heeft waarschijnlik meer toekomst dan het exclusief-patriotse streven van DU TOIT. Vandaar dat de voorbereide toenadering tot de *Taalbond* kans van slagen heeft.

J. N. VAN HALL schrijft in het *Dramatisch Overzicht* o.a. over de opvoering van VONDEL'S *Adam in ballingschap.*

De Nieuwe Gids. Sept. J. J. GRISS tracht in een kort artikel: *Hooft en zijn Warenar* te bewijzen „dat HOOFT zijn vrek zeer menschkundig geteekend heeft." — WILLEM KLOOS wijdt een *Literaire Kroniek* aan JOHAN DE MEESTER.

Okt. In de *Literaire Kroniek* doet KLOOS een poging tot eerherstel van de achttiende eeuw, als inleiding tot een bespreking van VAN ALPHEN'S *Kindergedichtjes.* VAN ALPHEN'S godsdienstige poëzie schat hij veel hoger dan die van de negentiende-eeuwse predikanten. Men herkent de KLOOS van 1885 niet licht, wanneer hij het, op grond van eigen onderzoek, een aantrekkelike taak noemt „de tijd van LUCAS SCHERMER tot VAN ALPHEN met haar vele voortreflijke gedichten en prozastukken te doorgronden."

De Beweging. Sept. J. PRINSEN besluit zijn belangrijk artikel over *Multatuli en de Romantiek.* In grote trekken schetst hij hoe onze litteratuur van Europees standpunt gezien, zich voordoet, en welke buitenlandse invloeden gewerkt hebben. De buitenlandse Romantiek is nooit werkelik „bekend en bemind geraakt."

„Bijna alles wat hier buiten POTGIETERS werk onder revolutionnairen invloed is ontstaan, was valsch of onbeteekenend; heel dat laffe

coquetteeren met BYRON en HUGO is leugen geweest en oorzaak geworden van de gedeeltelijke dufheid en dorheid, die onze litteratuur van BILDERDIJK tot '80 heeft gekenmerkt." Onze „romantici" „wenschen angstvallig te blijven binnen de grenzen van het benepen burgerlijk-Hollandsch fatsoenlijke." Dat blijkt uit de verminkte weergave in vertalingen. Het Hollands Byronisme was niet „la révolte de l'individu contre la société, la révolte de l'homme contre la vie." De eerste revolutionnair in onze letterkunde was MULTATULI. Hij „heeft het internationale, het universeele in onze letterkunde gebracht", en daarmee „onze huidige letterkunde ingeluid en voorbereid." — In de rubriek *Boekbeoordelingen* schrijft J. KOOPMANS over *Van Alphen als Kinderdichter*, naar aanleiding van het proefschrift van POMES. Daarin komt z.i. onvoldoende uit „hoe er achter de verschijnselen die we tot de „Aufklärung" brengen, een grote stuwkracht werkt. De toenmalige vaderlandse opvoeders wilden niet allereerst „roodwangige knikkerende knapen", maar kweekten in hun discipels wat ze zelf bezaten: de hartstocht van het weten. „Wat ze als mannen zouden doen en denken, moesten ze als kinderen repeterend zeggen. De „Aufklärung" had haast. Wat na eeuwen gevonden was, mocht nooit meer verloren gaan. De verlichting der rede bracht het zelfveroverende geluk.

MAURITS UYLDERT schrijft nogmaals over *Albrecht Rodenbach* naar aanleiding van een uitvoerige studie over zijn leven en zijn werk, door LEO VAN PUYVELDE (1908). Over dit boek zegt hij niet veel goeds. De „langdradige verdediging van RODENBACHS dichterschap" karakteriseert hij als „onbevoegd en onbezonnen". Het flamingantisme van RODENBACH stelt hij tegenover het „werkelik ruim inzicht van VERMEYLEN. Zijn artistieke kwaliteiten acht hij meer verwant met die van CONSCIENCE dan met die van de „wezenlike vernieuwers der vlaamse letterkunde": GEZELLE en de Van-Nu-en-Straks-bent.

Okt. C. G. N. DE VOOYS behandelt de vraag of *Een Staatskommissie voor de Spellingkwestie* noodzakelik is, en schetst de tegenwoordige stand van het vraagstuk. Wie de spellingkwestie onbelangrijk vindt, ziet het verband tussen het kleine en het grote over het hoofd. „Spellingvereenvoudiging is *geen* panacee tegen de gebreken van het taalonderwijs. Maar de grondige verbetering van het moedertaalonderwijs, in het biezonder op de volkschool, is niet mogelik *zonder* spellingvereenvoudiging." De konklusie luidt dat een Staatskommissie nu overbodig moet geacht worden, en eer verwarring dan verzoening zou brengen. Alleen door aan de school de eis te stellen: òf de spelling DE VRIES en TE WINKEL, òf de Vereenvoudigde, is een

gezonde oplossing mogelik. — J. KOOPMANS publiceert een eerste studie over *Rhijnvis Feith* in zijn bij uitstek „sentimentele" periode. Voor 't eerst wordt hier een poging gedaan om deze verwaarloosde dichter-figuur en de geestelike stroming die in zijn werk aan de oppervlakte komt, psychologies te verklaren. — ALBERT VERWEY spreekt in de rubriek *Boeken, Menschen en Stroomingen* zijn mening uit over het *Hedendaags Tooneelspel,* in het biezonder over ROYAARD's vertolking van *Adam in Ballingschap.* — IS. P. DE VOOYS geeft een uitvoerige ontledende beschouwing van VERWEY's jongste bundel *Het blank heelal.* Zijn opmerkingen zijn tegelijk inleidend tot een juister begrip van VERWEY's dichterschap in het algemeen.

Onze Eeuw. Okt. J. W. MULLER bespreekt in een artikel *Een rederijker uit den tijd der hervorming* de vraag hoe „de Bruggeling EVERAERT, kind des volks, staat tegenover de Kerk en de geestelijkheid, tegenover de brandende vraagstukken van dien tijd, tegenover de Hervorming?" Daarmee levert de schrijver een tegenhanger van zijne vroegere artikelen over EVERAERT's houding in de maatschappelike vraagstukken. [1]) Zijn vinnige satire op de kerk en de geestelikheid draagt een geheel Middeleeuws karakter. De bewering van WILLEMS, als zou er een ketterse geest uit spreken, is ongegrond. EVERAERT is de getrouwe tolk van de wel morrende, maar toch gemakzuchtige behoudzieke Katholieken, in hun denkwijze van de Humanisten gescheiden door de breede klove der modern-antieke beschaving."

Groot-Nederland. Sept. FRANS BASTIAANSE besluit zijn scherpe kritiek op KNUTTEL's proefschrift *Het Geestelijk Lied,* waarin hij o.a. de histories-materialistiese inleiding bestrijdt.

Okt. In een groot fragment uit een lezing vertelt MARCELLUS EMANTS *Hoe Loki ontstond.* Hij schetst zijn pessimisties-Schopenhauriaanse levensbeschouwing. Uit ergernis over „het terugdringen van het verstandelik element en over de gevoelsaanstellerij werd het gedicht *Loki* geboren. Want gelijktijdig trof hem in de Edda „dat het verstand, in de Noorse godenwereld belichaamd in *Loki,* door de goden al net zo behandeld werd, als 't in onze hedendaagse samenleving behandeld wordt door de mensen." Tegenover *Loki* is *Odien* „de gevoelvolle wereldwijsheid." TOOR is de brute kracht; BALDER is de jeugd. Aan de overige figuren zijn geen „duidelik omschreven rollen toe te kennen." — J. KOOPMANS geeft een beschouwing over *Jan*

---

1) Zie *De N. Taalgids,* I, 288.

van Hout, naar aanleiding van PRINSEN's monografie. Hij vergelijkt deze studie met die van JACOBSEN over VAN MANDER. — In de rubriek *Literatuur* schrijft ANNE HALLEMA over de verzen van H. LAPIDOTH-SWARTH, ADAMA SCHELTEMA en VAN COLLEM, terwijl W. G. VAN NOUHUYS het jongste proza van KAREL VAN DE WOESTIJNE bespreekt.

De Tijdspiegel. Sept. A. GREEBE schrijft naar aanleiding van de jubileum-uitgave over *E. J. Potgieter.*

Europa. Sept. Deze aflevering bevat een bijdrage van H. ROBBERS over *Het litteraire leven in Nederland.*

De Gulden Winkel, 15 Sept. *Bij Karel van de Woestijne* heet een „reportage-studie" door A. DE RIDDER, waarin de dichter zelf uitvoerig aan het woord is over zijn leven, zijn kunstbeschouwing, zijn werk en zijn verdere plannen. Interessant zijn o.a. de mededelingen omtrent de wording van zijn proza-bundel *Janus met het dubbele Voorhoofd.*

De Katholiek. Sept. G. M. A. JANSEN besluit zijn artikel *De Vereenvoudigde Spelling*, waarin aan het slot de zonderlinge wanbegrippen bestreden worden die ten opzichte van vereenvoudiging veelal heersen.

Ons Tijdschrift. Sept. Over het opschrift *Een nieuwe kunstleer?* bespreekt en bestrijdt L. BÜCKMANN *De grondslagen eener nieuwe* door ADAMA VAN SCHELTEMA. — In de rubriek *Van Boeken* worden enige uitgaven van de *Wereldbiblotheek* besproken, en BROM's proefschrift over VONDEL geprezen.

Okt. L. BÜCKMANN vervolgt het bovengenoemde artikel. — J. VAN DER VALK geeft een gedétailleerde kritiek op de *Nieuwe vertalingen van Thomas à Kempis, Dante,* e. a.

Museum. Okt. J. W. MULLER geeft een uitvoerige recensie van *Het Nederlandse Proza in de zestiende-eeuwsche Pamfletten* door PAUL FREDERICQ — A. OPPREL recenseert *Uit Justus van Effen's Hollandsche Spectator* door J. KOOPMANS, en dringt aan op een kritiese tekst, waarin de oudste druk tot grondslag genomen wordt.

Volkskunde. Afl. 7—8. A. DE COCK besluit zijn artikel *Eenige brokkelingen uit de Fransche en Vlaamsche Folklore van den hemel de starren en de luchtverschijnselen.* Dan volgt *Een aanteekening over Folklore* door HILDEBRAND, met een naschrift van de redakteur. —

